

ВНЕШНИЙ

ВЕСЬ МИР • THE WORLD • LE MONDE • DIE WELT
MUNDO • 全世界 • ŚWIAT • SVĚT
UNIVERSAL • ВЪРХЪ • BOTTA •
• N THẾ GIỚI •
• VÄRLDEN •
• ΟΛΟΣ Ο
•
• DIE WELT
• AT • SVĚT •
• BOTTA •
• N THẾ GIỚI •
• VÄRLDEN •
• ALMA • ΟΛΟΣ Ο
•
• DE VERELD • DÜNYA •

N11

1964

РЕДАКЦІЯ

ГОТУЄ

ДО ДРУКУ:

ЧАРЛІ ЧАПЛІН. Моя автобіографія. Мемуари. Англія.

Славетний кіномитець розповідає про своє життя, свій шлях у мистецтві.

ДЖОН СТЕЙНБЕК. Консервний ряд. Повість. США.

Бездомні злидарі, волоцюги, повії — герої цієї повісті. Та, змалювувачи життя «дна» сучасної Америки, письменник-гуманіст показує нам насамперед людину — нехай скалічену, морально спустошену жертву капіталістичного «способу життя», але все ж таки людину.

ІРЖІ МАРЕК. За тобою тінь. Роман. Чехословаччина.

«Якби людина могла скинути з себе своє минуле, наче одягу, що затісна на неї! Забути... Кинути все. Увійти в потік і пливати до протилежного берега, а вишовши з води, почати життя заново». Так починає свій новий роман «За тобою тінь» відомий чеський письменник Іржі Марек. Дія роману відбувається в наші дні, але головного героя Йозефа П'ястена, немов тінь, переслідує його страшне минуле.

ЕРВІН ШТРІТТМАТТЕР. Оле Бінкоп. Роман. НДР.

В книзі «Оле Бінкоп», так само як і в знайомому вже радянському читачеві творі «Чудодій», Ервін Штріттматтер виступає побутописцем сучасного німецького села. Цей твір викликав широку дискусію на сторінках німецької преси: критики порівнюють його з «Піднятою ціліною» М. Шолохова.

СОМЕРСЕТ МОЕМ. Театр. Роман. Англія.

В цьому романі видатний англійський письменник розповідає про життя лондонських акторів. Як і в інших творах Моєма, читач знайде в «Театрі» цікаві роздуми й спостереження, захоплюючий сюжет.

ПЕРЕДПЛАТНА ЦІНА:

на рік 7 крб. 20 коп.,

на півроку 3 крб. 60 коп.,

на 3 місяці 1 крб. 80 коп.

Ціна окремого номера журналу
60 коп.

ПЕРЕДПЛАТУ ПРИЙМАЮТЬ МІСЦЕВІ ВІДДІЛИ «СОЮЗДРУКУ», ПОШТОВІ ФІЛІЇ, АГЕНТИ ЗВ'ЯЗКУ, ЛИСТОНОШІ ТА ГРОМАДСЬКІ УПОВНОВАЖЕНІ БЕЗ ОБМЕЖЕНЬ, ГОТІВКОЮ ТА В РОЗСТРОЧКУ.

В ЦЬОМУ НОМЕРІ:

ПОЕТИ СЛАВЛЯТЬ ЖОВТЕНЬ

ДІЕГО НАВАРРЕТЕ. Червоний прапор. Мій радянський брат. ЯННІС РІЦОС. Хо́да революції. Вірші. 5

ІВАН КЛІМА. Година мовчання. Роман. (Закінчення). 21

РЕЙ БРЕДБЕРІ. Ракета. Оповідання. 106

Рей Бредбері (нар. 1920 р.) — сучасний американський письменник-фантаст, автор відомих радянському читачеві творів «Марсіанська хроніка» (1950 р.), «451° по Фаренгейту» (1955 р.) та ін.

ГЕКТОР МУНРО (САКІ). У сутінках. Акцент. Метод Шарца-Метерклума. Оповідання. 120

Гектор Мунро (псевдонім Сакі, 1870—1916 рр.) — англійський письменник, майстер короткого, здебільшого гумористичного оповідання.

Надруковані в цьому номері оповідання «У сутінках», «Акцент» та «Метод Шарца-Метерклума» перекладені з виданої у 1958 році в Англії збірки його творів.

ПАВЕЛ СПАСОВ. Гріхозна любов зографа Захарія. Легенда. 136

Павел Спасов (нар. 1905 р.) — сучасний болгарський письменник, автор багатьох збірок віршів: «Репортажі» (1939 р.), «Дзеркало» (1943 р.), романів: «Баржі плывуть» (1943 р.), «10 січня» (1947 р.), «На початку віку» (1957 р.); п'єс «Бунтарська пісня» (1955 р.), «Був колись час» (1957 р.) та повістей.

СТАТТІ, НАРИСИ

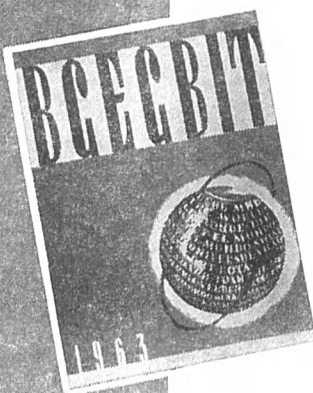
ПАВЛО ПОПОВИЧ. На земних орбітах. 7

К. ШАХОВА. Іван Кліма і його роман «Година мовчання». 67

А. ГРОДНЯНСЬКИЙ. Англійські нотатки. 70

ПЕТРО КРАВЧУК. Пропагандист української літератури. 76

ЮРІЙ КОЧУБЕЙ. Невмирущий Каракуз. 98

**«ВСЕСВІТ» ЗГАДУЄ,
«ВСЕСВІТ» НАГАДУЄ**

Сім чудес світу.

84

ЧИТАЮЧИ НОВІ КНИГИ. ТАРАС ШЕВЧЕНКО. **Вибрані твори. (Англійською мовою).** ОЛЕКСАНДР ВОЙНОВИЧ. **«Готель «Парк».** Т. ЯКИМОВИЧ. **Французский реалистический очерк 1830—1848 гг.**

155

ЦІКАВА НАУКА І ТЕХНІКА

78

ДРУЖБОЮ ЗДРУЖЕНІ

І. ПЕТРІВ. Львів—Жешув.

15

РЕПОРТАЖ, ІНФОРМАЦІЯ, РІЗНЕ

640 000 артистів.

18

Скелети на зеленому острові.

96

Прага вчора, сьогодні і завтра.

104

ФРЕД ШІНДЛЕР. У винищувачів тигрів.

112

ЛЮЦІАН ВОЛЯНОВСЬКИЙ. Падіння Сінгапура.

128

Коли прокидаються «вогняні гори».

132

Марки чи сірникові етикетки?

134

ЖИТТЯ МИСТЕЦТВ

116

ВЕСЕЛІ СТОРІНКИ

149

МУДРІСТЬ НАРОДНА

103

КАЛЕЙДОСКОП ВСЕСВІТУ

95, 111, 115, 133

У ВИДАВНИЦТВАХ РЕСПУБЛІКИ

159

Головний редактор О. І. Полторацький

Редакційна колегія:

**Відповідальний секретар
Н. А. Халемський**

**А. О. Білецький, Д. В. Затонський,
А. С. Кисіль, О. Є. Корнійчук,
К. З. Литвин, М. О. Лукаш, А. С. Малишко,
Л. С. Первомайський, Ю. К. Смолич,
М. О. Упеник, Т. К. Якимович.**

**Художній редактор М. Я. Коваленко
Технічна редакція Є. Б. Борського**

В. І. ЛЕНІН

Плакати польського художника
Францішенка Старовейського.

Поети славлять Жовтень

ДІЄГО НАВАРРЕТЕ

Червоний прапор

Кубинці!
Ви бачите:
в небі блакитному,
як полум'я гніву, як сполоху дзвони,
злітає над світом, злітає над битвами
і гордо палає Знамено Червоне!
Це кров селянина простого і докера,
сміливих бійців — молодих, незабутніх,
з Марселя і Рима, Нью-Йорка і Токіо,
що пали в борні за щасливе майбутнє.
Це прапор дороги,
що в завтра простелена.
Це прапор садів,
що зростають в пустелях.
Це прапор країни великого Леніна,
Це прапор залізних солдатів Фіделя!
Сяй, прапоре волі, над світом палаючим!
Ідуть за тобою сталеві колони.
Злітай до зірок, переможний та сяючий
вогонь Революцій,
Знамено Червоне!

Мій радянський брат

Стверджую:
це — брат мій, радянська людина,
що в своїй далекій, сонячній країні
думає про мене, піклується про мене.
Спільна боротьба в нас
і одне знамено!
Живемо у славу, вікопомну пору.
Океан між нами, а завжди ми поруч.

І мету єдину маємо ми, брате, —
на землі квітучій мир відвоювати.
Мій народ у твого вчився героїзму,
сяють нам єдині зорі комунізму.
Ми шляхи єдині у житті обрали,
Ленінські ведуть нас світлі ідеали.
Вірю, що ніколи нас не роз'єднати.
Ми зумієм щастя людства відстояти.
В будівництві мирнім, у вогні повстання
хай живе братерство, хай живе єднання!

*З іспанської переклали
Тамара ЮКОВА
та Анатолій ДОВГОНОС*

ЯННІС РІЦОС

Хода Революції

Серед багатьох ночей,
серед безлічі скель та загиблих,
о, Революціє, ти нашим поезіям
широкі шляхи відкрила
для вселюдської зустрічі.

Вночі прислухаюсь до кроків
і чую кроки.
Стугонять... Наближаються. Ми підійшли.
І впевнені — завтра зустрінемося. Цього і вчимо.

! це проповідуєм без галасу.
Адже закоханий
зовсім не кричить про своє кохання.
Він каже лиш те,
про що не може не говорити.

*З новогрецької переклали
Янніс МОЧОС
та Микола СИГНАІВСЬКИЙ*

ПАВЛО ПОПОВИЧ,

льотчик-космонавт,
Герой Радянського Союзу.

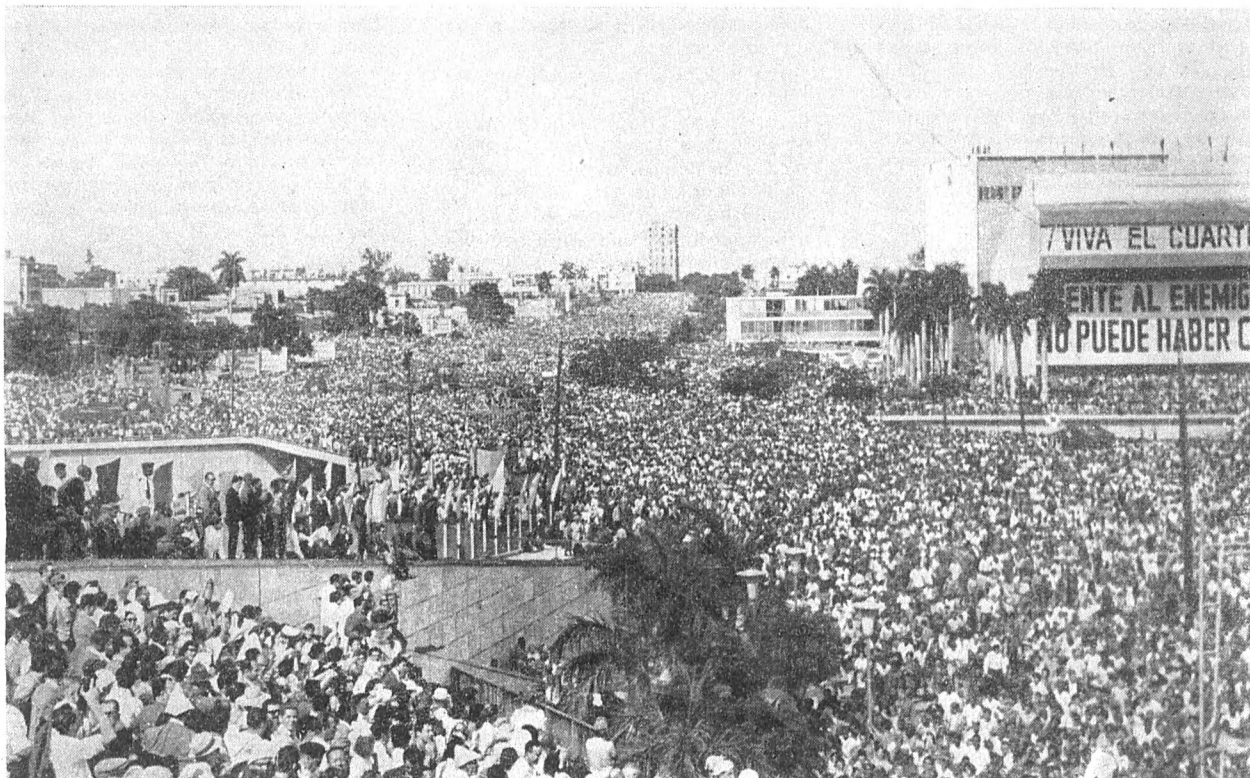

Фото П. Поповича.

Народ слухає Фіделя.

НА ЗЕМНИХ ОРБІТАХ

ЗДРАСТУЙ, ОСТРІВ СВОБОДИ!

Перш, ніж ступити на кубинську землю, я, можна сказати, зустрічався з нею кілька разів. Ще малим хлопцем почув я ім'я, яке відразу і вимовити не зміг, — Хосе Рауль Кабланка. Людина ця була в той час відомим шахістом, чемпіоном світу. Про неї ходили легенди. Я ще тільки вчився пересувати фігури на шахівниці, і мені дуже цікаво було слухати розповіді про цього непереможного кубинця.

Трохи пізніше я довідався з книжок ще про одне ім'я — Хосе Марті, ім'я великого революціонера маленької країни, який сказав своєму народові гіркі, сміливі слова правди про землю і хліб.

Я читав вірші Хосе Марті, і перед очима виникали намальовані поетом картини синіх вершин, на диво блакитного, прозорого неба, безмежні зарості цукрової тростини, зелені ласовиська соковитих трав. А над усім цим поставив образ волелюбного, працьовитого трудівника-кубинця.

Звичайно, мої перші уривчасті відомості про далеку країну я тільки умовно можу назвати знайомством з Кубою. І коли мій друг Юрій Олексійович Гагарін повернувся з поїздки по острову Свободи, ми з цікавістю розпитували його про все побачене ним. Гагарін — добрий оповідач, і ми, космонавти, почули від нього багато цікавого про кубинську революцію, волелюбний народ, який першим на американській

землі підняв прапор соціалістичної революції.

І, нарешті, знайомство з космосу. Крізь ілюмінатори «Востока-4» острів видавався мені казково красивим, зеленим оазисом у безмежній лазурній гладізі океану.

Пролітаючи над Кубою, я послав її народу сердечне вітання, найкращі побажання. Вірилося, що обов'язково зустрінусь з новими, справжніми хазяями країни, побачу їх на гомінких вулицях красуні Гавани, в аудиторіях університетів, на плантаціях народних мастків, на заводах і фабриках.

І ось у складі радянської делегації, яка їхала в Гавану на святкування четвертої річниці перемоги народної революції, я прибув на Кубу. У вухах ще гудуть мотори — майже півтори доби летіли ми кружним шляхом, щоб із Мос-

кви потрапити до наших далеких кубинських друзів.

Разом з нами сюди з'їхалося багато гостей: делегації з країн Європи, Азії, Америки. Тепло й гостинно приймали їх кубинці, але я не викажу таємниці, коли зазначу, що особливо раді були вони посланцям із соціалістичних держав, із Країни Рад. Ми відчули це, як тільки літак наш торкнувся посадочної доріжки гаванського аеропорту імені Хосе Марті.

Повітряні ворота острова Свободи зустрічають гостей яскравими фарбами, гуркотом моторів і музикою. Та не ці прикмети визначають, так би мовити, обличчя аеропорту Гавани. З висоти пташиного польоту на його фасаді можна прочитати фразу, що стала вже крилатою: «Куба — вільна територія американського континенту». Ці слова радують друзів Куби і викликають ненависть її ворогів.

Ранчо Поперос — так називався столичний аеропорт до революції — раніше приймав здебільшого пасажирів авіакомпанії «Панамерикен» — товстосумів і нероб із США. А тепер тут сходяться міжнародні траси повітряних лайнерів з Європи і Азії, Африки й Канади...

Слово честі, космонавти — народ витриманий, вони не звикли давати волю почуттям. Та важко стримати хвилювання, коли ступаєш на землю Куби! На нас дивляться радісні, усміхнені очі кубинців. І скільки в цих поглядах щирого братерського тепла, не підробленої симпатії й любові!

Так крізь живий коридор людей ми й вирушили з аеропорту в місто. Трохи відпочивши з дороги в готелі «Рів'єра», ми вийшли знайомитися з вулицями Гавани, особливо прекрасними в яскравих вечірніх вогнях.

Так ось ти яка, передноворічна білокам'яна столиця Куби! На центральних вулицях Гавани величезні брили хмарочосів чергуються з охайними будинками котеджів і особняків. Ще недавно тут хазяйнували американські банкіри й комерсанти. Революція націоналізувала приватні володіння заокеанських і місцевих багатіїв, розкішні будинки повернені народодові.

А ось і приємний сюрприз: то тут, то там на людних місцях — ялинки. Звідкіля вони тут, поблизу екватора? Виявляється, ці штучні прикраси вперше з'явилися на вулицях столиці. В цьому маленькому і, здавалося б, буденному факті з життя міста, яке ще недавно було обложене з моря і з повітря американськими піратами, ми побачили спокійну впевненість гаванців у завтрашньому дні. Так, мир збережено, вільна Куба живе і буде нове життя. Радісним і світлим має бути новорічне свято. Ось чому вулиці Гавани прикрасили штучними, але, слово честі, дуже гарними зеленими ялинками.

З прикметами нового життя країни ми зустрічалися того вечора буквально на кожному кроці. Від набережних відпливають у море білі катери з відпочиваючими. Хто

вони? На морську прогулянку вирушають робітники столичних заводів, майстерень. Трохи далі в розкішному басейні бавляться діти. Раніше доступ сюди мали лише багаті американські туристи.

Тут же, над набережною, де колись біснувалися неонові вогні реклам американських фірм, тепер спалахують зовсім інші написи: «Патріа о муерте! Венсере-мос!» («Батьківщина або смерть! Ми переможемо!»).

НА ПЛОЩІ РЕВОЛЮЦІЇ

Є в Гавані широка площа — місце традиційних парадів, демонстрацій, де гаванці збираються на мітинги, зустрічі з Фіделем. Ця площа носить ім'я Революції. Тут, на цьому історичному місці, чотири роки тому була проголошена Республіка Куба.

Ми побували тут у переддень всенародного торжества. Величезна площа своїм вбранням чимось нагадувала мені Красну площу в дні наших свят. Портрети, транспаранти, квіти, ілюмінація. Ось великий портрет Володимира Ілліча Леніна, ось портрет Хосе Марті, поряд портрет національного героя Каміло Сьєнфугоса. З фронтона будинку Інституту аграрної реформи на жителів міста дивиться з портрета Фідель Кастро, здається, що він зараз характерним жестом махне рукою й заговорить...

Ми довго ходили по площі, захоплюючись її строгою і величною красою. А наступного дня вона неначе розширила свої кам'яні кордони: її заповнили сотні тисяч щасливих кубинців.

Рівно о десятій ранку пролунав перший залп артилерійського салюту, за ним другий, третій. А потім одразу запала тиша. Вздовж «Авеніди президентів» завмерли чіткі прямокутники військ, над площею полинула мелодія гімна.

Мені не раз доводилося бути свідком військових парадів, спостерігати чітку виучку і відмінну готовність військ. Але те, що я побачив на площі Революції, сповнило серце особливою радістю: Куба зможе за себе постояти!

— Товаришу верховний головнокомандуючий, війська готові! — рапортує Фіделю Кастро майор Гільєрмо Гарсія, командуючий парадом.

— Починайте парад, — відповідає Фідель.

І пішли війська: курсанти військових училищ, моряки, піхотинці. Вдивляючись в обличчя цих бійців нескореного народу, читаючи на них тверду рішучість, віру, впевненість, я знову й знову

З Дугласом на вершині Гранд-Пьедро.

думав: такий народ непереможний!

Я міг би багато й детально говорити про цей не зовсім звичайний парад, про те, як площею пройшла грізна техніка, в тому числі й знамениті «катуші» і ракети «земля-повітря», як у небі пропливли реактивні винищувачі, викликаючи на трибунах захоплення своїм чітким, бездоганим строєм.

Так, про це можна говорити багато, тому що друзів Куби радує, що кубинській революції є чим захищати свої завоювання.

Коли змовкло гудіння військової техніки, шеренга мілісіано розімкнулася, і живий людський вал підкотив впритул до трибуни.

— Фі-дель! Фі-дель! — скандували тисячі голосів.

Кубинець похилого віку, затишноту натовпом, тягнув угору руку з плакатом: «Радянські товариші, ми вас вітаємо!» Над демонстрантами майоріло червоне море прапорів. Фідель Кастро підніс руку, і відразу запала тиша. Прем'єр-міністр почав промову.

— Шановні трудящі, селяни, студенти, всі співвітчизники! Пани американці кажуть, що народ Куби пригноблений!..

По площі прокотилися голоси обурення: — Брехня, брехня, брехня!

Фідель знову довелось піднести руку, щоб відновити тишу. А «пригноблені» кубинці всім своїм виглядом і далі красномовно демонстрували своє ставлення до зловмисної вигадки.

Ні, не оббрехати американським імперіалістам кубинську революцію, її соціальні завоювання. Народ, що із зброєю в руках виборов свободу, давно вже в усьому розібрався сам.

ПІДМОСКОВНІ ВЕЧОРИ...

По дорозі в місто Санта-Клара ми зупинилися в долині з романтичною назвою — Лагуна скарбів. Назва ця бере початок ще з сивої давнини. Розповідають, що колись іспанські корсари, які борознили Карібське море під чорними піратськими знаменами, закопували в Лагуні награбовані скарби.

Як би там не було, а місця в долині на диво мальовничі. На березі блакитного озера живуть ті, хто приїздить в Лагуну на відпочинок.

Тут нам показали розплідник крокодилів. Найбільшого і найстрашнішого з виду хижак адміністрація назвала Айком. Ми, сміючись, спостерігали його жадобу, побачили «щирість» крокодилових

сліз. Можна сказати, Айк цілком виправдовує своє ім'я. Непогано було б зібрати всіх Айків у такий от ізолятор, щоб вони не отруювали людям життя! За огорожею вони смиренніші.

Місто Санта-Клара зустріло нас привітним гулом жителів міста, морем квітів і посмішок. В старовинному особняку, де ми зупинилися, передбачався короткий відпочинок, та хіба утримаєшся, не вийдеш на балкон, коли тисячі людей скандують під вікном, вимагаючи сказати їм кілька слів. На цей час я вже вивчив кілька іспанських фраз і, вийшовши на балкон, крикнув:

— Віва Куба соціаліста! — Хай живе соціалістична Куба!

Слова підхопили, вони прокотилися луною з кінця в кінець вулиці.

У місті, куди ми приїхали, є партійна школа, тут готують кадри для молоді республіки. Слухачі запросили нас до себе в гості.

Великий зал заповнений до краю. Впадає в око, що серед випускників школи чимало жінок, революція дала їм рівні права з чоловіками.

Хтось із членів нашої делегації пропонує проспівати кілька пісень, так би мовити, дати концерт на замовлення кубинців. Цікаво, які радянські пісні найбільш відомі на Кубі? Нас наперебій просять заспівати «Підмосковні вечори», «Катушу», «Утро красит нежным светом».

Мені нагадують, що колись я був заспівувачем. Охоче беру на себе роль «першого голосу». Спочатку тихо, потім дедалі голосніше, сильніше лине в залі улюблена пісня про підмосковні вечори. Співають слухачі, співають гості, і є в цьому співі не тільки гармонія голосів, а й щось більше, символічне. Так співають кровні брати, люди, дружба яких навіки не порушена.

У НАРОДНОМУ МАЕТКУ

За дві години їзди від Гавани розкинувся один із багатьох народних маєтків Куби, кооператив, у якому земля, худоба, знаряддя й засоби виробництва усуспільнені.

Під'їжджаючи до маєтку, наші машини пірнули у зелений тунель. Високі дерева, сплітаючись гнучкими вітами, утворили багатокілометровий живий коридор. Мені пригадалася така сама алея, тільки тополя, на Батьківщині, в Узині...

Історія маєтку під Гаваною до-

сить красномовна. На цьому місці син диктатора Батісти уподобав собі райський куточок. Місцевих жителів вигнали у ліс, прирекли на напівдикіє животіння. А синок диктатора жирів на людських стражданнях.

Землю селянам повернула революція, і за рік-два все тут змінилося. Передусім людям надали житло — в маєтку збудовано впорядковане селище двоповерхових котеджів. Кожна сім'я живе в окремій квартирі.

Щедра кубинська земля. У маєтку вирощують овочі. По дватри врожаї помідорів на рік збирають тут селяни.

Керуючий повів нас до одного з котеджів. Чорнява господиня зраділа гостям, за чашкою кави розповіла, як живе її сім'я. Дім цей збудувала держава. У таких котеджах живуть усі члени кооперативу. Роботи багато, але вона радує, бо зміцнює революцію.

На обід завітала й сусідка чорнявої красуні.

— В мене семеро дітей, і всі вчаться, — сказала жінка, — семеро, — і всі вченими будуть, — повторювала вона. Її очі щасливо сяяли — сам Фідель сказав, що всі діти Куби виростуть освіченими.

Про зворушливу любов прем'єр-міністра революційного уряду до малюків на Кубі знають буквально в кожному домі. Я хоч коротко розповім про його вихованців.

Під час війни в армії повстанців було чимало дітей. Сироти знайшли там, в партизанському війську, і ласку, і притулок. В Сьєрра-Маестро, там, де розташувався штаб повстанців, у Фіделя Кастро також були маленькі помічники. Вони ходили в розвідку, виконували доручення партизанів. Одного разу Кастро, розмовляючи з дітьми, пообіцяв узяти їх після перемоги до себе.

Маленька охайна дача прем'єр-міністра стоїть поблизу Гавани. Тут живуть 16 вихованців Фіделя. Вони вчаться в школі, набувають і трудових навичок: саджають дерева, доглядають посадки. За свою роботу вони одержують заробітну плату. Нам розповідали, що Фідель знаходить час завітати до них у гості, перевірити уроки. Діти буквально закохані в «тата Фіделя». Приїхавши «на хвилинку», він залишається з ними на годину-другу.

Дітьми Фіделя на острові Свободи називають усіх кубинських дітей. Адже саме з особистої ініціативи Кастро в горах Сьєрра-Маестро створений шкільний центр-інтернат, де живе і вчиться двадцять тисяч дітей.

Майже день провели ми в гостях у трудівників приміського господарства. Вони казали нам:

— Все, що ми маємо, — землю, будинки, школи — дала нам

революція. Це — наше, й навіки залишиться нашим.

Вранці землероб, йдучи на роботу, обов'язково бере з собою дві речі: рушницю й гострий мачете — широкий ніж для роботи в полі.

Таким він нам і запам'ятався, кубинський селянин-воїн, готовий у будь-який момент захищати здобутки революції.

ЯКИЙ ЦУКОР НА СМАК?

Ще до поїздки на Кубу я знав, що там живуть уславлені майстри цукроваріння. Хотілося ближче познайомитися з ними, адже мій батько багато років працював на цукровому заводі в Узині, та й я там працював вагарем. Як же було не побувати у чарівників цукру, як їх називають на острові!

Ми приїхали на завод поблизу Гавани в перший тиждень січня. Час для візиту був вдалий: сезон цукроваріння ще не настав, рубання тростини тільки почалося.

На заводі ми застали небагатьох робітників, тих, хто ремонтував обладнання. Йдемо цехами, керуючий заводом, у минулому робітник, пояснює процеси виробництва. У нас на цукрових заводах, як я зрозумів із огляду кубинського підприємства, дещо складніше устаткування виробничих цехів, більше допоміжних операцій. Згадавши про одну з них — миття буряків — я запитав у кубинських товаришів, чи минуть вони тростину перед заправкою в чани. Вони здивувалися, відповіли запитанням:

— Звідки космонавту відома така технологічна подробиця?

Довідавшись, що я був вагарем на цукровому заводі, попросили мене покуштувати кубинського цукру.

— Солодкий? — спитав хтось.

— Дуже.

— Так, наш цукор солодкий, — говорить старий робітник. — Та смак його ми знали тільки після революції. Раніше він здавався нам гірким, як усе наше життя. Вважайте: по 14—16 годин доводилось вистоювати на ногах робітникам цукрових заводів. Хіба не гіркою буде після цього найсолодша справа?

Не можна було не погодитися з кадровим робітником, а він уже посміхається в пишні вуса:

— А ви, значить, потім стали космонавтом?

— Так, потім став космонавтом.

— Чудово! — потискує він мої руки. — Росія — казкова країна!

Біля воріт заводу нас знову чекали робітники. Не хочеться розлучатися з цими чудовими

людьми. Міцні рукостискання, добрі слова. Хтось вручає мені портрет Фіделя Кастро, намальований робітником заводу. Я зберезу цю дорогу реліквію.

ЯК СТАТИ КОСМОНАВТОМ

Президент Академії наук Куби Антоніо Нуньєс Хіменес попросив главу радянської делегації П. Федосєєва і мене приїхати в гості до кубинських вчених. Ми знали, що кубинська Академія організована нещодавно. Тоді їй минуло десять місяців.

І ось зустріч. Віце-президент Академії наук СРСР П. Федосєєв читає лекцію «Комунізм і філософія», і зал слухає його, затамувавши подих.

Потім слово надають мені. Про політ корабля «Восток-4» відомо чимало подробиць, і все ж мене попросили розповісти, як він проходив. Із залу лунає запитання:

— Як виглядає Куба з космосу?

— Ваша республіка дуже красива з космічної висоти, — відповідаю.

А мої слова про те, що зблизка Куба, її народ справляють незабутнє враження, вчені зустрічають теплими оплесками.

Багато питань ставили нам, і одне, мені здається, особливо цікавило присутніх: чи будуть і на Кубі космонавти? Про це питали мене не тільки вчені, але й студенти університетів Гавани, Санта-Клари, слухачі партійної школи, учні. Я відповідав, що народ, розквітаючий революцією, здатний творити чудеса. Я радий кубинським друзям сміливіше популяризувати космічну науку і техніку, створювати в школах гуртки юних космонавтів, як це роблять у нас. Остання пропозиція дуже зацікавила Фіделя Кастро. Він детально розпитував, як організувати цю роботу.

Пригадую зустріч із студентами гаванського університету. Я назвав їх своїми колегами. Парубок з бородою, що стояв поруч зі мною, посміхнувся:

— Адже ми ще не побували в космосі.

— Але і ви, і ми вчимося. Радянські космонавти — в академії, кубинська молодь — в університеті.

— Скажіть, — питає той самий парубок, — чому, коли радянські космонавти вирушають у подорож, імперіалісти втрачають спокій? — І сам же, сміючись, вигукє: — Не давайте їм спокою!

На авансцену актового залу виходять студент і студентка. Дівчина вручає нам державний прапор Кубинської Революції, і

радісно стає на серці від думки про те, що під такими прапорами народ пройшов шлях від гір Сьєрра-Маестра до стін гаванського університету.

А через кілька днів мене приймали в почесні піонери. В гаванському палаці піонерів, у залі колишнього аристократичного клубу стояли золочені, оббиті оксамитом крісла. В них дуже зручно було дітлахам. Хлопчик, пов'язавши мені на шию синьо-білий галстук, сказав, що виконує доручення піонерської організації Гавани.

Я поцікавився, чому галстук синьо-білий, і почув відповідь:

— Тому, що небо над Кубою синє-синє, а ідеї нашої революції чисті, як білий сніг на півночі.

Добре сказав хлопчик.

ПЛАЙЯ-ХІРОН

— Ти бачиш ці два будинки? — питає мене Дуглас.

— Бачу, Дуглас.

— Це Плайя-Хірон, вони тут висадили десант. Це все, що тут залишилося.

Я дивлюсь на порожні вікна руїн.

— Ці будинки вже належать історії, — каже Дуглас, — ми збережемо їх як пам'ять про Плайя-Хірон.

Дуглас — лейтенант військово-повітряних сил кубинської армії, я познайомився з ним, як тільки зійшов по трапу літака, що доставив нас у Гавану. Відтоді ми весь час разом. Я вже знаю про нього стільки, що хоч книгу пиши, а він все розповідає про себе, про товаришів, про Плайя-Хірон.

Дуглас ріс у заможній сім'ї, революція розколола її. Його батьки нашвидку запакували чемодани й емігрували, а син залишився на Кубі. Він мріяв стати військовим льотчиком і домігся свого.

Коли янки послали на Кубу озброєних найманців, Дуглас був у числі перших захисників республіки. Він воював, як лев. Сам безстрашний Фідель розцілював цього високого стрункого чорнявого хлопця, похвалив за відвагу й хоробрість. З особливою гордістю лейтенант показував мені трофейний американський автомат, підібраний на полі бою.

— Хочу подарувати його радянському музеєві, — каже він. — Як ти гадаєш, цікавий експонат?

— Дуже цікавий, Дуглас, обов'язково подаруй.

Я хожу по землі Плайя-Хірон, слухаю розповіді свого нового

Закладання саду дружби під Гаваною.

друга, уявляю собі картину бою, що скінчився нищівною поразкою контрреволюціонерів, і згадую статтю, яку нещодавно читав у газеті. В ній говорилося, що керівники США влаштували урочисту зустріч недобитим найманцям, яких кубинський уряд звільнив і видворив з країни. Високопоставлені американці пустилися сльозу, коли главарі банди авантюристів вручили їм начебто врятований прапор. Згадую, як реагували з цього приводу гаванці, слухаючи Кастро на площі Революції.

— Історія з прапором, — сказав Фідель, — цілковита брехня. Всі знають, що інтервенти навіть спідню білизну залишили на полі бою, що вся бригада інтервентів була взята в полон...

Дуглас везе мене до кубинських льотчиків, знайомить з майором Прендісом, асом кубинських ВПС. Літає він сміливо, майстерно і дуже пишається, коли товариші називають його учнем Валерія Чкалова.

Льотчики запропонували піднятися туристською стежкою в гори Гранд-П'єдро, що в перекладі означає Великий Камінь. На горі розташувалася туристська база. Звідси чудово видно місцевість.

Внизу під нами — схожа на розворушений мурашник американська військова база. Ми чуємо приглушений гуркіт чужих літаків. Хтось із моїх супутників насторожено каже:

— Янки злітають.

Куба завжди на сторожі.

САД ДРУЖБИ

Кажуть, людина, яка не посадила й не виростила в своєму житті жодного дерева, не пізнала справжнього щастя. Я вірю, що це так.

Справді, велике щастя бачити, як посаджені тобою деревця наливаються соками, як поступово міцніє стовбур, як тягнуться до сонця ще не зміцнілі гілочки... Спливуть роки, і вчорашній саджанець виросте в могутнє дерево, яке дасть людям щедрі плоди, прохолоду, сховає від негоди. Дивлячись на буйну поросль, як не вигукнути: — Я люблю тебе, життя!

У дитинстві я любив поратися з батьком і сестричками в саду. З роками ця любов не зникла. І коли кубинські друзі запитали, чи є в мене бажання взяти участь у закладенні Саду дружби недалеко від Гавани, я охоче погодився.

Сюди, на великий пустир, прийшли не тільки члени всіх делегацій, що прибули на Кубу. Ми побачили тут робітників і домогосподарок столиці, піонерів, студентів, службовців міністерств, пенсіонерів.

Народ, який вирощує дерева, будує житло, відкриває школи й вузи — мирний народ. Хто ж повірить в те, що Куба загрожувала Сполученим Штатам Америки? Може, ділкам з Уолл-Стріта, генералам з Пентагону шепотіння молодого зеленого листа зда-

валося грізним попередженням кубинського народу?

З особливим задоволенням я копав ямку у саду Дружби, обережно опускав у неї ніжні, тоненькі щепи, присипав землею, зрошував водою. Навколо працювали тисячі людей, мені потім сказали, що в саду посаджено кілька десятків тисяч дерев. На кожному з них з'явилася табличка: хто посадив дерево і з якої країни.

Мине небагато часу, і зашумлять листям наші дерева, нагадуючи людям про красу людську, про братерство народів, які послали на Кубу своїх синів і дочок закладати прекрасний сад Дружби.

Поруч зі мною працювала делегатка з Канади. Вона задумливо промовила:

— У мене сьогодні щасливий день.

Я відповів:

— У мене теж.

Я ЛЮБЛЮ ТЕБЕ, КУБО!

Два тижні — строк невеликий. І все-таки ми встигли багато взнати, побачити, зрозуміти. Так завжди буває, коли їдеш не в гості, а на зустріч хай з ще незнайомими, але рідними й близькими людьми.

Ми багато про що довідалися...

І ми полюбили народ — працьовитий, волелюбний, мужній народ Куби.

Ми побачили людей, для яких немає на світі нічого дорожчого за батьківщину і волю.

Ми зрозуміли, чому слова «Батьківщина або смерть!» в устах кубинців звучать, як найсвятіша клятва. Це клятва народу, що скинув тиранію, народу, який вирішив краще померти, ніж віддати свою свободу.

Над Кубою — безхмарне небо. То ніжно-блакитне, то синє, то зеленкувате, наче море, що обмиває її береги. Та в серцях кубинців немає місця благодушності. Адже цитадель імперіалізму — Сполучені Штати Америки — лежать за дев'яносто миль від острова. Так, благодушності нема, але є впевненість у тому, що Куба не самотня, що з нею — її вірні друзі, що на її боці непоборна сила, ім'я якій — соціалізм.

«Я люблю тебе, Кубо», — так говорить кожен, хто з відкритим серцем побував на цьому прекрасному острові.

Я люблю тебе, Кубо, країна Хосе Марті і Фіделя Кастро, перша країна Америки, що буде соціалізм!

Хай не образяться на мене земляки — я залишив на Кубі

часточку свого серця. Прощаючись з нею, я знову і знову повторюю:

— Я люблю тебе, Кубо!..

НА БРАЗІЛЬСЬКІЙ ЗЕМЛІ

Навряд чи знайдеш в наш час людину, яка б не любила подорожувати. Я маю на увазі не безтурботних туристів, а людей, які розуміють, що поїздки за кордон, зустрічі там з представниками громадськості, робітниками, інженерами, вченими — завжди корисні, повчальні, сприяють зміцненню міжнародних дружніх зв'язків.

І коли Андріяна Ніколаєва і мене повідомили, що в далекій Бразилії, в місті Сан-Паулу, відкривається Міжнародна виставка сучасної авіації й космонавтики і що нас включили до складу радянської делегації на виставку, ми, признатися, дуже зраділи.

І ось ми летимо до цієї найбільшої країни Південної Америки. Щоб скоротити повітряну подорож, вирішили зробити лише одну зупинку — в столиці Гвінейської Республіки Конакрі. Тут нас надзвичайно тепло й сердечно зустріли. Президент Секу Туре влаштував прийом на честь радянських гостей.

А вранці ТУ-114 знову в польоті. Бразильський аеропорт Кампінас — кінцевий пункт нашого трансатлантичного перельоту.

Коли наш повітряний гігант торкнувся бетонної доріжки аеропорту, лив сильний тропічний дощ. Але незважаючи на зливу, зустрічати посланців Країни Рад прийшли тисячі жителів. Було приємно бачити радісні, привітні посмішки.

Наступного дня ми вилетіли в Сан-Паулу — найбільший індустриальний центр Бразилії. Санпаульці дуже люблять своє місто, пишаються його красою. Справді, місто дуже красиве. Прямі, широкі вулиці, парки з буйною тропічною рослинністю, алеї пальм — все це справляє незабутнє враження. Та якщо мене спитають, що найбільше запам'яталося в цьому місті, я відповім — люди! Прості гостинні люди.

В день, коли ми прилетіли в Сан-Паулу, до нас підійшов немолодий, кремезний чоловік з живим, енергійним обличчям. Знайомимось. Це відомий художник М. Р. Сантос.

— Дозвольте вас намалювати, — звернувся він до Андріяна й до мене.

— Малюйте, — відповіли ми. — Тільки позувати не зможемо, нема коли.

Наступного дня він приніс наші портрети, зроблені на аркушах ватманського паперу. Нам

сподобалися ці малюнки. Під портретами він написав: «Двома великими друзям Бразилії — радянським космонавтам Поповичу і Ніколаєву з глибоким захопленням від бразильців. М. Р. Сантос».

Я вже казав, що в Сан-Паулу нам треба було відвідати Міжнародну виставку сучасної авіації й космонавтики. Експонати і стенди її були розташовані на величезному зеленому масиві в парку Ібірапуера. Виставка користувалася успіхом, її щоденно відвідували тисячі людей. Але те, що ми побачили в день приїзду в парку Ібірапуера, перевершило наші сподівання. Весь зелений масив, прилеглі до нього вулиці і площі були заповнені народом. Звідусіль лунали вітальні вигуки.

На виставці були представлені експонати з багатьох країн світу. Ми оглянули різноманітні літаки, їх макети, пілотажну і навігаційну апаратуру, авторемонтні засоби. Біля одного стенда нас чекав приємний сюрприз. Тут були виставлені портрети піонера бразильської авіації Сантоса Дюмона і засновника ракетоплавання і космонавтики К. Е. Ціолковського. Над портретами — небагато слів, але дуже символічний напис: «Вчені служать миру».

З цікавістю оглядаємо стенди Польщі, Чехословаччини, Франції, Великобританії. Екскурсовод запрошує нас оглянути капсулу американського космонавта Уолтера Ширра, в якій він здійснив орбітальний політ.

Відчуваємо, що погляди присутніх спрямовані на нас. Багато

хто, не приховуючи цікавості, хоче знати нашу думку про цю капсулу. Звичайно, треба віддати належне Уолтеру Ширра, він виявив мужність і героїзм під час польоту. Але його капсула не витримує ніякого порівняння з радянськими космічними кораблями.

— Чи можна в такій капсулі провести комплекс наукових досліджень, подібних тим, які були зроблені на кораблях «Восток-3» і «Восток-4»? — запитали у радянських спеціалістів з авіації та космонавтики.

— Навряд, — відповіли наші товариші. — Подивіться, як тісно в цій кабіні, тут не розвернешся там пробути в ній кілька діб важко.

* * *

Зустрічі, зустрічі, зустрічі. Часом найнесподіваніші, не передбачені програмою нашого перебування в Бразилії, але дуже яскраві, пам'ятні.

Вранці до нашого номера постукав портье готелю.

— Прошу прощення за такий ранній візит, — сказав він, — але космонавтів Ніколаєва і Поповича дуже хоче бачити одна людина. Вона чекала цілу ніч.

Ну, як було не зустрітися з таким наполегливим відвідувачем. Як з'ясувалося, він прийшов до нас не один, а з усією своєю сім'єю — дружиною і маленьким сином.

— Шофер таксі Долнерто Сантос, — відрекомендувався ранковий гість, — а це моя дружина...

Фото П. Поповича.

Пальмова алея в Сан-Паулу.

Зустріч в університеті міста Бразіліа.

— Про себе я сама скажу,— перебила чоловіка молода жінка, блиснувши чорними очима.— Мене звуть Марія Сейя.

Звертаючись до Ніколаєва, молода мати сказала, що на честь його космічного подвигу на кораблі «Восток-3» вони з чоловіком назвали свого первістка подвійним ім'ям Андріян-Ніколаєв. Молоде подружжя хотіло, щоб радянський космонавт познайомився з їх сином. Маленький бразильський Андріян, очевидно втомлений безсонною ніччю, в цей час мирно посапував у кріслі. Я не втримався і пожартував:

— Точнісінький Андріян Григорович! Такий же чорнявий і навіть спить у будь-якому положенні.

Андріян Григорович дістав з шухляди письмового столу свою фотокартку і написав кілька слів, які я хочу навести: «Моєму маленькому тезкові Андріану. Рости великим і сміливим. Ніколаєв».

Минуть роки, виросте бразильський малюк, чорноокий Андріян-Ніколаєв. І хто знає, може, саме він колись борознитиме простори Всесвіту. В усякому ра-

зі, ми щиро побажали цього нашам новим знайомим—шоферу таксі Долнерто Сантосу і його дружині Марії Сейя.

Того ж дня ми побували в новому учбовому закладі столиці—університеті міста Бразіліа. Це наймолодший вуз країни, йому ще не було й двох років.

Тільки-но переступивши поріг вузу, ми зрозуміли, що візит буде не таким коротким, як передбачалося за програмою. А наш час був буквально розписаний по хвиликах. Довелося на ходу вносити корективи. Мушу сказати, що ми не шкодували: зустріч з молоддю бразильської столиці була дуже цікавою.

Як виявилось, бразильські студенти чимало знають про дослідження космосу, їх питання мали діловий, а б навіть сказав, науковий характер. Це була зовсім не дилетантська бесіда.

Прощаючись з нами, ректор університету Дарсі Рібейра просив передати палкий привіт радянським юнакам і дівчатам, що ми з задоволенням і робимо.

Повернувшись в Сан-Паулу, наша делегація побувала на ряді підприємств, у науково-дослідних

інститутах, зустрічалася з робітниками профспілок, оглянула приміські кавові плантації. Та спершу—про один цікавий епізод.

Вранці нас розбудив незвичайний галас під вікнами. Ми поцікавилися, в чому річ. Нам відповіли, що якийсь заподадливий релігійний діяч зібрав деяких своїх прихожан і запевняє їх у тому, що в місто Сан-Паулу в особі радянських космонавтів прибули... посланці сатани.

Та як тільки ми вийшли з готелю, натовп віруючих одразу ж забув про проповідника і оточив нас щільним кільцем. Нас одне перед одним просили дати автограф, розпитували про наші польоти. Так, нелегко в наш час мракобісам обманювати народ! Того ранку ми пересвідчилися в цьому наочно.

Запам'яталася поїздка на фабрику по обробці кави.

Тут же, в цеху, нас почастували цим запашним напоєм. А потім директор фабрики Селехіно Паравенті запросив нас до себе. Ми провели в його домі кілька годин. Наш гостинний хазяїн виявився непоганим співаком і раптом заспівав російську «Дубинушку». Пісню підхопили всі—і при-

сутні тут робітники фабрики, і ми, члени делегації.

Хтось попросив мене виконати українську народну пісню. Я заспівав «Дивлюсь я на небо». І одразу перед очима постали рідні простори України, згадався Узин, де я ще з шкільної лави полюбив цю пісню. Незнайомі слова підхопили мої слухачі. І ось уже пісня, наче сокіл, що вирвався на волю, лине вулицями передмістя.

Не знаю, як з точки зору мистецтва, та якщо говорити про солідарність народів, про зміцнення дружби між ними, то цей «концерт», безумовно, відіграв свою позитивну роль.

Так закінчився день, сповнений яскравих вражень і зустрічей.

Багато тисяч кілометрів розділяють Радянський Союз і Бразилію. Та ні сині простори Атлантики, яким, здається, нема ні кінця ні краю, ні пасма гірських вершин, ані дрімучі джунглі не могли стати бар'єром на шляху правди про нашу країну. Прості слова про велику соціалістичну Батьківщину, про право радянських людей на працю, відпочинок, освіту знайшли шлях до сердець сан-паульських металістів і землеробів провінції Кампінас, що вирощують «чорні перлини» — найкращу в світі бразильську каву; до сердець ремісників Ріо-де-Жанейро і продавців кокосових горіхів на гомінких вулицях міста.

Де б ми не бували, нас всюди просили розповісти про життя радянських робітників, колгоспників, учених, інженерів. Ми, як могли, задовольняли цей інтерес бразильців, але хіба під час короткої розмови чи випадкової зустрічі розкажеш усе, що можна розповісти, нетерплячим, допитливим слухачам?

А втім, іноді нам полегшували це завдання і самі бразильці.

В Кампінас, великий промисловий центр країни, ми прилетіли на нашому вітчизняному лайнері ТУ-114. Поки знайомилися з містом, його визначними місцями, зустрічалися з ученими із аграрного інституту, робітниками профспілок, наш літак стояв в аеропорту. І ось що там трапилося. Опівночі солдат аеродромної караульної служби помітив якусь тінь, що промайнула під фюзеляжем літака. Вартовий кинувся до машини. Біля коліс ховався хлопчина років п'ятнадцяти.

Наступного ранку більшість бразильських газет написала про сенсаційну подію в аеропорту: син залізничника Антоніо Жільберто ді Матос, слухаючи по приймачу передачі з Москви, га-

ряче полюбив Радянську країну. І коли в його рідне місто прилетіла наша делегація, юнак вирішив здійснити свою давню мрію — полетіти в Радянський Союз, щоб продовжити там своє навчання.

Пізно ввечері, коли вся сім'я Антоніо лягла спати, юнак виліз через вікно, залишивши батькам записку: «Якщо я не повернусь, то це означає, що я полетів разом з російськими космонавтами. Через два дні буду в Москві. Московське радіо, можливо, повідомить про мене. Хай батько в ці дні слухає радіо...»

Ця романтична історія схвилювала нас до глибини душі.

Не сумуй, Антоніо! Тобі поки що не вдалося здійснити свою заповітну мрію. Та я вірю, якщо ти захочеш, то одержиш вищу освіту в Москві. Адже в нашій країні вчать тисячі таких, як ти, зарубіжних юнаків.

Через кілька днів після описаної події на вулиці міста Бело-Орізонте до нас підійшов підліток, зовсім ще хлопчик, і простягнув конверт.

— Що це в тебе? — спитав перекладач.

— О, не гнівайтесь, сеньйори, — сказав хлопчина. — В цьому конверті моє прохання, я хочу піхати вчитися у вашу країну...

В Сан-Паулу нас запросили на зустріч з представниками 30 найбільших профспілок. Зі сцени виголошувалися традиційні промови. Нас, космонавтів, у котрий раз просили розповісти про груповий космічний політ. Та раптом тишу у величезному театральному залі порушив голос із задніх рядів:

— Дозвольте і мені щось сказати!

На сцену піднявся робітник у легкому комбінезоні. Очевидно, він прийшов на зустріч прямо з роботи. Оратор вийняв із кишені вчетверо складений аркушок паперу і оголосив, що буде читати свої вірші.

Не берусь судити, які вони, якщо підходити до них з міркою літературного критика. Та переклад нам сподобався. Це прості слова про небесних братів-космонавтів, про мужність і обов'язок, про те, що людям на землі потрібен мир, а атомна бомба непотрібна. Зал відгукнувся на вірші гарячими оплесками.

Після цієї, так би мовити, офіційної частини, бразильцям був показаний фільм «Зоряні брати». В цій документальній кінострічці є одне особливо хвилююче місце, яке хочеться дивитися знову і знову. Я маю на увазі кінокадри виступів Леніна в Москві на Красній площі.

Нас усіх, природно, цікавило, як поставляться до цих кадрів присутні в театрі. Зал загалом тепло приймав фільм, та коли на екрані з'явився Ілліч, трапилося щось неймовірне. Всі, хто сидів у кріслах, схопилися з місць, оплески злилися у тривалу овацію. Хтось вигукнув:

— Віва, Советіко! (Хай живе Радянський Союз!)

Тисячі голосів підхопили клич, що йшов з глибини сердець, і ось уже могутній хор дружньо скандує слова:

— Віва, Советіко!

— Ві-ва, Со-ве-ті-ко!

Час нашого візиту наближався до кінця. Та як же можна було, перебуваючи на бразильській землі, не познайомитися з улюбленим бразильським футболом!

Тим більше, що я захоплююся футболом з дитинства, а зараз гаряче «болю» за київську команду «Динамо».

Ми дивилися матч між командами «Сантос» і «Флуміненсе». В обох клубах виступали відомі гравці, та все ж серед них виділявся віртуоз Пеле.

Після матчу один з телевізійних коментаторів, довідавшись якимсь чином, що я люблю футбол, підійшов до мене і спитав:

— Що було б для вас легше, сеньйоре Попович, злітати в космос чи зіграти проти Пеле?

Що можна було відповісти на це? Я вирішив відповісти жартом:

— Гадаю, ми обидва мали б жалюгідний вигляд. Я — на футбольному полі, а Пеле — в космічній капсулі.

* * *

Вісімнадцять днів перебування на бразильській землі залишилися позаду. І знову наш лайнер ТУ-114 в польоті. На цей раз пілоти беруть курс на Батьківщину.

Зробивши прощальне коло над Ріо, де нас тепло проводжали тисячі людей, лайнер стрімко злетів угору.

— До побачення, Бразиліє!

* * *

Коли розповідь про поїздку в Бразилію була вже написана, телеграф приніс вісті про військовий переворот у цій країні. Зазнали переслідувань і арештів прогресивні діячі, цілі організації. Сумно слухати і читати про таке. Та як не біснувалася б реакція, — після ночі завжди настає ранок!

Щастя тобі, бразильський народі!

ДРУЖБОЮ ЗДРУЖЕНІ

Львів — Жешув

Звичайна прикордонна картина: перевірка документів на заставі, щире побажання щасливої дороги від'їжджаючим, і учасники делегації Львівської області переходять на територію Жешувського воєводства Польської Народної Республіки. І, як часто буває в таких випадках, на радянську землю в цей час вступають наші сусіди — польські друзі.

Так було і цього разу. Зустрівшись на кордоні з членами делегації, які направлялись до нас вивчати досвід колгоспного виробництва, представники сільського господарства Львівщини з задоволенням прийняли пропозицію друзів із Жешува познайомитись з новинками польської агро- і зоотехніки, з досвідом виведення нових сортів сільськогосподарських культур, племінного господарства.

Комфортабельні легкові автомашини «Варшава» мчать нас повз поля, на яких працюють трактори «Зетори» і рілльнічі машини. На зустріч нам несуться вантажні машини й автобуси вітчизняного виробництва. Здавалося б, що ж

Перша зустріч з друзями. Польський прикордонник вітає молодіжну делегацію з Львівщини.

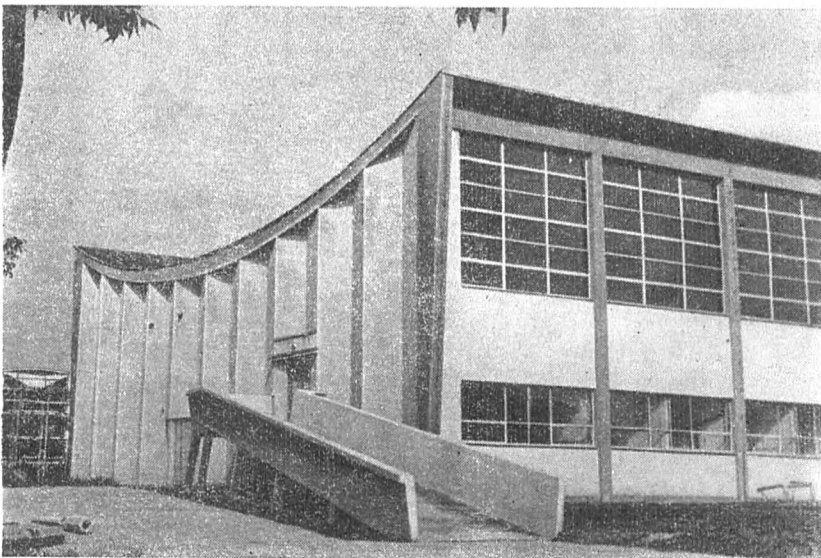
особливого в цих дорожніх картинах? Та вони мимоволі поверта-

ють мене до передвоєнних, панських часів.

Бредучи тоді підлітком цими ж дорогами у пошуках заробітків, я бачив, який подив у пішоходів викликали випадкові автомобілі, до того ж, як правило, іноземних марок. І ось минуло лише двадцять років народної влади. Дивлюся на польські «Стари», «Сани», «Ніси» і в моїй уяві виникає сучасна індустріальна Польща з її великими металургійними заводами, приладобудівною промисловістю, без яких неможливий випуск сучасної автомобільної техніки.

«Варшава» — первісток польського автомобілебудування, сестра нашої «Победи». Освоюючи її та інші марки машин, польські автомобілебудівники використали досвід радянських спеціалістів. Робітники Львівського автобусного заводу не раз розкривали свої «секрети» колегам з Люблінського автомобільного заводу. Пригадую, як ще в 1956 році на цьому заводі члени ударної бригади імені героя визвольної боротьби проти фашизму Мирослава Краєвсько-

Новозбудований Палац спорту в Жешуві.

Досвід—друзями! Знатний львівський токар Володимир Гургаль знайомить польських товаришів з своїми методами роботи.

го Генріх Пензьора, Збігнєв Ямнішек, Юзеф Качоровський та інші слухали дружні поради свого колеги з Львівського автобусного заводу Івана Яремка, ділилися з ним своїми успіхами, цікавилися і нормами виробітку, і формами змагання, і культурним відпочинком робітників.

А коли на магістралях Польщі з'явилися автобуси з львівською маркою, до їх творців надійшов лист із Санока на Жешувщині. Його автори пропонували постійно листуватися з метою обміну досвідом. Запрошували в гості на святкування 800-річчя міста Санока. Листування переросло в щире, дружнє змагання, в обмін творчими доробками. Приємно було львов'янам побувати на ювілей древнього міста. Творчий контакт, дружні поради і практична допомога радянських спеціалістів сприяли тому, що поляки успішно освоїли випуск автобусів «Сан» і мікроавтобусів «Ніса». Минулого року в Саноку побували львов'яни — керівник бригади комуністичної праці слюсар Микола Милан, майстер експлуатаційного цеху Віктор Козоріз, електрик складального цеху Степан Камінський, столяр Володимир Селеман.

Львов'яни викликали на змагання бригаду соціалістичної праці саноцького заводу, яку очолює Євген Хитла. А нині у змаганні бере участь 31 бригада соціалістичної праці і понад 200 бригад, які борються за це почесне звання. У листах до радянських побратимів по праці польські друзі пишуть: «Соціалістичне змагання між нашими бригадами ще більше зміцнює нашу дружбу і братерське співробітництво на шляху будівництва соціалізму і комунізму в наших країнах». Автобусобудівники діляться своїми технічними до-

сягненнями, переймають один в одного передові методи праці. За прикладом львов'ян на саноцькому заводі був застосований стенд для випробування машин. Бригадир «Автосана» Євгеніюш Йонарський, побувавши на львівському заводі, сказав:

— У вас я вперше побачив широке застосування напівавтоматичної електрозварки в середовищі вуглекислого газу. Це набагато краще, ніж дугова зварка, якою користуємося ми.

Така ж міцна дружба зв'язує хіміків Роздольського і Тарнобжеського гірничо-хімічних комбінатів. Тарнобжеське родовище в Польщі відкрито на основі теоретичних розробок радянських вчених. Роздольці допомагали також

польським друзям у будівництві цехів, монтажі устаткування. Після пуску в експлуатацію Тарнобжеського комбінату польські робітники, інженери і геологи удосконалювали свою майстерність у Роздолі. Біля ста гостей оволоділи новими різноманітними спеціальностями. Досвід партійної роботи комбінату вивчала делегація польських друзів на чолі з секретарем партійної організації Тарнобжеського комбінату Вацлавом Прокопом. Виступаючи перед роздольцями, він говорив: «Ваші спеціалісти допомогли нам розв'язати проблему флотажі сірки, поліпшити технологію і процес її переробки».

І ще одна деталь. Колись у польському експорті в Радянський Союз переважала сировина. Сьогодні ми одержуємо з Польщі складне устаткування, випуск якого освоєний за останні роки. Невдавно в Золочеві на Львівщині стала до ладу потужна цукроварня. Устаткування для неї виготовляли польські заводи. У монтажі нам також допомагали польські спеціалісти.

Сторінки дружби двох сусідніх народів! Їх багато. І кожного разу вони доповнюються новими хвилюючими зустрічами, задушевними розмовами.

...Інститут вирощування й акліматизації рослин в Ожанську Ярославського повіту. Ходимо по полях, на яких працівники інституту вирощують місцеві сорти зернових і пропашних культур. Пояснення дає заступник директора інституту по науковій частині Станіслав Бакота.

— Нашу увагу, — розповідає він, — привернув досвід радянських хліборобів по вирощуванню кукурудзи. Зайнялися й ми цією

Ці автобуси випускає завод у Саноку.

справою. Серед виведених інститутом сортів три становлять вже наш доробок: «Дар півночі», «Мадар» і «Жешувська силосна».

Ранок наступного дня ми зустрічали в Хажевіцькому держгоспі Розвадівського повіту над Віслою. Будівлі господарства розкинулись серед столітнього парку колишнього маєтку графа Любомирського. Тисячі гектарів землі в Хажевіцах та багатьох інших селах не тільки на Жешувщині, але й на Львівщині, належали Любомирським.

З великого старовинного будинку назустріч нам вийшов кремезний чоловік років п'ятдесяти.

— Ласкаво просимо, — привітно усміхаючись, сказав він і відрекомендувався: — Директор держгоспу Тадеуш Сидор. Зустрічаю вас не тільки як дорогих гостей з України, але й як земляків. Так, так, я не помилюся, адже сільськогосподарську освіту я одержав у Дублянах під Львовом, там перед війною й працював з вашими вченими — Кияком, Левченком, Старостіним. Будьте ласкаві, передайте їм мій дружній привіт. І ось що скажіть їм ще. Багато я в них навчився. Зараз все це стало у пригоді. З задоволенням покажу вам, як ми господарюємо.

Ідемо тінистими алеями парку, а Тадеуш з захопленням згадує свою молодість, прожити на Україні, боротьбу за народну владу в Польщі, багато розповідає про роботу держгоспу. За парком і розсадником побудовані великі просторі теплиці, під скляними дахами яких у лютотому дозрівають помідори й огірки, морква й петрушка. Робітниця розсадника Матільда Мороз відчиняє то одні, то інші двері, і перед нами виника-

Жешув прикрасився новими кварталами житлових будинків для робітників.

ють немов барвисті килими з квітів — червоні, фіолетові, жовті... Тут і яскрава гвоздика «Шабот», і південні пальми, різноманітні азалиї. Море квітів, прекрасних, ніжних, запашних. Кожного дня автомашини відвозять їх у столицю республіки.

Проїжджаємо села по дорозі на Жешув. Бачимо нові просторі селянські хати. У центрі села, як правило, — «Будинок агронома». Крім жилого приміщення, тут розміщена читальня, в якій агроном проводить навчання селян, інструктажі з важливих питань агротехніки.

В селі Мікоцин Пшеворського повіту зупиняємося у садибі сільськогосподарського кооперативу «Згода». Про його діла нам роз-

повідає голова кооперативу Ян Островський.

— Почну здалека, — говорить він, — з того часу, як засновувалось наше господарство. Народжувалось воно у муках. Коли в селі з'явився перший трактор, навколо нього зібрались усі мешканці села, від малого до великого. Злісно засичали куркулі, побачивши в машинах справжню загрозу для себе. Під їх впливом опинились деякі жінки, вони кидались на землю в десяти-п'ятнадцяти метрах перед трактором і одразу ж здіймали крик, що їх покалічила машина. Ті часи вже давно минули. Тепер ті, що виступали проти машин, самі користуються їх послугами, беруть у тимчасове користування в машинно-тракторних станціях.

За день до від'їзду — розмови на економічні теми у кабінеті завідуючого відділом сільського господарства і лісництва воєводської Ради Народової Веслава Гінди. У нашого співбесідника великий досвід роботи, глибокі економічні знання. Він дає нам вичерпні відповіді на всі наші запитання. Порівнюємо цифри, ділимося досвідом. І кожен з нас намагається по-дружньому розкрити секрети своїх досягнень.

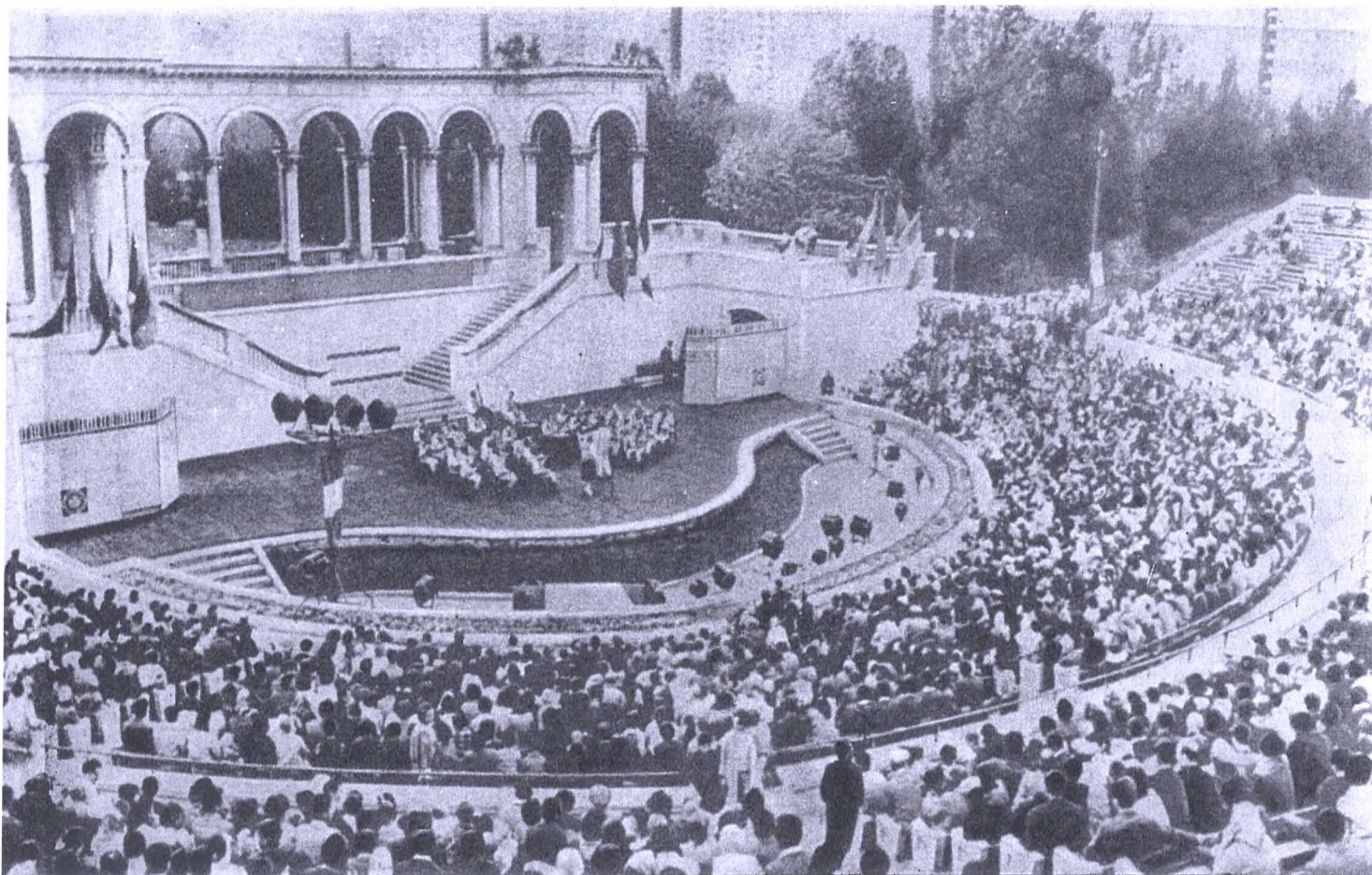
Я кинув погляд на стіну, і мою увагу привернула картина польського художника Владзімежа Закшевського «Давай закуримо». Тільки-но відгриміли бої, ще димлять згарища, в темних закутках чатує смерть, а два бійці — радянський солдат і польський жовнір — присіли на траві, щоб відпочити та поділитись цигаркою. Дивись на картину і відчуваєш, що дружба, загартована в боях двадцять років тому, стала ще міцнішою в наші дні.

І. ПЕТРІВ

Юні друзі. Піонери з Львівщини і польські гарцери з Жешува відпочивають разом у спільних піонерських таборах.

640 000

Щоб збагнути, яких вершин досягло румунське народне мистецтво, досить побувати на одному з фестивалів художньої самодіяльності, які часто влаштовуються в країні.

Останній — VII — фестиваль був присвячений двадцятій річниці визволення Румунії від фашистського ярма. Природне прагнення людини висловити мовою мистецтва свої думки та сподівання найповніше здійснюється в умовах нового суспільно-економічного ладу країни. Досить сказати, що ли-

Немає в Румунії жодного міста, жодного села, де б не було колективу художньої самодіяльності. Ось чому в останньому фестивалі народного мистецтва взяла участь велика кількість музичних, хореографічних колективів, культгартбригад, окремих вокалістів, танцюристів, інструменталістів. Лише в першому етапі фестивалю вони дали близько 150 000 концертів.

ше на першому етапі цього справжнього народного свята брало участь понад 640 000 самодіяльних артистів. Протягом багатьох днів на відкритих майданчиках і в концертних залах, в садах і парках від долини Жіу до Карпатських гір лунали пісні та музика, у вихорі танців кружляла молодь. Це були машинобудівники і науковці Бухареста, металурги Решиці, наф-

товики Плоешті, шахтарі Лупені, моряки Галаца, суднобудівники Джурджу, селяни Домнешті — трударі з усіх кутків республіки.

Мільйони глядачів, які були присутні на концертах і виступах колективів художньої самодіяльності, палко вітали натхнення, життєрадісне народне мистецтво. І успіхи цього мистецтва криються в красі самого нового життя.

АРТИСТІВ

Як і всюди в країні, у відродженому вугільному басейні долини Жіу, мистецтво і культура міцно ввійшли у побут трудящих. Коли в шахтарських містах Петрошань, Лупень, Вулкан, Петрила засвічуються вечірні вогні клу-

бів та будинків культури, тисячі гірників поспішають сюди, щоб відпочити за своїм улюбленим заняттям. На цьому знімку зафіксовано момент виступу танцювального ансамблю з Лупені.

Веселою музикою, мелодійними піснями покорив серця слухачів оркестр Бухарестського машинобудівного заводу імені 23 серпня.

Подивіться на обличчя цих артистів. Хто вони? Звичайні дівчата та хлопці з державного господарства села Драгалина району Келерш.

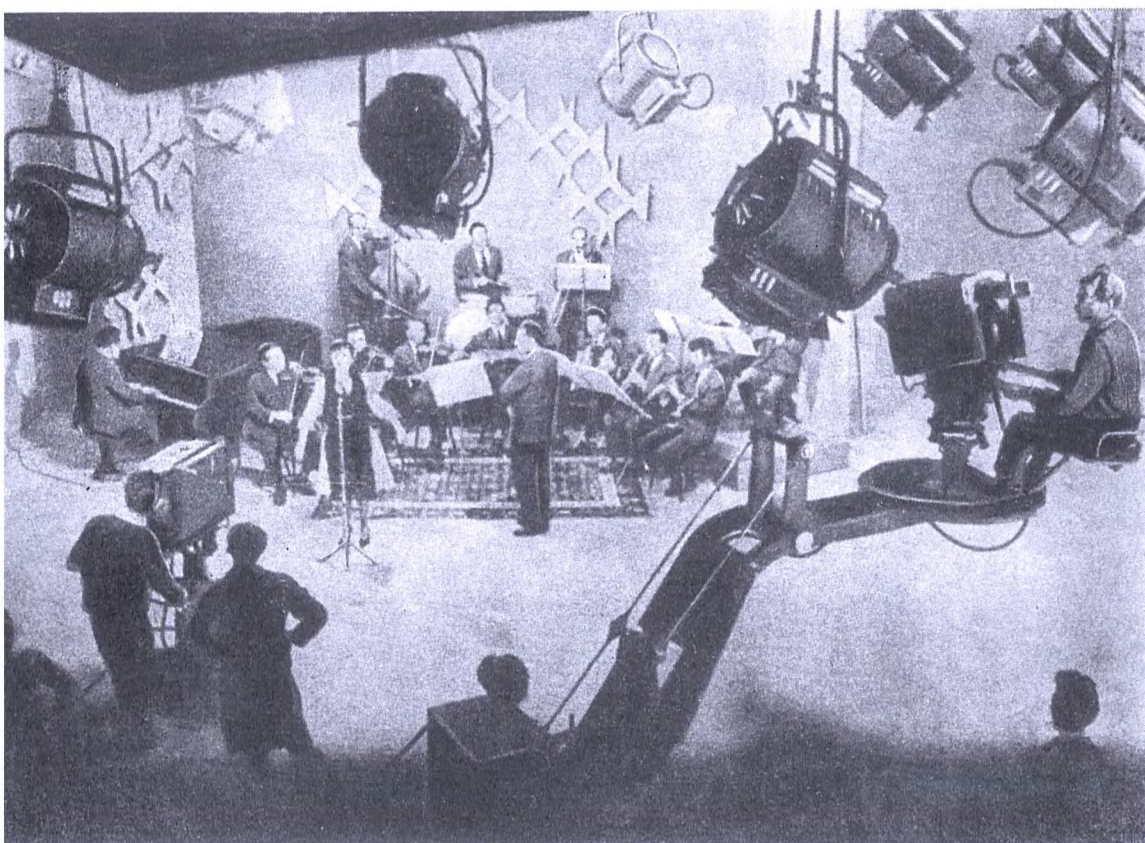

Колектив судноверфі міста Джурджу здавна славиться своїми вмільцями. Під час VII огляду художньої самодіяльності виявилось, що серед суднобудівників є також багато талановитих співаків, музикантів і танцюристів. Ось вони. Ще один погляд в дзеркало — і самодіяльні артисти судноверфі вийдуть на сцену, щоб показати глядачам свою зрослу майстерність.

До цього виразного знімка нема чого додати — він промовляє сам за себе. Залишається тільки сказати, хто на ньому зображений: самодіяльний колектив села Домнешть району Куртя де Арджеш.

Зали численних клубів, будинків культури та театрів не могли вмістити всіх бажаючих побувати на фестивальних концертах. Тому чимало колективів художньої самодіяльності виступили по телебаченню. Особливим успіхом у телеглядачів користувався оркестр клубу профспілок міста Деві.

ГОДИНА МОВЧАННЯ

РОМАН

Малюнки О. Овчинникової

РОЗДІЛ ШОСТИЙ

СМОЛЯК

1.

Похмурої осінньої ночі над рівниною гуляв вітер з дощем, голосно виючи у дротах. Колеса велосипеда скрипіли незмащеними підшипниками. Смоляк повертався додому. Він не дуже охоче зважувався на такі поїздки і, коли можна було, залишався у місті й ночував у будці сторожа на цегельному заводі, де останнім часом працював; перед тим як лягти спати, він пив з Міколашем чай, вони разом недавно воювали і мали про що згадати. У місті в Смоляка було багато знайомих і давніх друзів; до села він навідувався час від часу, щоб дати лад багатьом паперам: адже його обрали головою місцевого національного комітету, а також партійної організації.

Смоляк повільно натискав на педалі велосипеда, змагаючися з дрімотою, яка невблаганно склепляла йому повіки. Він багато працював: тієї роботи, яку він зараз виконував, комусь іншому вистачило б на все життя. Перед очима в нього мерехтіли білі папери, стрибали літери, у вухах звучало неквапливе стукотіння друкарської машинки. На заводі Смоляк працював звичайним робітником — вісім годин возив тачкою цеглу до круглої печі, і хоч інколи в нього страшенно боліла поранена нога, він працював швидко й про-

ворно. Смоляк взагалі вважався непоганим робітником: він умів міцно забивати палі й, надійно закріпивши канати, напинав полотно, піднімав купол у цирку, а також готував манеж для виходу хижих звірів. Він також умів годувати коней, зебр, смугастих гієн та сибірських вовків. Усе це він робив дуже спритно, майже ніколи не втомлюючись, але щоб устигнути зробити все те, що від нього тепер вимагали його нові функції, Смолякові доводилось витрачати весь запас своїх сил, а також весь час, який інші використовували на власні потреби. Вільно зітхнути він міг лише тоді, коли їхав велосипедом до села. Неквапливо натискаючи на педалі, Смоляк поринув у роздуми. «Треба поговорити з інженером, адже після того, що ми наобіцяли людям, вони не можуть покинути дамби недобудованими. Що було б, якби знову почалася повідь?»

«Скільки нас тоді було... на ціле село я і Чоллак... Собак на нас нацьковували! Кепкували з нас... А сьогодні? Яка сила, — подумав він гордо. — Навіть Пушкар, і той подав заяву; Шеман і молодий Байко теж. Ще недавно він виступав на зборах демократів, а тепер прийшов до нас — очі йому нарешті розкрилися. «Що я досі мав, товаришу Смоляк? Дірявий дах над головою. Це Йожіо так заморочив мені голову. Тепер я вже знаю, що соціалізм — для таких, як я...» А от Врабеля, цього шахрая, не варто було приймати. Служив катам за перекладача, гієна! А ми тим часом мерзли у снігу».

Погано закручений дзвінок різко деренчав. Колеса велосипеда голосно вищали. «Штепане!» — кричала мати. Його кликали напівсліпий дід, батько і обидві сестри; мен-

шій, отій з приплюснутим носиком, було всього десять років.

«Убивці! Врабель, ця гієна, був у них за перекладача. А я, дурень, голосував за те, щоб його прийняли до партії, — тоді я ще цього не знав, мені нічого не сказали, товариші з села теж мовчали, і тільки зовсім недавно молодий Байко сказав мені правду».

Тепер Смоляк знав уже майже все, принаймні те, як воно почалося, і був певен, що настане час, коли він дізнається про все до кінця. Адже Врабель обов'язково повинен знати, хто виказав тої ночі його родину. Він напевно знає, хто вбивця.

Врабель не виходив Смолякові з голови, і майже щоразу, повертаючись уночі додому, як оце сьогодні, Смоляк думав про нього, про всіх тих, кого ще досі не викрито, про тих, хто показував катом пальцем: цього, а також цього. Наближається вже їхній кінець, і вони не встигнуть допнутися до тіні, яка б їх заховала. Лише коли кожен із них дістане по заслугі, він трохи заспокоїться! Щовечора приїжджатиме до села, але перед цим збудує дім і, можливо, знайде собі жінку, яка піде за нього й не зважатиме на його поранену ногу та спотворене обличчя.

Смоляк підвів голову, на рулі підстрибував погано прикручений дзвінок і голосно деренчав. Незважаючи на страшенну втому, він побачив біля шосе якийсь підозрілий рух і напружив зір. Йому здалося, що він бачить чиєсь широко розплющене око, блискуче більмо. Потім він почув кілька пострілів і впав разом з велосипедом; він не відчув ніякого болю, до його свідомості дійшло тільки те, що він лежить на мокрій дорозі і що його коле гострий щербин. Якусь мить він зовсім нічого не бачив і повз по дорозі, мов та собака, потім упав. Його поранена нога зовсім ослабла.

«Знову влучили в мене», — подумав Смоляк. До нього поволи поверталася свідомість.

Підвівшись, він сів, скинув піджак, сорочку й почав шукати рану. Намацавши її посеред литки, спробував підкотити холошу. Двічі упав і змушений був зробити короткий перепочинок. Нарешті він, розірвавши сорочку, перев'язав клаптем тканини рану.

«Негідники паскудні, гієни! Смердючі гієни! — Смоляк зробив спробу повзти далі. — Можливо, вони ще десь тут! Але чому... навіщо... Хоч ви і вб'єте мене, на всіх нас вам однаково забракне сили. Нас дуже багато!»

Смоляк доповз до узбіччя дороги, сперся на тумбу й, напівсидячи-напівлежачи, ждав, поки хто-небудь ітиме повз нього.

Минуло чимало часу, поки нарешті вдалося йому помітити світло, що наближалось, потім почув, як хтось зістрибнув з велосипеда і нахилився над ним.

Смоляк упізнав голос Павела Мольнара.

— Допоможи мені підвестися й прикуси язика! — Він застогнав, спробувавши устати; нарешті йому все ж таки вдалося зробити кілька повільних кроків. — У мене стріляла якась гардистська наволоч! — Від нестерпного болю на очі йому набігли сльози. — А ти де тут узявся? — спитав він, щоб приховати їх од Павела.

— Їздив купити дещо на весілля.

— Ага.

На мить Смоляка охопила така слабкість, що він мало не зомлів.

Павел Мольнар вів одною рукою велосипед, а другою намагався підтримувати пораненого. Найкраще було б залишити його тут, але, можливо, десь неподалік причаїлися ті, що стріляли. Павел, мабуть, кинувся б що-духу тікати, якби був сам. Але залишити Смоляка він не міг і мало не ніс його, щоб хоч трохи полегшити бідоласі біль.

Смоляк мимрив щось ледь зрозуміле. Мішав прокльони з лайками та зітханнями і в неба, у яке не вірив, благав кари для вбивців.

— Вони б усіх нас перестріляли, — прохрипів він. — Падлюки! Страусині голови. — Якусь хвилину він ішов мовчки, потім біль зовсім знесилив його, і він почав кричати: — Залиш мене, хай я здохну, хай мене вхопить трясця, щоб вони нарешті змогли натішитися моєю смертю! — Смоляк сперся рукою на тумбу й крутнувся навколо неї, як дзига, що робить останній оберт. — Їдь! — простогнав він. — Їдь швидко!

Павел сів на велосипед і поїхав. Болото з-під переднього колеса бризало йому в обличчя.

«А ми всі спокійно собі живемо», — розпачливо подумав Павел. Йому раптом здалося, що позаду ляснув постріл, потім їх пролунало кілька підряд, у широкому казані ночі кипіла війна, а він тікав од неї на нікчемному велосипеді, хоч, звичайно, йому не було куди втекти — його ось-ось мали надгогнати.

Побачивши кілька темних будівель, Павел зіскочив з велосипеда й кинув його в грязюку; лише тепер він помітив, що йому перехопило подих, і, хрипко закашлявшись, почав гамселити кулаком у замкнені двері.

2.

Нарешті вони залишилися самі в низькій світлиці з обгорілими сволами. Лампа ледь блимала, було вже попівночі, але надворі все ще співали дівочі голоси.

Янка підійшла до вікна й почала стежити за темними постатями. На очі їй набігла тінь

суму. Біля задньої хвіртки вона побачила уніформу Міхала Шемана. Він увивався коло Анічки Чоллакової, намагаючись поцілувати її. Чулися сміх, вигуки, молодь пустувала, веселилася.

— Ми туди вже не підемо? — спитала Янка, хоча знала, що не підуть. Злегка зітхнувши, вона підійшла до високо складених перин і висмикнула з-під них коротке дерев'яне ярмо: котрась із жінок підклала його туди, щоб вони з Павелем все життя ішли разом. — Таке безглуздя! — усмінулася вона й кинула ярмо в куток. Якусь мить стояла нерухомо й чекала; Павел теж чекав. Нарешті вона зняла з шиї легке скляне намисто. — Хоч би води були принесли нам сюди!

Павел вийшов з кімнати. В кухні на столі, на лавах і на долівці спали запізнілі весільні гості. Він знайшов серед купи брудного посуду глечик, від якого ще тхнуло вином.

Юрцова сиділа край столу, схиливши на руки голову. Павел пообіцяв їй, що поставить нову хату, у якій вона теж матиме окрему кімнату, і дістав за це од неї благословення. Почувши якийсь шерхіт, жінка підвела голову й подивилась на Павела нерозуміючими п'яними очима.

— Дай що-небудь псові, Матею, і швидко вертайся до хати! — сказала вона, розкинула руки, і голова її знову впала на стіл, вдарившись лобом об дошку.

Павел переступив через когось, що лежав долі, і вийшов надвір. Хтось побачив його і за мить заспівав високим голосом:

Ой ячменю, ячменю,
Зелений ячменю,
Сеї ночі, жоно моя,
Ми жити почнемо.

Павел швидко черпав у відро воду.

Трава в темряві голосно шелестіла, чулися легкі дівочі кроки. За тином голосно грала гармонь, і п'яні голоси намагалися її перекичати:

— Павеле! Начхай на жінку й ходи з нами!

— Точиш вино? Дай мені напиться! Телепень! — п'яним голосом закричав Міхал Шеман. — Де був твій розум? Таке добро ти міг доп'ясти будь-коли!

Все його обличчя перетинала кривава подряпина.

— Не мели дурниць!

Павелу стало трохи шкода Міхала — очевидно, він знову намагався домовитися з Анічкою про побачення, — а також тих, які п'яно горлали за парканом: вони не мали куди йти, не мали до кого вертатись.

«Яночко, — сказав він у думці, — моя ти радість! — Обережно переступивши через тих, що лежали долі, Павел на мить зупинився біля дверей. — Після того, як я увійду,

ми будемо з тобою разом і не розлучимось уже ніколи».

Він уявив собі, що вони вдвох стоять на височенній вежі, яку хитає вітер і з якої видно далеко навколо. Павел глибоко перевів подих.

— Що ти хочеш? — запитав він Янку.

— Нічого, тільки тебе!

— Треба, щоб ти іще щось хотіла!

— Я хочу бути дуже щасливою.

— Ні, ти щось забажай!

— Я б хотіла мати білого коня!

— Он біжить цілий табун!

Вони дивилися на табун білих коней, які мчали внизу під лінією обрію.

— А їх не повбивають?

— Я цього нікому не дозволив би.

— І мене теж?

— Ти житимеш вічно. І якби мені довелося...

— Ні, не кажи такого! Ти знаєш, що без тебе життя мені було б не миле.

Павел тихо відчинив двері. Янка вже лягла.

— Довго ж ти ходив... підійди до мене, — засміялася вона. — На біса тобі ця вода?

Під вікном усе ще голосно співали п'яні голоси.

— Козлику, — мовила Янка, — ти мій козлику!

Вперше вона назвала його так тої ночі, коли лежала в Байків з пораненою рукою, а він прийшов до неї під вікно.

— То це ти вже не повернешся?

— Мабуть, ні!

— Жаль!

Янка пригорнула його до своїх гарячих грудей і палко поцілувала.

Він мав багато чого їй сказати. Вона змінювала все його життя. По тілу його пробіг легкий трепет, і він злив свої вуста з вустами Янки.

Думки і мрії Павела, кожен його рух набували в її присутності певного сенсу. Біль і страх теж.

Тепер він не мав чого боятися самотності: в нього була вона.

Мить безвладності, мить льоту на запаморочливій висоті.

Павел мовчав і падав на широко розпростертих крилах.

Невдовзі він прокинувся. Заснув усього на кілька хвилин. Місяць зазирає до них у віконце і відбивався в її очах, наповнивши їх дикою, незвичною красою.

— Про що ти думаєш?

Янка здригнулася:

— Як ми будемо з тобою жити.

Він нахилився і поцілував її у вуста.

— Ми тут не залишимося, — прошептала вона, — завтра ж спакуюмо речі й поїдемо до Чехії.

— Але ж у мене тут є робота...

— Нічого. Там її теж вистачить!

На Павелових очах розпочиналося будівництво дамб за селом, і тепер, коли це будівництво раптом припинили, йому соромно було б тікати. Крім того, він хотів діждатися, коли з лікарні повернеться Смоляк, і поговорити з ним, бо поруч із почуттям щастя, яке виповнювало його душу, в ньому все ще жив жах тієї ночі, коли він шалено мчав велосипедом до села, щоб покликати кого-небудь на допомогу.

— Мені більше не хотілося б сюди повертатися.

Павел дивився на обгорілу стелю. Навколо панувала глибока тиша, тиша сільської ночі, тиша, що западає після того, як змовкнуть жаби, і перед тим, як почнуть прокидатися птахи, тиша глибокої темряви, в якій народжуються привиди.

— Так, — прошептав він, — твоя правда. Тут дійсно нічого нема.

Йому раптом здалося, що там, у Чехії, на них чекає щасливе життя і любов, що там щезне страх і безпорадність, а натомість з'явиться надія. Там люди ще знають, заради чого вони живуть на світі, і між ними знайдуть своє місце й Павел з Янкою.

3.

Валіга взяв до рук скрипку й загравав тужливе соло.

Шинкар Баняш пробирався поміж танцюючими парами, тримаючи в кожній руці по шість кухлів пива.

— Це нам грають!

Учора вранці заарештували Йожію — в підвалі у нього знайшли зброю. Баняш був свідком його допиту. Врабель теж щойно повернувся звідти і тепер намагався розвіяти свою схвильованість.

Баняш поставив перед ним кухоль пива.

— Краще б нам заграли поховальний марш, а не до танцю, як ти гадаєш, старий? Враль не глянув на нього.

— Лише тварюка здатна стріляти в людину, — мовив він. — А тим більш таку нещасну, як Смоляк.

Враль не любив Смоляка; причиною цього, можливо, було його нечисте сумління. Він єдиний знав, хто виказав родину Смоляка, і почував себе тепер так, наче був співучасником цього злочину. Але виказати священика здавалося йому гріхом, хоч те, що священик послав людей на смерть, було гріхом набагато тяжчим; за це свого слугу хай покарає сам господь.

— Сьогодні він повернувся з лікарні, —

знову озвався Баняш. — Можна сподіватися, що він прийде сюди.

Враль чекав на Смоляка. Він знав, що той прийде. Адже тепер вони, по суті, були товаришами. В усьому винен священик. Яка це страшна підлість! Враль здригнувся від огиди. А стріляти в людину? В нещасну людину, в якої перед цим убили батька й матір, сестер і старенького дідуся? Це він вважав найбільшою підлістю і взагалі не міг цього зрозуміти.

— Падлюка, — сказав він услід Баняшеві, — скільки лиха він тут накоїв. Такі люди не варті жити на світі.

«Раніше цього не було, — подумав він. — За дівчину — це ми ще могли побитися, у мене самого довго не сховався з плеча великий шрам, здобутий в одній такій бійці, тільки ми тоді трохи розізлилися і всі були під чаркою. Але ми також ділилися один з одним останнім шматком хліба, коли рубали ліс у Карпатах, та під час великого страйку, коли ми сиділи на повалених деревах і навіть на хвилину не могли устати, щоб ця голота, яку нашвидкуруч зібрали по селах, не повикидала їх у річку й не зіпсувала нам усю справу... Але щоб стріляти в людину?.. Мерзотники! Священика, напевно, мучить совість, — зробив він висновок, — мабуть, мучить, але що це тепер допоможе? Мертві Смоляки вже давно гниють».

В цю мить Враль побачив на порозі шинку Смоляка. У нього не було ніякісінького бажання розмовляти з ним. Та, очевидно, йому все одно не вдасться уникнути цієї розмови. Люди трохи розступилися, і музику тепер було чути досить чітко.

Смоляк тягнув поранену ногу, голосно цокаючи палицею об вогкі мостини підлоги. Йому ще треба було лежати, але він не міг більше лишатися на самоті; цілі дні й цілі ночі він думав лише про одне — гуркіт пострілів у темряві, — виразно чув кроки того, що тікав: це, без сумніву, був той самий, хто виказав катом його родину. Він уявляв собі ту мить, коли вони обидва стануть віч-на-віч, і чекав на неї всім своїм єством. Тепер він не міг думати про щось інше, крім цієї хвилини, бо вона стояла між ним і всім його наступним життям, важким каменем тиснула йому на мозок і затіняла всі його думки.

Смоляк важко сів навпроти Вралья. Враль підвівся, приніс дві чарки горілки й поставив одну перед ним.

— За твоє здоров'я, Штепане!

Але Смоляк не взяв чарки, шрам на його щоці судорожно стягнувся, а налиті кров'ю очі вступилися у Вралья.

— Ти гієна!

— Не гарячись, Штепане. Ну, випиймо! — Враль знову підняв свою чарку. — За твоє здоров'я!

— Ти був у них за перекладача! — крикнув Смоляк. — Я це знаю!

— Ну, був, — признався Вrabель. — Хіба я винен, що знаю цю паскудну мову?

— Вони будь-кого не взяли б, вони добре знали, що ти за птиця! — не вгавав Смоляк.

— Г... вони знали!

— А хто тебе рекомендував, га?

— Г... мене рекомендувало, — відповів Вrabель. — Один із них стояв на вулиці й репетував на жінок. Жінки нічого не второпали, і я переклав їм його слова...

— Значить, ти тільки переклав...

— Не кричи, Штепане, це було вже давно! Музика замовкла, і зал огорнула раптова тиша.

— Ти тільки перекладав, — повторив Смоляк. — А хто ж, у такому разі, сказав їм про моїх, га?... Хто? Відповідай!

— А звідки я знаю? — тихо відказав Вrabель. — Я при цьому не був.

— Значить, ти при цьому не був? — Смоляк підвівся. — Гієна смердюча! — закричав він. — Ти прийшов до мене, як до товариша. Примкнув до нас, подумавши: «Цим я введу його в оману... і він ще захищатиме мене... а потім я його улелекаю!»

— Мовчи! — Вrabель силоміць посадовив його назад на стілець. — Не гарячкуй. Ну, випиймо!

— Але ти мене не здихаєшся, — мовив Смоляк. — Я житиму доти, поки не поквитаюсь за це... Усіх розстріляли... — Голова його затряслася, наче від судороги. — Усіх! А ти був у них за перекладача.

— Ну, випиймо, — повторив Вrabель і ближче підсунув до нього чарку.

— А ти служив їм! — не вгамовувався Смоляк. — Я лежав у снігу й мерз, а ти ходив з ними по селу й вибирав жертви! — Намить він обернувся до затихлого залу: — Хто мовчки на це дивився, той теж убивав! Ви всі убивали!

— Ну гаразд, гаразд, — пробелькотів Вrabель. — Тебе спіткало страшне нещастя!

— Але я живий! — закричав Смоляк. — А хоч і помру, то все одно знайду вас, знайду всіх!

Смоляк дивився на присутніх: вони, бач, танцювали, веселилися. Ніхто з них не думав про його біль, всім було байдуже, що десь тут сидить убивця й ті, що виказували, а також ті, що допомагали їм, що ненавидять справедливість. Про це, крім нього, не думав ніхто.

Смоляк узяв зі стільця палицю й пошкандибав до виходу. Люди знову почали говорити навперебій, а Штефан Валіга взяв у руки скрипку — інструмент розради.

І тільки Вrabель сидів мовчки, неспроможний хоч трохи заспокоїти себе.

Мигичив холодний дощ, через тиждень після весілля Павела і Янки раптом настала осінь, земля розкисла, й у річці прибувала вода. З шинку, злегка вібруючи, долинала музика. Це був його рідний край — тупіт чобіт і пісні, грязюка, темні ночі з невсущаючим вітром, запах води, тихий літ лелек і ключі перелітних птахів; то був його рідний край, але Павел збагнув це лише тепер, коли прощався з ним.

Наостанку він вирішив прийти ще сюди, на недобудовану дамбу, і став над водою. Ще зовсім недавно тут по іржавих рейках повільно рухалися вагонетки, чулися сміх, сварки, пахло смаженим салом і супом, який варився у закіптюженому циганському казані, божевільний Адам кидав порожньою пляшкою, а потім дув у неї, наче в корнет-апістон, неподалік під мостом на Павела ждала Янка. Батько відвіз Адама до лікарні — бідолаха перерізав собі вени; він дуже хотів побачити приборкану річку, але так і не дочекався цієї хвилини.

Можливо, він все одно нічого не дочекався б: будівництво дамб завмерло, бо було припинено його фінансування. Це нібито зробили тому, що готувався новий проект, але точно ніхто нічого не знав: люди говорили все, що завгодно, і найбільше вірили в те, що, як і завжди, їх буде забуто, покинуто на поталу ненаситній поведі.

Павел дивився на осілу дамбу. Він згадав початок будівництва, коли інженер провадив тут вимірювальні роботи, а він допомагав йому: тримав рейку, позначав віхами трасу. Це були довгі, стомливі години мовчазної праці — лише зрідка лунав різкий звук інженерового свистка.

— Що ти тут робиш?

Павел обернувся. Червоний недокурок сигарети злегка освітлював інженерове обличчя.

— Ти йшов до мене?

— Я хотів попрощатися з вами.

— А...

Навколишню тишу порушував лише плескіт води в річці та шарудіння дощу. Обидва не знали, про що їм говорити.

— Ну то що? — озвався нарешті інженер. — Може, підемо вип'ємо?

У дерев'яному бараці на полиці стояв запорошений балон з чистим спиртом. Інженер узяв два кофейники, наповнив їх до половини, а решту долив водою.

— За те, щоб ми зустрілися на кращій роботі! А куди ти, власне, їдеш? — запитав інженер.

— Хочу до Чехії.

— Ага. — Інженер знову налив у кофейники спирту. — Хай тобі там щастить. Щоб мав багато люстр. І щоб у твоїй вбиральні добре працював водоспуск.

Павел збентежився.

— Ви вважаєте, в цьому є щось погане?

— Ні. Все абсолютно нормально. Людина завжди йде туди, де краще. Тільки я, як бачиш, зробив навпаки. — Інженер позіхнув, потім байдуже сказав: — Хіба це ідеал — їхати на все готове, користуватися тим, що зробили інші, й сподіватися, що ти будеш там щасливий? Але чому б, зрештою, і ні? — раптово засміявся він. — Дехто вважає себе щасливим тоді, коли має у ванній воду. На сотню людей таких дев'яносто. Це, звичайно, краще, ніж ходити по неї у двір.

Обидва мовчали, й інженер знову налив спирту. Крізь розбите вікно знадвору дув холодний вітер, чути було, як капотить дощ, а також, як шумить неподалік річка.

— Я вважаю, — озвався трохи згодом інженер, — що найважливіше в житті — це щось створювати. Хоча б свою долю. Щоб вона знову не захитала людиною, як це було зовсім недавно. Ти ж пам'ятаєш? — Він не став чекати відповіді. — А це не означає йти покійно за течією... Ну, як знаєш!

Інженер сів на ліжку. Було вже дуже пізно, і він почав роззуватись.

5.

Вранці, ще до того, як розвиднілось, хтось постукав до Смоляка у вікно. Він відчинив його й побачив у передсвітанкових сутінках заросле обличчя та скуйовджену чуприну.

— Я був у них за перекладача, це правда, але виказав їх він, отой... що проповідує вічну справедливість. — Обличчя відступило на крок од вікна. — Боже, як ти можеш на це дивитися...

Смоляк одягався, наче в гарячці. В шухляді у нього лежав армійський пістолет. Витягнувши його, він оглянув курок і на ходу зарядив.

Смоляк важко шкандибав огорненою сутінками дорогою. Він ще й сам не знав, що робить, намагався про це не думати.

Господиня, що стояла біля грубки, тримаючи в руках якусь бляшану посудину, злякано скрикнула, коли він рвучко відчинив двері. Вона спробувала загородити йому дорогу, але він різко одштовхнув її.

Стоячи посеред калюжі розлитої кави, жінка повторювала:

— Боже, що сталося? Скажіть, що сталося?

Священик сидів за столом у самій лише сорочці й штанах, запухлий од сну.

— Ходімо! — владним тоном мовив Смоляк.

Священик устав, і на його обличчі на мить відбився вираз протесту:

— Куди?

Потім він покійно схилив голову й, перемагаючи страх, пішов, куди показував Смоляк. Високими скрипучими сходами вони почали підніматися на горище. Священик нічого не розумів; очевидно, Смоляк прийшов з якогось іншого приводу, і він потроху заспокоївся. На горищі не було нічого, хіба трохи яблук, центнер борошна та троянди. Хтось на нього щось доніс, але за таку дрібницю йому нічого не зроблять!

На горищі по боках стояли ящики з зів'ялими трояндами, останніми умираючими квітами. Повітря сповнювали пахощі зів'ялого листя та опалих пелюсток. На товстому шнурі сушилися сорочки й кальсони; шкарпетки, що висіли поруч, були дбайливо заштопані, і тільки на одній із них виднілася велика дірка.

— Ну то як, пане священик? Божий слуго? Заступнику бога на землі? — озвався Смоляк, дивлячись на нього своїм спотвореним оком.

Священик зробив кілька кроків назад; значить, Смоляк прийшов сюди не через яблука й не через борошно. «Комуністи й євреї!» — «Євреїв у нас нема, ласкавий пане». Лусь! лусь! лусь! — він цілком чітко почув постріли й відступив до причілкової стіни.

— Що ви од мене хочете, пане Смоляк?

Смоляк дивився на товстий шнур, на якому висіла білизна, й не міг одірвати від нього очей. «Ти не заслужив на щось краще, убивцю!»

— Що ви од мене хочете, пане Смоляк?

Смоляк підійшов до шнура й провів по ньому долонею; кілки, якими був підпертий шнур, повалилися, і білі сорочки попадали на брудний настил горища; на шнурі залилася лише одна шкарпетка, яка присохла до нього, й злітала то вгору, то вниз. Смолякові раптом здалося, що він бачить обгорілу материну хустку, торкається її зотлілої облямівки, яка розлазиться від дотику його пальців, бачить матір, батька, діда і обох сестер — усі вони стоять перед дулами гвинтівок. Очевидно, їм навіть очей не зав'язали, і вони тремтіли, охоплені диким страхом несподіваної смерті. «Хоч дітей помилуйте!» Мати, напевно, шептала молитву, ту молитву, якої навчив її ось цей священик. Смоляка залила хвиля гарячої ненависті, пальці в нього затремтіли. Зірвавши шнур, він кинув його священикові.

— Пане Смоляк!

Священик подивився на білі сорочки, по яких той пройшовся своїми забрюханими гумовими чобітьми, і, зрозумівши, що Смо-

ляк хоче його вбити, неспроможний був вимовити й слова. Потім він побачив, що Смоляк показує пальцем на товсту почорнілу бантину.

— Ану, лишень, прив'яжи там цей шнур!

Священик підійшов під бантину й безсило підняв руки.

— Не досягну!

— Висип яблука!

Священик слухняно взяв ящик і, висипавши з нього яблука, поставив під бантину; потім він випорожнив ще два ящики. Яблука швидко розсипалися по всіх кутках, а деякі докочувалися аж до сходів і гучно падали додола.

Нарешті, підвівшись навшпиньки, священик досяг бантини й прив'язав до неї шнур. Потім подивився на Смоляка. Тепер він уже не сумнівався, що ця людина хоче його смерті, але, на превеликий свій подив, навіть не подумав волати на поміч — хвилина ця мусила колись настати, він знав про це давно; знав, що в нього не буде вже нового будинку, повитого плющем та диким виноградом, не буде нової парафії, хору з високими дівочими голосами, що його душа ніколи не матиме спокою; і ось ця хвилина настала, сповнивши його на мить страшним, мертвим спокоєм. Він стояв на хитких ящиках, од яких іще пахло яблуками, й чекав.

— Зроби зашморг, — звелів йому Смоляк.

І лише коли священик зробив петлю, його охопив жах, від якого він весь задерев'янів. Тепер залишилося зробити усього два рухи, лише два рухи. Він підняв очі: бантина була зовсім близько.

— Але ж ви не можете цього зробити! — сказав він здушеним голосом. — Адже ви не суді!

— Їх також не судили! — вигукнув Смоляк.

— Мені було жаль їх, — мовив квапливо священик, — але що я міг удіяти? Наді мною стояли з пістолетом, пане Смоляк, що я мав робити? Мені було жаль їх. — В голові у нього майнула думка, що він житиме доти, поки буде говорити: ця людина не може перервати його промову, його останню промову. — Я не найгірший, пане Смоляк, — говорив він дедалі швидше, — старий Костовіч, який учителював тоді, виказав три родини, але про це ніхто не знає: він проліз до вашої партії, ні за чим не жалкує, ні в чому не кається і вичікує. Усі мовчать і вичікують. — Священик ухопився за нитку слабенької надії. — Шеман, — прошептав він, — виказав Герцовича з усією родиною, ви його знаєте, він тримав крамницю, і Шеман хотів, щоб вона дісталася його синові. Вони теж не повернулися, хай господь простить їм усі гріхи. В Петровцях учитель удав, ніби він повернувся з партизан, хоч насправді ніколи

там не був, і розстрілював людей, пане Смоляк, послав на той світ дванадцять душ, проте живе, живе! — мовив він і зупинився.

Шрам на щоці у Смоляка почав конвульсивно стягуватися, криваве око нагонило на священика жах.

Але, хапаючись за тоненьку нитку надії, він мусив говорити, зраджувати таємницю сповіді, в яку сам ніколи не вірив.

— Або взяти Байкового найстаршого сина. Як ви могли прийняти його до своєї партії? Він же сам маленьких дітей, голівкою об камінь...

Смоляк стояв, мов закам'янілий. Він повинен був на нього гримнути, змусити замовкнути, однак мовчав, неспроможний видобути із себе жодного звука.

— Усе сталося так швидко, — бідкався священик, — ніхто цього не хотів, а тим більше я... Я найменше хотів цього, пане Смоляк.

Нарешті Смоляк отямився і повернувся до священика спиною, немовби не чув жодного його слова.

— Хочеш помолитися?

— Простіть мені, — прошептав священик. — Я відслужив за них месу. Усі меси, які я служив останнім часом, були за їхні душі. Повірте мені, я не хотів їхньої смерті, не хотів. Кожен на моєму місці... Хто міг тоді наважитися чинити опір? Все одно хтось сказав би... Не я в цьому винен... — говорив він гарчково, — а ті, хто звалив на наші голови все це зло. Воно занапастило нас, позбавило честі й засмоктало в свою глибину. Ви хочете його знищити... але це вам теж не вдасться! Зло, пане Смоляк, породжує нове зло, а мста — нову мсту!

— Ти священик, — озвався Смоляк, — можливо, ти хочеш помолитися, хоч ти й убивця.

Він стояв застигло й чекав. Священик замовк — він уже втратив будь-яку надію. Але Смоляк навіть не поворухнувся: він знав, що тепер уже нічого не зробить. Протягом багатьох останніх днів і ночей він уявляв собі цю хвилину, мучив убивцю в думці, обзивав його всілякими словами, розлютовано бив по страхітливому обличчю. Смоляк зовсім забув про те, що вбивця убивав не сам, що часи змінилися й він уже не лежить у лісі й не чекає появи сіро-зелених мундирів.

Він знав усіх тих, кого перерахував священик, знав, що таких було дуже багато, але вони вже встигли невідомо змінитися, говорили так само, як він, щоб замести сліди; зуміли пролізти в лави його партії, найчистішої партії, а він давав їм скрізь дорогу й говорив собі: «Яка сила!».

Він весь час думав лише про вбивцю. Про того, що показав пальцем. Про того, що стріляв. Про тих, що всіх ненавиділи. Уявляв собі їхні очі, сповнені ненависті, руки, готові

до вбивства, уста, які вивергали лайки. І ось він дізнався, що їх було багато; руки їхні були готові робити все, що він їм звелить, а уста — повторяти його слова.

Хвиля мовчання хотіла спокійно пливати далі. І хоч він уб'є священика, вона пливтиме далі, тільки голосно зашумить, щоб заспокоїти його погрозами й словами про помсту, які повторюватимуть найхолодніші уста; потім ця хвиля проковтне і їх.

Так, мста породила мсту. Для нього найгіршою мстою була хвиля мовчання, яка хотіла знищити все те, у що він вірив протягом усього свого життя. Він мусить якось перегородити шлях цій хвилі! Треба не мститися! А шукати справедливості! Одначе, де він знайде таку справедливість, щоб вона твёрезо оцінила недавні людські провини й не породжувала нові?

Священик усе ще мовчав, на горищі було тихо, задушливо. За хвилину знадвору долинув скрип коліс, і Смоляк побачив Павела Мольнара та його дружину — вони тягли дорогою візок, на якому лежали їхні валізи.

«Я навіть не подякував йому», — подумав він. Йому теж раптом захотілося поїхати звідси, повернутися до своїх колишніх товаришів, лежати з ними у снігу, в глибокому мокрому снігу й знати, що той, хто лежить поруч, не зрадить, а той, що навпроти, — ворог. Як це було легко — стріляти і мститися, ненавидіти й бути ненависним! Але добитися справедливості значно важче!..

— Я не можу, — озвався за спиною в нього голос, — не можу молитися. Я вже не вірю в Нього. Переді мною — порожнеча.

Смоляк навіть не обернувся і пошкандибав до сходів, трохи нахиливши голову під низьким дахом; під чобітьми в нього чвакали розчавлені яблука. Потім почувся скрип дерев'яних сходів.

Священик ще якусь хвилину постояв на запарошених ящиках, потім ноги під ним раптом підігнулися, і він звалився додолу, сильно забившись, але не відчув ніякого болю. Він лежав під відмираючим листям «Місячної троянди Ермоса», «Бернардена де Сен-П'єра», ніжної, гарної «Джессі», «Капучинської троянди», «Яблуневого цвіту».

«Хто їх тепер поливатиме?» — майнуло у нього в голові.

ЛЮБОВ ВИМАГАЄ ВИПРОБУВАНЬ

Інженер і Евжена одружилися наступного літа, після того, як він поїхав з Блатної. Евжена мати хотіла справити їм бучне весілля, але дівчина все зіпсувала, відмовившись іти до костюлу й надягнувши в день одруження синю сорочку¹. Прийшло кілька

родичів; інженер мав лише одного гостя, Давіда, це була їхня перша зустріч після кількох років, і вони мали про що розповісти один одному, але замість цього слухали теревені про незнайомих їм людей, про ціни на яблука та габардин, про те, що держава задарма вивозить закордон масло, що скоро почнуть демонструватися американські фільми, про міністра, який утік на захід, покинувши двох бідолашних дітей. Давід почав був сперечатися, але потім побачив, що це нічого не дасть, і вони всі троє втекли того ж самого вечора, домовившись незабаром знову зустрітися. Давід поїхав додому, а молодята замість весільної подорожі майнули разом на схід республіки. Інженера тягло на старе місце — на будівництво дороги.

Спочатку мешкали вони в маленькому будиночку з дощаним дахом; поруч на стодолі лелеки звили собі гніздо. Обое вставали щодня о п'ятій годині ранку.

— Ти могла собі уявити кращу весільну подорож?

Евжена допомагала йому носити інструмент, рейки, віхи й з насолодою ходила по мокрім лузі.

«Ми з Мартіном не житимемо, як обивателі — відпустки, курорти, недільні обіди, прогулянки, візити, брудний посуд, — ми весь час будемо вигадувати щось нове, навіть якщо всі про нас думатимуть, що ми божевільні».

Евжена була молода — принаймні в порівнянні з ним — і не мала ще ніякісінького уявлення про життя, тому з таким захопленням думала про те, яким воно мало б бути, тому не тямала себе од щастя, коли під час обіду вони сиділи на мокрій колоді й щодня смажили сало з цибулею, коли вона лягала спати в холодній кімнатці, де не було нічого, крім двох ліжок, шафи та металевого умивальника. Евжена неймовірно раділа, що в її житті сталася зміна, що в неї є чоловік, такий незвичайний і такий самотній, що в нього така доля, такі великі руки, такі уста, що він такий мовчазний і найбільше — що так кохає її.

Іноді, дивлячись в окуляр інструмента й знімаючи відмітки з рейки, інженер замість цифр бачив її очі, великі, сірі, як вода під прозорими хмарами, і помічав, що ці очі спрямовані на нього, втуплені в нього, що він для них — усе, і його раптом огортало почуття безмежного щастя. Він ні разу не сказав про це Евжені, не озвався до неї й спокійно записував дані, але ввечері, коли вони лежали поруч у глибокій темряві сільської ночі, до нього знову повертався цей погляд її очей, і він був радий, що може тепер їх поцілувати.

¹ Члени ЧССМ носять сині сорочки.

— Ми ніколи не розлучимось, — шептала вона, — я ніколи тебе не відпущу од себе, ми весь час будемо разом і ніколи не розлучимось!

— Ти скрізь підеш за мною? — запитав він. — Гляди, щоб потім не шкодувала, — додав він за хвилину.

Вона була певна, що не шкодуватиме.

Квартиру їм дали лише взимку — на першому поверсі двоповерхового будинку, що стояв одразу ж за майданом і скидався на стодолу, велику, затхлу й завжди холодну стодолу. Перше, що їм довелося зробити, — це виловити мишей. Але вони ні на що не нарікали: Мартін радів, що в нього нарешті є домівка, а Євжена — що ця домівка така незвичайна: містечко стояло посеред рівнини, площу в ньому заміняла довга, заболочена вулиця, а замість ратуші була синагога; це містечко п'яних бійок, нічних криків, гомінких базарів, лайок і вечірніх пісень здавалося їй надзвичайно романтичним, і в неї склалося враження, що воно чекає від неї великих справ і жертв.

Євжена уявляла собі, що навчатиме тут неписьменних, подолає відсталість і старого бога, а також згуртує сотні молодих людей, щоб, на випадок якоїсь небезпеки для їхньої країни, виступити разом з ними з міста й бити «контру».

Та все було зовсім інакше: уроки географії й історії в сільськогосподарській школі минали дуже нудно й одноманітно, всі її учні в обов'язковому порядку вступили до організації молоді, і їй не довелося жодного з них агітувати; і хоч в області никали таємні члени «Білого легіону»¹, ніхто не потребував її допомоги в боротьбі проти них, лише щовечора вона змушена була сидіти на зборах; додому вона поверталася вчаділа від тютюнового диму, стомлена від лекцій про «Педагогіку» Каїрова і міжнародне становище; їй також доручили збирання макулатури, бо вона була наймолодша серед усіх учителів.

Іноді їй навіть не було коли подумати про те, що вона заміжня, і з чоловіком вони не бачилися по кілька днів. «Принаймні не набриднемо одне одному», — думала Євжена.

Але вона знала, що втішає себе. Вона мріяла про щось зовсім інше, про те, щоб пережити з Мартіном щось велике, надзвичайне, бо тільки так можна було пізнати справжню ціну їхнього кохання й перевірити його.

Мартін, звичайно, не забивав собі голову такими думками — він весь поринув у ро-

боту. Працював він у новоорганізованій установі, яка мала проектувати і керувати усіма гідротехнічними роботами в області. Майже весь час він був у роз'їздах: об'їхав уже цілу область, побував у басейнах всіх річок, оглянув старі й нові дамби, змінені русла, канали й насосні станції, бачив також болота з хмарами малярійних комарів («Бережіться, товаришу інженер, щоб не підхопили, бува, гарячку!» — казали йому там люди), вздовж і впоперек сходив широкі пасовиська, порослі жовтцем, курячою сліпотою та кульбабою; іноді йому навіть снилося, що він ходить по цьому гігантському травнику з оазисами верб, вільх, лози, білих беріз, бересклету та грабів. Зanedбані села й висушені спекою поля, мочарі й довгі пояси дамб — усе це повільно закарбовувалося в його пам'яті, і він до пізньої ночі сидів над своїм проектом: вирубував лісові зарості, прокладав русла річок там, де їх ніколи не було, давав землі нову силу й новий зміст і не дозволяв водам виходити з берегів; інколи йому ставало шкода цих диких, далеких кутків рідної землі, лелек та журавлиних ключів, качиних зграй, крику диких гусей, безмежної кількості квітів, рівнини, яку він збирався позбавити її одвічної чарівності, але потім усе ж таки одганяв від себе почуття жалю: врешті решт завжди щось повинно загинути, аби звільнити місце для іншого, а тут під його руками народжувалася нова земля з новою долею. Та не встиг він закінчити свій проект, як його підтягла хвороба, котру йому так довго пророкували. Тої ночі він спав в одного з річкових сторожів, який мешкав край села; неподалік розкинувся мертвий рукав річки, над яким день і ніч висіли хмари комарів, а далі простягалася безмежна зеленкава драговина, всіяна острівцями схожого на соломку, покосеного очерету.

— Я не можу повірити, — сказав йому ввечері сторож, — що все це може колись щезнути. Вам цього не доводилось бачити, але на моїх очах повідь щовесни розливається, наче море. Хто це годе змінити?

— Ви ж бачите, що я збираюсь, — жартома відповів він. Потім додав: — Ви переконаєтесь у цьому максимум за три роки. Наступної весни схвалять проект, і сюди пришлють землечерпалки.

— Це буде ваш проект? — запитав сторож.

— Мій? Я ще не знаю, чи взагалі коли-небудь закінчу його.

— Закінчите. Якщо на світі є бог, то він вам допоможе.

— Головне, щоб були люди, — засміявся інженер.

¹ «Білий легіон» — ворожа політична організація в Словаччині, яка готувала державний переворот. Ліквідована в середині 50-х років.

Вночі він прокинувся від різкого болю в голові. Його трусила страшна лихоманка, а коли він спробував підвестися, під ногами в нього захиталася земля.

— Буде малярія, — сказав йому вранці сторож. — Стара зварить вам чаю з дубової кори, поки прийде лікар.

Він дивився на дружину сторожа, яка товкла в ступі сухі шматки дубової кори й весь час говорила глибоким голосом, ні до кого не звертаючись, але він не розумів жодного її слова. Потім вона принесла бридкого деревного трунку, він випив його і поплав кудись далеко на хвилях гарячки. «Значить, малярія», — подумав він. Від цієї хвороби пахло тропіками й жовтою гарячкою. Хтозна, доки вона триматиме його в своїх лаптах. Він згадав про недокінчений проект, з яким можна було б упоратись буквально за два-три дні. До строку здачі проекту також залишилося усього кілька днів. Звичайний ніколи не зважати на хвороби, інженер вирішив не рахуватися і з малярією.

— Принесіть мені мій портфель, — попросив він дружину сторожа.

Жінка принесла, і він, вийнявши аркуш білого паперу, намалював три високі гори, чотири будиночки, а між ними риbinу.

— Тут буде озеро, — сказав інженер. — Тридцять кілометрів в діаметрі. Якщо насипати дамбу, вищу всього на кілька долонь над поверхнею води, то й це затримає на сто років повинь. Але це коштуватиме щонайменше десять мільйонів. А хто погодиться витратити такі гроші, якщо повинь може бути аж у дві тисячі п'ятдесятому році?

— Дві тисячі п'ятдесятому? — злякано спитала жінка. Принісши мокрий рушник, вона обмотала йому голову й груди.

«Дві тисячі п'ятдесятому, — повторив він у думці, і голова в нього раптом перестала паморочитися, — тепер уже я підрахую зовсім легко: досить лише дві тисячі п'ятдесят поділити на десять мільйонів».

Йому здалося, що на обличчі старої застиг переляк.

— Це нічого, — спробував він її втішити, — мій дядько, коли в нього була гарячка, замість одної людини бачив перед собою три. Ніяк не міг зрозуміти, чому до нього присилають аж трьох лікарів. А я поки що бачу вас лише одну.

«Щонайбільше дві», — мовив він у думці, коли жінка пішла.

— Пане інженер, — за якусь хвилину почув він над собою голос, — вже їдуть, я подзвонив їм по телефону.

Кімнату виповнили ясно-бузкові сутінки,

і все просякло гірким запахом вареної дубової кори.

— До ранку ще далеко? — запитав він.

— Скоро вже буде вечір! — повільно відповів сторож. — Не бійтеся, пане інженер, господь вас не залишить.

Інженер розумів, що він хоче його втішити, й усміхнувся.

— І ми теж, — заявив старий, — ми всі знаємо про ваш проект, недавно я говорив про нього на зборах, і, як тільки його схвалить, ви побачите тут колоні!

— Які колоні?

— Колоні людей, котрі ви поведете!

Інженер боявся, що він не все вже розуміє, й з усіх сил намагався зберегти здатність мислити, сприймати слова старого, проте бачив перед собою лише гігантську колону, яка повільно здиралася над освітлений обрій — люди йшли з лопатами на плечах і мугикали тиху пісню, котра дедалі наростала.

— Ви можете йти?

— Звичайно, — сказав інженер і рушив до машини. Під ногами у нього захиталася земля.

Потім він заснув і дуже довго спав, а коли прокинувся, почув унизу під вікнами зляканий голос дружини і чийсь заспокоєне бурмотіння: «Нічого страшного, молоді пані». Проковтнувши гіркі порошки, він заснув знову.

Коли інженер прокинувся вдруге, був уже ранок. Гарячка в нього майже спала, біля ліжка стояв лікар — молодий хлопець з рожевим, чисто виголеним обличчям і веселими, страшенно стомленими очима.

— Нарешті я з вами познайомився, — мовив він.

Інженер не розумів, навіщо йому було з ним знайомитися.

— Це все ж таки досить солідна хвороба, — задоволено сказав лікар, — от побачите, що ви будете про неї довго згадувати. Гарячка, звичайно, трохи помучить вас, але за два тижні ви вже зможете вилізти на дерево. — Він перейшов до сусіднього ліжка, але після обходу ще раз повернувся до інженера, присів коло нього й знову сказав: — Нарешті я з вами познайомився. Я вже стільки усього чув про вас, ви собі навіть не уявляєте!

— Про мене?

— Ми ж із вами робимо майже ту саму справу. Якщо ви їздили по селах, то повинні були зустріти мій дезінфекційний загін. Від хлопців смердить газом на тисячі кілометрів. Від мене, безперечно, теж. — Він підсмикнув рукави й підняв угору долоні, наче на підтвердження своїх слів.

Інженер спочатку взагалі не розумів, про що той говорить, але потім згадав великі масні плями, які плавали на широких драговинах, а також машини з хрестами, навантажені залізними бочками; час від часу він натрапляв на них у селах, через які йому доводилося проходити: чоловіки зовні й зсередини обприскували з розпилювачів будівлі. Але яке це мало відношення до нього і його роботи?

— Ви цього, можливо, не знаєте, — озвався лікар, — але в цій лікарні щороку лежало по півтори тисячі хворих на малярію. Причина — болота. Доки будуть болота, доти буде й анофелес. А будуть комарі — будуть і хворі. Вічне коло. Та коли воно таки мусить розірватися. Ви хочете знищити болота, а я комарів. Тепер розумієте?

Через тиждень Евжена забрала його додому і взяла на два дні відпустку, щоб доглянути його. Вона була невимовно щаслива, що потрібна йому, що може піклуватися про нього, приносити йому квіти й ставити їх у вазу, варити їсти, сидати поруч, бачити його очі.

— Ти щось хочеш?

— Ні, — усміхнувся він до неї.

— Я подумала, що б робила, якби не мала тебе, — тихо промовила вона. — Я не змогла б без тебе жити.

Інженера дратувала надмірна турботливість дружини, він був уже немаленький і, крім того, на нього чекала робота, а Евжена забороняла йому вставати. Через два дні вона знову пішла на уроки. Він насилу дочекався цієї хвилини й устав одразу ж, як тільки за нею грюкнули двері. Миттю розклав на столі усі свої папери — на останньому з них довгими стовпчиками вишикувалися цифри.

«Можливо, я занадто розмахнувся, — подумав інженер, дивлячись на свої чернетки. — Хто тут усе це зможе збудувати?»

Як це було б чудово, коли б хтось усе-таки збудував!

Інженер варив собі чорну каву, запивав нею порошки й підраховував: хвороба в нього справді була чудова, — принаймні ніщо не відвертало його уваги під час роботи. Того дня, коли все основне було вже готове, — залишилося тільки обрізати краї проекту і заховати його у паперовий футляр, — до нього навідався лікар.

— Я прийшов подивитись, як ви себе почуваете, — мовив він. — Але, як бачу, ви вже вважаєте себе цілком здоровим. — Він нахилився над його паперами. — То це ваш проект? — спитав він з захопленням. — Коли ж за нього візьмуться?

— Можливо, ніколи! Проектів буде дуже багато.

— Але деякі все ж таки схвалять... Ах, он воно що! — лікар нарешті зрозумів у чому річ. — Мене так замучили ці кляті комарі, що я молю бога, аби це якомога швидше збулося... Я зовсім забув про те, що можуть точитися ще всілякі суперечки, що за всім цим можуть стояти різні люди. — І швидко, щоб зам'яти цю розмову, сказав: — Коли я вперше почув, що готується якийсь великий проект, — а було це ще перед війною, — то дуже здивувався. Так само, як здивувався б, коли б мені сказали, що ми перемаємо тут цю тропічну хворобу, котра вас теж ось підкосила. А знаєте, що за весь минулий тиждень захворіли тільки ви один?

— Справді? — раптом зацікавлено спитав інженер.

— Цей проект здавався мені справжнім божевіллям, — вів далі лікар. — Я часто думав про сотні сіл, про стоячі води й тисячі хворих, а для того, щоб заразити цілий рій комарів, вистачить і одної людини. Я не бачив ніякої надії. Ще в перші дні після війни, коли ми почали масові огляди й безплатне лікування, я сказав собі: «Яка з цього користь? Вилікуємо одного, а інший все одно заразиться, коли над ним висить мільйон заражених комарів». Потім нам привезли на станцію першу цистерну з цією гидотою — ДДТ, розчиненим у якомусь гасі — і сказали: «Цим ви можете знищити комарів!» Красно дякуємо. Гадаєте, що ми можемо обприскати і змазати цим розчином половину країни? Послухайте, що я вам скажу, — урочисто заявив він, — наступного року ви тут зможете підхопити вже хіба грип або дизентерію, а на малярію не розраховуйте!

— Справді? Тоді я дуже радий, — засміявся інженер. — Значить, я скористався останньою можливістю.

— То ви мені не вірите? Я теж не вірив три роки тому. Просто ми вирости в такий час. Людина вже відвикла вірити, що хтось може зробити для неї щось грандіозне й благотворне. Наприклад, я скажу вам: «Буде, мабуть, війна», — і ви одразу ж мені повірите! Але коли я скажу: «Війни вже ніколи не буде», ви тільки похитаєте головою, мовляв, утопія! Ви просто боїтеся повірити, що зі світу може щезнути все лихе. Можливо, ця хвороба панувала тут сотні років, ми ставились до неї, наче до чогось цілком природного — дощу або появи навесні комах. І хоч навіть людина розуміла, що якби вдалося висушити найбільші трясовини, якби всім дали достатню кількість хініну і якби було винищено комарів, хворобу можна б подолати, — вона знала, що це фантазія. Скільки треба було б мати грошей, щоб змогти вилікувати всіх

хворих і вибити хата за хатою, калюжа за калюжею мільярди комарів?—Лікар махнув рукою, наче хотів одігнати од себе надокучливого комара, а потім провадив далі:

— Іноді я силкувався щось придумати. Я уявляв собі, що переконаю когось дати гроші. Але яка б цій людині була із цього користь? Ви розумієте? Адже всі ми звикли думати так: «Я дам, але хочу мати з цього якусь користь!» Та нинішня влада намагається підходити до цієї справи інакше. Я довго їй не довіряв, але дійшов до висновку: те, що виникають сильні держави, мабуть, не випадково. Очевидно, інакше нині не можна — без керівництва, без міцної руки. Важливо тільки, кому вони служать. Сподіваюся, ви не думаєте, — додав він квапливо, — що я належу до тих, хто з кількох брошурок набрався нового розуму. Я думаю про це цілі ночі, іноді мене охоплює справжній жах, коли я починаю думати, куди йде світ, яке зараз складне становище. Як ми вийдемо з нього? На це не вистачить розуму однієї людини... мабуть, тільки всі разом... І треба, щоб якомога швидше було зруйновано велику перепону — оте «яка мені користь» і «що я з цього матиму». Розумієте?

А тепер скажіть мені: хто матиме користь із того, якщо мільйони, які міг залишити у своїй кишені, він віддає на боротьбу з хворобою, котра морить кілька тисяч наших невеличких сіл, але більш не загрожує нікому? Нікому із сильних світу сього, розумієте?

Але наші люди можуть мати з цього користь. Ті, що ніколи не мали ні в чому голосу. Тепер вони його мають, і тому відбуваються такі зміни! — лікар закотив рукав і нервово подивився на годинник. — По-рошки п'єте?

— П'ю.

— Як слід запивайте їх, і бажаю вам успіху з проектом. — Лікар показав на папери, розкладені на столі.

— Не хочете залишитися на чашку кави?

— Дякую, — мовив лікар. — Я вже й так забалакався. О третій у мене нарада. А ви вже лягайте!

Інженер зварив собі кави й спробував знову зайнятися підрахунками, але ніяк не міг зосередитись.

Лігши на розкладений диван-ліжко, він запалив сигарету й увімкнув радіо. Полинули величні звуки музики, очевидно, щось із творів Баха. Інженер згадав про Качечку.

«Якби ти була дочекалася цієї хвилини! Хоча б кілька секунд пожила, щоб теж відчула щастя, як і всі ми! Як це чудово —

жити, — подумав він, — і знати, для чого ти живеш».

Музика вмовкла, і диктор почав читати останні вісті. Народ протестував проти жорстокого переслідування героїв: на далекому фронті гинули люди — імперіалісти потоптали всі людські права; розроблено нові правила про зразковий колектив; перед обласним народним судом скоро стане група саботажників, керована агентом імперіалістичних розвідок Давідом Фухсом; погода завтра буде ясна, вранці тумани, особливо в долинах. Інженер заціпенів коло радіоприймача, але диктор уже замовк. Ні, це неможливо, це, мабуть, якийсь інший Давід.

Він не бачив Давіда вже п'ять років — якщо не рахувати їхньої зустрічі під час весілля, бо тоді вони все одно не мали часу хоч про що-небудь поговорити. А за такий період Давід, звичайно, міг змінитися.

Інженер підійшов до свого письмового стола й гарячково почав ритися між паперами. Незабаром він знайшов пачку листів, останній з яких прийшов місяців п'ять тому. З нього він і почав:

«В мене народився син Йозеф. Мороки з ним багато, до того ж він часто не спить уночі, плаче. А в мене раз по раз збори, і часто я повертаюся додому перед самою північчю. Дружина сердиться, але нічого не вдієш. Інколи я відчуваю жахливу втому. Все це наробила війна. Я лише тепер починаю відчувати її наслідки: болить спина, вночі мучить безсоння. Я бачу своїх мертвих друзів, під вікном чую кроки вартових й утікаю від них. А коли прокинувся, відчуваю велику радість, що все це вже позаду. Потім запитую себе: «Чи зможемо ми домогтись, щоб таке більш не повторилося? І що взагалі чекає нас у майбутньому?» Іноді я здаюся собі страшенно безпорадним. Наче та мурашка».

Інженер дбайливо склав аркуші паперу, їх було не так багато: чотири-пять листів за рік. Він ніколи не ховав їх, останні з них сховала, очевидно, дружина.

Навіщо Давід писав йому? Він же брехав, у цьому немає ніякого сумніву, весь час брехав йому. Але чому він брехав? Чому марнував час на листи людині, якій зовсім не було потреби брехати?

Дружина повернулася додому пізно — у школі було збори.

— Ти чому не лежиш?

— Я закінчив проект, — повідомив він, — можеш віднести на пошту.

— Це треба відзначити! — Евжена принесла з комірчини пляшку вина без етикет-

ки. — Ти справді все закінчив? Може, хоч трохи розкажеш мені про проект?

— Колись іншим разом.

— Ти стомлений. Вигляд у тебе сьогодні справді дуже змучений.

Обоє почали вечеряти. Він мовчав, і Евжена почала оповідати шкільні новини.

За хвилину вона помітила, що Мартін її не слухає.

— Що з тобою?

— Я стомлений.

Вона поклала йому на плече руку.

— Зараз же йди лягай!

— Хочу ще послухати останні вісті,—мовив він. Потім додав: — Заарештували Давіда!

Вона збентежено глянула на нього:

— За віщо?

— Звідки ж я можу знати?

— Ти все-таки лягай і не думай про це!

Він не розумів, як це можна не думати про долю свого друга.

— Адже ти з ним останнім часом не зустрічався?—запитала Евжена, хоч сама добре знала, що вони не зустрічалися.

Потім дружина вийшла на кухню, і, лігши на дивані, він спробував думати про проект, який щойно закінчив.

Незабаром він знову згадав про Давіда й ніяк не міг зрозуміти, як той до такого дійшов. Звичайно, він знав Давіда дуже мало, але в ті кілька післявоєнних тижнів вони були між собою ближчими, ніж рідні брати: обидва щиро горнулися один до одного.

Він дивився перед собою в темряву і бачив отруйно-зелене око радіоприймача. Раптом перед ним постало страшенно бліде обличчя Давіда, його очі, в яких також відбивалася рішучість зробити щось для того, аби минуле більш не підвелось із попелищ міст та братських могил. Скільки разів вони говорили про це! «Перед нами лише дві дороги — соціалізм або те, що було», — казали вони.

«А якщо з'явиться щось третє?» — майнуло в інженера в голові.

«Третєго не може бути, — почув він голос Давіда. — Третє — це смерть».

Евжена лягла поруч нього на дивані.

— Він же писав тобі, — несподівано озвалася вона.

— Писав.

— Що ж ти збираєшся робити з його листами?

— Тобто як?

— Може, треба... мабуть, їх треба однести куди слід!

— Ти збожеволіла! — мовив він. Потім додав: — У них же нема нічого забороненого. Абсолютно нічого.

— Саме тому їх і треба однести.

— Я нічого не відноситиму.

— Тоді, можливо, їх варто спалити.

— Ні, — рішуче заперечив Мартін, — тепер уже палити я їх не буду.

Дружина якусь мить помовчала.

— Щось холодно в кімнаті, — прошептала вона, — може, зачинити вікно?

Він нічого не відповів, і тоді вона мовила надзвичайно тихим голосом:

— Я дивуюся, як ти міг зберігати листи від такої людини. Що, якби їх тут хтось знайшов?.. Адже всі знають, що ти його приятель.

— Замокни вже. Благаю тебе, замкни!!

Він чув, що вона спить дуже неспокійно, її явно переслідував страх. Навіть під час недавньої хвороби інженер не почував себе таким безсилим, не лежав у такій безнадії, і темрява ще ніколи не здавалася йому такою глибокою. Чому саме зараз зраджує стільки людей і чому це зробив Давід? Мабуть, сталося щось страшне, щось таке, що змусило його зважитись на цей крок.

«Кепські справи, — подумав він, — якщо зраджують такі люди. — Потім згадав про Василя Федора, який так часто говорив про суд і справедливість. — Мабуть, він знав щось таке, про що не наважувався мені казати».

Інженера дедалі дужче охоплювало почуття безпорадності: він не міг зрозуміти, що, власне, сталося, що діється з людьми, які зраджують власні надії, які брешуть друзям, котрим не повинні б брехати, які ненавидять те, заради чого хотіли жити. Яке божевілля...

«Мабуть, усе ще не так зле, як здається, — втішав він себе в думці. — Треба передусім переконатись, чи це правда. Я поїду на процес, мене мусять пустити. А втім, хтозна, чи пустять!»

Вночі він прокинувся і побачив на кухні тьмяне світло. Тихо підвівся, обережно відчинив двері. Дружина стояла на колінах біля плити, і обличчя її освітлювали червоні відблиски полум'я.

Мартін заціпенів, прислухаючись до гукотіння вогню. Йому хотілося кинутись на неї, бити її, вихопити з вогню листи, але було вже пізно. Раптом Евжена обернулася і побачила, що на дверях стоїть чоловік.

— Я... — схлипнула вона, — я... — і ступнула до нього кілька кроків.

Мартін міцно заплющив повіки. Все навколо огорнула глибока птьма, потім спалахнуло кілька рудуватих язиків полум'я, і він почув дихання дружини та стогін умираючого вогню.

РОЗДІЛ СЬОМИЙ

ШЕМАН

1.

«Міхал Шеман, — читав голова, — народився в родині малоземельного селянина...»

Кандидатуру Шемана висунули до заводської ради. Він сидів у кутку поруч Павела Мольнара. Його прищувате обличчя зблідло від хвилювання. Навколо голосно гомоніли муляри, бетонники, теслярі, бригадирі в нових комбінезонах. Дзенькали півлітрові кухлі з пивом, і йому доводилося мобілізувати всю свою увагу, щоб почути голос голови:

«...Виявив свою свідомість у лютневі дні й одним із перших вступив до партії...»

Це було трохи інакше. Того дня косоокий капітан, який відав освітньою роботою в полку, приніс пачку заяв. «Підпишіть, до дідька, всі! І ніяких розмов! А якщо якомусь елементові щось неясно в таку історичну хвилину, то він може йти за мною, я йому все поясню!»

Звичайно, Шеманові нічого не було ясно, але він дотягнув уже до молодшого сержанта й усіляко запобігав перед начальством.

Загалом капітан був чудова людина. Бувало, збере в частині унтер-офіцерів і розмовляє з ними до самісінького ранку. Особливо полюбив він Міхала: «З такою ідіотською запопадливістю ти далеко підеш». Капітан звелів йому дресировати свого собаку, і Міхал навчив пса вітатися по команді: «Увага праворуч! Увага ліворуч!» Собака піднімав лапку до лоба, і всі страшенно реготали. Шеман мимоволі усміхнувся.

«...На будові у нас він з перших же днів допомагав нам, особливо у випуску стінгазети, і взагалі його обізнаність у політичних питаннях не раз ставала нам у пригоді».

Шеман швидко зробив кар'єру. В армії він трохи навчився малювати. Найкраще йому вдавалися кілька фігурок: чоловік з образливим написом на циліндрі: «Імперіаліст», солдат із лопаткою, який безглуздо всміхається, солдат із гвинтівкою і застигла дівчина з яблуневою галузкою; крім того, він умів малювати автомашини, гармати, парасольки і будинки. Ці свої малярські знання Шеман застосовував і тут, на будові, де буквально кожен знав його бойові малюнки: чоловік з лопатою, усміхаючись,

дивиться на пригніченого буржуя в циліндрі. Внизу стояв дотепний напис: «Він — боїться, ми — не боїмося!»

Непогано Шеман умів і виступати на зборах — цього він теж навчився на військовій службі. Коли мова заходила про капіталізм або першу республіку¹, він просив слова й розповідав про своє дитинство та юність, про те, як крав рибу, як його родина, що складалася з семи душ, тулилася в одній кімнатці, як він босий ходив до школи і їв тільки пісню картоплю з козиним молоком. Спочатку Шеман просив слова, бо цього вимагав од нього косоокий капітан, але згодом він помітив, що його виступи користуються успіхом: начальство його хвалило, а головуючі згадували, підсумовуючи дискусію: «Як переконливо підкреслив у своєму виступі товариш старший сержант...» Потім Шеман почав зголошуватися на виступ сам. Він перечитав кілька брошурок, у яких коротенько були висвітлені всі складні світові події, і тепер міг брати участь також у дискусіях про класову боротьбу, про капіталізм, про значення боротьби з ухилами.

Під час військової служби Шеман півроку працював на будівництві цього селища і так і залишився тут. Він був знайомий із багатьма партійними й керівними працівниками і декому сподобався своєю слухняністю, тим, що нікого ніколи не ображав і привозив з дому чудову самогонку.

«...У товаришів користується пошаною, — закінчував читати голова. — З політичного боку проявив себе як активний товариш, і ми думаємо, що йому цілком можна доручити керівництво культурною роботою».

У перші дні військової служби Шеман поводився дуже несміливо, як справжній новачок, і єдине, на що він був здатний, — це якомога ретельніше виконувати накази. Адже він був з далекого, глухого села, і всі знали набагато більше, ніж він. Потім Шеман зрозумів, що часи, які настали, дають необмежені можливості для зростання саме тим, хто досі був покривджений, і коли йому почали раз по раз повторювати, що він активний і здібний, активніший і здібніший, ніж інші, він повірив у це і був переконаний, що може в своєму житті чогось досягти.

— Хай покажеться! — крикнув хтось.

— Покажися товаришам, товаришу Шеман, — звернувся до нього голова.

Шеман устав і підвівся навшпиньки.

— Малий, як пивний кухоль, — констатував той самий голос, і Шеман сів.

¹ Мається на увазі буржуазна Чехословацька республіка, проголошена 1918 р.

— Вітаю, — мовив Павел.

— Ти не хочеш увечері випити з цієї нагоди?..

В Павела увечері були уроки — він ходив до школи, наче хлопчак.

На вулиці Шемана хтось раптом наздогнав і поклав йому на плече руку.

— Як ся маєш, приятелю? — Шеман упізнав голос Йожки Баняша. — Чув, чув. Про твої успіхи й славу скрізь тільки й мови.

З часу їхньої останньої зустрічі минув щонайменше рік, але Шеман анітрохи не зрадів, побачивши Баняша.

— Таке вигадеш... — промимрив він. — А ти як?

— Їжджу, — відказав Баняш, — дбаю про робітничий клас.

Він узяв Шемана під руку й повів до своєї машини. На околиці міста вони зайшли до шинку. Підлога в шинку була брудна, заплывана, різко пахло пивом; між столиками метушився неохайний офіціант. Зустріч із Баняшем не віщувала нічого доброго, і Шеман знав, що найкраще було б якомога швидше попрощатися і піти, проте він залишився і почав слухати сентиментальну гру гармоніста й дотепи, якими сипав Йожка.

За сусідній стіл сіло двоє дівчат у вузьких спідницях і з нафарбованими губами й замовили собі по кухлю пива. Шеманові здалося, що вони йому моргають. По тілу в нього пробіг легкий трепет: він уже давно не був з жодною дівчиною. З пристойними дівчатами йому не щастило, а до таких, як ці дві, підходити сам він не наважувався.

— Є одна досить вигідна справа, — нахилився до нього Йожка. — Добра, дуже делікатна справа!

— Знаю я твої справи!

— Тим краще, принаймні не треба казати, що ти матимеш із цього твердий зиск. — Він теж раз по раз глипав на дівчат. Вища з них почала скидати під столом черевичок; у неї були довгі стрункі ноги. — Йдеться про цемент, — тихо мовив він.

— Я не хочу про це навіть слухати!

— Даремно. Ти знаєш, що я ніколи нікого не примушую! Даремно, — повторив Йожка. І нахилився до нього. — Хіба на такому великому будівництві хтось помітить, якщо щезне якийсь мішок, або й десяток, цементу? — Він глипнув на дівчину з довгими ногами. Вона всміхнулася йому, вийняла з сумочки дзеркальце й поправила зачіску. — Я все пильно оглянув. Отам за насипом протягом двох годин не пробіг навіть собака, не те щоб пройшла яка душа. Ти цілком спокійно можеш залишити там цемент. Зверху накинеш шмат толю й по-

кладеш кілька дощок. А вночі все це буде забрано. Ти ж зовсім нічим не ризикуєш!

— На це ти мене не підіб'єш за якихось кілька нікчемних крон! — мовив Шеман. — Я чхаю на твої гроші. Нині йдеться про зовсім інші речі, тільки ти цього не розумієш.

— Кілька нікчемних крон?.. Ти гадаєш, що я теж морочив би собі голову за якихось кілька крон? Ого, приятелю! — Він роздратовано засміявся. — То раніше головне були гроші! А що потрібне нині? Довідка! Як слід підписана і з печаткою. Але ті, що ставлять печатку, приятелю, роблять це не задарма, второпав? — Побачивши, що Шеман здивовано витріщив на нього очі, Баняш зареготав: — Ти, мабуть, подумав: «Який цей Йожка телепень, старається для якогось куркуля за нікчемне лахміття!» Так ти подумав? Це, зрештою, схоже на тебе! Але я набагато хитріший, щоб ти знав: я дбаю про таких, як ти! Вони будують... гарні вілли... там, у нас... ти що, вже забув? — Він знову нахилився до Шемана й прошептав: — Такий знає: якщо тебе спіймають, його чекає та ж сама доля, що й тебе; а ті, які сидять трохи вище, знають, що це кине пляму ганьби на весь їхній режим. І крім того, кожен хоче будуватися. А хто роздобуде для них цемент? Йожка Баняш! «Звідки?» — «Цього не питаєте, панове й товариші! Я маю хороших друзів!» — «Гаразд, я поцікавлюсь!» Незже тобі нічого не потрібно? Ти що, збираєшся сидіти тут до самої смерті? — Баняш знову всміхнувся до дівчини з довгими ногами. Тієї ж миті дівчата підвелися з-за столу. — Хвилинку! — голосно звернувся він до них. — Ми щойно закінчили свою розмову, і коло нас є якраз двоє вільних місць. Я плачу за всіх! — Він замовив пляшку горілки. — Поїдемо з дівчатами до мене, а вранці спробуємо знайти підходяще місце для цементу! — сказав, нахилившись до Шемана.

2.

Ніч припливла на хвилях густого, смердючого туману. Десь високо вгорі розпливалося тьмяне світло ліхтаря. П'ять постатей вийшли крізь отвір майбутніх дверей складу.

— Проклята зміна, — озвався хтось глибоким голосом.

Постаті перелізли через купу піску. Вершки стовпів з ліхтарями, стріли підйомних кранів і дахи будівель тонули в густому тумані.

Всі п'ятеро ледь ноги тягли після шістнадцятигодинної зміни.

— Якби не ці кляті зобов'язання, я вже давно міг лежати коло своєї старої, — знову промовив той самий голос.

Всі зареготали.

Їхня бригада будувала склад. Це була другорядна будова, про яку майже ніхто не дбав, але вони зобов'язалися всі бетонні роботи закінчити на тиждень раніше. Та недавно у них зіпсувалася мішалка, потім кілька днів на будівництво не привозили цементу, і тому останнім часом вони змушені були працювати од зорі до зорі.

Сьогодні нарешті все було закінчено. Будову вже огорнув вечірній туман. Всі п'ятеро стомлено перелазили через купи піску. Вони були брудні, у волосся їм набилосся повно цементу, очі в них злипалися од сну, нили спини, але все-таки кожен був задоволений.

— Завтра ми всі висітимемо на дошці пошани, — сказав Шеман, — разом з фотографіями.

— І з Альєхіним теж, — додав глибокий голос.

— Звичайно, сажотрусе!

Альєхін був їхнім бригадиром, але в останні дні, коли на будівництві все менше залишалося людей, він прийшов у їхню бригаду, і працював, як перший-ліпший з них.

Проминули дерев'яну прохідну. Навпроти широких воріт стояв шинок з заплітованою підлогою і намальованими на стінах пузаннями. Зсунувши до купи столи, всі, смертельно стомлені, важко опустилися на стільці. Кожен з великою радістю ліг би зараз відпочити, але ніхто в цьому не признався: адже вони мусили відсвяткувати закінчення будівництва складу, люди роблять так віддавна, а вони, до того ж, молодіжна бригада — їм треба триматися гуртом і в біді, і в добрі.

Бригада їхня організувалася цілком випадково: всі були з різних кінців республіки, і жоден до цього не працював на будівництві. Худий Польда з глибоким, завжди невдоволеним голосом свого часу вивчився на сажотруса, і його майстер пророкував, що помре він найпізніше у сорок років, як це личить кожному пристойному сажотрусові, бо, мовляв, скільки сажі у нього на руках та обличчі, стільки й все-редині. Перспектива мати чорні легені злякала його, і тепер він замість сажі дихав сірою цементною пилкою — людині не так легко утекти від своєї долі. Амадео був наполовину італієць, хоч майже не пам'ятав свого батька, який родом був з Італії. Він зовсім не читав книг, але чудово розумівся на конях, рік учився столярства і шість місяців — шевства, міг відімкнути

будь-який замок, баритоном співав італійські пісні, замість лайки вживав вираз: «O Madonna mia!»¹ і розповідав численні анекдоти про злодіїв та багатоженців, хоч сам одружитися не спромігся ні разу.

Офіціант не встигав наливати пиво — будівельники намагалися якнайшвидше надолужити згаяне і підняти свій настрій.

— Може, зіграємо партію? — звернувся Альєхін до Павела.

Він і хвилини не міг усидіти без шахів.

— Бери собі білі, — запропонував Альєхін, — минулої ночі я придумав цікавий захист.

Альєхін відрізнявся від членів своєї бригади і віком, і становищем, і походженням. Його батько був багатий архітектор, але вони пішли різними шляхами ще на початку війни, і Альєхін дбав про себе сам. Він торгував хмелем, працював касиром у канцелярії експедиційної установи, ставив телефони; якимось, оформляючи вітрини в одному універмазі, він закохався в племінницю власника, і незабаром вони побралися; дівчина була з пристойної родини й користувалася чудовою репутацією, і Альєхін гадав, що вона врятує його від безнадії, яка мучила його в дні окупації, а також від примусової відправки до рейху, та не минуло й року, як вона вже спала з іншим; безнадія Альєхіна стала ще глибшою, і тому, коли йому запропонували поїхати сюди, він майже не відмовлявся.

Перед кожним на столі стояла чарка з ромом.

— За нашу бригаду й за Альєхіна, товариші, — мовив Шеман, підвівшись.

Тост прозвучав трохи іронічно, але всі були вже напідпитку й не помітили цього. Павел пив дуже рідко, але щоразу, коли він випивав чарку-дві, його охоплював якийсь невимовний сум. Через якийсь час сум поволі щезав, і Павел бачив перед собою предмети, людей, у ньому прокидалося почуття товариськості.

— Я хочу тобі щось сказати, — Павел згадав, як колись, ще дома, він видумував усілякі нісенітничі про дельфінів та скляні палаци, і тепер це здавалося йому дуже смішним. — Я страшенно багато фантазував. Видумував таке, чого ніколи навіть не бачив!

Амадео затяг пісню сумним баритоном, акомпануючи собі на старій гітарі. Хто навчив його цих пісень, коли батька свого він зовсім не пам'ятав? Не бачив він і країни, про яку співав.

— Мені не було заради чого жити, — мовив Павел, — я байдикував поза домом і полював на качок. Тому й фантазував.

¹ О моя Мадонно! (італ.)

— А тепер ти вже маєш чого жити? — спитав Альєхін.

— Тепер? Тепер звичайно!

У нього була дружина, він працював. Справа, зрештою, була не лише в тому, чого він досяг, а скоріше в тому, що настала нова доба, котра відкривала перед кожним певну мету життя. Кожен вчинок, котрий колись здавався непотрібним і безглуздим, мав тепер якийсь сенс. І робота, і збори, і читання газет, і колір сорочки, і значок на лацкані піджака, і привітання, і дружба між членами їхньої бригади — все набувало для нього нового змісту й виповнювало його життя.

— Я тепер дивлюся на світ зовсім іншими очима, — мовив Павел.

Його партнер на мить підняв од шахівниці своє вузьке інтелігентне обличчя і стомлені, запалі очі. Шеман розказував, що він кілька разів проходив повз вікна Альєхіна й щоразу бачив у них світло: Альєхін, очевидно, читав.

— Ти щасливий.

— Атож! — підтвердив Павел. — Їй-богу.

— Я теж інколи задумуюсь над тим, що мені потрібно, аби почувати себе щасливим. Та мовчи вже і грай!

Обидва зробили кілька швидких ходів.

— Ми міцно здружилися, — трохи переходя мовив Альєхін, — так, здружилися, створили хорошу бригаду. Я знаю ще з війни, що означає дружба. Навіть коли в тебе вже нічого нема, коли навколо палають міста й люди живуть у норах, мов ті миші, коли те, в чому ти вчора присягався, виявляється сьогодні брехнею...

У шинку звучав спів, плавали хмари густого диму, з усіх кутків чувся сміх. Раптом поблизу пролунало щось схоже на страшний вибух. Усім здалося, що захиталася земля, на якусь часточку секунди навколо все завмерло. Обвалилося щось дуже важке; можливо, знову починалася війна, і всі швидко шукали в своїй пам'яті якесь гасло або молитву, що годилася б для такого моменту. Альєхін поставив пішака на місце, потім повільно обернувся до товаришів:

— Що б це могло бути?

— Мабуть, завалилася якась шахта.

Навперобій зазвучали голоси. На вулиці вже метушилися люди. Всі вибігли з шинку, проминули широко розчинені ворота й будку сторожа. Була вже пізня година, все навколо огорнув густий туман. Будівельники швидко перелазили через купи піску, над головами в них розливалось тьмяне світло ліхтарів, виднілися силуети підйомних кранів.

Нарешті з туману виринули контури знайомої споруди, в повітрі плавала їдка

пилюка. Павел здивовано подивився перед собою, і йому здалося, що він бачить застиглий кадр кінострічки: всі, хто прибіг сюди, зупинилися, мов заціпенілі, з обвалені стіни стирчала арматура, Альєхін нахилився над нею, наче збирався стати навколішки; частина стелі ще висіла, дивно прогнувшись; Шеман стояв збоку, простягнувши перед собою руку; друга частина стелі обвалилася на підлогу; чоловіки мовчки завмерли на піщаній купі, наче капела, яка готувалася заспівати хорал, і над усім цим розливалось жовте, холодне й тьмяне світло лампи, яка тонула в густому тумані.

— А завтра ми всі висітимемо, — озвався нарешті поруч Павела голос Польди.

— O Madonna mia!

Потім усе знову заворушилося — це був не кінофільм і навіть не сон.

3.

Вдалині посвистував паровоз і гуркотів запізнений підйомний кран, але на будівельному майданчику вже все затихло.

Міхал Шеман сидів у холодному приміщенні заводської ради й малював плакат. Чоловік у циліндрі задоволено посміхався, дивлячись на купу руїн.

Шеман залишався в заводській раді дуже часто, і сторож, який чергував уночі, вже звик до цього. Дому в Шемана не було, з дівчатами він теж майже не зустрічався, то куди йому було поспішати. А тут він міг хоч удавати з себе поважну людину. Всі функції Шемана зводилися, власне, до малювання плакатів та випуску газет-блискавок; хоч це не приносило йому ні пошани, ні якихось заслуг, проте своїми малюнками він одганяв від себе почуття розчарування.

Але сьогодні Шеман не міг ні на чому зосередитись і малював тільки те, що спадало йому на думку: купу потрощеного бетону, погнуте сталеве пруття.

Минулого тижня він намалював великий плакат, на якому було зображено п'ять чоловіків з лопатами в руках:

Альєхін і хлопці
Вже вибилися з моці.

Як тільки сталося це лихо, позбігалися всілякі скалозуби й почали кепкувати: «Так вам і треба, це через те, що ви так старалися». Паскуди навіть не приховували своєї радості. Обвал стелі складу був для них переконливим прикладом того, до чого призводить поспіх і змагання.

«Але ми їм ще покажемо», — з люттю подумав Шеман, радіючи в душі, що ніхто не здогадався про справжню причину катастрофи.

Вранці Альєхіна викликали на допит, але він теж не міг ні про що здогадатись і нікого ні в чому не підозрював. А сімдесят п'ять мішків цементу тим часом спокійнісінько лежали, старанно прикриті, на протилежному кінці будівельного майданчика.

Очевидно, робитимуть аналіз бетону. Хоча Шеман і не дуже вірив у вміння цих хитрунів із лабораторії, проте все одно тривога раз по раз підкрадалася до нього.

«Врешті решт усе окошиться на тому негідникові Альєхіну, — злорадіз у думці Шеман. — Ні в кого не буде ніяких сумнівів через його походження! Власне, він одержить те, що йому належить... Зовсім безвідповідально квапив усіх, прагнув швидше впоратися з роботою і тепер цього не приховує! Його ніхто тут не любить, — задоволено подумав він, — за те, що поламав нам усі норми... Аби тільки швидше забрали ті мішки з цементом!.. Доведеться скликати актив, — вирішив він трохи перекодя. — Приймемо кілька зобов'язань, зробимо нову стелю. Ще крашу!.. Треба вже кінчати цей плакат! Мабуть, намалюю ще декілька. Це трохи підбадьорить хлопців».

Але Шемана весь час мучили докори сумління за те, що він зв'язався з тим елементом Баняшем. Він зробив недобре, укравши цемент. Цим учинком він звів нанівець усе те, що досі робив і про що говорив. А його обрали до заводської ради, саме тепер виявили йому довір'я.

«Але ж я не думав, що так станеться! Я не зробив цього заради власної вигоди, мені цемент непотрібний».

Він хотів тільки добра. Хотів допомогти товаришам.

Було пів на десяту, і тривога Шемана дедалі наростала.

«Що, коли зараз узяти й підняти трубку? — майнуло у нього в голові. — Сказати: «Сьогодні о десятій вечора чекайте за насипом. Машина буде з пригашеними фарами. Це я так влаштував... Хотів, щоб ви застукали цього елемента на місці злочину!»

А хто приготував для Баняша ці мішки з цементом? Так, хто? Сам себе виказав би, теплень!

Шеман погасив світло і тихо замкнув за собою двері. Темрява була така, що він нічого не бачив перед собою за кілька кроків.

Незабаром він проминув недобудовані житлові будинки. За крайнім з них починався вже луг: тут росли високі дерева і сюди зсипали на купи землю й сміття з усього будівельного майданчика.

За однією з таких куп стояв високий стос дощок. Шеман обмацав у темряві їхню вогку поверхню і заспокоївся: дошки лежали точнісінько так, як того разу, коли він був тут востаннє.

«Ніхто ні про що не здогадається», — подумав він задоволено і, сівши на забризканий грязюкою тес, почав чекати. Незабаром удалині озвався гуркіт мотора. Шемана охопило хвилювання, і, весь затремтівши, він кинувся назустріч цьому звукові.

Машина спинилася буквально за крок від нього. З кабіни висунулася голова:

— Ну як?

— Усе гаразд, ваша величність! — Шеман хотів сказати Баняшеві про те, що в них скоїлося, але машина вже рушила й зупинилася біля купи дощок.

Шеман побачив, як з кабіни вискочили двоє чоловіків і почали відкидати дошки. Вони орудували дуже спритно й за хвилину вже знімали з цементу просмолений папір. Він також виразно бачив Йожку Баняша, який стояв у кузові машини й пильно вдивлявся у темряву; один із чоловіків подав йому перший мішок із цементом; за кілька хвилин вони навантажать весь цемент і поїдуть.

«Нічого не скажеш, Йожка організував цю справу як слід, — мимоволі з захопленням подумав Шеман. — Цей елемент у всьому вміє себе проявити! Раніше він теж знаходив можливість заробити! А я, йолоп, ще допомагаю йому!.. Але цьому незабаром буде край, — подумав Шеман роздратовано. — Таких ми скоро почнемо знищувати».

4.

Світало. Сьогодні була неділя, і скрізь — надворі і в будинку — панувала глибока тиша. Павел знову заплющив очі. Ранкова тиша, біла стеля, день, який народжувався, раптовий обвал стелі — усе це наганяло на нього почуття якоїсь пригніченості.

«Треба полагодити поріг», — подумав Павел.

Стіни будиночка ще пахли свіжим вапном. Павел і Янка мешкали тут усього кілька тижнів. Два роки вони прожили в маленькій мансарді — чотири метри на три; вікна кімнатки виходили на широку залізничну лінію, і чути було, як риплять унизу гальма вагонів, котрі з гуркотом вдаряються один об один, як перегукуються маневрові поїзди; вночі в кімнатці було видно від миготливого світла ліхтарів, почеплених на вагонах, що проїжджали повз будиночок; навпроти вікон мансарди щохвилини полум'яніли й гасли клуби іскор.

Павелові це майже не заважало, але Янку гнітили закіптюжені стіни, вона задихалася від насиченого сажею повітря і мріяла про власний будиночок з просторими кімнатами, де можна було б поставити буфет з блискучим склом і постелити саморобні килимки,

зшиті з вузьких екрайок. Колись Янка уявляла собі, що житиме зовсім інакше: світлий кабінет, піаніно, запах парфумів, двоє шкіряних крісел, в одному з яких сидить вона, закинувши ногу на ногу, й палить, на великому столі два телефони. Але поки що Янка працювала на невеликій текстильній фабриці, де безперервно стукотіли старовинні ткацькі верстати, де протягом восьми годин вона майже не чула людського слова і вдихала гаряче курне повітря, в якому літали тисячі тоненьких волоконцець. Тепер вона мріяла про те, щоб мати хоча б невеличкий будиночок, і нарешті її мрія збулася: в напівзруйнованому містечку неподалік від кордону їй і Павелу дали маленький будиночок. На роботу звідти Янка добиралася автобусом за півгодини, шибки в будиночку були повибивані, і взагалі у ньому не лишалося нічого, крім блочної лампи, поламаного ліжка й куховарської книги, яка висіла на стіні; од підлоги тхнуло пліснявою і вогкістю.

Янка і Павел приїжджали сюди майже щовечора, стомлені цілоденною тяжкою роботою, і працювали до пізньої ночі. Кілька разів приїжджали також Польда, Міхал Шеман й Амадео і допомагали їм втілювати у життя Янчину ілюзію власної домівки.

Нарешті в Янки був свій будиночок, і вона могла почувати себе щасливою. Але для щастя цього виявилось замало.

Павел почув лопіт босих Янчиних ніг.

— Ти вже встаєш?

— Треба прати. А ти що будеш робити?

— Не знаю. Може, полагоджу поріг.

Вони сиділи за столом одне навпроти одного і снідали.

— Марія з нашого цеху захворіла на рак горла, — сказала Янка. — Все це від тієї страшної порохні.

Обвал стелі вибив усіх членів бригади з нормальної колії. Вони вже звикли до слави, і в дні, коли її було більш ніж досить, вдавали, що їм до неї байдуже; тепер же, коли всіх почали тягати по різних зборах, викликали на слідство, їм здавалося, що до них ставляться несправедливо, кривдять їх.

— А та косоока німкеня, що недавно працювала в нас, торгує в молочній крамниці. Я її сьогодні там бачила.

Янка думала лише про те, як їй утекти з темного, сповненого гуркоту цеху, де життя ткаль минало непомітно, намотуване на тисячі дерев'яних веретен.

Павел й інші члени їхньої бригади твердо були впевнені, що вони ні в чому не винні; очевидно, помилку допустили в проєкті. Тому всі були дуже здивовані, коли Альєхін не повернувся і через тиждень; мабуть, тут справді трапилася якась помилка і обов'язком кожного з них було допомогти її спростувати.

Зрештою Павел, Амадео і Польда зважилися й пішли до довгого барака, в якому містилося управління будівництвом; пішли втрюх. Шемана саме викликали на важливе засідання, і вони всі троє довго стояли то коло одного столу, то коло іншого: ніхто не міг, а може й не хотів зрозуміти, про що вони говорять і як взагалі можуть щось твердити, коли в приміщенні складу, який вони будували, обвалилася стеля. І це чекання, здивованість, суворі погляди людей живих і автоматів повільно відбирали в них упевненість.

Останні двері вели до секретаріату партійної організації.

— *O Madonna mia*, ходімо краще додому, — промовив Амадео, коли вони підійшли до них.

— Якщо вас ось так послухати, — озвався секретар, — то може скластися враження, що нічого не сталося, що стеля на вашому складі зовсім не обвалилася, що вона цілцілісенька. А скажіть, хіба таке буває, що стелі валяться самі? — запитав він їх і тут же відповів, зовсім не давши їм часу зібратися з думками: — Ні, не буває, хтось до цього мусить докласти рук!..

Павел, звичайно, втішав Янку або доводив, що вона мусить витримати, принаймні доти, поки не опанує якийсь інший фох, але сьогодні він мовчав, і це її підбадьорило.

— Я більш не можу залишатися в тому шумі й пилюці!

Учора ввечері, миючись, вона помітила, що порох і гострі волоконця міцно в'їлися в її тіло. Але Янку лякав не порох і не шум, який стояв у цеху, а тисячі цівок, які в шаленому, божевільному ритмі намотували на себе її життя, її молодість, її кохання, її мрії, її свободу, ніжний рум'янець її щік. Янка відчувала в душі якусь дивну порожнечу, котру не могли заповнити ні поцілунки Павела, ні розмови в переповненому автобусі, ні спів у хорі, ні недільна молитва.

Вони довго простояли в кабінеті секретаря.

— Треба було раніше про це дбати! — кричав секретар. — Коли ще можна було щось зарятувати. Чия тут вина, розберуться інші! — Він пройшов повз них, наче сержант, який перевіряє стан свого відділення після бою, і бачить, що втрати досить серйозні. — Гаразд, — припустив секретар, — ми повинні вміти заступитися за товариша. Але ми також повинні вміти стиснути ворога за горло! — Він схопився рукою за власне горло й, мабуть, справді стис його, бо раптом весь почервонів. — І не дати себе обдурити всякому негідникові. Вони розраховують на нашу довірливість і потім відплачують нам за неї, жорстоко відплачують! Те, у що ми протягом кількох роківкладаємо свої сили

й працю, може злетіти в повітря в одну мить. Отож треба пильнувати, щоб цю мить не прогавити!

Всі троє мовчали. Вони прийшли сюди впевнені у своїй безневинності, а тепер відчували, що секретар має рацію.

— Мабуть, Альєхін справді втерся між нас, щоб звести нанівець усю нашу працю,— мовив Павел.

— Ти збожеволів! — накинувся на нього Амадео.

Павел раптом згадав дощову ніч, глухий постріл і Смоляка на колінах у грязюці посеред шосе. Навколо нього щось діялося, точилася якась незрозуміла боротьба. Він намагався не реагувати на неї, але вона весь час нагадувала йому про себе й овівала його своїм подихом. Павел ненавидів у ці хвилини Альєхіна, який розтоптав їхню дружбу і так ганебно скористався нею.

— Ми могли б знайти трохи легшу роботу, — мовила Янка. — Влаштуватися майстром або десь у канцелярії тепер зовсім неважко. — Вона чекала, що він їй відповість. — Ти мене не слухаєш, — збагнула Янка на решті.

— Слухаю!

— Не слухаєш... А якщо й слухаєш... Тобі все одно! — Янка вирвала у нього з руки куваль з кавою.

— Чим же я можу тобі допомогти?

Янка зупинилася в дверях.

— Треба, щоб ти хоч трохи про щось та дбав.

Павел покійно мовчав.

— Щоб мав хоч яку-небудь посаду. Як, наприклад, Міхал.

— Міхал у партії!

— Ти також можеш бути. Адже всі тепер вступають до партії.

Павел був переконаний, що це нічого не допоможе, але в дечому Янка, звичайно, мала рацію: він весь час тримався осторонь життя, сам не знаючи чому. Йому здавалося, що він уже всього досяг; в цьому він, звичайно, помилявся, бо все могло загинути в одну мить — і будова, в яку вони вклали стільки сил і праці, і дружба, яка здавалася такою міцною.

Павел ніколи не задумувався над існуванням якихось дивовижних сил, котрі перетворюють добро в зло й роблять зайвим усе те, що досі було необхідне. Що супроти цих сил спроможний вдіяти він сам?

Але все ж таки на світі мусить бути якась міцна й стала цінність.

Павел знову згадав дощову ніч, Смоляка на шосе, кроки в темряві, жах, який охопив його. Ще тоді він повинен був про це подумати, ще тоді повинен був зважитись.

— Я ще над цим поміркую.

Янка всміхнулася і щезла в кухонних дверях.

Шеман зняв з полицки брошурку, розгорнув її і, приготувавши папір, підстругав олівцем.

Він мешкав у маленькій холостяцькій квартирі; умивальник і вбиральня були в коридорі; у кімнаті стояло старе залізне ліжко, стіл і металева шафа. Він купив собі радіоприймач і полицку для книг. Вона була вже вся заповнена. Міхал купував брошурки з питань політики та філософії, релігії та політекономії. Йому здавалося, що з їхньою допомогою він завоює деякий авторитет. Увечері він сідав за стіл, брав з полицки першу ліпшу з них і нетерпляче перегортав сторінку за сторінкою, на кожній з яких наштотхувався на незрозумілі слова й нудні пояснення. Прочитавши заледве десять сторінок, Шеман клав брошурку на полицку й більш не доторкався до неї. Але він мав чудову пам'ять, й іноді ці десять прочитаних сторінок дозволяли йому саянути знаннями, якими не могли похвалитися його товариші.

Шеман сів до столу й повільно почав переписувати з брошури. Йому треба було підготувати десятихвилинну бесіду про війну на протилежному кінці світу. Але він ніяк не міг зосередитись: йому весь час здавалося, що він потрапив у пастку. Одна за одною приїздили комісії й допитували членів їхньої бригади, наче якихось злочинців; один із працівників органів безпеки більш ніж годину ставив йому безглузді запитання, звідки й чого він приїхав сюди, і при цьому так пильно дивився на нього, немовби от-от мало відкритися, що винуватець цієї катастрофи — він, Міхал Шеман.

Шеман писав, не підводячи голови. Найкраще було б якомога швидше поїхати звідси; до того ж, він повернувся б у рідне село, в шинку в нього питали б дозволу, чи можна сісти поруч, а дівчата опускали б очі й, хвилюючись, чекали б, чи він до них не заговорить. Він навмисне довго згадував би їхні імена. «Ти Анічка Чоллакова... Ага, ти мешкала в замку... Чим можу бути корисний?» — «Тата хочуть вигнати зі школи. Мовляв, погано дзвонить... Може б ти, Міхале, це якось уладнав? Я ж тобі раніше подобалась». — «Побачимо, побачимо! — сказав би він їй, а потім додав би: — Зайди коли-небудь до мене!» — І сів би в машину, проїхав би селом, побачив би, що всі стоять з похиленими головами. Ніхто з них ніколи нічого не досягне!

Шеман виписав на папірці кілька незвичайних назв: Хамхин, Нампхо, Шеньян. Він намагався уявити собі цю далеку країну, але не міг.

Готуючи якусь бесіду, Шеман, як правило, навіть не пробував вникати у зміст речень,

які вибирав з тої чи іншої брошушки. Та й, здебільша, це було йому не під силу. Але сьогодні, пишучи про те, що нова війна викликала б безмірне страждання мільйонів людей, Шеман згадав недавню війну, смертельно поранену дружину Баняша, яку везли на голих дошках воза; коли її вносили до шинку, вона вся здригалася, обличчя її було бліде, наче воскове, плаття змокрило од крові, з грудей виривався страшний хрип. А він стояв збоку й повторював у думці, що буде дуже обережний, аби з ним теж таке не трапилось.

«А тому ми принаймні своєю старанною працею мусимо зробити внесок у збереження...»

Перед його очима знову постала обвалена стеля, з якої стирчало сталеве пруття, і він ніяк не міг одігнати від себе цю картину.

«У всьому винен цей елемент Альєхін, — подумав Шеман з ненавистю, — якби він був дбав про все як слід, то обов'язково помітив би, що в розчині мало цементу. Роздобув би десь кілька зайвих мішків, і все зараз виглядало б зовсім інакше».

Останнє речення Шеманові не сподобалося, тому, закресливши його, він написав інше:

«А тому ми мусимо своєю пильною й старанною працею допомагати...»

У двері хтось раптом постукав.

— Це ти? — здивувався він, побачивши на порозі Павела. — Знову щось сталося?

Шеман нітрохи не приховував свого невдоволення з нечасного приходу Павела. Хоч усіх членів їхньої бригади зв'язували дружні взаємини, проте він не любив тих, хто пам'ятав про крадіжку риби, про недавню скруту й хто зайвий раз нагадував йому, що він ніколи не був героєм — навіть у ті дні, про які в нього залишилися найкращі спогади.

— Ні, все гаразд! — Павел підсунув до столу стілець. — Що ти пишеш?

— Та одну річ... Ти сам знаєш, яку... про пильність. І в неділю не маю спокою.

«Чого він сюди прийшов?» Останніми днями Шеман придивлявся до всіх членів бригади; кожен із них ходив наче якийсь отруєний, а Павел скрізь щось винюхував і весь час повертався до цього неприємного випадку, немовби без нього тут мало було всіляких вивідачів.

— Мені весь час не дає спокою та історія з Альєхіним.

— Що саме? — насторожився Шеман.

— Те, як він зумів втертися в наше довір'я! Скільки разів ми з ним грали в шахи... — Павел похитав головою. — Я завжди думав, що він грає зі мною заради нашої дружби... За шахами він говорив такі речі...

— Паскуди, — мовив Шеман. — Ти працюєш, наче віл, а вони тільки й чекають на-

годи схопити тебе за горло. Пригадуєш нашого Смоляка? У нього теж стріляли, негідники. І я, коли служив на кордоні... — Шеман махнув рукою. Він усе ще ніяк не міг збагнути, що привело до нього Мольнара. — Стривай, — раптом схопився він із стільця, — у мене десь є пляшка домашньої.

Він відчинив шафу, а Павел тим часом щось плутано почав оповідати: про Смоляка, про себе, про якісь почуття. Пляшка з самогонкою була схована за купою білизни, і Шеман зумисно не квапився її виймати, щоб устигнути все як слід обдумати.

— От я і хочу тебе запитати: як ти гадаєш, чи можна мені вступити до партії?

Почувши ці слова, Шеман здригнувся і підозріливо глянув на Павела: що це він надумав? Адже якби він справді хотів вступити до партії, то так не поспішав би. Тут, очевидно, ховалася якась хитрість. «Але хіба цей телепень здатний на якусь хитрість? Адже його не взяли навіть на військову службу. Напевне, його хтось підіслав. Хочуть мене перевірити», — майнуло у нього в голові, хоч він як слід і не уявляв собі, в чому його мали б перевіряти.

Шеман налив у чарки самогонки.

— Ну що ж, правильно. Партії потрібні працюючі люди!

Непевненість розпалювала в ньому злість. У відділенні, яким він командував у армії, був один мудрагель, худий тип в окулярах. Він навмисне звертався до нього незрозумілими словами: «Військова служба — це іманентний гомосексуалізм, товаришу молодший сержант». Шемана охоплювало якесь дивне заціпеніння, коли вони опинялися віч-на-віч. І він посилав цього мудрагеля «іманентно» чистити картоплю.

— Для мене важлива не тільки робота. Я хотів би, щоб...

— Те, що для тебе важливе, ласкаво залиш іншим, — урвав його Шеман. — Розумнішим. — Він примружив свої безвії очі: — Ти розумієш, що ми змушені будемо тебе перевірити. Тепер, коли все вже завойовано, до партії намагаються пролізти різні людиці. І передусім елементи. Така їхня тактика. Пролізти в партію... Та все буде належно перевірено. Адже ти теж не був святий. — Шеман задоволено всміхнувся. — Ну, ну, не прикидайся ягнятком. Скажімо, ця історія з бандитом Баняшем: ти що, вже забув, які ви дозволяли собі штучки?

— Що ти верзеш? — вражено спитав Павел. — Адже ти теж був тоді з нами.

— Ну, ну, що стосується мене, то я вже дещо владнав. А що можеш зробити ти? Або, — Шеман набрав повні груди повітря, — взяти хоча б таке: коли ми всі здихали з голоду, твій батько походжав собі

понад річкою й одержував за це грошики. Усе перевірять, — додав він.

— Хто? Може, ти?

— Ясна річ, і я теж... адже я знаю тебе найкраще.

— Так спасибі ж тобі!

Павел перегнувся через стіл. Стілець злегка затріщав, чарки з самогонкою перекинулися на розкладені на столі папери.

Шеман витер рукавом кров, яка цебеніла з його верхньої губи, і вибіг за Павлом у коридор.

— Ти за це дорого заплатиш! — крикнув він. — Ти теж, бачу, гарний елемент!

Шеман стояв угорі, а Мольнар унизу; їх розділяли марші чорних вузьких сходів.

— Побачимо, хто з нас елемент, а хто ні, — тихо мовив Павел. — І не кричи так, я не глухий!

— Геть! — зарепетував Шеман і почув, як на нижньому поверсі одні за одними відчиняються двері. Якусь мить він застигло стояв на порожніх сходах.

Ох, якби це він мені сказав так у казармі!

— Товаришу молодший сержант, не кричіть так, я не глухий!

— Що, що?

— Я не глухий, кажу!

— Ага, значить, ти... не глухий... всі чули, чи ні?

Після вечірньої повірки він вивів би його в коридор:

— В кінець коридору бігом марш!

Коли Павел був би вже в кінці коридору, він прошептав би нову команду. Потім повторив би її. Відтак зарепетував би:

— Ви що, не чуєте? Вам уже не хочеться підкорятися? До мене!

«Я б тобі показав, хлопчику, — подумав він. — Ти б у мене цілу ніч бігав».

Кров із Шеманової губи все ще текла. Раптом у поштовій скриньці на дверях своєї квартири він помітив білий конверт; видно, листоноша вчора знову помилився і вкинув його листа в чужу скриньку, і допіру хтось виправив помилку. На конверті стояв напис друкованими літерами: «Окружний національний комітет». Перед Шемановими очима раптом постав двоповерховий будинок, і йому здалося, що од конверта війнуло запахом рідного краю. Квапливо піднімаючись широкими сходами, він почав розпечатувати конверт. Пальці в нього трусилися.

«Шановний товаришу! На Ваш запит відповідаємо, що ми підтримали Вашу кандидатуру на посаду референта будівельного відділу».

Шеман прочитав листа вдруге, потім утретє, оглянув круглу печатку, поставлену

внизу й нечіткий підпис — за сімдесят п'ять мішків цементу.

«Ми з тобою ще зустрінемося, ще скажемо один одному, хто з нас елемент, а хто ні», — переможно подумав він.

Нахилившись над розкиданими паперами, Шеман зібрав їх і рівненько склав на столі. Він уже зовсім заспокоївся і знову підсунув до столу стілець. Кімнату тим часом огорнули густі сутінки. Шеман запалив світло і взяв у загрубілі пальці олівець.

«А тому своєю пильною й старанною працею ми мусимо допомогти...»

ЗАМІСТЬ ЛЮДЕЙ — ЛИШ ТРОХИ ГЛИНИ

Інженер з нетерпінням чекав відповіді на свій проект, але поки що нічого не дочекався. На півдні розпочалося будівництво великого металургійного комбінату, і, мабуть, всі інші проекти тимчасово відкладалися.

«Зараз на першому плані сталь, але люди, зрештою, залізо їсти не будуть, — утішав він себе. — Коли це зрозуміють там, де слід, то згадають і про мій проект».

Замість відповіді про долю проекту, інженер одержав несподіваного листа. На конверті стояв штемпель столиці, адреса була надписана знайомим почерком: він був схожий на почерк на тому аркушику паперу, котрий усе ще лежав в інженеровому блокноті поруч двох квитків на кінофільм про Тарзана.

«Дорогий Мартінеку, я вже давно про тебе нічого не чув. Кажуть, що ти оженився. Якщо це правда, то ти повинен був нам про це написати. Дружина все ще слабує, ніяк не може отямитися після такого удару!»

За останні роки він послав старим кілька художніх листівок з нагоди Нового року, — йому не хотілося часто їм про себе нагадувати, щоб не ятрити їхнього болю.

«Також повідомляю тебе, що мене звільнили з роботи. Їм було трохи незручно, очевидно, через доньку, але, зрештою, діти — одне, а батьки — зовсім інше. Головна причина та, що один чоловік хотів зайняти моє місце, в нього троє дітей, а в мене вже нема нікого. Мовляв, я вже старий, мало ентузіазму і маю схильність до буржуазного гуманізму. Інколи я дуже сумую за нашою роботою. Хоч, звичайно, вже багато й не напрацював би. Пригадуєш, як ми в сорок третьому будували шосе? Тоді ми всі були заодно, знали хто друг, а хто ворог, а сьогодні твій друг стає твоїм ворогом, і ти не знаєш, кому можна вірити. А у вас як? Там, мабуть, знайшлася

б і для мене робота, еге ж? Але не подумай, що я шукаю протекції, для цього я вже застарий».

Інженер дав дружині прочитати його листа.

— Я нічого не розумію! Не міг же він бути ворогом того, за що загинула його дочка!

— Мабуть, що ні, — озвалася Евжена. — Ти знаєш його добре?

— Не завадило б для старого щось зробити, якось допомогти йому.

— А що ти можеш для нього зробити?

— Хоча б підшукати йому місце. Він дуже любить свою роботу. — Інженер бачив, що дружина з ним не згодна: вона чомусь нікому не довіряла й ладна була беззастережно повірити, що в кожній людині є зародки зла. Це його дуже здивувало.

— Але перш за все варто б переконатись... ти такий гарячий... для цього все ж таки мусила бути якась підстава...

— Можливо, — погодився він. — Комуністом, звичайно, він не був. Напевно, висловився аж занадто широко. Сказав, що не визнає ні фанатизму, ні диктатури, ні класової боротьби.

— От бачиш.

— Старжець завжди був у цьому глибоко переконаний, — роздратовано мовив інженер, — а щоб змінити свої переконання, він уже застарий.

Дружина нічого не відповіла. Він знав, що вона не згодна з ним, бо мало хто погодився б з таким твердженням.

Інженер кілька днів походив по різних інстанціях і добився виклику для старого набагато швидше, ніж сподівався: тут потрібні були люди, а також віддавна існувала традиція приймати всіх тих, кому відмовили в іншому місці. Тепер він міг написати старому, що обійшлося і без протекції; трохи згодом він стояв уже на маленькому брудному пероні, чекаючи, коли старий з'явиться на дверях вагона.

— От бачиш, ми знову будемо працювати разом, — поздоровкавшись, мовив Старжець і гірко всміхнувся. Він дуже постарів, обличчя його невпізнанно змарніло, брови були білі, наче молоко.

Дружина подала на стіл усе, що вдалося роздобути через шість з половиною років після війни у краї, який лежав у глухому кінці республіки й не міг похвалитися своїм багатством: домашній хліб з домашньою шинкою, бринзу, мариновані гриби з букових лісів та форель із бистрих річок. Вони їли і розмовляли про спільних знайомих, про столицю, про окупацію, про здійснені й нездійснені проекти, про ста-

рі австрійські годинники, про будівництво в горах лікарні, про комітети дії¹, про інженерів проект, про дерев'яні церкви й малярію. Політику і те, чому, власне, так вийшло, що вони зустрілися тут, інженер і Старжець поки що обминали.

— Як же це сталося, що вас звільнили? — запитав нарешті інженер.

— Я ж тобі вже про це писав! — відповів старий. Потім обернувся до Евжени, наче вона могла скоріше його зрозуміти: — Спочатку принесли мені бланк заяви про вступ до партії, а коли я його не заповнив, визнали, що я старий реакціонер!

— А чому ви не заповнили?

— Який же з мене комуніст? — здивувався старий.

— Але ж на вашому місці це зробила б кожна чесна людина...

— Ви так гадаєте? — старий усміхнувся. — Ви добре знаєте статут вашої партії! Чесність — це ще не програма. Програма звучить трохи інакше. А я не революціонер і не хочу ним бути!

Евжена почервоніла й опустила очі. Їй здалося, що гість глузує з її переконань, і вона не знала, що йому відповісти.

— Але ж вас через це не повинні були виганяти з роботи, — швидко сказав Мартін.

— Відбулася ж революція, Мартінеку. Одні відібрали владу в інших і хочуть здихатись усіх, хто цієї революції не визнає.

— Але ж це правильно, — втрутилася в розмову Евжена. — Не гнівайтесь... але саме так і повинно бути.

Гість усміхнувся.

— Не знаю. Так воно вже є. А ви думаєте, що так має бути. І тому вважаєте, що це правильно! Тільки вам усе одно не вдасться позвільняти всіх, хто з вами не згоден. А якщо і вдасться, то тільки тих, хто не мовчить про свою незгоду... Але таких небагато. У нас заяву не підписав лише я — з двадцяти чоловік. Всі інші дев'ятнадцять, ясна річ, кричатимуть з будь-якого приводу «ура», як тільки від них цього вимагатимуть. Їм зовсім байдуже, що вони кричатимуть, для них головне, аби їх було чути. Адже ви теж знаєте таких?

Мартін і Евжена мовчали.

— Скоро вони стануть для вас ще небезпечнішими, ніж я. Пролізуть у ваші ряди, і ви не зможете відрізнити, де чесна людина, а де негідник, — додав старий.

— Не журіться, — різко сказала Евжена, — відрізнимо!

¹ Комітети дії Національного фронту були створені в ЧСР в лютому 1948 р. для боротьби за перехід усієї влади до рук трудящих.

— Якщо ви так у цьому впевнені, то, може, й відрізните, — всміхнувся він. — В такому разі, зі мною, мабуть, вчинили правильно. Я «ура» не кричатиму, але працювати буду охоче. Дехто, навпаки, тільки кричатиме, бо на все інше в нього вже, напевно, не залишиться ні часу, ні бажання. У вас хороша орієнтація! На міцні характери. Тільки слово характер — не з вашого класового словника.

— Це наклеп! — вигукнула Евжена. — Я... я..

Вона рвучко підвелася з-за столу і вбігла на кухню.

Інженер і Старжець довго сиділи мовчки. Мабуть, їм обом було соромно за сцену, яка щойно тут розігралася.

— Ви не повинні б бути таким упередженим... — нарешті озвався інженер.

— А я зовсім не упереджений, — заперечував той. — І ти, Мартінеку, це добре знаєш. Я завжди боявся фанатизму — ситуації, коли людина перестає думати, а тільки повторює. Бо повторювання — це найкоротший шлях до кар'єри, тим паче якщо людина почне повторювати те, що за інших умов вона вважала б цілковитим безглуздом.

— Але ж зараз зовсім не така ситуація. — Інженера несподівано охопила огида до старого, який, здавалося, забув про смерть своєї дочки й не зважав навіть на те, що робив і чого прагнув він, Мартін Петр, що робили й чого прагнули тисячі інших, а повторював свої колишні обмовки. Але сьогодні йому зовсім не хотілося з ним сваритись. — Одначе, ми з вами ще попрацюємо, як ви гадаєте?

— Навіщо це «одначе», Мартінеку? Чи, може, ти теж бачиш у мені людоджера? — спитав старий, нахилившись до нього.

Інженеру хотілося грюкнути кулаком по столу, але він стримався і, підвівшись, стомлено сказав:

— Так ми ні до чого не домовимось.

— Ти маєш рацію, — озвався Старжець. — Я ловлю тебе на слові. Ми всі такі роздратовані, нам довелося стільки всього витерпіти.

Евжена постелила йому в кімнаті. Мартін вийшов слідом за нею на кухню. Він бачив, що вона аж кипить од злості.

— Не подобається він мені! Навіщо ти його сюди викликав? Він бачить лише вади. Така людина не здатна на хороші вчинки.

Мабуть, у всьому винна була Евженина професія педагога. Їй не було коли довго розмірковувати, вона негайно мусила давати класифікацію того чи іншого явища і факту. Точну і всебічну.

«Не хотів би я бути твоїм учнем, — по-

думав інженер. — Мабуть, ніхто з них не має од тебе спокою».

— Не треба так поспішати з висновками. Якщо людина думає про щось інакше, ніж ти, то це ще не означає, що вона погана.

— Я це знаю... — мовила Евжена ображено. — Але він не хоче бачити нічого доброго. Нічого з того, що справді є хорошого.

Ліктем однієї руки вона сперлася на стіл, а в другій тримала штопор; так само вона могла б тримати указку або хрест: «Присягайте, що будете говорити правду і тільки правду». Обличчя її розчервонілося від хвилювання, вона все ще була дуже гарна своєю строгою і привабливою красою, красою очей, рухів і спритності; на ній була чорна сукня. Їй, мабуть, дуже личила б мантия судді; з неї був би чудовий суддя, непримиренний, непідкупний, суворий суддя. В Мартіна майнула думка, що, мабуть, не один обвинувачений тремтів би перед таким суддею. Його щось під'юджувало по-сваритися з нею, розвіяти її впевненість.

Потім вони лежали поруч на дивані. Була глибока ніч, повз вікна раз по раз проїжджали підводи.

— Ти сердисься? — спитав Мартін дружину, чуючи, як вона прискорено дихає.

— Ні, — прошептала Евжена. — Тільки мені всього дуже шкода! — Вона не розуміла, чому, вірячи в одне й те ж саме, вони з Мартіном могли сваритися, чому Мартін раптом перестав відчувати правду... Він зробив це заради Старжеця. Заради його дочки. Адже він її любив. А її вбили. «Мабуть, мені треба було як слід подумати про це й про нещасного старого не говорити нічого поганого. Хоч він і не мав рації». — Мені всього дуже шкода! — пошепки повторила вона ще раз, потім запитала: — Ти часто думаєш про неї?

— Про кого? Ах так! Ні, не думаю вже зовсім!

— А вона дуже була на нього схожа?

— Так, але справа, звичайно, не в цьому.

— Ти мало розповідав мені про неї, майже нічого. — Евжена була впевнена, що вона повинна б проїнятися до Качечки повагою й захоплюватися її мужністю, і намагалася уявити собі, як та почувала себе, знаючи, що в неї ще все попереду, в тому числі й життя з Мартіном. Від цих думок її охоплював страх і глибокий, безмірний сум. Вона все більше переконувалася, що заздрить мертвій, яка змогла довести свою впевненість у кращому майбутньому, пожертвувавши заради цього абсолютно всім, навіть життям. — Ти повинен був набагато більше розповісти мені про неї.

— Я розповів тобі все важливе й основне. Люди завжди ідеалізують мертвих, бо

вони завжди здаються нам зовсім не такими, як живі.

Евжена мовчала.

— Ти дуже ідеалізуєш її? — запитала вона згодом.

— Не знаю. Я про це навіть не думав.

— Я знаю, що повелася грубо... — прошептала вона, тамуючи сльози, і пригорнулася до Мартіна.

— Ти знаєш, що я не був щасливий, аж поки не зустрів тебе, — тихо мовив він. — Я радий, що в мене є ти.

Але замість радості його огортав дедалі більший страх.

— Мені часто здається, що я тобі взагалі не потрібна.

— Ні, потрібна, і саме ти. Я вже зовсім був занепає духом. Навіть не знав, для чого живу. А в тобі стільки віри, що її вистачить на десятих.

— Справді?

— Справді, — відказав Мартін. — Одних людей можна порівняти з маленькими пляшечками, інших — із пляшками. Ти ж справжній балон!

Евжена засміялася.

— Я хотіла б пережити з тобою щось велике, щось таке, що ще більше зблизило б нас, щось зовсім незвичайне, — дала вона.

— А що саме, ти не знаєш?

— Ні. Я лише знаю, що це могло б бути щось серйозне. Війна. Хвороба. І революція. Але революція вже була.

— Щось іще випаде і на нашу долю. От побачиш!

— Я хотіла б за щось разом із тобою боротися, і дуже шкода, що найголовніше вже виборене.

«Чому? — майнуло у Мартіна в голові. — Чому це нам нема за що боротися?» — Але він не хотів сперечатися з нею і лише мовчки погладив її.

— Навпаки, тут треба радіти. Війна, хвороба — усе це людей скоріше роз'єднує, ніж згуртовує. Хто зна, що з нами сталося б...

— Абсолютно нічого, — прошептала вона. — Адже нас із тобою ніщо не роз'єднує, правда ж?

— Звичайно! — Мартін почав цілувати дружину з упертим, пристрасним бажанням розвіяти все те неприємне, що затьмарювало ці хвилини.

Через кілька днів Евжену і Мартіна викликали до округу. Готувалася велика агітаційна кампанія за вступ до сільськогосподарських кооперативів, і на неї було мобілізовано всіх активістів та тих людей, які

мали безпосереднє відношення до землеробства.

Це означало, що Евжені й Мартіну доведеться їздити по селах і вдень і вночі, поки вони не доб'ються потрібних наслідків; відмовитись вони, звичайно, не могли.

Один з округів оголосив змагання за те, хто швидше доб'ється стопроцентного вступу селян до кооперативу. Відповідальні працівники підхопили цю ідею і квапливо організовували агітколони.

Евжену і Мартіна послали до Блатної; не так давно він будував у цьому селі дамбу й добре знав усіх людей. Після припинення будівництва він не був там ні разу й тепер їхав туди на запорошеному возі, тримаючи над головою транспарант.

Село трохи розрослося — інженер помітив кілька нових будинків, а також те, що костьол був укритий цинковою бляхою.

На допомогу йому дали вчительку Анну Чоллакову. Чоллакова була ще дуже молода, здебільшого мовчала, і весь тягар агітації інженер змушений був узяти на себе. Він щовечора виголошував одну й ту саму промову, яку, сповнений хвилювання, виголосив тут чотири роки тому; тоді люди відповіли йому мовчанкою, бо, очевидно, не повірили жодному його слову; то як же вони могли повірити йому зараз, коли він тільки повторював те, про що казав їм тоді?

«Ні, ні, — намагався переконати він себе, — люди могли за цей час змінитися, могли збагнути те, що в країні досягнуто чималих успіхів».

Але його слова відскакували від людей, мов од стіни, — вони все ще мовчали. Інженер не зміг нічого добитися, як і ще дехто з агітаторів.

Тоді вирішили розподілити між агітаторами все село, й інженерові припало чотири хати, в самому центрі.

Остання хата, до якої він зайшов того вечора, належала вдові Юрцовій. Жінці було, мабуть, за сорок, але, змучена хворобою, у чорній кофті й чорній хустці, вона здавалася зовсім старою. Інженер сів, стомлений і змучений безперервною біганиною, і вона принесла йому чашку козиневого молока. Він дивився у вікно на рівнину, сковану пільмою, і говорив про майбутнє цього краю та про майбутнє Юрцової, хоч і знав, що єдине, чого вона може ще дочекатись, — це смерть; інженер говорив про тисячокілометрові дамби, а також про те, що вона не виконала перед державою поставок і що цього року вони будуть значно збільшені.

— Що я можу вдіяти, коли поле належить також Матєєві? — прибираючи зі столу, мовила вдова. — Що, коли він по-

вернеться? Я мушу про це ще як слід подумати!

Проте Юрцова все вже вирішила, про все подумала — вона просто всіляко відтягувала цей момент, сподіваючись, що, можливо, з'явиться якийсь порятунк.

Інженер знав уже всю історію її життя. Він знав, що чоловік Юрцової одразу ж після весілля поїхав за океан, що дочка її подалася до Чехії, що тепер, до всього цього лиха, їй заборонили ще й пити, що нової хати їй уже, мабуть, не дочекатися. Поля в неї було дуже мало, заледве гектар, вона жила, головним чином, із того, що працювала на чужих людей, і, ясна річ, її підпис не мав ніякої ваги — просто зайва птичка у звіті.

Інженер це добре усвідомлював.

Але Евжена була переконана, що вони роблять потрібну справу.

— Не можна так брати до серця долю окремої людини, інакше ти нічого не зрозумієш! — відповіла вона.

— Бачиш, — мовив він, — усе лихо людини в тому, що вона здатна мислити! Як я можу переконати цю бідолашну вдову, коли їй уже нічого не хочеться? Колись вона дуже хотіла мати нову хату, а тепер уже й це їй непотрібне, і вона прагне лише одного: щоб їй дали спокійно померти! Ми ж усе робимо для людей, для їхнього щастя, то чому ж не можемо дати цій нещасній жінці спокій, якщо нічого іншого вона вже не хоче?

— Але ж у кооперативі їй було б краще, — заперечила Евжена.

Вона не розуміла його. Та й, зрештою, хто міг би його зрозуміти? Хто повірив би, що люди не завжди прагнуть лише до благоденства?

Наступного дня інженер знову прийшов до Юрцової. Вона зволікала з підписанням заяви. Людина завжди прагне якось ухилитися від того, що називається необхідністю. В перші дні після війни інженер і Давід були впевнені, що для кожної людини буде завойовано таке щастя, якого вона прагне сама, і їй нададуть справжню незалежність та свободу, а він, Мартін Петр, буде посильним цієї свободи. Поки що він був лише посильним необхідності, якій люди всіляко опиралися. Але чи справді це була необхідність, коли люди їй так опиралися? Звичайно, вони поки що могли не розуміти суспільного прогресу. Люди завжди чинять опір тому, що змінюється. А зміна — це необхідність. Проте в даному випадку ця необхідність не була викликана якоюсь зміною, вони самі, що приїхали сюди, створили її ілюзію. Як далеко могли розширитися її межі, до яких учинків і наслідків могла вона призвести? Хто

контролював їхні рішення, хто міг дати відповідь, чи ці заходи правильні?

Інженер дивився на худе, зморшкувате обличчя Юрцової, на якому залишили свої сліди страждання, біль, тяжка робота і безнадійне чекання.

«Треба дати їй хоч спокійно померти».

Більшість агітаційних колон у решті сіл впоралося зі своєю місією, і тільки в Блатній нічого не вдалося добитись. Це псувало середні показники по округу, тому їхню колону зміцнили кількома досвідченими агітаторами, а також призначили їм іншого керівника.

Новий керівник, Міхал Шеман, рудий, кремезний парубчага з розпухлими губами й поприщеним обличчям, зібрав усіх агітаторів і виголосив перед ними промову.

— Я знаю тут усіх! Вони вперті, як осли! — Шеман говорив швидко й уривчасто, немовби віддавав наказ. — Для кого ми все це робимо, як не для них? Але між ними є багато елементів! Я вживу належних заходів! І якщо вони не здадуться протягом двох тижнів, я піду на пенсію! — Він засміявся коротким сміхом, схожим на кашель, потім виклав агітаторам свій план.

Нема чого ходити до людей. — це змійчине у них почуття власної ваги. До того ж, на це потрібно надто багато агітаторів. Він розставив їх по селу, і люди приходитимуть до них самі. Кожен прочитає віддруковану листівку, — досить уже цього нікому не потрібного ораторства, — і агітатор поставить проти його прізвища у списку позначку. Якщо цього для котрогось з елементів буде замало, через годину він мусить прийти знову. І так, можливо, аж до ранку. А наступний день в агітаторів буде вільний — їх заступить нова зміна.

— А що буде з тими, які не прийдуть?

Шеман розсміявся:

— В мене такого ще не було! Любісінько підпишуть усі, а хто не захоче, той цілу ніч бігатиме від косяголу до кладовища. Якщо вони й після цього не порозумнішають, то бігатимуть до очманіння, але вже не тут, а в іншому місці!

Інженера поставили неподалік од кладовища й дали йому на допомогу голову національного комітету Смоляка.

Інженер і Смоляк забили в землю дерев'яний кіл і повісили на ньому газову лампу. На столику під лампою поклали список усіх мешканців села. В дужках навпроти кожного прізвища було поставлено годину, о котрій хто мав з'явитись.

Поки що не приходив ніхто. Холодний нічний вітер шурхотів на столику паперами. Інженер устав і пішов поміж могилами з убогими дерев'яними хрестами.

Кладовище лежало в долині, неогорожене, посередині росла висока ялина. Інженер подумав, що добре було б отак іти весь час уперед і більш ніколи не повертатися. Не чекати, поки сюди хтось прийде. Не говорити непотрібних слів, а казати те, що хочеться. Ні про що не думати. Хоча б на хвилину перенестися кудись далеко звідси.

«Що це зі мною коїться? — раптом стрепенувся він. — Адже я ніколи навіть і в гадці не мав утікати. Ні від людей, ні від того, що мене чекало. Ще ніколи не спадало мені таке на думку. Мабуть, я просто втомився. У всьому цьому винні останні шість років. А можливо, що я вже старію!»

Та інженера мучило щось зовсім інше, й він це добре знав. Давно вже, мабуть, одразу ж після того, як заарештували Давіда, його впевненість почала кришитися на дедалі більшу кількість запитань, на які не можна було дати відповіді. Він усіляко уникав їх, намагався від них утекти, але не міг, бо хотів і далі залишатись комуністом. Єдине, що могло його зараз урятувати, — це байдужість, але повернутися до неї він уже не міг.

— Їм уже нічого не страшно, — озвався позаду голос Смоляка, — принаймні не треба підписувати ніяких заяв.

Інженер здивовано обернувся.

— Не подумайте часом, що я жалію живих, — мовив Смоляк. — Нехай підписують! З ось цим, — він показав на куці ниви за цвинтарем, — ми так і не виб'ємося із злиднів! — Він хотів щось додати, але раптом передумав.

О дев'ятій годині прийшло кілька людей. Смоляк й інженер спочатку хотіли запропонувати їм прочитати листівку, та потім передумали. Адже вони підуть іще до стола, що стоїть біля костюлу й національного комітету, а потім знову повернуться сюди.

Усе це було безглуздо, принизливо, неімовірно безглуздо — і саме в цьому полягав сенс Шеманового задуму; він хотів довести людям, що вони безпорадні й мусять скоритися.

Люди були стомлені після цілоденної роботи, похмурі й вороже мовчали. Інженер відшукував їхні прізвища у списку, показував їм місце у графі навпроти, і вони з тяжким серцем ставили свої підписи. Він намагався в цю хвилину не дивитися на них, бо йому було страшенно соромно.

Потім він побачив, що з боку села, насилу переставляючи ноги, до них іде Юрцова. Помітивши, яких мук коштує їй кожен крок, інженер відчув безмежний жаль до цієї самотньої жінки. Чому бідоласі не дадуть спокій хоча б уночі? Чому їй отруюють ті останні дні, які їй ще залишилось прожити?

— А, пан інженер! — вигукнула вона, на-

чебто зустріла його цілком випадково, і, нахилившись над столом, повільно поставила свій підпис.

— Вам уже можна сюди не приходити, — сказав інженер.

Юрцова вийняла з кишені зім'ятий папірець і якусь мить читала його.

— Тобто як? Тут написано, що треба прийти ще о дванадцятій годині і о першій тридцять!

— Ні, сюди ви можете вже не приходити!

Юрцова знову глянула на папірець і запитала:

— А до тих, що стоять біля костюлу й біля школи, теж уже можна не йти?

Позаду стояли кілька чоловік і мовчки слухали їхню розмову.

— Скоріться. Не робіть собі гірше! — обернулася до них Юрцова. — Людина народилася на світ для того, щоб терпіти. Так сказано у святому письмі!

Інженер хотів закричати, що нарешті настав час, коли людям не доведеться вже більш терпіти, що все це робиться для того, аби нічого не терпіли їхні діти. Але він тільки сказав:

— Ви перебільшуєте, Юрцова.

Вона пішла й повернулася знову перед північчю, а потім ще раз, коли вже була глуха ніч. Прийшли всі як один, ніхто не наважився виявити непослух. Люди були стомлені й мовчазні, як того лютневого вечора, коли інженер виступав перед ними з промовою. Тоді вони також мовчали, і він намагався будь-що зламати їхню мовчанку, хотів, щоб вони все зрозуміли, але його зусилля не увінчалися успіхом. А зараз?

Для нього мало було самої лише певності, що він приносить людям якусь користь. Він хотів спокутувати свою провину за пасивність під час окупації, хотів збудувати світ, у якому люди вже ніколи не почували б себе безпорадними перед власною долею, що іноді призводить до непотрібних мук, нещастя і, можливо, навіть смерті.

Інженер бачив перед собою стомлені обличчя десятків людей, які прийшли сюди, щоб поставити свої підписи поруч тих, що вже розписалися. Лише через кілька днів удалося зламати їхню впевність і видерти від них ці важливі підписи. З часом усе це забудеться, вони, мов справжнє свято, відзначатимуть народження кооперативу, про них напишуть у газеті, і, мабуть, у кооперативі їм житиметься добре, набагато краще, ніж коли вони тяжко працювали на своїх мізерних клаптиках поля.

Та зараз про це ніхто не думав. Інженер все частіше замислювався над тим, що вони заронювали в душі людей ненависть, пре-

зирство й недовір'я до себе та до того, що вони уявляли й у що вірили. І разом з тим — а це було ще гірше — вчили їх мовчати, що в даному випадку означало незгоду з тим, про що їм говорили.

Інженер устав з-за столика. Гасова лампа на колі злегка погойдувалася, освітлені блідим місячним світлом хрести відкидали синюваті тіні.

— Не подумайте, що я їх жалію, — озвався раптом Смоляк, немов би прагнучи продовжити розмову, яку вони не закінчили увечері. — Хай підписуються. Але добитися цього від них можна було зовсім інакше. Все це вигадав той Шеманів байстрюк. Я поїду на нього скаржитися! Найгірше те, — мовив він трохи згодом, — що вони мовчки підписуються. Я весь час кажу їм: ми зробили революцію. Але ви знаєте, що ніякої революції тут, власне, не було. Ви ж були тоді в нас. Яка в залі панувала тиша! І тепер вони теж мовчатимуть... Мабуть, треба, щоб сталося щось таке, що повернуло б їм дар мови. Я не терплю цієї мовчанки, — додав він, важко зітхнувши. — Коли людина мовчить, вона схожа на вола...

О пів на третю ночі інженер і Смоляк склали всі папери, загасили лампу й поволи пішли до села.

За якийсь час інженер сидів уже на вантажній машині. Один за одним почали сходитися агітатори. Незабаром прийшла і Евжена. Хтось вийняв пляшку з горілкою і пустив її по колу.

Евжена заснула, схилившись Мартінові на плече.

— Завтра ви всі вихідні, ясно? — крикнув Міхал Шеман. — Про це вже домовлено. — І почав розповідати якийсь дотепний анекдот.

Машина рушила. На сході піднімався місяць.

Наступного дня всі, звичайно, пішли на роботу. Евжена повернулася увечері, страшенно схвильована.

— Ти знаєш, хто їх під'юджував? Голова партійної організації.

— Смоляк?

— Його прізвище Смоляк?

— Це неможливо!

— Почекай, дай мені сказати те, що я знаю!

І Евжена почала оповідати: Смоляк їздив до округу скаржитися, мовляв, це грубе порушення закону. Виходить, він заступався за своїх твердолобих односельців.

Евжена була глибоко переконана, що вони робили правильно й цілком справедливо і що кожен, хто з ними не згоден, ворог і шкідник.

«Чорна мантия, — подумав Мартін, — можливо, колись вона судитиме й мене, якщо я з нею сперечатимуся».

— Такий хороший комуніст. Не розумію, чому стільки випробуваних, чесних людей раптом відпадають, зраджують нашу справу?

— Тебе це тривожить?

Евжена кивнула головою.

— А що, коли це не так? — запитав він. — Що, коли він зрозумів, що ми чинимо неправильно, і вирішив запобігти нашим новим помилкам?

Інженер весь час змушував себе думати, що він робив те, чого не хотів робити і з чим не згоджувався, але робив це тому, що був комуніст і цілком згоджувався з метою, яку поставила перед собою його партія. Водночас він думав також про те, що коли й далі так робитимуть, то, можливо, дійдуть до ще абсурдніших речей — будуть цькувати, підозрювати один одного і нарешті очорнять, занепасть ту прекрасну мету, в ім'я котрої все це робили.

Евжена трохи помовчала, потім сказала:

— В такій важливій кампанії член партії повинен бути зразком дисциплінованості. Інакше як ми можемо вимагати, щоб нам підкорялися інші?

— Можливо, він якраз і не хотів, щоб вони підкорялися.

— От бачиш, — переможно заявила Евжена, — ти сам визнаєш, що він хотів їх підбурити. Який же це комуніст?

Мартін мовчав. Він був смертельно стомлений.

«Підкорятися, підкорятися... — подумав він. — А хіба нас коли-небудь питають, що ми думаємо з того чи іншого приводу? Адже зараз не війна, а ми не солдати. І маємо справу з людьми, а не з ворогом... Але це все ж таки боротьба, — тут уже заперечив він сам собі. — Ні, це не аргумент — коли б ми вважали, що війна все ще триває, то вже давно загинули б. Війна — це безумство, а людина не може жити в постійному безумстві. — Мартін спробував уявити собі, що він зробив би, якби був на місці Смоляка. — Та, зрештою, справа зовсім не в цьому, я ж однаково підкоряюся, хоч думаю, що нема й не буде виправдання тому, як ми зараз поводитимось з людьми. Виходить, я повинен піти й заявити те ж саме, що й Смоляк: «Не маємо права!» Але кому? І що мені відповідать? — І тієї ж хвилини в ушах у нього прозвучав голос Евжени: «За кого ти заступаєшся? Який ти комуніст?»

«Я заступаюся саме тому, що я комуніст», — хотів він заперечити цьому голосові. «Значить, ти єдиний маєш рацію. А всі інші, виходить, помиляються!» «Хто ці всі

інші? Хто знає, що вони думають? Адже ми всі виконуємо одну волю, один наказ».

В перші дні після війни Мартін хотів замкнутися у собі, ні перед ким не виказувати свого болю й суму. Але потім він став у лави тих, хто вирішив спокутувати свою байдужість і своє очікування, голими руками познімати скрізь колючий дріт і засипати воронки, які залишилися після війни, а головне, знайти щось справедливіше, щось безпечніше, таку систему й лад, в якому людина не була б приречена на мовчання і пасивність. Тепер, виходить, вони цього досягли. Справді досягли чи, може, ні?

Усі ці роки Мартіна гнітило почуття невдоволеності.

Можливо, саме це означало бути комуністом: постійно відчувати невдоволеність, прагнути все більшої справедливості й відмовитись від поклику слави, від почуття задоволення.

«Я сів на поїзд, який іде в правильному напрямку, а все інше нестрашне. Так, так, треба тільки не заснути в цьому поїзді, не бути звичайним пасажиром». Мартінові сподобалося це порівняння: не бути пасажиром. Йому здавалося, що Євжена теж його зрозуміє.

«Я завтра ж поговорю зі Смоляком», — вирішив він.

Проте зробити це Мартін не зміг: у селі Смоляка вже не було.

— Його кудись перевели звідси, — заявив Шеман, — це був відсталий елемент, доба переросла його, і тут він тільки гальмував нам усю справу! Побачите тепер! За тиждень запишуться всі як один!

І справді, не минуло й тижня, як цей урочистий вечір настав. Агітатори й мешканці села зібралися в колишньому Баняшовому шинку. Агітатори були страшенно стомлені після стількох безсонних ночей, та селяни виглядали набагато стомленішими. На столі перед ними стояла горілка. Тепер вони могли бути приятелями, й агітатори танцювали з сільськими дівчатами. Інженер був на підпитку й почував себе від цього щасливим, а також від того, що все вже позаду. Вийшовши на хвилину надвір, він вдихнув на повні груди повітря. Зразу ж за шинком починалося болото — там голосно кумкали жаби. «Тепер я знову зможу працювати, адже незабаром повинна прийти відповідь на мій проект. На будівництво ми поїдемо разом зі старим».

Інженер і Старжець розмовляли тепер досить часто; здебільшого вони сперечалися, але не відчували один до одного ніякої ненависті: мабуть, зблизилися набагато більше, ніж навіть уявляли собі. «Старий знову вдається до іронії, — подумав інженер. — Скаже: «Значить, ти теж доклав своїх зусиль

до того, щоб ми бодай на крок просунулися вперед по шляху до світлого завтра». — «Так, доклав». — Він зумисно не помічатиме його іронії. — «Але ти, Мартінеку, пильнуй, — скаже старий, — щоб ви не втратили те, за що боролися. Вашу революційну правду, ваше нове життя. Вашу найкращу справедливість». — «Чому весь час «ваша», «вас»? — обуриється він. — Адже це ваше теж... Ваша дочка за це...» — «Пішла на смерть, це я знаю. Тільки людина вмирає за якусь велику, благородну ідею, а зовсім не за те, що потім робиться насправді». — «А хіба ми робимо щось зовсім інше, не те, про що мріяли колись? Не забувайте, що кожен ідеал завжди трохи змінюється, коли люди безпосередньо беруться за його здійснення». — «Ваша правда. Але чому, в такому разі, ви його періодично не очищуєте? Чому ти мовчиш? Ти і твоя дружина? Адже це вас теж стосується, ви ж у це вірите!»

За освітленим вікном у шинку танцювали люди, голосно витинали Валігові музики.

«Хіба, власне кажучи, сталося щось погане? Хіба цих людей хтось скривдив? Ви чуєте? Вони вже співають». — «Співають. Чого б їм не співати? Адже людям ще ніколи не було так погано, щоб вони перестали співати». — «Тепер їм погано не буде, можете бути певні, їм буде краще, ніж будь-коли раніше». — «Мабуть, що буде. Але для тебе важливе було не тільки це. Ти хотів завоювати цих людей, здобути їхнє довір'я. А що завоював? Глину. Замість людей — лиш трохи глини, замість довір'я — підписи. Чого мовчиш? Чого ти про все це мовчиш? Я знаю, ти б сказав, але не знаєш де. Адже на словах усі за найкраще. Але як дізнатися, хто що думає?.. До кого піти?» — «Я знайду, до кого піти!»

Другого дня вранці інженер сів на поїзд і в обід уже стояв під дверима з написом на білій табличці: «Фурда».

Фурда вже не носив військової гімнастюрки, шрам на обличчі в нього теж уже загоївся. Він помітно постарів, став огряднішим і виглядав дуже стомленим. Якусь мить пильно дивився на інженера, намагаючись пригадати, де він його бачив. Нарешті пригадав і одразу ж пожвавішав.

— Доброго здоров'я, товаришу інженер, значить, ти zostався в наших краях?

Інженер був трохи здивований, що той не забув його. Нотки щирості в голосі Фурди розвіяли його стриманість, він сів і почав розказувати про все те, що зібралося в нього на серці, й про агітаційну кампанію, в якій недавно брав участь.

Стіл, за яким сидів Фурда, був набагато ширший, ніж той, що стояв у його колишньому кабінеті, на стінах висіли великі гарні картини; в буфеті інженер побачив знайому

пляшку, тільки замість баночок од гірчиці коло неї стояли маленькі чарочки для лікеру.

— Це, звичайно, погано, — озвався нарешті Фурда, — і я збрехав би, коли б сказав, що ми про це нічого не знаємо. Але все це дуже складно... зрештою тобі не треба цього пояснювати. Надто складно! Тутешні люди здебільшого відсталі й неосвічені, ти сам це знаєш, з ними ні про що не домовишся, вони не розуміють, що для них роблять добро, не хочуть цього зрозуміти, мов ті вівці! Так чого ми повинні бути з ними сентиментальні? Їх же все-таки не кривдять. Я читав в одній книжці, як у подібних випадках роблять в Америці. Приїде трактор, переоре все поле, потім поперекидає халупи — і край! Можеш іти старцювати, або красти, або навіть повіситися, якщо хочеш. А що робимо ми? Ми хочемо, щоб їм жилося краще. Щоб вони одірвалися від своїх злиденних клаптиків землі. Кооперативам ми дамо машини й позики. І люди заживуть так, що їм навіть не снилося... Та ти все це й сам добре знаєш.

Інженер кивнув головою. Йому все раптом здалося абсолютно зрозумілим. Значить, усе це було як слід продумане, геть усе, та все ж таки, на його думку, тут щось було трохи не так.

— Мабуть, ти маєш рацію, — мовив він, — але я все одно не хочу більш туди їхати з агітаторами. У мене є робота.

— Ну що ж. — Фурда теж ковзнув поглядом по зашкленому буфету і побачив на полиці пляшку. — До такої важливої справи не треба змушувати. Її можна доручати людям, які глибоко переконані в її доцільності. Але таких людей у нас, на жаль, поки що мало. — Фурда підвівся. — Минулого разу, по-моєму, ми про це не говорили. Чого ти, власне, приїхав сюди? — запитав він.

Ці слова Фурди прозвучали дуже спокійно, але інженер почув у них нотку недовір'я.

— Це не так важливо, тепер, по-моєму, це вже не повинно мати значення!

— Безперечно, — незворушно притакнув Фурда, й інженера це страшенно роздратувало.

— Я зовсім не приїхав сюди шукати якогось сховища! — обурено вигукнув він. — Я міг залишитися дома й почувати себе значно краще. Запевняю тебе. Значно краще.

— Безперечно, — повторив Фурда і підійшов до нього.

— Але й тут за шість років, якщо це тебе цікавить, — швидко заговорив інженер, — я все-таки дещо зробив. Виконав чималу роботу! Можливо, за кілька тижнів ти про неї почувеш.

Фурда подав йому руку.

— Я ще поміркую над нашою розмовою.

Ти добре зробив, що про все це розповів мені.

Інженер сам це знав, але все-таки, виїшовши від Фурди, не відчув того піднесення, з яким він виходив од нього кілька років тому. Мабуть, причиною цього був солідний кабінет, величезний стіл, за яким сидів тепер Фурда.

Інженер сів на поїзд і, як минулого разу, пірнув у масу людських тіл, навколо нього звучали розмови. Тоді він був сповнений свідомості того, що належить до партії, яка бореться за здійснення великої мети. І тепер, через кілька років, він теж зробив для себе важливе відкриття, зрозумівши, що народ, нарешті, починає пробуджуватись!

У вухах інженера цілком чітко звучали розмови, які він чув у поїзді кілька років тому, коли вперше приїхав сюди.

«Як змінилися тутешні люди», — подумав він і раптом зрозумів, що той, хто вважає місцеве населення відсталим, помиляється і його уявлення про нього абсолютно хибні: тутешній люд ще під час війни довів, що він розуміє, що таке добро й що таке зло, і ніхто не має права ігнорувати його, згідно ставитись до нього, ніхто не має права називати його темною масою, звинувачувати в тому, що він позбавлений почуття справедливості, честі й щастя — ці почуття в нього були, хоч, може, й не в усіх, особливо в тих, хто вважав, що тільки він один їх і має; таке в житті трапляється досить часто.

Інженер повернувся додому і з нетерпінням став чекати, що буде далі. І справді, не минуло й кількох днів, як Шемана відкликали з агітаційної колони. Йому теж уже не треба було сидіти ввечері на машину і їхати по селах. Тепер він спокійно сидів собі дома, вивчав багаторічні записи про поведінку й порівнював старі карти, що в багатьох місцях світили білими плямами; в навколишні болота ще ні разу не ступала людська нога.

Інженер робив незліченні начерки, щодня чекав відповіді на свій проект, чекав на дружину, яка їздила по селах у складі нової агітаційної колони й поверталася додому пізно вночі, і це чекання сповнювало його якоюсь невиразною надією, що до нього повернеться недавнє почуття щастя і задоволення, а також упевненість у тому, що він живе так, як має жити справжній комуніст. Але поверталася лише дружина з почервонілими од безсоння очима, смертельно стомлена, пропахла вітром. Вони пили чай і перекидалися незначними фразами.

— Коли вже прийде відповідь? — запитала якимось Евжена. — Коли вже схвалять твій проект?

— Очевидно, скоро!

— І одразу ж почнуть будувати?

— Ні, де там! Треба ще буде зробити масу

зйомок. Бо хороших карт цієї місцевості нема, а на тих, які мені вдалося роздобути, багато білих плям... — Він на мить запнувся. — А чому ти про це питаєш?

— Я хотіла б, щоб уже розпочалося будівництво за твоїм проектом. Я хотіла б щось будувати, щось велике і разом з тобою... Ти не повинен був відмовлятися від участі в агіткампанії, — мовила вона. — А їздити з нами по селах. Не повинен був відмовлятися заради свого проекту!

— Але ж між моїм проектом і агіткампанією нема нічого спільного! — мовив Мартін і тут же подумав: «А може, і є, і саме тому я брав у ній участь».

За кілька днів прийшло повідомлення про те, що його проект відхилено — мовляв, він з претензією на велику масштабність і таке інше, тому вирішили затвердити інший. Що ж, хай затверджують. Інженер був певен, що цей проект нічого не вартий — його хтось опрацював на підставі старих карт; цей проект, звичайно, ніхто й ніколи не здійснить, бо навряд чи знайдуться потрібні фінанси. Це було єдине, що трохи втішало Мартіна.

Евжена після обіду кудись подалася, і він вирішив піти трохи прогулятися. Завернувши до річки, напоєної весняними дощами. Вода хлюпотіла біля самого підніжжя дамби.

«Значить, не затвердили, — повторював Мартін у думці. Він навіть не підозрівав, що так прагнув, аби затвердили саме його проект. Це все-таки щось важило б для нього. Але так уже влаштовано на цьому світі, що людина весь час мусить за щось боротися, щось робити. Він хотів кричати, але мовчав, хотів загородити шлях свавільству, але не знав, як це зробити. Досі в нього ще була хоч надія — проект, а тепер уже не залишилося нічого; єдине, що він міг тепер зробити, — це заспівати. Мартін не співав уже давно. Зламавши вербову гілочку, він пішов понад берегом, заглушаючи своїм дужим голосом клекіт весняних вод у річці.

РОЗДІЛ ВОСЬМИЙ

Я Н К А

1.

Янка сиділа в невеличкій вокзальній пивничці; тут було повно циганок з дітьми, заходили й виходили чоловіки в гумових калошах на босу ногу, чулася суміш різних мов, на жінках у широких чорних спідницях цвіли квітчасті хустки. Янка замовила собі ковбаси й пляшку мінеральної води. Біля прилавка, п'яно похитуючись, стояв дідок з високим,

світлим чолом. Якийсь чоловік повільно наливав йому в кувалду з пивом оранжевого лимонаду.

Янка поверталася додому.

«Хоч наговорюся із знайомими», — подумала вона. Її не дуже тішило те, що вона їде додому, але й разом з тим не лякала самотність і нудьга, до яких вона поверталася. Свого часу, утікаючи звідси, Янка пристрасно прагнула якось змінити власне життя. Переконавшись, що досягти цього їй не вдалося, вона вирішила шукати щось цікаве й незвичайне в навколишньому середовищі. Та людина, ясна річ, не може весь час знаходити навколо себе щось нове й незвичайне, тому вона мусить спробувати змінити саму себе або примиритися з реальною дійсністю. Янка потроху звикла примирятися з тим, що її оточувало, вона знала, що так робить переважна більшість людей, і це її заспокоювало. Дні свого життя вона заповнювала дрібними утіхами та нудними турботами й говорила, як усі інші: «Оце життя!» А й справді, що ж іще можна було назвати життям?

На фабриці Янку, звичайно, не залишили на поталу бездіяльності — її обрали референткою бригадира. Хоч посада ця була невелика, проте Янці доводилось виконувати безліч стомливих завдань: вона малювала діаграми, весь час кудись дзвонила або сиділа на зборах, де говорилося про одне й те ж саме — про підготовку доповідей, про свята, про роботу, про все те, чим вона жила цілий тиждень — і це її страшенно стомлювало. В Янки не залишалося ні часу, ні сили на сварки, ані на те, щоб думати про інше, не схоже на те, що її оточувало в повсякденному житті і про що думали всі люди.

І тільки зрідка їй снилися надзвичайно гарні сни: залиті сонцем пасовища, м'які крісла, руді лисиці з ніжним хутром, молоді чоловіки, які плавно кружляли з нею в танку, обнявши її за стан, а потім вели її до золотих вівтарів.

Прокидаючись, Янка з гіркістю згадувала своє минуле, своє справжнє весілля, свої надії й ілюзії, жодна з яких так і не здійснилася. Кохання, все життя інколи здавалися Янці великим обманом, як проповідь у костьолі, котра тільки багато обіцяє людині й, до цього всього, п'янить її музикою органа та пахощами кадила.

«Втечу, втечу од усього цього й почну життя заново!» — весь час говорила собі Янка, але їй не було куди тікати, і, крім того, вона не знала, чи зуміла б заново розпочати життя...

Хтось поклав їй на плече руку.

— Що ти тут робиш, Янко?

— Ох, боже, Йожка!

Янка квапливо поправила зачіску.

— А чоловік де? Залишила в Чехії?

— Так. Приїхала сама. З дому телеграфували, що мама дуже хвора. Ти не чув нічого? — Вона почала швидко порпатися в сумці й подала телеграму.

Йожка байдуже пробіг телеграму очима.

— Не чув. Я тепер дуже рідко буваю дома і не знаю, що там робиться.

Він був під чаркою. Янка пильно подивилася на нього й помітила, що він дуже постарів за той час, відколи вона його не бачила. Під очима в нього висіли жовті мішки, чорне волосся на голові поріділо й утратило свій колишній блиск.

— Бачиш, який я став? — Йожка провів рукою по неголених щоках. — Життя моє зовсім скалічене!.. А ти як?

— Мене взяли до канцелярії! Незадовго до від'їзду я працювала секретаркою!

— Значить, ти стала дамою!

— Мені всі дуже заздять, — тихо мовила Янка.

Йожка пішов до стойки і приніс чарку горілки.

— Хіба це життя? — мовив він. — До чого мені тепер прагнути? Я мав свої ідеали. Але в мене їх одібрали. Чому? Я склав ці машини з брухту! А вони? Вони швидко перетворять їх на брухт! А найгірше те, що... людина не має заради чого жити. Ну, скажи, заради чого я повинен тепер жити?

— Ти приїхав машиною?

— Так, — усміхнувся Йожка, — тільки не своєю. Але я все одно підвезу тебе. Тому що ти — моє давнє кохання!

— Не кричи! — попросила Янка.

Йожка вийняв з кишені зіжмакану тисячо-кронку й пішов розплатитися; Янка швидко знайшла в сумці дзеркальце та гребінь, причесалася і трохи підфарбувала губи.

— Ти єдина прогнала мене од себе, наче паршивого пса, в той час, як інші аж трусилися, так хотіли заволодіти моїми грошиками! — мовив Йожка і, взявши Янчину валізу, кинув її в кузов сірої «Татри». — Державна! Я вже був розжився на цілих три грузовики. Шофери називали мене шефом. Але все зіпсувала ця руда шкапа Шеман, пам'ятаєш його? Накинувся на мене, мов дикий кабан! Але йому вже теж зіграли відбій!

Янка дивилася на довгий конус світла, який вихоплював з темряви знайомі будинки. Потім замиготіли дерева, за якими простягалася широка гола рівнина. Янка була певна, — вона думала про це вже не один рік, — що якби залишилася з Йожкою того вечора, то нині була б щаслива.

— Дорога страшенно розбита. Чого доброго, ще кого задавимо, — засміявся Йожка. — І що ж ти тепер збираєшся робити? Хочеш, я влаштую тебе кондукторкою? Із-

дитимеш у рейси. У нас зараз саме набирають дівчат.

— Не знаю, можливо, незабаром повернуся назад до Чехії.

Дорога була вся у вибоях, і Йожка їхав дедалі повільніше. У кабіні стовпом стояла пилюка. Ліва рука Йожки лежала на кермі, а правою він обняв Янку за плечі.

— Я інколи думаю про тебе, — мовив він.

Янка злегка повернула до нього голову. В напівтемряві, яка згладжувала риси його стомленого обличчя, Йожка здавався їй досить-таки гарним: у нього були бліді, злегка запалі щоки, тонкий ніс і великий рот.

— Я зіпсував собі все життя. Вірніше, його мені зіпсували. Що я тепер робитиму? Як ти гадаєш, Янко?

Янка мовчала.

— Пам'ятаєш, ми з тобою якось були на танцях? — раптом згадав Йожка.

— Пам'ятаю. — Янка так часто згадувала той день, що кожна його деталь чітко закарбувалася в її пам'яті. — Тоді я була ще дурна, — мовила вона, немовби виправдуючись.

— Я хотів після того до тебе приїхати, слово честі. Але у той самий день мені, мов на зло, підвернулося одне дільце... Тавоно все одно не вигоріло... — зітхнув він. — А так у мене була б хоч ти...

Янці здавалося, що Йожка говорить про неї так, немов вона якась нежива річ — так говорять про тканину або про меблі, — і разом з тим кожне його слово повертало її до тих давно минулих днів, коли в неї все ще було попереду.

— Як тобі з ним живеться? — запитав Йожка.

— Ти знаєш сам... — Потім додала: — Вчиться. Почав ходити до школи.

— Тобі потрібен не такий чоловік. Він не може зробити тебе щасливою.

Йожка невідривно дивився на неї, машину вів наосліп і не спускав очей з Янки. Машину жажливо підкидало. Раптом він різко крутнув кермо і, виїхавши на якийсь путівець, загальмував.

— Що сталось? — прошептала Янка тремтячим голосом.

Йожка обняв її й поцілував у губи, шию. Потім згадав, що не вимкнув фари, і почав навпомацки шукати ключ, усе ще цілуючи її.

— Нас не побачить тут ніхто?

— Ні, навколо нема ні душі!

Йожка відчинив дверці й допоміг Янці злізти на землю, мало не на руках зсадивши її. Потім повернувся ще раз до кабіни, і Янка залишилася сама посеред заснулої рівнини. Йожка викинув з кабіни важку солдатську ковдру, а вона чекала на нього, застигла, мов статуя.

2.

По дорозі з роботи Павел завернув до споживчої кооперації й купив собі хліба та ковбаси.

— Коли повернеться ваша жіночка? — запитав продавець і, не дочекавшись відповіді, сказав: — Без баби теж можна якось обійтись, правда? Нема своєї, то заскочить чужа, так чи ні? — І весело зареготав.

Павел також розсміявся. Він запевняв себе, що йому абсолютно байдуже, коли повернеться Янка, що тепер це його взагалі не турбує.

Всі ці роки він ганявся за чимось таким, що від нього весь час тікало. Думав про речі, про які, одверто кажучи, не повинен був думати, прагнув жити так, щоб життя його не було марним, щоб воно мало якийсь сенс, і вірив, що буде щасливий тільки тоді, коли збагне, в чому саме цей сенс полягає. Але, ніде правди діти, він раз по раз розчаровувався, йому так і не вдалося з'ясувати, в чому сенс життя. То чи була, в такому разі, потреба морочити собі цим стільки років голову?

Павел зрозумів, що від щастя до нещастя досить-таки далеко і людина дуже довго може між ними блукати, поки наблизиться до того чи іншого берега.

Весь минулий рік він намагався ні про що не думати, нічого особливого не прагнути й нічого не сподіватися, а прислухатися до людських розмов у ресторанчику, грати в карти, радіти з найменшої дрібниці, відкладати гроші на холодильник та Янці на сукню; життя його справді пішло спокійнішою колією, в останні місяці перед Янчиним від'їздом вони сварилися значно рідше й не так серйозно: обоє все більше звикали одне до одного. І в Павела знову зажевірала надія, що до них повернеться недавнє кохання. Тепер, коли Янка поїхала додому, він швидко забув про всі сварки, і у його пам'яті один за одним зринали спогади про моменти близькості з нею, про короткі проблиски щастя, несподівані зустрічі в місті; він бачив перед собою її стомлені очі, повалене дерево, через яке вони змушені були перелазити в темряві, повертаючись з роботи, її мимовільний усміх і дедалі більше упевнювався в тому, що вони кохають одне одного.

Під дверима білів конверт. Павел подумав, що це йому написала Янка, і зрадів, але лист був від батька.

Домівка дихнула на нього пустою. Павел запалив світло, відчинив вікно й витяг із портфеля вечерю. В селі сталося багато важливих подій: кооператив розпався, люди

знову позабирали додому свою худобу й знову почали межувати поле.

«На людей найшло справжнє божевільня, — писав батько, — вони все ненавидять. Але разом з тим можна й дечим похвалитись: так, минулого місяця до нас почав ходити автобус, а до Петровців уже провели електрику, й ми щовечора бачимо, що світло там горить, наче зірки; ведуть електрику вже й до нас, — очевидно, з одного боку це добре, а з другого погано; так буває, коли настає вологий рік: людям він обіцяє добрий врожай і водночас загрожує великими повідями; недобре, коли приходить і сухий рік: він, як правило, завжди приносить лихо. Що ж стосується твоєї жінки Янки, то я не хочу нічого злого про неї казати, але вона знайшла собі в місті роботу, їздить кондукторкою, і посприяв їй у цьому молодий Баняш Йозеф; про матір вона далі не дбає, ходить у штанях й інколи зовсім не приїжджає додому; люди подекуять, начебто між нею і Йожкою щось є. Про це говорить усе село; я охочіше написав би тобі щось веселіше, дорогий Павеле, але нічого не вдієш: нині жінки вже не ті, що були раніше, не такі, як була твоя небіжчиця мати, — вони не бояться ні бога, ні людей!»

Павел склав листа. Серце в нього стискалося від глибокого болю.

Павел згадав про те, що колись давно, ще в дитинстві, він мріяв зробити так, щоб усі були щасливі й щоб він сам ніколи не опинявся у стані такої безпорадності й відчаю, як тої ночі в лісі наприкінці війни. «А що я насправді зробив? І що мені робити взагалі? Куди йти?»

Перед ним лежала безмежна кам'яна рівнина, порізана численними риштаками, він побачив на ній лише свою холодну тінь, і йому здалося, що скоро він помре. Павел відчайдушно намагався знайти навколо яку-небудь опору, побачити чиєсь близьке обличчя. Але бачив лише Янку.

«Янко!» Вони лежали вночі в сухій траві, бо вона його любила. Сама сказала: «Чекай на мене завтра ввечері. — І опустила поруч нього на коліна: — Питаю тебе перед богом...» Вони поклялися, що пройдуть у житті поруч і не зрадять одне одного до самої смерті...

Перед очима в Павела мелькало Янчине обличчя, у вухах його звучали її сповнені болем слова, і він відчайдушно намагався од неї втекти. Раптом у нього майнула думка, що все це може бути неправда: люди завжди наговорять багато всіляких нісенітниць, незалежно від того, мають вони на це підставу чи не мають.

— Боже, — прошептав Павел, — зроби так, щоб це була неправда.

3.

До просторої Йожкової кімнати вело сімнадцять рипучих східців. Янка лежала поруч нього, притулившись до його плеча й намагаючись відігнати од себе страх, який огортав її щоразу, коли вона залишалася тут з ним на самоті.

Вперше цей страх обняв її тієї ночі, коли вона підвелася з ковдри посеред порожнього луку; навколо панувала глибока нічна тиша, поруч височіло холодне громаддя машини. Швидко одягшись, Янка побігла, сама не знаючи куди. Було ще темно, і вона бігла по шосе доти, аж поки зовсім не знесиліла; потім тихо почвралася через пасовище і, дійшовши до городів, непомітно шмигнула в хату. Мати лежала при смерті й неспроможна була навіть поворухнутись.

Майже цілий тиждень не виходила Янка на вулицю, сиділа весь час коло матері й напівголосно читала їй засмальцьований календар, а потім оповідала про Чехію й думала про Павела. Вона згадала про хустину, яку він їй подарував, про ніч, яку вони провели над річкою, про те, як він з нею танцював і як ночами вони голубили одне одного. «Боже, що я накоїла», — подумала Янка, а уста її тим часом розказували про будинок, про сусідок, які щомісяця купували собі нові сукні, хоч їхні діти ходили обдерті; Юрцова непоручно лежала в ліжку, розкинувши на подушці омертвілі руки, й на її засмаглому обличчі ворушилися очі, які весь час сльозилися.

Хворій майже зовсім одібрало мову, і вона насили вимовляла поодинокі слова, якими проклинала своє життя, свого чоловіка, свою доньку, свою недугу і свою смерть, чий подих вона відчувала вже дедалі дужче.

Янці доводилося годувати матір, умивати й переодягати її, вислуховувати її бурчання, прокльони, і вона з кожним днем відчувала все більшу втому.

Тому, коли якось пополудні до неї зайшов Йожка, вона, не задумуючись, сіла з ним у машину, рада, що їй удалося хоч на один вечір вирватися з дому — з тієї страшної самотності. Вони сиділи в ресторані й пили горілку, потім пішли в кіно, а звідти до нього. В Йожки була проста кімната, але майже без меблів. У кутку стояло ліжко. Прокнувшись наступного дня вранці, Янка відчула себе страшенно стомленою, і їй зовсім не хотілося повертатися додому. Потім вона чекала на Йожку цілий тиждень, і коли він нарешті прийшов до неї, Янка була безмежно щаслива й знову поїхала з ним до міста. Тепер вони вже не ходили ні в кіно, ні до ресторану пити горілку, а одразу лягали в нього спати. Йожка допоміг їй улаштува-

тися кондукторкою, і тепер вони дедалі частіше залишалися разом у місті. Іноді під час вечери вони перекидалися кількома незначними фразами. Йожка говорив менше, ніж Павел, але коли напивався, то в нього піднімався настрій, і він починав хвастати. Та останнім часом Йожка майже не пив. У пестощах він був грубший і гарячіший, ніж Павел, але потім відштовхував Янку од себе і так само швидко, як перед цим голубив її, поринав у глибокий сон.

В такі хвилини Янку починали мучити докори сумління, її охоплював страх, що буде, коли про все довідаються люди й Павел. Досі вона ні разу не задумувалася над своїм майбутнім, і зараз теж, але, усвідомлюючи, що її чекає розплата, відчувала дедалі більший страх.

Янка запевняла себе, що порве з Йожкою й негайно повернеться до Павела, але як їй було покинути тут хвору матір? Та й, одверто кажучи, вона не уявляла собі, як це вона зовсім покине Йожку. Янку скувало якесь дивне заціпеніння — вона навіть листів нікому не писала. Іноді, коли її надто мучили докори сумління, вона силкувалася переконати себе, що в її вчинках немає нічого поганого. Багато людей розлучається і багато людей, які досі були абсолютно чужі, починають спільне життя. Що мала вона робити, зоставшись тут така самотня?

Янка не читала ніколи ні книг, ні газет, але охоче розводила балачки. Її анітрохи не турбувало, що світові загрожує нова війна, зовсім не цікавило, що ця війна була б страхітливою, але вона чула на фабриці од жінок, що надії на порятунок, якщо війна почнеться, не буде ніякої, всьому настане кінець. Так чого ж їй було чекати? Вона знала, що багато дівчат мають по кілька коханців, що мають їх і заміжні жінки. «Ти скоро дізнаєшся, що таке любов і що од неї залишається через кілька років», — обіцяли їй подружки.

Янка підвелася й сіла на ліжко. Під вікном на вулиці горів ліхтар, і в його світлі вона бачила, як на землю падають останні важкі дощові краплі — гроза вже майже вщухла.

Янка дивилася на свого коханця. На його бліде обличчя падала глибока тінь, злиплі вуса здавалися чорними, з напіврозтулених уст виривалося голосне дихання. Вона знала, що до неї в нього було багато коханок — того вечора на ковдрі біля автомашини він сказав, що робив це їй на зло, бо по-справжньому любив лише її; але згодом, думаючи про це в ті довгі дні, які вона проводила біля ліжка хворої матері, Янка зрозуміла, що він збрехав їй, бо протягом стількох років жодного разу не згадав про неї. Тепер він тримався за неї лише тому, що не мав уже ні машини, ні грошей, ані можливості знайти собі когось іншого.

Незабаром вона довідалася, що, крім неї, у нього є ще дівчина на пошті, й хотіла була вчитати йому за це, але тільки-но розтулила рота, як він підскочив до неї і, двічі боляче вдаривши її по обличчю, крикнув, щоб забиралася геть. Та за кілька днів Йожка знову прийшов до неї, приніс їй скляне намисто й попросив вибачення: мовляв, він нещасна людина, всі його плани загинули і єдине, заради чого він ще живе на цьому світі, — це вона.

І Янка знову поїхала з ним. Вона вже не сумнівалася, що ця їхня любов до добра не доведе, і її охоплював дедалі більший страх. Вона стала у всьому коритися Йожці й міцно трималася за нього своєю сповненою тривоги, принизливою і відчайдушною любов'ю.

Янка встала. Нічна вулиця була безлюдна, у великих калюжах відбивалося світло самотніх ліхтарів, в небі раз по раз спалахували беззвучні блискавиці.

Про її зв'язок з Йожкою вже знало все село. Янка це помітила по тому, що ніхто не відповідав на її привітання, а коли вона проходила повз стару Байкову, та плюнула через тин у її бік. Назад вороття Янці вже не було, і вперед теж не було куди йти.

— Йожко, — напівголосно покликала вона. — Йожко!

Замість відповіді Янка почула його спокійне дихання. Вона знала, що він тепер не прокинеться, а хоч би й вдалося його розбудити, то він, мабуть, страшенно розізлився б.

Янка вихилилася з вікна, і на волосся їй почали падати краплі дощу. Над вершинами далеких гір пливли білі хмари.

Вдалині раптом почулися кроки самотнього перехожого. Хоч Янка дивилася в зовсім протилежний бік, на гори, проте її зненацька охопило якесь заціпеніння. Вона все ще не відривала очей від вершин височенних гір, але вже нічого не бачила й не чула, крім звуку цих кроків, які дедалі наближались. Потім вона різко повернула голову в той бік, звідки доносився цей розмірений стукіт по бруківці, і рвучко зачинила вікно, важко дихаючи, наче після швидкого бігу. Звук кроків був схожий на тупіт коней у порожній високій будівлі. Неспроможна ніде заховатися від нього, Янка якусь мить метушилася по великій напівпорожній кімнаті, потім відчинила шафу й накинула на себе плащ. Черевиків своїх їй так і не вдалося знайти, тому вона вступила в Йожкові, хоч вони були на неї завеликі.

Внизу хтось голосно загрюкав у парадні двері.

Янка тихо вийшла з кімнати. Стукотячи підборами черевиків, вона збігла униз по сходах і притулилася до дверей, все ще важко переводячи подих, немов після швидкого бігу.

Той, що стояв за дверима, напевно, чув, як

вона спускалася сходами; він, мабуть, чув також її дихання, тому чекав, поки вона йому відчинить.

Янка притулилася чолом до дверей. На якусь мить їй здалося, що за дверима вже нікого нема, але раптом вона знову почула стукіт, цього разу навпроти свого чола.

Відступивши крок назад, Янка відчинила двері.

Вони мовчки стояли одне навпроти одного. Павел був весь мокрий, і волосся злиплими пасмами звисало йому на лоб.

— Це ти? — запитав він нарешті й хотів уже був пройти повз неї у двері.

— Не йди сюди, Павеле! — мовила Янка.

Він застиг. Дивився на неї й не знав, що робити.

— Ну, от бачиш, як усе вийшло! — сказав він і похилив голову. Помітивши, що вона в чужих черевиках, запитав: — Що це в тебе на ногах?

— Нічого, — квапливо відповіла Янка. — Просто я не змогла знайти швидко свої черевики.

Вона чекала, що Павел ударить її або хоча б кине в обличчя якусь лайку; але він лише мовчки повернувся й пішов геть.

Янка довго стояла на дверях, а потім кинула за ним навздогін. Великі черевики смішно шлапали у неї на ногах, і вона бігла дрібненькими кроками. Зняти черевики Янка не наважилася — вона могла б їх загубити, і за це їй добряче перепало б від Йожки.

— Павеле! Зачекай, Павеле! — кликала Янка напівголосно. Вона раптом вирішила, що мусить будь-що наздогнати його й поговорити з ним. — Зачекай, Павеле!

Але він не уповільнював кроку, і віддаль між ними анітрохи не зменшилася. Янка все ще смішно дріботіла за Павелем, ступаючи прямо по калюжах. В черевики вже набралася повно води, плащ і сорочка були високо забризкані.

— Павеле! Павеле! — гукнула Янка, важко дихаючи. Голос її вже ослаб. Раптом вона послизнулася по мокрому тротуарі й упала в калюжу. Хвилину лежала не підводячись і прислухалася до звуків Павелових кроків, які повільно віддалялися.

Лише тепер Янка зняла черевики. Ще ніколи не відчувала вона такого страшного, глибокого болю. Витерши вимашене грязюкою обличчя, Янка кілька раз схлипнула, наче дитина після плачу, і повільно пішла до будиночка, де на першому поверсі в напівпорожній кімнаті спав Йожка Баняш.

4.

Дощ не вщухав і тихо хлюпотів у темряві по величезних калюжах. Вода в річці прибувала з кожною годиною, аж поки нарешті

не вийшла з берегів і не попливла широкою дорогою, облямованою з обох боків насипами.

Вночі вода виглядала зовсім інакше, ніж удень: вона пливла спокійно й сумно, і здавалося, що її ніщо вже не зможе втримати в річкових берегах.

— Весь час прибуває, — мовив старий Мольнар. — Але ми нічого не годні вдіяти. Іди вже спати.

Павел похитав головою.

Старий Мольнар ходив тепер понад річкою день і ніч. Павел іноді теж ходив з ним, а іноді блукав сам понад каламутною водою. В ті хвилини, коли батько спав одягнений на незастеленому ліжку, він тинявся десь надворі або сидів у хаті, похиливши на стіл голову.

— Аби хоч витримали дамби, — озвався батько. — Тиск, мабуть, чималий, — додав він і весь згорбився, немовби води розбурханої річки зі страшною силою тиснули на його плечі.

Вони наблизилися до моста, біля якого юрмилися люди. Павел угледів між ними Янку, вперше за останній тиждень. Вона його не бачила і разом з іншими дивилася на бистрі води річки. Павел намагався воскресити в собі почуття ненависті або хоча б презирства до неї, та замість цього його огортала безмежна туга за Янкою, йому здавалося, що він торкається руками її ніжного тіла.

— Тобі, мабуть, треба повернутися назад до Чехії. Тисяча триста п'ятдесят крон — це все-таки заробіток. А втім, не знаю, — додав старий невпевнено, — роби, як хочеш.

Янка стояла, злегка розставивши ноги, плаття на ній промокло, з волосся струмками стікала вода.

Павела одділяло від неї всього якихось кілька кроків.

«Чому так сталося? — гарячково міркував Павел. — Чому мені у всьому так не поталанило?»

Він весь час дивився на Янку, і йому здавалося, що перед ним стоїть якась зовсім чужа людина, а чому саме — він не знав, мабуть, тому, що вона стояла в такій незвичній позі, а може, й через те, що якісь чужі нотки з'явилися в її голосі. Це була чужа для нього людина з чужою долею і чужим світом, у який він так і не зміг проникнути. Павелу раптом здалося, що він уперше бачить Янку такою, якою вона є насправді, і він аж здригнувся.

— Нам треба молитися, — сказала Байкова.

Павел ще до одруження з Янкою створив у своїй уяві її образ і вірив, що вона така, якою він хотів її бачити, хоч, звичайно, бути такою вона ніколи не могла.

— Небесна царице, милосердна мати на-

ша, подивись, милостива діво, яка нам загрожує небезпека.

Павел бачив, що люди почали ворухити устами, але сам мовчав.

«Так, мабуть, треба молитися, — подумав він, — якщо ми нічим іншим не можемо зарадити своєму лихові, треба молитися: Прийди і затримай повідь, милосердна! Поверни мені любов! Відверни од нас небезпеку... Милосердна мати божа...» — Повернувшись, Павел повільно пішов по розмоклій дамбі. Внизу тихо шуміла вода й біліли у темряві шапки піни. — «Ми змушені молитися, — подумав Павел, — бо віримо в щось таке, що взагалі не існує, і хоч зрештою переконуємося, що вірили у витвір власної фантазії, нам однаково не залишається нічого іншого, крім молитов». — Він теж був такий, як усі: вірив у бога, якого не існувало, і в безглуздий, фанатичний бунт Лаборецького; свого часу він вірив і в ілюзії вчителя, і в силу уявної любові, і в щасливе життя в далекому місті, і в існування світу без ніяких проблем, а коли переконувався, що помилявся, падав униз, наче камінь; щоб знову піднятися, стати на ноги, Павел видумував нову віру. Бо що йому залишалося ще робити?

Павел повільно наближався до того місця, в якому дамба була найвужчою. Тепер і він помітив, що вода зі страшною силою напирала на слабкі перепони; хто зна, чи довго ще вони зможуть витримати її натиск. Павел зійшов униз під дамбу. Об його ноги терлося низьке колодосся, а вгорі, за насипом дамби, шуміла вода. «Що, як зараз уклякнути й почати молитися: Всемогутній боже, припини дощ, змилуйся над нами хоча б у цьому. Подивись, як гине людська праця!» Павел зрозумів, що ця дамба, на яку він покладав стільки надій і в міцність якої зрештою повірили люди, зовсім не була міцною, і якщо ще хоч трохи підніметься вода, вона поллється на поля й понесе на своїх хвилях рештки пут, у які її хотіли закувати.

«У цьому місці вона всією своєю масою рине на мене», — злякано подумав Павел. Йому раптом здалося, що дамба повільно ворухнулася, і крізь широку розколину хлинула вода, швидка течія якої підхопила його й понесла, шалено натискаючи на нього усією своєю вагою, захльостуючи високими хвилями. — Кінець, — майнуло у нього в голові, і він щез під водою. Поблизу не було нікого, хто міг би порятувати його, вода вливалася йому в рот, він не бачив нічого, крім води, яка залила все навколо; почув якийсь шум — і раптом під мерехтливими зірками розлилася глибока тиша.

Павел усе ще заціпеніло стояв на тому самому місці, густий дощ стікав у нього по обличчю і плащі. Йому здавалося, що він

стоїть тут уже дуже давно, слабий і безпорадний, і чекає, поки вода прорве дамбу, яку він нічим не може захистити.

Вдалині замиготіло світло ліхтаря. Це, мабуть, ішов Павелів батько або хтось інший із річкових сторожів.

«Воду все ж таки приборкають, адже тут збудовано вже чимало надійних дамб», — подумав Павел. Кожна людина хоче вірити, що те, що вона збудувала своїми руками, — найкраще й найміцніше.

Павел простував розкислим насипом дамби, що простягся понад річкою довгим блискучим чорним пругом. У темних калюжах він бачив своє відображення — обличчя обмеженого сільського юнака з витріщеними очима, котрий нічого не знав, отже, нічого не зміг досягти у своєму житті, хоч мріяв багато про що; в реальному світі його на кожному кроці чекало розчарування, тому він змушений був вигадувати інший світ, світ з надійними дамбами, які він будував, світ із справжньою любов'ю, якою він жив, із справжньою дружбою, світ богів і порятунку, світ ідей, які спускалися з неба, кольорові й легкі, наче пір'я фазана — іди, збирай і ти будеш щасливий. Навколишній світ, звичайно, був абсолютно інший і зовсім не скидався на той, який він створив у своїй уяві: в цьому світі не було нічого справжнього, дружба переростала у ворожість, ворожість — у любов, а любов гинула тієї ж миті, коли засинала, ідеї, які здавалися правдивими, виявлялися облудними, і силу в житті мали інші; люди в цьому світі були такими, якими вони були насправді, і боги вмирили набагато швидше, ніж вони; знайти якийсь порятунок у цьому світі було важко, хоч його шукало дуже багато людей.

Павел знову наближався до мосту. Там усе ще стояли люди, але Янки між ними вже не було. Йому здалося, що він чує слова молитви. Павел зупинився віддалік і спробував увиявити собі, що він робитиме, якщо вода прорве дамби. Але єдине, що він міг робити, — це знову почати їх будувати. Павел згадав про новий проект. Якщо його здійснять, то поводити, безсумнівно, вдасться приборкати. Йому теж не завадило б узяти участь у будівництві за цим проектом, щоб переконатися, чи й він не виявиться облудною надією.

До нього весь час долинали монотонне бубоніння; можливо, люди зовсім не молилися, а просто додавали собі відваги — так вони почували себе спокійніше.

Павела раптом огорнуло почуття страшної самотності. Що йому робити?

«Аби вже швидше розсвіло», — стомлено подумав він. Вранці Павел запитає про новий проект. Можливо, його візьмуть на будівництво і, можливо, він ще знайде справж-

ню любов. Багато чого ще може зустрітися йому на життєвому шляху, Павел розумів це дуже добре, але все-таки відчув у ці хвилини гнітючу самотність. Аби вже швидше розсвіло!

Павел підійшов до людей, що стояли коло моста. Поруч нього тепер звучав людський говір, але це все одно не приносило йому полегкості.

5.

Юрцова прокинулася серед ночі. Їй ніколи не вистачало сну на цілу ніч; од лежання у неї боліли боки. Біль будив хвору одразу ж попівночі, і вона лежала з розплющеними очима, голосно зітхаючи, потім переривчастим голосом кликала Янку, а коли дочка не озивалася, починала клясти її, на чім світ стоїть.

Сьогодні Юрцова теж побачила, що Янки в ліжку немає.

— Шльондра паскудна, — прохрипіла вона.

Два місяці тому Юрцова була на весіллі у своєї племінниці, перепилася і впала під стіл; люди подумали, що вона п'яна, й кинули її, наче мішок з зерном, у солому в столі, і тільки вранці господар одвіз її до лікарні.

Їй одібрало мову, і вона довго неспроможна була навіть поворухнутися, але все бачила і все розуміла, отож добрі сусідки, які провідували її, старанно дбали про те, аби вона знала все, що було відомо всьому селу.

Юрцова мовчки вислуховувала, як її дочка розпутничає з шинкаревим сином. Вона могла обурюватися лише очима. Але згодом до неї повільно почав повертатися голос і рухи, і Юрцова могла виказати дочці все, що вона про неї думає.

— Шльондра паршива, щоб тебе правцем поставило, щоб ти здохла як...

Юрцова підвелася і, тримаючись руками за стіну, почовгала до шафи. Там за купою білизни була захована пляшка самогонки. Лікар категорично заборонив хворій пити, і Янка, боячись, що вона все-таки не зможе собі в цьому відмовити, заховала самогонку в шафу. Але Юрцова знала про це вже давно і вже давно наливала в пляшку самогонку, яку їй приносили добрі сусідки. Вийнявши пляшку, вона похапцем відкоркувала її і жадібно почала пити.

— Шльондра паршива, — мовила вона, переривши подих, — забороняє мені пити!

Пустившись стіни й тримаючи двома руками пляшку, Юрцова повільно підійшла до столу і впала на стілець. Тепер вона була задоволена. На столі валявся окраєць зачерствілого хліба, і, відкусивши шматок, вона зно-

ву ковтнула з пляшки. Сьогодні в неї був великий апетит, а також мучила спрага, мабуть, організм почав одужувати.

— А той її телепень обіцяв поставити мені новий будинок, кам'яницю! — прохрипіла вона, але тут же згадала, що Павел Мольнар не має вже ніякого відношення до її дочки, а значить, і до неї теж. Ця повійниця втратила чоловіка і тепер залишилася зовсім сама. Майже всі в Блатній поставили собі нові хати — Юрцова не пам'ятала, щоб коли-небудь у селі велося таке будівництво. Лише вона жила в старій хатині з обгорілими, напіврозваленими стінами.

«Можливо, він і справді поставив би мені нову хату або забрав би мене до себе в Чехію», — подумала хвора і знову почала пити. Вона дивилася, як у пляшці повільно меншає жовтуватої рідини, і мало не задихнулася.

— Наче вода, хтось налив у пляшку води... А Павел був справжній мужчина, заробляв непогані гроші. І її взяв з собою. Не те, що мій. Занапастила я своє життя...

Відкинувшись усім корпусом на спинку стільця, Юрцова пила доти, поки в пляшці не залишилося ні краплини самогонки. Вона відчувала, як у голову їй підіймається залізне полум'я, але сиділа в тій самій позі й важко дихала, втупившись своїми примруженими очима в порожню темряву.

Нараз темрява стала повільно осідати долі, а столик почав випромінювати дедалі ясніше світло. Рипнули двері, і коли Юрцова повернула до них очі, вона побачила голову в чорному капелюсі й високе, засмагле чоло. Спочатку вона не впізнала Матей, адже відтоді, як він поїхав, минуло понад двадцять п'ять років.

— Ти повернувся?

Матей увійшов до хати. На ньому був той самий костюм, у якому він поїхав двадцять п'ять років тому. Вона стояла на пероні, а він сідав у вагон, надягнувши в дорогу свій єдиний костюм — темно-синій, з червоним рубчиком — і чорний капелюх, який йому подарував Йожію.

— Ти повернувся?

Юрцову охопило гаряче хвилювання: цілих двадцять п'ять років чекала вона цієї хвилини, а потім і зовсім перестала.

Матей навшипиньки підійшов до столу й зупинився навпроти неї.

— Хоч обніми мене, — мовила Юрцова ослабленим голосом, — хоч тепер обніми мене! — І раптом вона зрозуміла, що Матей уже не зможе повернути їй двадцять п'ять років її чекання, не надолужить обіймів, вона втратила вже все — і молодість, і красу, і любов, і надію, занапастила все своє життя, і він уже їй нічого не поверне.

Добре, що хоч цієї єдиної радісної хвилини вона дочекалася.

— Матей! — прошептала Юрцова і широко розпростерла руки. В цей свій жест вона уклала всю тугу за ним, всю жагу ласки і обіймів, яка збиралася в ній протягом двадцяти п'яти років; вона прагнула його обіймів, але він усе ще непорушно стояв на місці.

— Що я наробив? — прошептав Матей, дивлячись на неї. Вона помітила в його очах сльози, коли він опустився перед нею на коліна. — Дозволь мені обцілювати твої ноги. Дозволь омити їх своїми сльозами.

Юрцова відчувала, як він знімав з її ніг теплу повстину: потім на її ступні закапали його холодні сльози.

Вона відчувала найменший Матейов дотик, прохолодний і ніжний, і давно забута розкіш розливалася по всьому її тілу, вона знала, що заради цієї єдиної хвилини варто було стільки чекати.

Вона хотіла торкнутись Матейової схиленої голови, але боялася, щоб не щезло ніжне відчуття розкоші, і заплющивши очі, далі сиділа непорушно.

А вода тим часом безперервно лилася до кімнати крізь відхилені двері й омивала її мертві ноги...

Наступного вечора Юрцова вже лежала в ліжку, одягнена в своє найкраще вбрання. Гарне волосся небіжки жінки зібрали у вузол, в головах їй поклали висохлий весільний вінок. Янка сиділа біля ліжка, дивилася на материне мертве лице, абсолютно ні про що не думала, і сльози без упину текли по її щоках. Так вона просиділа годину, а може й більше, десь далеко чулися людські голоси, потім настала тиша, порушувана лише гавкотом собак.

Нарешті Янка підвелася, підійшла до вікна, крізь яке до хати лилося холодне нічне повітря, і причинила його, але потім знову відчинила, щоб мала куди вилетіти материна душа. Голосно схлипнувши, Янка навпомацки прослизнула в двері й вибігла на подвір'я.

Вода вже спала, але земля була ще мокра й чвакала у Янки під ногами.

Янка підійшла до хвіртки й зупинилася: їй не було куди йти. Притулившись до дерев'яного стовпця, вона дивилася на темні вікна хати. В шибках відбивалося мерехтливе місячне світло, за ними була непрозора пільма, але Янка добре знала, що ховається в цій пільмі. «Смерть, власне, теж пільма, пільма без світання і без кінця-краю», — подумала вона.

З мокрого пасовища повіяло холодом, і Янка здригнулася всім тілом. Зірки на небі якось дивно трепетали, викликаючи в неї незрозумілий страх. Вона хотіла кудись утекти звідси, але не мала куди й до кого і тому вперто намагалася про щось думати, та її думки весь час поверталися до глибокої пі-

тьми смерті. Усе, про що Янка звикла думати, кудись провалилося, усе, що раніше приносило їй радість, про що вона мріяла, здалося безглуздом і нічого не вартим.

— Ісусе, — прошептала вона, — Ісусе! — І заплющила очі. З-під повік у неї все ще одна за одною котилися сльози, які вона вже перестала помічати. — Ісусе, Ісусе. — Але ці слова не змогли принести їй ніякої полегкості.

І раптом звідкись з глибокої пітьми виринув спогад про далеку місячну ніч. Павел сидів тоді поруч неї, застромивши руки в кишені довгих полатаних штанів, і говорив щось про зелених дельфінів, про острів із цукровими пальмами та скляний будинок, який він там поставить.

Янка ніколи не розуміла його фантазування, згодом воно почало її дратувати, бо Па-

вел через нього не думав про серйозні речі. Досі вона не задумувалась над тим, чому Павел поринав у свої фантазії, але зараз їй раптом почало здаватися, що з кожного його слова до неї промовляє утіха, і в неї майнула думка, що він усе це видумував тому, що вже тоді знав те, про що вона дізналася лише зараз: усе те, про що вони думали, про що говорили й сперечалися, було, по суті, незначною дрібницею. Тому він видумував щось незвичайне, щось гарне, щось таке, заради чого можна було б жити. А вона не тільки ні в чому не допомагала йому, а взагалі не розуміла, чого він прагне.

Янка раптом зрозуміла, що їм не вдалося збудувати спільне життя і що їхнє кохання зазнало краху через неї, бо вона була якась ненормальна, жила з Павелем без ніякої мети, так, як живуть пара коней або лелек;

Її обняв невимовний сум і жаль за тим, чого вона не могла зрозуміти, що промарнувала, прогавила, жаль за довгими, безглуздо прожитими роками, за тим, що вона нічого не змогла взяти од Павела, хоч він міг їй дати дуже багато.

Янці здавалося, що тепер вона змогла б жити краще, жити так, щоб кожна мить щось їй приносила. Янка подумала, що про все це треба сказати Павелу: в цю хвилину вона зовсім забула про те, що сталося між ними, і думала лише про те, що ще не все втрачено.

Була вже пізня ніч, і в селі не світилося жодне вікно. Янка зупинилася біля крайньої хатини. Від хвилювання їй перехопило подих.

— Павеле! — гукнула вона, зупинившись під вікном. Ноги її поволі почали вгрузати в болотистий мул, але вона цього не помічала. Їй відповіла мовчазна тиша, в якій чулося лише її прискорене дихання. — Павеле! — покликала Янка знову. — Павеле!

За хвилину вікно освітілося жовтявим світлом лампи, і в хаті почулися чийсь кроки. Гарячково пригладивши розпатлані коси, Янка облизала пересохлі губи.

— Це ти, дочко? — мовив старий Мольнар. — Заходь, заходь, чого стоїш?

Янка мовчки пішла за ним до хати.

— Заходь, дитино! Тобі там, певно, самій тяжко...

Вона сіла на розхитаному дерев'яному стільці. Стеля в хаті була дуже низька, стара шафа ще дужче потріскалася.

— Поїхав, — мовив старий Мольнар. — Поїхав і навіть мені не сказав, куди. — Він сидів навпроти Янки на ліжку, але дивився кудись повз неї. — Він тяжко переживав те, що між вами сталося. Так... А тут іще ця повідь. Ти... лишилася тепер зовсім сама!

Янка майже нічого не розуміла, про що говорив старий Мольнар, вона знала тільки те, що Павела тут нема, що він кудись поїхав і що вона не зможе йому нічого сказати.

— Таке горе, — вів далі старий Мольнар. — Ти зосталася зовсім сама. Але бідолашній матері тепер буде краще. — Він знав, що мав би гніватись на Янку, ставитись до неї з презирством за те, що вона так знеславила його сина. Але для цього в нього було надто м'яке серце. — Що ж ти тепер робитимеш?

— Не знаю. Хотіла оце поговорити з Павелом.

— Еге, еге. Тільки бозна-де ти його тепер знайдеш. Навіть мені не сказав, куди їде. Але туди, до Чехії, він не повернувся. Говорив про якийсь проект, про те, ніби тут, у долині, збираються щось будувати.

Янка підвелася.

— Молися за сердешну матір, — сказав Мольнар. І пішов за нею до дверей.

— Прощайте, тату! — прошептала Янка.

Янка поволі йшла болотистою вулицею, але не молилася. В її вухах виразно звучав Павелів голос, який кликав її на острів цукрових пальм; всміхнулася, зрозумівши, що цей голос став для неї вже далеким минулим.

«Він неодмінно щось знайде, — майнуло у неї в голові, — щось таке, що підкаже, як нам жити».

Янка увійшла на подвір'я. Заходити до хати, де лежала самотня небіжчиця, вона не наважувалася; сівши на цямрину криниці, Янка схилилася обличчям на долоні й чекала, поки до неї прийде сон.

ТО БУЛА ДОВГА ГОДИНА МОВЧАННЯ

На лугах одцвітала трава. Худоба ревля з голоду, курними путівцями снували автомашини б з бригадниками¹ та школярами, які звозили з поля до столів збіжжя, годували по стайнях худобу; ті, за кого вони це робили, сміялися з них, іноді навіть погрожували їм, а ввечері, коли машини з бригадниками від'їжджали з села, йшли в поле і знову ділили його межами.

Інженер одержав нову роботу і спокійно працював над нею, але Евжена їздила до села майже щодня. Її учні нічого не хотіли робити, бо саме були канікули, і кілька вчителів змушені були працювати день і ніч: вони доїли корів, викидали з-під них гній, годували свиней, косили луги. Евжена поверталася додому вкрай стомлена, майже ні про що не говорила з чоловіком, а коли й говорила, то тільки про те, що вона бачила в селі; думати про щось інше вона була неспроможна.

— Невже ці люди зовсім утратили розум? — стомлено поскаржилася вона Мартінові. — Вони ж шкодять самі собі.

— Ми самі в цьому винні, — сказав він, — ми розбудили в них гнів, а в гніві людина завжди втрачає розум.

— Зате в тебе надто багато розуму, — накинута вона на нього.

Будь-яка незгода Мартіна, будь-який його сумнів дратували Евжену до злості, а іноді й до сліз. Найгірше було те, що вона вже сама почала сумніватись у тому, чи все, що вони досі робили, було правильне й потрібне, але тут же намагалася відігнати од себе ці думки — вони здавалися їй зневірою. А Евжена не хотіла впадати у зневіру, тим більше щоб це бачив Мартін.

— Можливо, це навіть добре, що так ста-

¹ Бригадник — член бригади допомоги селу або виробництва.

лося. Гірше було, коли люди мовчали й не погоджувалися з нами. Ти ж сама знаєш, що ми їх ні в чому не переконали. Тепер вони зробили по-своєму. Але коли в них пройде злість, вони все одно змушені будуть скоритися. — Мартін дивився у її стомлені, запалі очі, під якими залягли тіні й з'явилися зморшки. «Як вона постаріла, — подумав він, — як змінилася», — і ніжно, як тільки вмів, погладив рукою її обличчя. — Не думай про це все. Ти більш туди не поїдеш. Будеш знову їздити зі мною.

— Куди? — Евжена здивовано підвела голову.

— Уяви собі, — він спробував сказати це якомога упевненішим тоном, — почали вже готувати детальні плани для будівельних робіт у долині. Доведеться зробити деякі допоміжні зйомки. А також з'ясувати, скільки можна буде організувати на місці робітників. Це дуже важливо, розумієш?

— Але ж твій проект відхилили.

— Ну й що з цього?

Інженер, звичайно, довго не міг примиритися з тим, що затвердили інший проект, і радів у душі, чуючи навколо розмови, що тут все одно ніхто нічого не будуватиме, бо це потребує великих асигнувань. Учасі в таких розмовах він не брав, а коли його про щось запитували, мовчки знизував плечима. Та сидіти склавши руки й чекати, чи вдасться чогось комусь досягти, він не міг, це було не в його характері, та й, зрештою, той проект, який затвердили, теж був опрацьований з тією ж метою, що і його: в ньому теж ішлося про те, щоб перепинити шлях поводям, напоїти спраглу землю й допомогти людям. А в тому, що замість своїх планів доводиться здійснювати плани інших, мабуть, винна доля.

— Охочих знайдеться багато, аби тільки добре платили, — сказала дружина.

— Не завжди, — заперечив інженер, — я в цьому вже переконався. Тутешні люди відмовляються робити те, в що вони не вірять.

— Як хочеш.

— Там ми зможемо обоє трохи відпочити.

— Як хочеш, — повторила вона. — Тільки я не знаю, чи мене пустять.

Евжена була дуже стомлена, і єдине, чого вона зараз прагнула, це спокою. Вона дедалі частіше задумувалась над тим, чи не повернутись їй додому, до батьків, до колишніх друзів і згадувати з ними те, як вони будували разом у Югославії шосе. Вдома життя пливе спокійною течією, кожен має свою роботу, свою домівку, кожен дбає лиш про себе, всі ходять до театру на прем'єри. Цікаво, що зараз роблять її колишні друзі й подруги? Більшість із них теж уже, мабуть, поженилися й повиходили заміж.

— Я це якось владнаю, — пообіцяв Мартін.

Через тиждень критий джип скинув їх разом з усім манаттям у селі посеред рівнини, біля великого графського маєтку — будинку з позабаваними барочними вікнами; мабуть, граф тримав колись цілу зграю хортів, тому що біля кожної хати в селі бігали на ланцюгах їхні незаконні нащадки.

Мартін і Евжена оселилися в одній з будівель маєтку — величезній брудній челядні з п'ятьма ліжками. Всі шибки у вікнах були повибивані, почорнілі рами прогнили, закурнені од тютюнового диму стіни вкривав товстий шар бруду.

Наступного дня Мартін пішов до національного комітету. Назустріч йому підвівся молодий учитель.

— Вам тут допомагатиме щонайменше двадцятьох людей, товаришу інженер, на них ви можете цілком розраховувати, тільки треба, щоб ви їм що-небудь розповіли про цей проект, коли вже ви сюди приїхали. Наші люди думають, що ви хочете одібрати у них землю.

Інженер попросив учителя скликати після-завтра пополудні збори. До того часу він, мабуть, упорається зі своєю роботою і зможе виступити перед людьми.

— Значить, домовилися: зберемося перед школою і про все поговоримо, — сказав він.

Евжена чекала на нього надворі. Два дні вони працювали з самого світання й до смерку. Мартін наносив на карту дані й страшенно лаяв автора проекту, котрий навіть не вважав за потрібне приїхати подивитись, у який бік тече річка. Щаслива людина — для нього головне була праця, і, заглиблюючись у неї, він забував про все на світі.

Евжена думала про недавні події, про своє кохання до Мартіна, про те, як чотири роки тому вони теж поїхали на зйомки, це була їхня весільна подорож, і спогади про ті дні сумом озивалися в її душі. Тоді вона почувала себе щасливою і раділа, що живе не так, як інші, сміялася з того уявлення про щастя, яке складали собі про нього обивателі, все її єство виповнювало захоплення, любов до Мартіна, вона була щаслива, що їх з'єднує не лише почуття, але й спільні переконання, і їй здавалося, що так триватиме до кінця їхнього життя.

Та Евжена явно помилилася: весь їхній ентузіазм зник, почуття романтики теж розвіялося — zostалися лише холодні туманні ранки, брудний барак без вікон, смердюче вогнище й погано розігріті консерви. Переконання їхні також дещо змінилися: в Мартіна з'явилося багато єретичних думок, хоч він і намагався їх од неї приховати.

Вони повільно посувалися по мокрім лузі, зеленкувата вода голосно чвиркала у них під

ногами. Обоє працювали мовчки, і ця гнітюча мовчанка була ще гірша за самотність.

В окулярі приладу Мартін зовсім близько бачив Евженине обличчя, правда, воно було перевернене, але це не заважало йому помітити, що вона засумовано дивиться перед собою невидючими очима й думки її витають десь далеко.

— Що з тобою?

Вона мовчала.

— Про що ти думаєш?

— Хочу придумати щось таке, що бодай трохи розвеселило б мене, — мовила Евжена.

— Ну і як, придумала?

— Не знаю... Можливо, я хотіла б бути зараз десь далеко звідси. Сидіти де-небудь на концерті, — швидко додала Евжена. «І когось нестямно любити, — тут же подумала вона, — когось молодого, веселого, такого, в кого ще все було б попереду».

Перед її очима мелькали знайомі обличчя, повз неї проходили давні друзі й сипали стереотипними фразами, вона бачила себе на набережній рідного міста у деренчливому трамваї, на човні, що тихо гойдався на хвилях ріки.

— Ти страшенно розбещена, — накинувся на неї Мартін, — коли ти вже звикнеш до того, що життя виглядає зовсім інакше, ніж ти його собі уявляла?

Евжена нічого не відказала і взяла на плече зв'язку віх. Під школою на них уже, мабуть, чекали люди, а їм ще треба було однести до барака прилади.

— Що ти їм казатимеш? — запитала вона Мартіна, коли обоє знову вийшли на вулицю. — Ти ж навіть не знаєш, коли розпочнеться це будівництво!

Вони поволі наближались до натовпу, який гув, наче розтривожений вулик. З-поміж сердитих голосів чітко вирізнявся чийсь п'яний тенор.

— Нажлуктились, — мовив Мартін. — Що я можу сказати їм крім того, що знаю?

Він виліз на кам'яну огорожу, під якою ріс велетенський соняшник. Йому здалося, що він чує запах самогонки. Ці люди, очевидно, напилися для сміливості, учитель мав рацію: вони подумали про нього казна-що й приготувалися до сварки, тому й напилися для відваги.

Але Мартін цього разу не хотів од них нічого, навпаки, він приніс їм добру новину, прийшов, щоб урятувати їх від поведой і дати їм можливість працювати на будівництві. Шкода, що затвердили не його проект, який був набагато простіший, а значить і зрозуміліший. Своїм проектом Мартін міг би їх наймні здивувати: він передбачав зміну русел річок, будівництво шлюзів і насосів, які за день могли перекачати ціле озеро.

Смеркало, на село сунула грозова хмара. У натовпі все ще лунали голоси обурення, з-поміж яких найдужче вирізнявся п'яний тенор.

Евжена сиділа на низькій огорожі збоку від розтривоженого натовпу.

«Скоро почнеться гроза, — подумала вона, — і Мартіна все одно не вислухають до кінця. Ніхто тут йому не повірить».

Те, що вона сидить тут на чужій огорожі, в чужому селі, де замість звичайних собак люди тримають метисів хортів і де п'яні чоловіки зовсім не приховують, що їх не цікавить те, про що їм говорять, видалося їй справжнім безглуздом.

П'яний тенор, який виводив пісню, нарешті замовк.

— Заткни пельку! — крикнув раптом хтось з натовпу. — Це нас не цікавить!

На мить запала глибока тиша.

— Ти що, знову прийшов відбирати у нас землю, так? Але ми тобі не дозволимо! — заверещав п'яний тенор.

В натовпі почулися вигуки обурення, потім хтось зарепетував:

— Убийте цю свиню!

Але його крик потонув у галасі решти голосів.

Евжена ніяк не могла зрозуміти, що сталося, вона тільки бачила, що Мартін затулив обличчя, і тієї ж миті брязнула шибка у школі, почувся дзенькіт розбитого скла, на землю важко впав великий жовтий соняшник.

Евжена дивилася на перебитий соняшник, і перед нею раптом постало широке соняшникове поле, яке вона бачила дуже давно.

«Це лежить твоя голова, вони вб'ють нас, — подумала вона й істерично засміялася. З очей у неї одна за одною почали котитися сльози. — Вони вб'ють нас!»

— Що ви робите? Ви збожеволіли!

Евжена міцно заплющила очі, але сльози котилися і з-під судорожно заплющених повік. Мартін пробився до неї. На обличчі в нього виднівся кривавий синець.

— Швидко тікай за мною!

Над самісіньким костюлом спалахнула звивчаста блискавка.

«Але ж ми зараз не можемо тікати з села! — майнуло в Евжени в голову, і раптом вона почула гавкіт собак. — Вони нацькують на нас собак!»

Евжена страшенно боялася собак, особливо тих, яких вона бачила у цьому селі: страхливо малі голівки, павучі ноги, — справжні павуки з собачими головами. Позаду озвалася скажене витья, м'яко залопотіли собачі лапи, і Евжена відчула на своїх ногах гаряче дихання розлютованих тварин.

Озирнувшись, вона побачила, що її наздоганяє собака з висолопленим язиком. Раптом у Евжени підвернулася нога, її пронизав різкий біль, і вона кілька раз розпачливо скрикнула.

«Треба берегти горло!» — майнуло у неї в голові.

— Не бійся, — сказав Мартін, — і не кричи!

Вони вже не бігли, але Евжена все ще не могла перевести дух.

— Прожени собак! — Їй здавалося, що собаки оточують її вже з усіх боків.

Мартін висмикнув з тину кіл.

— Не бійся! — повторив він.

Останні хати залишилися позаду. Під знесиленим од спеки небом хвилювалося жовте колосся.

— Прожени собак!

— Їх уже нема!

— Прожени собак! Я чую їхнє хекання.

— Їх уже нема! — повторив Мартін сердито.

Евжена обернулася. Дорога була порожня, і тільки вітер здіймав на ній клуби пилу.

— Доведеться йти через ліс, — вирішив Мартін. — Повернутися до села ми зараз не можемо, вони дуже п'яні.

— А куди ми дійдемо?

Він не відповів — мабуть, не почув її запитання. Зрештою, яке це мало значення, куди вони дійдуть?

Під легкими подихами вітру хвилювалося збіжжя, чувся шерхіт колосків і потріскування стебел. По небу раз за разом з гуркотом прокочувався грім. Евжена і Мартін вийшли на пасовисько, і на них одразу ж накинувся рій комарів.

«Чому вони так зробили? Що ми заподіяли їм лихого?» — Евжена весь час поверталася в думках до того, що вона тільки-но пережила. Хоч люди в цьому краї здавалися їй дуже милими й добродушними, проте вона ніколи не могла скараскатися почуття, що вони для них чужі, що їхні думки зайняті Христом, графами, гаслами найрізноманітніших колишніх політичних партій. Вони чемно усміхаються, мовчки на все притакують, але коли опиняються у скрутному становищі, то спускають з ланцюгів собак... Яке лицемірство. Чи можна взагалі що-небудь зробити з такими людьми?

Вона важко переводила дух і насилу йшла навпроти вітру.

— Поглянь, дощ! — Мартін показав на дощову смугу, яка швидко наближалася до них.

Мартін і Евжена миттю промокли. В лісі, в якому вони хотіли знайти захисток, теж було все мокре. Вітер гнув додолу скрипучі

вільхи, гудів у кронах високих дерев. Евжені все ще здавалося, що вона чує скажений гавкіт собак.

— Мені все ще вчувається гавкіт собак!

— Перестань про це вже думати!

Мартін не відчував ні страху, ні ненависті. Він тільки ніяк не міг отямитись від здивування і весь час бачив перед собою руку, яка метнула в нього камінь, а також обличчя — звичайне людське обличчя, таких обличчя він бачив тут тисячі. Мартін добре знав усіх цих людей: він не раз випивав з ними й прокладав трасу майбутньої дороги, будував дамби і їздив у переповнених автобусах. Коли б вони були сказали йому, як їх звуть, то він міг би тепер перерахувати їхні імена, але питати в них про це в нього не було часу.

Чому ці люди його так ненавидять? Він, звичайно, міг утішати себе думкою, що вони були п'яні, а по суті, сталася прикра помилка: людям хтось сказав, що він приїхав відбирати в них землю. Вони легко в це повірили, а його не захотіли взагалі слухати, хоч він приніс їм добру звістку. І це було найгірше. Він зовсім ні в чому не винен — нікого не образив і нікого не скривдив, але люди не захотіли його слухати.

В лісі зовсім споночіло, голосно шумів дощ, вода річкою бігла по дорозі.

— Коли вже ми нарешті дійдемо? — озвалася Евжена. — В мене болить нога.

— Скоро. Можеш спертися на моє плече.

— Ти увесь мокрий.

Мартін почав розповідати якийсь анекдот. Він, очевидно, хотів підбадьорити Евжену, але їй було не до сміху. Її могли вбити, так, ці люди хотіли її вбити: так вони віддячили їй за те, що вона старалася аби їм усім краще жилося. Як вони всі кричали, особливо цей п'яний тенор. Де вони взяли так швидко каміння? Очевидно, принесли з собою в кишенях. Вона віддавала їм усі свої сили й енергію, навіть у відпустку ні разу не їздила, і Мартін теж. Значить, вони про все домовилися наперед, їх хтось під'юдив. Через них у неї й Мартіна досі немає дітей. З цими людьми надто панькаються. Вони скоро почнуть убивати всіх, хто сюди приїхав. Інші розважалися, веселилися, кохали, а вона майже щовечора сиділа тут на довгих, нудних зборах і дихала хмарами смердючого тютюнового диму. Що це дало? Чого вона цим добилася?

Евжені стало невимовно гірко, що вона так дбала про цих людей і всі її зусилля виявилися марними.

— Коли ми вже нарешті дійдемо?

— Не знаю.

Мартін уже давно звернув з дороги, залитої водою. Він намагався йти в одному й то-

му самому напрямку, але весь час доводилося оминати трясовини, обходити непрохідні хащі, тому не виключена була можливість, що вони давно вже кружляли на місці.

— Ми заблудили?

— Не знаю.

Вигляд в Євжени був просто-таки жалюгідний.

— Давай трохи відпочинемо, — запропонував Мартін.

Але йому так і не вдалося знайти сухе місце, і він притулився спиною до мокрого стовбура. Євжена схилила йому на плече голову. В темному верхів'ї дерев спалахували блискавки. Мартін злегка пригорнув дружину до себе: вона промокла до рубця, вся тремтіла і дихала повільно й голосно, немов уві сні. Йому здавалося, що він чує калатання її серця.

— Чому вони це зробили? — раптом озвалася Євжена. Вона все ще не могла заспокоїтись.

Мартін не знав, що їй відповісти.

— Очевидно, хотіли помститися за свої кривди.

— За які? — обурено скрикнула вона. — Адже в них споконвіку не було того, що вони мають зараз!

Вона, очевидно, мала на увазі нові хати, шосейні дороги, електрику, безкоштовне лікування.

— Ти міркуєш, наче той пан, який дає слугі новий костюм і страшенно дивується, дізнавшись, що слуга все-таки зберігає почуття власної гідності, — мовив Мартін.

— Значить, ти заступаєшся за них? Ну, й заступайся! — ображено вигукнула Євжена.

Дощ потроху почав вщухати. В лісі вже зовсім стемніло. Мартін знав, що тут на кожному кроці на людину чатують драговини, і йому, звичайно, не хотілося в них потрапити, але не міг же він простояти тут з Євженою до ранку. Виламавши собі довгу палицю, Мартін почав постукувати нею по землі, наче сліпий.

Звичайно, тут зроблено вже чимало доброго для людей. Як ніколи раніше. Чого їм ярити в собі почуття такої страшної ненависті? А він так хотів, щоб ненависть зникла в світі назавжди. В перші дні миру він бачив її страхітливі плоди і твердо вирішив докласти всіх сил до того, щоб од ненависті не залишилося на землі й сліду.

Спорядившись у похід проти ненависті, він роздобув карту, нову чітку й зрозумілу, карту без білих плям, і пішов по ній. А втім, по цій карті йшов не лише він один: їти по добрій, надійній і чіткій карті, та ще й зі стількома друзями, було досить привабливо і приємно.

Жилося йому тут, звичайно, не з комфортом, але головне було інше, і цим він трохи навіть пишався. Мартін був переконаний, що тут минули найкращі роки його життя — не тому, що він уже немолодий, про це він майже ніколи не задумувався, — а тому, що тут йому вдалося перемогти власну байдужість, надати своєму життю певного сенсу і присвятити його здійсненню важливих планів.

Мартіну здалося, що дерева почали рідшати.

— Євжено, поглянь!

З-за хмар визирав мідний місяць, освітлюючи низьку вежу костюлу. З мокрих лугів, огортаючи все навколо, підіймався вологий туман, од якого пахло землею і травами. Мартін і Євжена подумали, що, можливо, під його серпанком ховається озеро, яке вони не зможуть ні перепливти, ні обминати.

— Ходімо!

Вони брели невисокою мокрою травою, пірнали у хвилі туману й не бачили нічого ні перед, ні позад себе; небо було темне, вкрите хмарами.

Раптом зовсім недалеко попереду почувся гавкіт собак, і Євжена злякано притислася до чоловіка:

— Я не хочу туди йти!

— Не бійся, — сказав він, — це ж зовсім інше село.

— Все одно не хочу. Я більше не піду туди, де є люди.

В селі негамовно валували собаки, у кількох хатах світилося.

Євжена зупинилася біля костюлу. Якусь мить подумавши, вона метнулася до дверей і кілька хвилин термосила клямкою. Переконавшись, що двері замкнені, вона сіла в кутку на горішньому східці, який був сухий, і зібгалася калачиком.

— Ти що, хочеш тут залишитися?

— Мені все одно. Тепер мені вже все одно.

— Але ж це безглуздя, — обурився Мартін, проте й собі сів на східці.

— Я нікуди не піду. Нас тут усі ненавидять. І я їх теж... — прошептала вона.

Обоє довго мовчали. Можливо, їх зборолала дрімота.

— Котра година?

— Скоро друга, — відказав Мартін. — Мабуть, незабаром ітиме автобус.

— Я зовсім інакше уявляю собі своє життя, — прошептала Євжена. — Думала, що допоможу людям збудувати щастя.

— Я розумію. Але це не так просто. Всі ми уявляли собі це значно простіше.

З замкненого костьолу потягло запахом ладану.

Мартін прислухався до дихання дружини, до тиші, що панувала навколо. Неподалік протікала річка. Чувся хлюпіт її лінивих хвильок, шурхотів очерет. Мартіну здавалося, що чути також лопіт качиних крил.

«Ми уявляли собі, що досить легко досягнемо мети, — подумав він, — вважали, що, обравши ідеал, ми тим самим знайшли і шлях до людського щастя».

— Слухай, Мартіне, — озвалася раптом Євжена, не розплющуючи очей, — я поїду вранці геть.

— Чому?

— Залишатися тут далі нема чого. Все, що ми тут робимо, не має ніякого сенсу. І цей проект теж. Ти сам добре знаєш, що за ним навряд чи коли-небудь щось збудують. А якщо й збудують, то зроблять усе самі — проведуть потрібні зйомки, організують собі людей. Чого ж нам тут мучитися?

— Щось таки та збудують, — сердито одказав Мартін. — А без муки нічого не буває.

— Збудують, збудують... — Євжена істерично засміялася.

Якийсь час обоє мовчали. В скронях Мартіна гучно стукала кров.

Навколо панувала глибока тиша.

На східці раптом бризнула дощова крапля, з дерева упав листок.

— Ти можеш залишатися, якщо хочеш, але я тут більш не залишуся. Поїду геть. Зовсім!

— Ти хочеш мене покинути?

— Не знаю... Мені тут дуже прикро.

Євжена не дивилася на чоловіка. Голос її наче долинав звідкись здалеку.

— Ти нікуди не поїдеш, — рішуче сказав Мартін. — І облиш, прошу тебе, свою істерику!

«Мабуть, їй і справді прикро, — подумав він. — Але чим я можу їй допомогти? Ми повинні були хоч інколи говорити про те, заради чого людина живе на світі, що вона повинна робити й таке інше. Тільки ми про це мовчали — все здавалося і так зрозумілим. На карті все було зрозумілим. Але якщо на карту довго не наносити усіх змін, які відбуваються навколо, вона одного дня може стати зовсім незрозумілою: людина йде по ній і замість лісу бачить поле, замість поля — будинки, і нарешті перестає вірити, що гори, котрі стоять тут одвічно, справжні, їй здається, що вона опинилася в якомусь чужому світі. Карті весь час треба доповнювати. А я про це забув, хоч у цьому мое покликання, мій найперший обов'язок».

— Про що ти думаєш?

Євжена чекала від Мартіна розради. Вона сподівалася, що він якось утішить її, розвіє її сум. Але Мартін мовчав, і Євжені раптом здалося, що він став для неї зовсім чужий, як і взагалі все навколо.

— Ти поїдеш додому, — нарешті промовив Мартін. — Тільки-но розвидниться. І відпочинеш. Я швидко впораюся тут з роботою, приїду до тебе, і ми одразу ж майнемо кудись разом трохи розвіятись.

— І це все? — запитала Євжена. — Майнемо кудись разом? — Вона засміялася. — А потім що?

— Не треба вже стільки істерики! — обурено вигукнув він. — Не можу ж я скласти план усього свого життя за одну ніч!

Повільно світало. Дорогою проїхав якийсь віз, потім з молочно-білого туману з гуркотом виринув автобус.

— Я теж поїхав би зараз із тобою, — сказав Мартін, — та в селі залишилися наші речі, а головне, я не хочу кидати приладів.

— Вони тобі нічого не зроблять?

— Злість їхня давно вже пройшла, — відповів він і раптом щось згадав. — Одного разу, — це було в лютому сорок восьмого, — я виступав перед ними з промовою, але вони весь час мовчали. Я так хотів почути од них якусь відповідь, але не почув. То була страшна година мовчання.

— Значить, тепер ти дочекався од них відповіді?

— Так, дочекався, — відказав Мартін, хоч добре розумів, що люди відповіли не на його слова, а на мовчання. На довгу годину мовчання.

Мартін і Євжена сіли в автобус. Одну зупинку вони могли проїхати разом. В автобусі було тепло від розпарених людських тіл, і їх одразу ж почало хилити на сон.

«Те, що тут учора сталося, — краще, ніж мовчання, в якому може критися і ненависть, і прихильність, і нещирість, мовчання, схоже на смерть», — хотів Мартін сказати ще Євжені, але вона, мабуть, все одно не зрозуміла б його, та й не було вже коли: автобус наближався до роздоріжжя.

«Доведеться шукати собі нового помічника», — подумав він.

Його на мить здолала втома від безсонної ночі, від довгих блукань під дощем, від власних думок. Він був уже немолодий, принаймні для того, щоб починати життя заново. Йому здавалося, що коли б до нього повернулися безповоротно минулі роки, то він зумів би прожити їх тепер набагато краще. Так, мабуть, думають усі люди, та, на щастя, вони не вічні — на зміну їм приходить нове покоління, яке вчиться на помилках своїх попередників.

Мартін дивився на дружину, яка спала, схиливши голову йому на плече, на людей у пошарпаних піджаках, які юрмилися в проході між сидіннями. До його вух долинали уривки їхньої розмови.

«Якби можна було зазирнути їм у душу й побачити, що криється за їхніми словами», — подумав він і розбудив дружину:

— Я виходжу!

Вона здивовано глянула на нього напіврозплющеними очима:

— Куди?

— Я скоро повернуся.

— Стережись собак, — мовила Евжена сонним голосом.

Вузьким проходом поміж сидіннями Мартін протиснувся до дверей і зістрибнув на розгрудний шлях. Автобус знову рушив. Мартін хотів ще раз побачити дружину, але крізь забризкані грязюкою вікна йому нічого не було видно.

З чеської переклав Ярослав ДЗИРА

Роман друкується з скороченнями.

Іван Кліма

І ЙОГО РОМАН „ГОДИНА МОВЧАННЯ“

Роман молодого чеського письменника Івана Кліми «Година мовчання» належить до творів, які залишають глибокий слід у свідомості читача. Ця книга з такою ідилічною, на перший погляд, назвою, примушує читача замислитись. Можна сперечатися з автором і його героями, можна погоджуватись чи не погоджуватись з ними, але не можна байдуже перегортати сторінки цього пристрасного твору.

«Година мовчання» — четвертий твір Івана Кліми. За останні п'ять років світ побачили збірка його оповідань «Бездоганний день», нариси про Словаччину та її людей «Між трьома кордонами» (див. «Всесвіт» № 8 за 1962 р.), літературний етюд про Карела Чапека — улюбленого письменника Кліми — і нарешті роман «Година мовчання».

Кліма часто виступає в пресі з цікавими, полемічними есе на суспільно-політичні теми. Напри-

клад, великий інтерес викликала його стаття «Чи повинна література виховувати?», надрукована в газеті «Руде право» в квітні минулого року.

Кліма закликає товаришів по перу до активного, дійового ставлення до навколишнього світу, до твердості в переконаннях, до глибокої ідейності. Разом з тим він рішуче протестує проти бездумної плакатності й штампу в літературі, проти сліпого копіювання дійсності. Майже кожна книга, кожна стаття молодого письменника закликає до обміну думками, до дискусії, до суперечки, в якій мусить народитись істина. В цьому розумінні всією своєю творчістю Кліма дає позитивну відповідь на запитання, яке він поставив у згаданій вище статті. Такі твори, як «Година мовчання», виховують у читача непримиренне ставлення до байдужості, пасивності, до боягузтва,

кличуть його до самовідданої діяльності на благо народу, до ствердження в житті високих комуністичних ідеалів у всій їхній конкретності, в живому й природному їх втіленні в долі кожного члена суспільства.

Події, змальовані в романі «Година мовчання», відбуваються в 1945—1953 рр., тобто в період, коли в Чехословаччині починається будівництво соціалізму. Труднощі перших повоєнних років, і те, як це позначалося на долі різних людей, складають тематичну основу книги. Події розгортаються в найвіддаленішому куточку країни — одному з районів Східної Словаччини. Місцевість, де живуть, працюють, кохають і страждають герої книги, споконвіку вважалась злиденним, закинутим, нещасним краєм. Бідність, голод, постійна залежність від сліпої сили стихії наклали тяжкий відбиток на характери селян. Безмеж-

но довгі десятиліття матеріальної й духовної убогості призвели до того, що люди тут зневірилися у власних силах і всі свої надії почали покладати на бога. Тому так скептично ставляться вони до всього нового, тому таку велику владу над ними має церква і священник. Селяни звикли не вірити в усе те, що йде від властей державних. Ні за часів австро-угорської монархії, ні в роки чеської буржуазної республіки ніхто «нагорі» навіть пальцем не поворухнувся для того, щоб полегшити їхню долю. Отже, нема нічого дивного в тому, що й після встановлення в країні народно-демократичної влади селяни спочатку чинять упертий опір її представникам. Багато часу потрібно селянам на те, щоб зрозуміти характер нової влади, стати свідомими громадянами соціалістичної країни. У справі виховання цих одурманених церквою, пасивних і затурканих людей методи голого адміністрування не тільки безсилі, але й шкідливі. Передусім тут потрібна кропітка праця з кожною людиною, і переконувати її слід не криком, а роз'ясненням, практичними ділами, фактами досягнень, успіхів.

Перехід од споконвічної відсталості до соціалізму — процес складний і багатий на серйозні конфлікти. Роман «Година мовчання» розповідає про типові для тих років гострі, а інколи просто-таки трагічні зіткнення між новим і старим.

Взяти хоча б сцену зборів, на яких інженер Мартін Петр розповідає селянам про проект дамби: його пристрасна промова не знаходить відгуку в слухачів і падає, наче каміння, в ковбаню їхньої мовчанки й недовір'я. Або візьмімо гірку сцену вигнання інженера та його дружини з села, куди вони приїхали провести вимірювальні роботи, необхідні для будівництва гідротехнічної споруди. Налякані чутками, що в них хочуть одібрати землю, селяни закидають інженера камінням, нацьковують на нього та його дружину собак. Не випадково останні сторінки книги, де автор розповідає про це драматичне зіткнення, нагадують читачеві подібну си-

туацію з «Піднятої цілини» Шолохова. Озлоблення селян, їхній опір новому викликані не лише одвічною відсталістю і темнотою, впливом і владою місцевого священника, але й помилками керівництва, допущеними в період кооперування сільського господарства.

Разом з головними героями книги Мартіном Петром, Штепаном Смоляком ми відчуваємо гіркоту й обурення, бачачи, як грубо порушується принцип добровільності під час організації сільськогосподарського кооперативу, як проїдисвіти й демагоги типу Шемана, що примазалися до партії, чинять її іменем беззаконня, формально проводять кооперування прискореними темпами — кооперування заради звіту. Разом з Мартіном ми не віримо, що його близький друг комуніст Давід Фухсе, який довгі роки провів у фашистському концтаборі, міг зрадити справу свого життя, стати ворогом народу. І дуже прикро не лише Мартіну, але й кожному, хто уважно стежить за долею головного героя, що його дружина і друг, молода комуністка Евжена, сліпо повірила в провину Давіда.

Значення порушених у романі проблем виходить за рамки одного історичного періоду, так само як виходять за ці рамки проблеми, порушені в романі М. Шолохова «Піднята цілина» або, скажімо, в «Тиші» Ю. Бондарева, з якими книга Кліми має багато спільного.

У художній палітрі письменника переважають суворі й похмурі тони. Непривітна природа краю, похмурі його люди, жорстока й тяжка їхня доля. В найсильніших сценах роману бринить високій трагізм.

І все-таки роман Кліми в цілому оптимістичний. Автор переконаний в неминучій перемозі соціалізму й комунізму, які б ускладнення не виникали на тому чи іншому історичному етапі розвитку суспільства. Віра ця знаходить своє художнє втілення в образах позитивних героїв — мужніх і суворих борців за правду, людей нелегкої долі й складної вдачі.

Такий образ Штепана Смоляка з

його невгамовною тугою за розстріляною фашистами родиною і жаждою помсти. Страшний у своїй ненависті до священника, який виказав гітлерівцям його рідних, Смоляк сам хоче стати суддею зрадника. Але він комуніст, а отже, повинен захищати законність і справедливість. Не його самосуд, а суд усього народу повинен покарати фашистського прихвостня, — і Смоляк відмовляється від особистої помсти.

Павел Мольнар — мрійник, справедливий і добродушний хлопець, якому нелегко розстатися з мріями про сонячні острови з зеленими пальмами і знайти своє місце в боротьбі за перетворення рідного краю. У Павела багато фальшивих ілюзій, але головна риса його вдачі — це жадібний потяг до всього нового, світлого. Павел підтримує вчителя, коли той намагається відвоювати в болота шматок землі й перетворити його на квітучий сад. Павел вірить у проєкт інженера Мартіна Петра і перший приходить на будівництво дамби. З гірким болем розстається він із своїми юнацькими ілюзіями. Але у випробуваннях серце й воля його мужніють, він не черствіє, не замикається у собі, а стає сильнішим і досвідченішим.

Скромно і мужньо виконує свою благородну місію добродушний, привітний лікар. У перші місяці повоєнної розрухи він оперує хворих під дірявим дахом і вірить, що на цій убогій землі буде збудовано нову лікарню.

Центральний герой роману інженер Мартін Петр кидає місто і їде туди, де найважче, щоб продовжити справу своєї коханої, комуністки, яка боролася за світле щастя своєї країни в рядах руху Опору і загинула від рук гітлерівців під час війни. Його не можуть зігнути ніякі випробування, ніякі злигодні.

Усі ці персонажі не схожі один на одного, та водночас між ними є щось спільне, те, що робить їх однодумцями. Це — любов до людей, бажання допомогти їм, зробити їхнє життя кращим, змістовнішим. Це — вміння пожертвувати особистим заради загального, постійне прагнення бути чесним

щодо себе й інших, не йти на компроміс із власним сумлінням. Це — високі моральні вимоги до себе, як до людини й громадянина. Саме ці якості будівників нового суспільства, особливо глибоко розкриті в образі інженера Мартіна Петра, обумовлюють оптимізм книги.

«Година мовчання» є новим ідейним і художнім досягненням письменника. В цій книжці він спромігся подолати схематичність, властиву деяким його оповіданням, зумів піднятися від часткової правди нарис до більш високої правди художнього узагальнення.

Чеська критика одностайно дала високу оцінку роману «Година мовчання», відзначаючи його реалізм, політичну гостроту, актуальність, художність. Майже всі, хто писав про цей твір, згадували про своєрідність його форми. Критик Ян Петрміхль називає «Годину мовчання» романом-баладою і пов'язує його з традиціями чеської прози, які йдуть ще від Ольбрахта. І. Гонзік вважає твір вдалою спробою створення філософського роману, майстром якого в чеській літературі був Карел Ча-

пек. Хоч ці оцінки суперечать одна одній, проте і перший, і другий критики мають рацію. Своєю стрункістю, драматизмом, концентрацією уваги в окремих розділах, які мають самостійне закінчене звучання, на одному з героїв, логічним і навальним розвитком сюжету, нарешті високою поетичністю образного мислення «Година мовчання» нагадує роман-баладу «Микола Шугай» І. Ольбрахта. З жанром філософського роману цей твір пов'язаний ще більш органічно. Всі образи, сюжетні лінії книги підпорядковані ідеї: «Комунізм — це буде влада розуму й абсолютна справедливість». Тема боротьби розуму і знання проти сліпої віри — найбільш суттєва в романі. Це боротьба не тільки проти віри в бога, але й проти декларативної віри у високі ідеали нового світу, яка, проте, не ґрунтується на всебічному пізнанні дійсності, науковому аналізі її явищ, глибокому знанні законів розвитку суспільства та теорії комунізму. Усією силою свого таланту Кліма бореться проти фанатизму, байдужості, пристосовництва. Прагнучи пізнати й відобразити все найважливіше, письменник відмовився від мону-

ментального епічного жанру, а створив ряд самостійних розділів-портретів, об'єднаних в єдине ціле розповіддю про інженера Мартіна Петра. Кліма прагне відтворити безперервність потоку життя, показати образи своїх героїв у розвитку. Він надає читачеві можливість самому домислити, як складеться їхня доля в нових умовах.

Роман «Година мовчання» — складний і вдалий сплав філософської, романтично піднесеної, ліричної й реалістично тверезої форм зображення. Втім, він не позбавлений і недоліків. Прагнучи драматизувати оповідь, письменник місцями надто згущує фарби, майже зовсім викидає зі своєї палітри теплі й світлі тони. В деяких епізодах роману (смерть божевільного Адама, звістка про арешт Давіда і те, як сприймає її Евжена, розмова Павела із священником) відчувається штучність.

Втім, ці хиби знижують цінність роману лише в деталях, а загалом «Година мовчання» — відрадне явище для читача, який шукає в художніх творах серйозних роздумів над сучасною епохою.

К. ШАХОВА

ПОДОРОЖІ І ВРАЖЕННЯ

А. ГРОДНЯНСЬКИЙ

Діловий центр Лондона — Сіті.

АНГЛІЙСЬКІ НОТАТКИ

**ЗА ЩО ПЛАТЯТЬ ГРОШІ МОНАР-
ХАМ? ★ „ПРОЦЕСІЯ СПІКЕРА“ ★
ЧИ ПОТРІБНІ ДЗВІНОЧКИ? ★ МІ-
ШОК З ВОВНОЮ ★ „ДАУНІНГ-
СТРІТ № 10“ ★ „ОКСФОРДКИ“
★ СИСТЕМА „ОДИНАДЦЯТЬ З
ПЛЮСОМ“ ★ ЧОРНЕ НЕБО СОЛ-
ФОРДА ★**

Серед журналістів відомий такий жарт: про країну можна писати лише в тому випадку, якщо прожив у ній сім днів — або сім років. Я провів в Англії більше семи днів і менше семи років. Отже, не буде на цих сторінках барвистих перебіжних вражень, — так само, як не буде і глибокого соціально-політичного аналізу. Ці нотатки є наслідком спостережень і знайомства з тими, даній лише

країні притаманними особливостями, які і наповнюють її життя своєрідним змістом.

На англійських поштових марках зображена королева. Після кожної театральної вистави, як і після кожного кіносеансу, виконується гімн «Боже, борони королеву». Цим гімном закінчуються щодня телевізійні передачі і на 10 мільйонах телеекранів з'являються зображення королеви. Боже, бо-

рони... В газетах постійно вміщують фотографії королеви, її чоловіка, її дітей. Королева верхи на коні, королева приймає військового парад, королева від'їжджає чи прибуває, королева на спектаклі, королева на слоні в Індії! Борони її, боже...

На власні очі я бачив натовп перед брамою Букінгемського палацу, коли наближалися пологи королеви. В кількох «стратегічних» пунктах весь час чергували телевізійні камери. Радіо припинило всі передачі, щоб вчасно подати «найважливіше» повідомлення. Вийшли спеціальні випуски газет!

Я звернувся до кількох знайомих журналістів: мене цікавило, чому і навіщо так багато місця і часу приділяють інформаціям про життя Букінгемського палацу пресі, радію, телебаченню. Відповідали мені однаково: цього бажає публіка. Але засоби інформації в Англії, звичайно, не задовольняють, а навпаки, розпалюють цікавість публіки.

Якщо певна кількість простаків і справді стежить за кожним кроком членів королівської сім'ї, то видавці й власники англійських газет використовують монархію як один із засобів збільшення тиражу своїх видань.

Двічі мені — як іноземному кореспондентові — надсилали запрошення до Букінгемського палацу. Вперше — на церемонію вручення орденів. Після кількох перевірок я опинився в самому палаці. Довгі коридори поєднують невеликі салони, декоровані старовинними картинами й гобеленами. А от і данина сучасності: стіни одного з коридорів розмальовані в цілком модерному стилі. Нарешті — бальний зал. Прислужники в червоних лібреях розміщують запрошених. З балкона лине тиха музика, оркестранти також у червоних лібреях. Нарешті з'являються алебардники в червоних камзолах, а за ними — королева. «Боже, борони королеву», — наполягає оркестр. Розпочалася церемонія. Протягом години королева вручила двісті орденів. Жінки на мить завмирили в низькому реверансі, чоловіки — в глибокому поклоні. Кільком нагородженим присвоєно титул «сер», королева спеціально для цього призначеною шпагою торкається плеча новопосвяченого. Чоловіки у фраках, жінки, яких нагороджували здебільшого за філантропічну діяльність, вдягнені майже буденно.

Вдруге мене запросили на «гарден-парті» — прийом в саду Букінгемського палацу. Протягом

літа влаштовують кілька таких прийомів і кожного разу запрошують по кілька тисяч осіб. Це має свідчити про міцний зв'язок монархії з вірнопідданими. Як здійснюється цей «зв'язок»? На широкій зеленій галявині скупчилося чимало людей. Камердинер запросив членів дипломатичного корпусу до окремого намету, а решта витяглася довгою шпалерою. Королева в супроводі почту посунула вздовж шпалери. Вона зупинилася коло двох-трьох молоденьких міс. Кілька слів (це означає, що ошчасливлені міс прийняті у вищий світ) і далі. Потім з усім почтом зникла в дипломатичному наметі. Тепер гості можуть погуляти по королівському парку, послухати гру двох королівських оркестрів або також завітати до намету — не дипломатичного, ні, намету, де частують чашечкою королівського чаю й тістечками королеви.

Може, в дипломатичному наметі відбувалось щось значне? Ні в якому разі! В XX сторіччі королева англійська не має ніякої влади, і вся «діяльність» її має характер виключно декоративний. Але ця декорація досить коштовна. Розміри бюджету королівського двору ніколи не оголошуються повністю. Відомо лише, що на свої особисті витрати королева щороку отримує з державної казни півмільйона фунтів стерлінгів. Всі королівські палаци перебувають на утриманні міністерства праці. Крім того, всі члени досить численної королівської сім'ї

одержують щороку по кілька десятків тисяч фунтів.

За що ж королеві платять гроші? Формально вона призначає прем'єра. Формально приймає відставку і вирішує, кому бути наступником. Формально. А в дійсності? Звернемось до фактів.

В 1955 році, коли Черчілль пішов у відставку, всім було добре відомо, що новим прем'єром стане Іден: Черчілль сам підготував собі і наступника, і громадську думку. Отже, королеві лишалося тільки підписати документ, підготовлений Черчіллем.

Значно складнішою була ситуація в 1957 році. Після Суецької кризи Ідену довелося досить поспішно подати у відставку. Сам прем'єр був настільки скомпрометований, що рекомендувати наступника не міг. Тоді на сцену виступили дві особи (офіційно — лідери консервативної партії на пенсії, неофіційно — виразники думок й намірів англійського капіталу): сер Уїнстон Черчілль і лорд Солсбері. Після тривалих консультацій у вищих сферах лондонського Сіті, ці двоє запропонували королеві призначити новим прем'єром Гарольда Макміллана. Отже, королева, в основному, затверджує те, що вирішується без неї.

Чим же пояснити живучість британської монархії? Не «популярністю» — її штучно створюють і підтримують. І не тим, що королева уособлює державну владу — влада їй давно вже не належить. Живучість інституту монархії пояснюється тим, що цей лад дуже вигідний і повністю відповідає інтересам тих людей, тієї соціальної верхівки, яка править Великобританією.

Англійський парламент — офіційний орган правління в країні — міститься в самому центрі Лондона. Урочисто підноситься над Темзою палац Вестмінстер — краса й гордість Англії. За винятком великого залу — «Вестмінстер-Холла» — спорудженого за часів середньовіччя, решта будівель виникла на цьому місці в другій половині минулого століття. Зал засідань Палати громад, майже повністю зруйнований під час одного з нальотів фашистської авіації, відбудовано після другої світової війни.

Та хоча будівлі порівняно нові, англійський парламент дотримується традицій, що виникли сотні років тому. Кожного дня перед початком засідань відбувається так звана «процесія спікера»: в чорній тозі, в перуці, він простує церемоніальним кроком до залу засідань. Його оточує почт з п'яти осіб, убраних у такі ж самі старовинні шати: один ніби торує дорогу спікеру, другий несе його жезл, третій підтримує шлейф. Спікер проходить між двома ря-

Робітнича їдальня в Лондоні.

дами лав і сідає на підвищенні. Лави перед ним розміщені не поперек зали і не півколом, як у багатьох парламентах, а вздовж приміщення, обабіч від спікера, і розділені широким проходом. Депутати сидять ніби боком до свого голови, обличчям одне до одного: праворуч від спікера — міністри та депутати правлячої партії, ліворуч — депутати опозиції.

Є ще одна своєрідність в розташуванні депутатів. Ближчі до центрального проходу лави — так звані, «франт бенчіз» («передні лави») займають: члени уряду — з правого боку, лідери опозиції (так званий «тіньовий уряд») — з лівого. І порядок цей одвічний.

Самі засідання відбуваються також відповідно до стародавніх звичаїв. Під час першої години роботи в Палаті громад депутати вносять інтерпеляції — запити до уряду. Порядок цієї процедури такий: інтерпеляції заздалегідь подаються в письмовій формі. Їх нумерують, сортирують, друкують і роздають депутатам (і представникам преси). Спікер по черзі називає депутатів, кожен з яких вигадує лише номер своєї інтерпеляції. Міністр, якого вона стосується (частіше його заступник) з місця дає відповідь. Депутат має право на «уточнююче запитання». Міністр і до нього готовий. Отже, відбувається все це в блискавичному темпі: 40—50 запитань протягом години! Щось на зразок обміну короткими кулеметними чергами. Але майже без втрат з обох боків: запитання ці здебільшого стосуються невеличких локальних справ того виборчого округу, який представляє депутат. В моїй присутності порушувалися питання про встановлення телефону в будинку якогось громадянина, ремонт містка в якомусь селі, незаконне звільнення санітарки з якогось госпіталю, перенесення поштової контори в містечку на іншу вулицю тощо. Трапляються й винятки в цьому потоці дрібних і малоцікавих справ. Так, іноді опозиція використовує процедуру інтерпеляції для нападок на уряд в галузі, скажімо, його міжнародної політики. Про такий намір опозиції стає відомо заздалегідь, і тоді депутати заповнюють депутатські лави, а журналісти — місця для преси. На ці важливі інтерпеляції міністри чи прем'єр часто дають ухильну відповідь, щоб уникнути дискусії з опозицією в не вигідній для себе політичній ситуації. Рівно о 15.30 — тобто через годину після початку засідання — спікер перериває інтерпеляцію, навіть якщо відповіді на неї чекають всі депутати, преса, громадськість. Така традиція. Правило. Закон — це закон! О 15.30 починається «нормальне» засідання. Як правило, депутатські лави пустіють, в залі за-

На Фліт-стріт містяться редакції англійських газет і журналів.

сідань залишається по десятку-другому, а то й взагалі по кілька депутатів з обох сторін. Годинами точаться дебати про нудні параграфи якого-небудь законопроєкту...

Колись Бевін зробив спробу дисциплінувати депутатів: він запропонував транслятувати засідання Палати громад по телебаченню, що дозволило б виборцям контролювати присутність свого депутата. Але цю пропозицію не підтримали навіть однодумці Бевіна — лейбористи.

Трапляються на протязі року і «великі» дні в Палаті громад, коли відбуваються дискусії з важливих політичних проблем. Але і в таких випадках традиційний регламент не порушується. Заздалегідь відомо — з точністю до хвилини — як довго триватиме дискусія. Заздалегідь відомо, хто з боку уряду і хто з боку опозиції відкриє дебати і хто їх завершить.

Поява голови Палати лордів — видовище не менш урочисте ніж поява голови Палати громад. До того ж, за крісло йому править мішок з вовною, яка вважалася колись символом багатства Британської Імперії. Депутати Палати лордів — це герцоги, графи, барони, і, звичайно, лорди. Хоча містяться обидві палати поряд, депутати їх не мають права заходити до чужого приміщення, за винятком рідких випадків, пов'язаних з різними урочистостями. Отже, міністри-лорди не бувають на засіданнях Палати громад. В залі Палати лордів буває не більше двох-трьох десятків титулованих депутатів. Промовці — переважно люди похилого віку — важко підводяться з місць і говорять ще невиразніше, ніж депутати Палати громад, які красномовством також не відзначаються (кажуть, що кожен лорд, який шанує себе, повинен говорити невиразно). Пере-

Оксфорд-стріт — вулиця великих магазинів.

важна більшість лордів не переобтяжує себе участю в засіданнях. І вони мають рацію: Палата лордів втратила будь-яке політичне значення. Теоретично вона може відхилити ухвалу Палати громад, але повторна ухвала перекреслює лордівське «вето». Чим же все-таки займається ця палата англійського парламенту?

Одного разу я потрапив на засідання, під час якого лорди обговорювали правила вуличної торгівлі. В цьому не було нічого дивного й смішного, якби лорди, з причини не зовсім мені зрозумілої, не почали з невлавистим для них темпераментом сперечатися на тему: чи мають право продавці морозива вішати (як це здавна заведено в Англії) дзвіночки на свої візки. Після тривалої дискусії, лорди наклали вето на злощасні дзвіночки. Був то перший за кілька років випадок, коли Палата лордів перекреслила рішення Палати громад. Ця постанова викликала справжню бурю протесту (найбільше обурювалися діти). За кілька днів Палаті лордів довелося повернутися до цієї справи і скасувати своє попереднє рішення.

* * *

Неподалік од Вестмінстерського палацу є вузький завулок, на розі якого завжди стоїть купка туристів, фотографуючи табличку з назвою: «Даунінг-стріт». Кілька кроків — і завулок скінчився. На одному його боці стоять будинки міністерства закордонних справ, на другому — невеличкий, нічим не примітний сірий будиночок, на дверях якого висить табличка «№ 10». Цей будиночок і є резиденцією прем'єр-міністра Великобританії, яку в розмові часто так і згадують: «номер десятій», «з десятого номеру», «в десятому» і т. д.

Будинок під цим номером був

споруджений ще в XVII сторіччі Джорджем Даунінгом. Традиція вимагає, щоб британський прем'єр мешкав і працював саме на Даунінг-стріт. А хто в Англії наважиться порушити традицію?

Будинок № 10 на Даунінг-стріт був і залишається центром влади, місцем, де від імені Британської співдружності націй виносять найважливіші політичні, соціальні та економічні ухвали.

Навпроти резиденції прем'єра міститься один з входів до міністерства закордонних справ Великобританії.

Як свідчить статистика, серед десяти тисяч працівників цієї установи, зайнятих безпосередньо в міністерстві і за кордоном, більший ніж будь-де процент випускників особливих шкіл, які є, власне, приватними школами для дітей дуже заможних батьків. І найбільший процент вихованців Оксфорда чи Кембріджа, які і досі лишаються навчальними закладами англійської аристократії.

Власники великих капіталів посилають своїх синів робити кар'єру у міністерстві закордонних справ — Форін-офісі. Вийшовши на пенсію, колишні послы, радники й керівники департаментів займають відповідальні посади в Сіті — в правліннях великих банків чи концернів, а їх сини, закінчивши Оксфорд чи Кембрідж, в свою чергу переступають поріг Форін-офісу. Це — замкнуте коло. Проте воно має свій початок. І тут варто звернути увагу на систему освіти у Великобританії.

Розповідаючи про систему вищої освіти, слід перш за все пояснити, що таке «коледж».

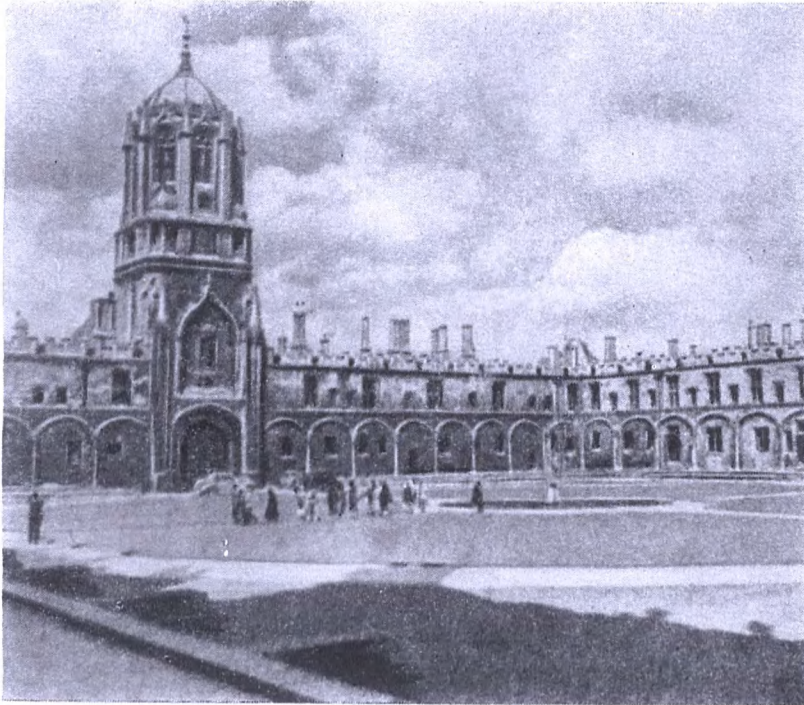
Коледж — це колектив викладачів та студентів, які разом мешкають і разом працюють. Коледж — це кілька будинків, споруджених здебільшого сотні років тому, які відзначаються чудовою архітектурою. Це також сума традицій, які походять з середньовіччя і яких суворо й беззаперечно дотримуються всі члени даного закладу. Своє навчання в Оксфорді кожен новачок починає з того, що обирає той чи інший коледж. Справа не така вже й проста, якщо зважити на те, що кожен навчальний заклад має свої умови й свої вимоги, а тих, хто бажає вступити до того чи іншого коледжу, значно більше, ніж місць у ньому. Лише вступивши до коледжу й одержавши житло, студент може обрати собі факультет.

До університету студент ходить на лекції, які читають переважно «запрошені» професори та викладачі. До університету він учащає також, коли складає екзамени, яких, зрештою, дуже мало: тільки після першого семестру і після третього (останнього) року навчання! Водночас студент у своєму коледжі має «тьютора» — наукового опікуна — з яким працює за програмою, як правило, раз на тиждень. «Тьютор» керує його навчанням, науковою працею, дбає про успіхи, одне слово, опікає.

Кілька зауважень щодо самого процесу навчання. Академічний рік складається в Оксфорді з

Ітон. Тут готують майбутніх правителів Великобританії.

Один з численних оксфордських коледжів.

трьох семестрів; кожен семестр триває 8 тижнів, кожен має свою традиційну назву, свій традиційний початок і традиційне закінчення. Ще один цікавий звичай: всі члени даного коледжу — тобто, і студенти, і «тьютори» — мусять обов'язково зустрічатися двічі на день, за обідом і за вечерею. Прихильники оксфордської системи навчання твердять, що це правило сприяє «науковому обміну»: за столом, мовляв, виникають невимуслені дискусії, які «сприяють збагаченню інтелекту».

Коли вперше знайомишся з Оксфордом, в око падають стародавні будівлі й стародавній одяг студентів: ще й досі вони носять чорні тоги (довші чи коротші — в залежності від року навчання), чорні квадратні капелюшки. Цей одяг є обов'язковим для урочистих церемоній та під час екзаменаційних сесій. Зате особливі краватки «оксфордки» (кожен учбовий заклад в Англії має «свою» краватку) носять завжди і навіть частенько по закінченні університету.

Кембрідж я відвідав навесні. Після огляду таких самих коледжів, що й у Оксфорді, після прогулянки по чудовому парку, якого Оксфорд не має (різницю між університетами старанно підкреслював мій добровільний гід), ми сіли відпочити просто на густому газоні біля квітника.

Кембрідж конкурує з Оксфордом не лише під час щорічних регат на Темзі. Університети конкурують і в науці. В Оксфорді дедалі виразніше домінують гуманітарні науки. В Кембріджі — точні.

На цьому також не без гордошів наголошував мій знайомий. Проте дальший розвиток наукової роботи в Кембріджі гальмує складна система фінансування (це стосується також і Оксфорда).

— А в нашу епоху, коли саме розвиток точних наук визначає становище країни в світі, брак наукових кадрів загрожує Англії тим, що її випередить не лише СРСР і США, а й ФРН, — з сумом додав мій гід. — А тим часом англійські університети витрачають на наукову роботу 12 млн. фунтів на рік, тоді як окремі фірми, що працюють на озброєння, дозволяють собі витратити лише на дослідну роботу понад 240 млн. фунтів!

Переконуючи мене в «демократизації» Оксфорда й Кембріджа, мій гід старанно підкреслював, що до цих університетів приймають тепер не тільки вихованців «паблік-скул», а й випускників «гремер-скул».

Що ж це за школи? Справа в тому, що єдиної шкільної системи в Англії не існує: п'ятирічні діти потрапляють до «праймері-скул» — основної школи, в 11 років переходять до «гремер-скул» (для здібніших), або до «секндері модерн скул» (для решти). Куди саме потрапить дитина — вирішують горезвісні в Англії екзамени під назвою «одинадцять з плюсом». Протягом довгих років громадськість країни піддає цей метод шаленій критиці. Справа в тому, що ті, хто потрапив до «гремер-скул», дістають не лише кращу підготовку, але й офіційне право на дальше продовження освіти.

Для п'ятнадцятирічних випускників «секндері модерн скул» двері всіх учбових закладів закриті. Освіта їх вважається закінченою, які б здібності вони не виявили протягом навчання.

Більшість учителів вважає таку систему шкільної освіти антипедагогічною: адже визначити рівень здібностей одинадцятирічної дитини ще дуже важко.

Проти такої системи шкільної освіти виступають компартія й робітничі профспілки: діти заможних батьків, у яких і кращі домашні умови, і платні «репетитори», мають значно більше шансів потрапити до «гремер-скул».

Класовість цієї системи визнають і ті, кому вона на користь; в книзі «Блискуча труна» відомий англійський публіцист Поттер пише: «Із 100 дітей робітників заведве 16 успішно складають ці відбірні екзамени. З цієї кількості лише 5 закінчують повний курс «гремер-скул» і не більше двох наважується складати вступні екзамени до університету».

Але система «одинадцять з плюсом» існує собі далі. І це не єдине лихо англійських шкіл. В Англії нема єдиного, централізованого шкільного бюджету, школи утримуються на місцеві кошти. Це призводить до хронічного браку муніципальних шкільних приміщень, більшість яких, до того ж, не відповідає своєму призначенню, позбавлена елементарних санітарних умов. Проте людей, що стоять при владі в Англії, мало хвилює такий стан речей. Чому? А тому, що їх діти навчаються в школах, які забезпечені всім необхідним. Бо в Англії, крім названих вище, існують ще так звані «паблік-скул» — школи для дітей найзаможніших батьків.

«Паблік-скул» — специфічно англійський учбовий заклад, з багатовіковими традиціями. Школа цього типу в Ітоні, наприклад, заснована в 1440 році. Незважаючи на назву, нічого «публічного» в цих школах немає — це типові приватні школи з дуже високою платою за навчання (в тому же Ітоні — 400—500 фунтів стерлінгів на рік, що дорівнює річній зарплаті робітника). Англійські аристократи звичайно записують дитину до «паблік-скул» одразу ж по народженні — і по можливості, туди, де навчались батько, дід і прадіди. Містяться ці заклади, як правило, в старовинних маєтках, у мальовничій сільській місцевості. Учні не лише навчаються, але й живуть тут, а додому приїждять тільки на свята.

Вихованці саме цих шкіл заповнюють згодом коледжі Оксфорда й Кембріджа. Члени верховного суду Англії (всі без винятку!) — вихованці саме цих шкіл. Єпископи англійської церкви (всі без винятку) — вихованці саме цих шкіл.

Всі без винятку міністри, майже всі депутати-консерватори палати громад і переважна більшість вищих офіцерів армії та флоту — вихованці цих «паблік-скул».

Так само, як Сіті символізує собою фінансовий світ Великобританії, назва «Фліт-стріт» вважається синонімом слова «преса». Фліт-стріт — це вулиця в Лондоні, на якій розмістились редакції найвідоміших англійських газет.

Ранком 17 грудня 1960 року на цій вулиці перед дверима однієї з популярних лондонських газет «Ньюз кронікл» та вечірньої «Стар» зібрався тритисячний натовп співробітників цих газет: з оголошення, яке висіло на дверях вони довідалися, що обидві газети ліквідовано, а всі вони — безробітні.

Власники вирішили ліквідувати газети, тому що їх не влаштував малий прибуток. Чим же визнається прибуток тієї чи іншої англійської газети? Так само, як в США, бюджет газети дедалі менше залежить від її тиражу. В Англії навіть мільйонні тиражі не приносять прибутку. Приносить його єдине — реклама. Якщо газеті не замовляють потрібної кількості реклам, вона не перекриває дефіциту. Які ж газети мають шанси на те, щоб «вижити» на англійському ринку преси? Відповідаючи на це запитання, спеціалісти поділяють всі лондонські газети на дві категорії: бульварні — типу «Дейлі Експрес» (тираж — 4 мільйони примірників) і солідні — як «Таймс», розраховані на найзаможніших читачів, яким, власне, і адресується більшість рекламних оголошень.

Але для англійської преси скінчилося спокійне життя: процес концентрації капіталу сягнув і сюди. І згадане закриття двох газет — один з проявів цього процесу. Трапилося звичайне в капіталістичному світі явище: їх акції купив власник іншого концерну. За півтора мільйона фунтів стерлінгів він придбав будинки, друкарні, а також (як він, безперечно, сподівався) і читачів обох цих газет, хоча консервативний напрямок видань нового власника докорінно відрізняється від ліберальних тенденцій газет, які він «проковтнув».

Це — лише один епізод із шаленої «війни преси», яка точиться зараз в Англії.

А втім, незважаючи на «війну», більшості англійських газет властива єдина ідентична риса: всі вони в тій чи іншій формі є опорою існуючого ладу. І солідна консервативна «Таймс», що претендує на «незалежність» і бульварна «Дейлі Експрес», що проголошує свою «безпартійність»,

охороняють інтереси правлячої верхівки. Окремо від цього злагодженого хору стоїть лише одна газета — «Дейлі Уоркер», орган Комуністичної партії Великобританії.

Сіті, Даунінг-стріт, Оксфорд-стріт — все це розташовано в межах англійської столиці. Але ж Англія — це не тільки Лондон, хоч саме Лондон визначає політичне, економічне й культурне обличчя країни.

Якось столичне телебачення передавало нарис «Глазго — друге місто королівства». Людина, що зупинилась у вестибюлі готелю, поряд зі мною, перед екраном телевізора, здивовано пробурмотіла:

— Дивно! Я завжди вважав що Лондон — друге місто королівства після Манчестера!

Він, звичайно, виявився мешканцем Манчестера. Йому я і завдячую остаточним вибором свого маршруту.

...Центр Манчестера не дуже відрізняється від центра столиці Великобританії. Ті самі величезні магазини, та сама криклива реклама, такі самі фільми, таке саме несмачне меню в ресторанах (англійці лише нещодавно — цьому сприяв розвиток туризму — перестали вважати свою кухню найкращою в світі). В Манчестері такий самий, як у Лондоні, рух автотранспорту, який давно вже переріс тісні, зовсім не пристосова-

ні для такого руху вулички. Але від'їдьте автобусом будь-якого маршруту з центральної площі Піккаділлі (як у столиці!) і за кілька хвилин ви потрапляєте у горезвісні «сламс» — манчестерські нетрі. «Сламс» — це нескінченна плутанина вуличок, завулків, цілих районів, забудованих бридкими старими будиночками з червоної цегли, в яких і досі мешкають в умовах, що не відповідають мінімальним санітарно-гігієнічним вимогам, сотні тисяч мешканців Манчестера. Один такий район починається недалеко від стін Манчестерського муніципалітету — 70 тисяч старих будиночків, в яких мешкає від 200 до 300 тисяч осіб.

Тим часом нові житлові будинки в Манчестері споруджуються дуже повільно. Підраховано, що при таких темпах забудови на ліквідацію манчестерських нетрів доведеться витратити принаймні 45 років.

Відвідав я й сусідній з Манчестером Солфорд. В цьому містечку сконцентрована велика кількість промислових підприємств, і сажа з численних димарів осідає на дахах будинків, фарбує в чорне стіни. До того ж, через місто проходить кілька залізничних колій і на деяких вулицях — навіть в центрі — здається, що і небо над головою — чорне. Всюди домінує чорна барва нудьги і безнадії.

Переклад з польської

В центрі Манчестера.

ПРОПАГАНДИСТ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

В українському літературознавстві досі не висвітлено ролі канадської поетеси Флоренс Рендал Лайвсей як пропагандистки української літератури в Канаді. Її перекладацька діяльність серйозно не досліджувалася, в канадсько-українській періодиці їй присвячено було лише кілька невеличких статей-заміток. А слід зазначити, що Ф. Р. Лайвсей була першим перекладачем творів Тараса Григоровича Шевченка на англійську мову в Канаді. У 1916 році вона видала книжку «Пісні України з русинськими поемами». В ній вміщено понад 100 українських народних пісень і кілька поезій Тараса Шевченка, Степана Руданського, Юрія Федьковича та Ісидора Воробкевича.

Живучи у Вінніпегу, Флоренс Лайвсей була у близьких стосунках з канадськими українцями. В той час у різних містах країни утворювались українські читальні, бібліотеки, виникали гуртки художньої самодіяльності. Росла й міцніла Українська соціал-демокра-

Флоренс Рендал Лайвсей.

тична партія, регулярно виходив її друкований орган — газета «Робочий народ». У Вінніпегу т. зв. «народовці» видавали газету «Український голос», у тому ж місті виходила і газета «Канадський русин».

Ліберальна партія, намагаючись завоювати прихильність українських поселенців, видавала газету «Канадський фермер».

Поетеса Флоренс Лайвсей зацікавлюється «людьми в кожухах» (так тоді називали українських емігрантів), вивчає їхню мову, історію і літературу. Вона встановлює творчий зв'язок з Павлом Кратом, який у той час відігравав важливу роль в громадському житті українців у Канаді, був автором кількох збірок поезій, оповідань і нарисів.

Ще задовго до виходу книги «Пісні України» Флоренс Лайвсей виступила з лекціями про українську літературу. Наприклад, 7 березня 1915 року вона прочитала у Вінніпегу лекцію про українську поезію. Свій виступ поетеса ілюструвала кількома поезіями Шевченка і Федьковича у власному перекладі. Оповідання Марка Вовчка вона назвала «перлинами української літератури».

Працюючи над перекладами українських народних

пісень, Лайвсей вивчала наш фольклор. Вона так захопилась цією галуззю української культури, що виступила на з'їзді Національної Ради жінок 1917 року у Вінніпегу з доповіддю «Український фольклор».

Слід зауважити, що переклади Флоренс Лайвсей не відзначаються ні високою майстерністю, ані глибоким осмисленням змісту оригіналів. Часом навіть хибують на примітивність, оскільки позбавлені милозвучності українських народних пісень.

До багатьох перекладів поетеса дала свої примітки і коментарі, в яких також є багато неточностей і перекручень. Але ж це не можна ставити за провину поетеси, бо вона лише поверхово знала українську мову, не вивчила глибоко української історії, літератури. Її консультантами і дорадниками були українські націоналісти, які перекручено тлумачили українські народні пісні, зокрема, історичні.

На книжку «Пісні України» — першу книжку такого роду в Канаді — з'явилося чимало рецензій в канадських газетах і журналах. Поява цієї книги розцінювалась пресою, як «надзвичайне явище». Зрозуміло, критики, які не знали української літератури, не могли дати глибокої та об'єктивної оцінки книжці «Пісні України». Вони захоплювались самим фактом її появи й підкреслювали її доцільність, посилаючись на те, що до Канади постійно прибувають тисячі українських емігрантів, про яких слід знати канадцам інших національностей, зокрема англосаксонського походження.

В 1924 році з'явилась перша серйозна рецензія на антологію Лайвсей у радянському журналі «Червоний шлях» (Харків). Рецензія належала перу поета Івана

Кулика, який перебував тоді в Канаді на дипломатичній роботі.

Іван Кулик писав:

«Ця надзвичайно цікава, вже як певне з'явище, книжка вийшла ще в 1916 р., але у нас нічого не було відомо про неї, тому я вважаю, що зрецензувати її, хоч і пізно, все-таки варто. Я назвав цю книжку цікавим з'явищем, і таким вона є в англійській літературі, бо до того часу англійські читачі могли знати хіба 6 поезій Т. Г. Шевченка у перекладі Е. Л. Войніча та дещо з того, що увійшло у збірник «Слов'янські класики».

Досить глибоко проаналізувавши книжку, Іван Кулик вказав на її слабкі місця, але водночас підкреслив деякі вдалі переклади.

Після виходу «Пісень України» поетеса і далі невтомно працювала над перекладами творів української літератури.

В листі до Павла Крата від 19 липня 1916 року Флоренс Рендал Лайвсей пише, що їй подобається творчість Лесі Українки і просить надіслати їй біографію поетеси.

Працювала Ф. Р. Лайвсей і над перекладами поезій Івана Франка. Про це повідомлялось у журналі «Україна» (Вінніпег, № 2—3, 1918 р.), у статті «Свіжі праці»:

«Добродійка Ф. Р. Лайвсей, відома вінніпегська поетеса та письменниця й талановита авторка цінного збірника «Пісні України», працює даліше невтомно над збагаченням англійської літератури зразковими перекладами з багатого скарбниці української поезії.

Останніми часами звернула письменниця свою пильну увагу на поетичну спадщину покійного Івана Франка. Його творчості посвяти-

ла вона окрему статтю, й зілюструвала її кількома дуже удачними перекладами найбільш характеристичних Франкових поем.

Рівночасно п. Лайвсей не спускає з ока пребагатого поля усної пісенної творчості українського народу, й переклала свіжо на англійську мову слідуючі наші чудові пісні...» Далі автор статті подав назви колискових пісень, які переклала на англійську мову Ф. Р. Лайвсей, а саме: «Ой, ходить сон», «Ой, спи, дитя», «Ой, лю, лю, малий Івасеньку», «Поламалася колисонька новая», «Спи, моя дитино» і «А ти поїхав». (Наскільки нам відомо, ці переклади не були видані окремою книжкою).

Як бачимо з наведених прикладів, поетеса докладала багато зусиль і присвячувала чимало часу пропаганді української пісні та поезії в Канаді. До кінця свого життя вона цікавилась українською літературою.

Померла Флоренс Рендал Лайвсей 28 липня 1953 року на 78 році життя.

Крім перекладів з української на англійську мову, вона писала і свої оригінальні твори, які вийшли двома книжками — «Торба пастуха» і «Рятівник солі». Вона також збирала і відредагувала літературні праці свого чоловіка, які видала 1947 року окремою книгою.

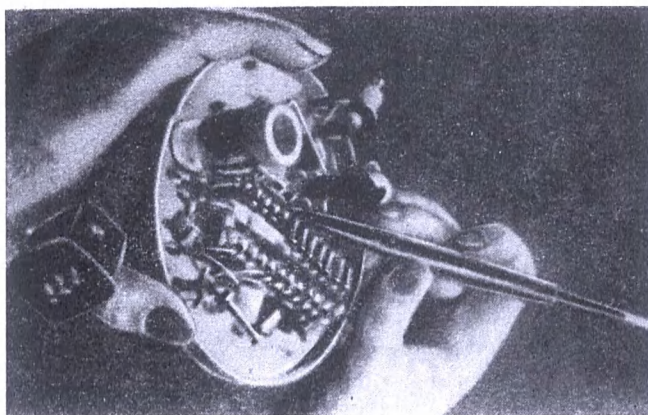
Будемо сподіватися, що у багатотомній «Історії української літератури», яка зараз підготовляється, ім'я Флоренс Рендал Лайвсей знайде своє місце, її переклади будуть належно оцінені.

А ці кілька рядків хай будуть замість вінка на її могилу.

Петро КРАВЧУК

м. Торонто, Канада

МІНІАТЮРИЗАЦІЯ В ТЕХНІЦІ

Такий вигляд має радіопередавач штучного супутника Землі, який важить усього кількадесят грамів. Звичайна автоматична ручка, яка на цьому фото вказує на одне із з'єднань передавача, здається досить солідною спорудою. Техніка мініатюризації досягла тут дуже високого рівня. А в галузі медицини тепер розроблено конструкцію мініатюрної телевізійної камери, яка може бути введена до стравоходу людини і показувати звідти на екрані телевізора лікаря різні порушення внутрішньої поверхні шлунку.

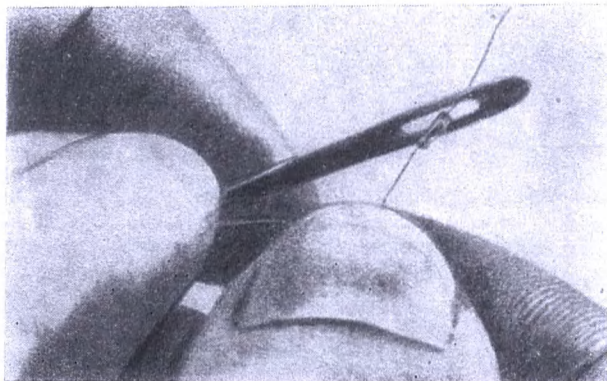
Ось мініатюрна фотографічна лампа-виблиск, що лежить поруч із звичайною. Вона своїм розміром майже дорівнює нігтю пальця, але дає світло цілком достатнє для фотозйомки. Волокно лампочки зроблено з цирконію. Рефлектор для такого виблиску має в діаметрі всього 5 сантиметрів.

Насамперед — уловимося, що таке мініатюризація!

Цим словом називають досить складне технічне мистецтво зменшення найрізноманітніших приладів, при якому повністю зберігаються всі їх якості. Мініатюризація особливо корисна у виробництві маленьких радіоприймачів, фотографічних, кіно-і телевізійних камер, електричних двигунів і різних електронних приладів: вони зменшуються тепер так, що це ще кілька років тому було б просто недосяжним.

Одною з головних причин, які призвели до нечуваного розвитку мініатюризації, був прогрес у галузі космічних досліджень. Щоб одержати максимальну кількість наукових даних з кожного випробування, треба було вмістити в космічному апараті якнайбільше різноманітних приладів. І це вимагало граничного зменшення таких приладів. Розвитку мініатюризації вимагали також і потреби медицини, необхідність значного зменшення приладів для внутрішньої діагностики людського організму.

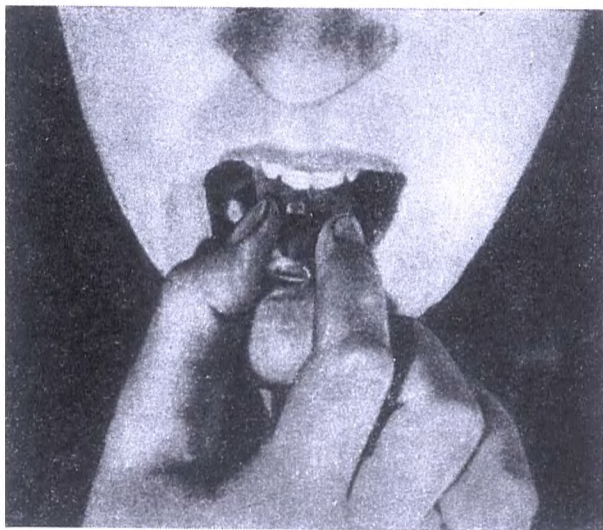

Мініатюрна електролампочка. Вона така маленька, що вільно проходить крізь вушко звичайної голки. Вживається ця лампочка в електронних лічильних машинах, що «читають» з великою швидкістю перфоровані картки. Джерелом світла в лампочці є вольфрамова дротинка завтовшки в одну десятину діаметра людської волосинки.

При створенні слухових апаратів для людей, що погано чуять, широко вживаються транзистори. Ось надчутлива модель такого апарату, що посилює звук у 400 разів і складається з 153 частин. Весь апарат, разом з електричними батарейками для його живлення, важить тільки 14,2 грама. Він автоматично притищує раптовий шум, який при такому підсиленні був би шкідливим для людського вуха.

Щоб полегшити лікареві встановлення діагнозу, пацієнтка ковтає пілюльку-радіопередавач. Це мініатюрний устрій, що надсилає з шлунку й кишок радіосигнали, які розповідають про перебіг травлення. Він передає також дані про кислотність і температуру, при якій відбувається травлення їжі. Сигнали приймаються спеціальним понадчутливим приймачем і відбиваються на осцилоскопі.

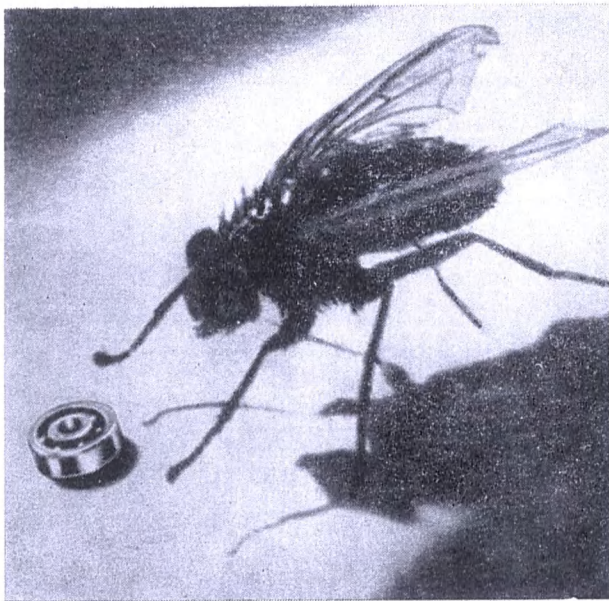

Перша модель справді кишенькового телевізора завбільшки з книжку середнього формату. Він дає досить чітке зображення і живиться від звичайних батарейок для кишенькового ліхтарика. Телевізор діє на відстані до 10 кілометрів від передавача.

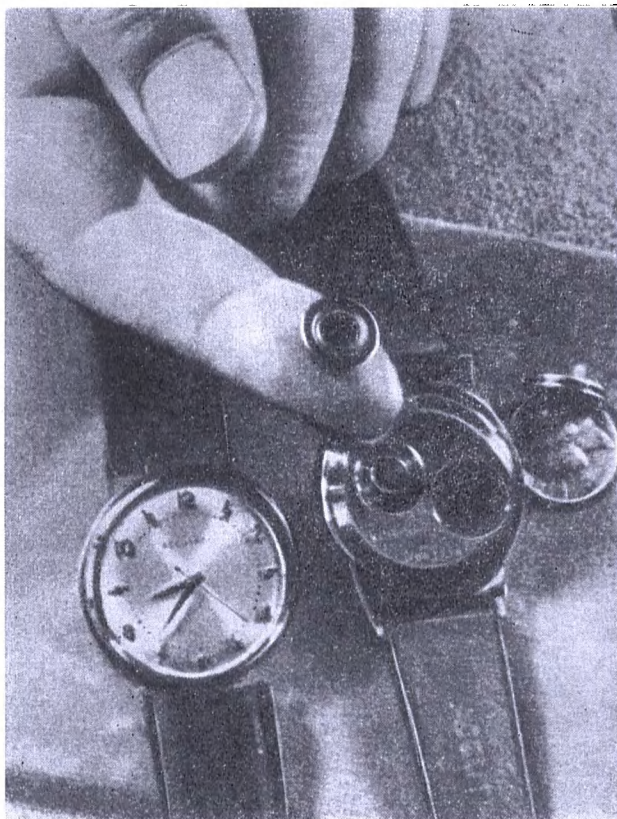
Перстень - магнітофон, який носять на пальці. Замість феромагнітної плівки звукопис робиться на спеціальній сталій дротинці. Цей мініатюрний магнітофон працює від крихітних батарейок, містить у собі малесенький репродуктор.

На цьому фото у збільшенні показаний найменший в світі шарикопідшипник. Як бачимо, він не здатний навіть злякати муху, бо лише трошки більший від крапки, що її робить на папері друкарська машинка. Але він виконаний з великою точністю до 254 стотисячних міліметра. Такі шарикопідшипники застосовують на штучних супутниках Землі, а також у зверхшвидкохідних зуболікарських бормашинах.

Малесенька батарейка для ручного годинника. Хоч вона вільно вміщується на кінчику пальця,— батарейка має енергію достатню для безперерійного ходу годинника протягом року. Цей електрогодинник помиляється не більше, як на 2 секунди на тиждень.

Сто блискавок на секунду

За підрахунками вчених, щосекунди небо над землею кулею перетинається майже ста блискавками. Під час сильних бур за одну годину відбувається від 8 до 9 тисяч електричних грозових розрядів. Звичайно блискавки бувають у 2—3 кілометри завдовжки, але трапляються навіть й 10-кілометрові.

Підземний розвідник

Для того, щоб звести будинок, треба наперед дослідити структуру ґрунту, на якому він має стояти. Досі в таких випадках бурили свердловину і брали з неї проби ґрунту. Тепер у Польщі сконструйовано спеціальний прилад, названий ударно-оборотним зондом. Він складається з металічної трубки і особливої «кінцівки» з... вітрячком! При дослідженні структури ґрунту зонд вбивають на задану глибину й за допомогою вертушки повертають вітрячок. Сила опору, який чинять крильця вітрячка, відмічається на шкалі приладу й перераховується в одиниці, відповідні особливостям ґрунту.

Дирижабль з атомним двигуном

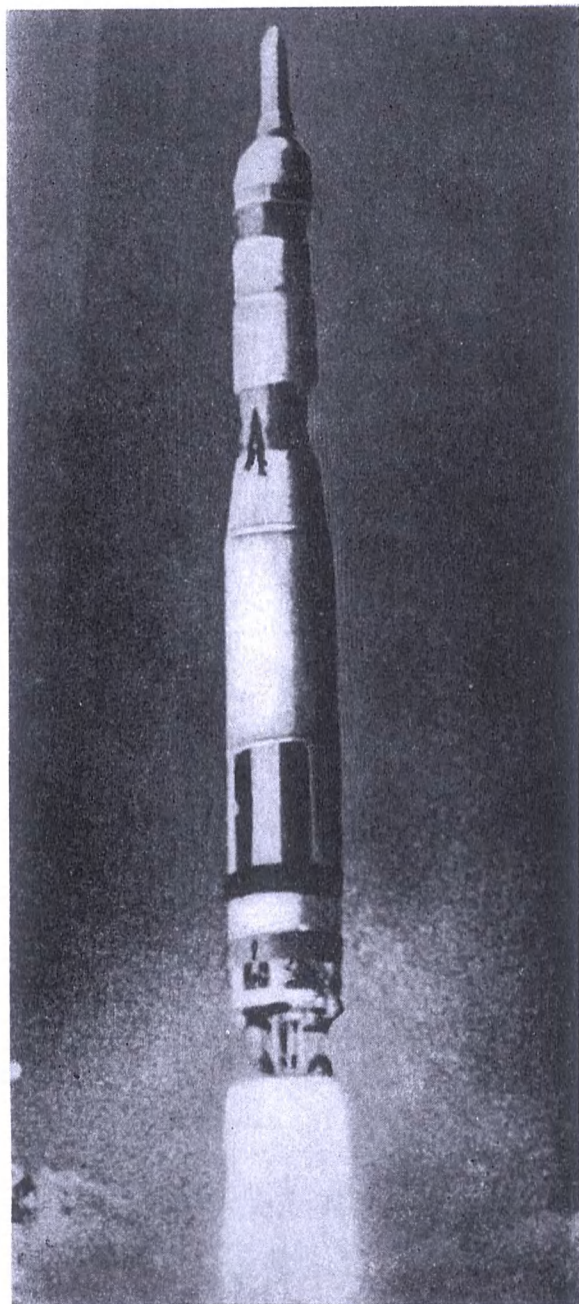
Австрійський інженер Еріх Фереш одержав патент на дирижабль з атомним двигуном. 500-грамового запасу палива має вистачити для польоту на 500 000 кілометрів при максимальній швидкості 410 кілометрів на годину. Інженер Фереш твердить, що оскільки балон дирижабля наповнений невибухаючим газом гелієм, новий апарат зможе з успіхом конкурувати з реактивними літаками.

Однак досі новий дирижабль існує лише в кресленнях. Якщо Ферешу пощастить дістати потрібні кошти, він гадає збудувати дирижабль протягом одного року.

Велика болгарська електростанція

У Болгарії завершується будівництво великої теплової електростанції «Маріца-Схід». Перед другою світовою війною Болгарія виробляла 200 мільйонів кіловат електроенергії на рік. Нова електростанція уже тепер дає щороку 2 мільярди кіловат, а після повного завершення будівництва країна одержуватиме щороку 25 мільярдів кіловат!

МІЛІТАРИСТИ

Запуск американської військової балістичної ракети з макетом ядерної голівки.

Американські мілітаристи дедалі розширюють сферу своїх космічних досліджень, намагаючись використати їх для воєнних потреб, бо вони вважають космічний простір стратегічним театром завтрашнього дня. Вони запускають чималу кількість найрізноманітніших космічних літальних апаратів і супутників Землі, призначених для шпигування, дальнього зв'язку і навіть для приставлення ядерних зарядів. Такі заходи, що загрожують безпеці й миру всього світу, викликають енергійний протест Радянського Союзу й соціалістичних країн, бо головною засадою їх міжнародної політики є мирне співіснування й недопущення воєн.

Ми з великою повагою ставимося до незаперечних успіхів американської космонавтики, до її науково-технічних досягнень; втім, із ще більшою рішучістю слід протестувати проти тих заходів деяких американських кіл, які загрожують мирному співіснуванню народів. А слід визнати, що військові спеціалісти США виявляють неабияку винахідливість саме в такій галузі, — хоч з іншого боку, реальні результати, яких вони досягають, далеко не виправдовують надій мілітаристів.

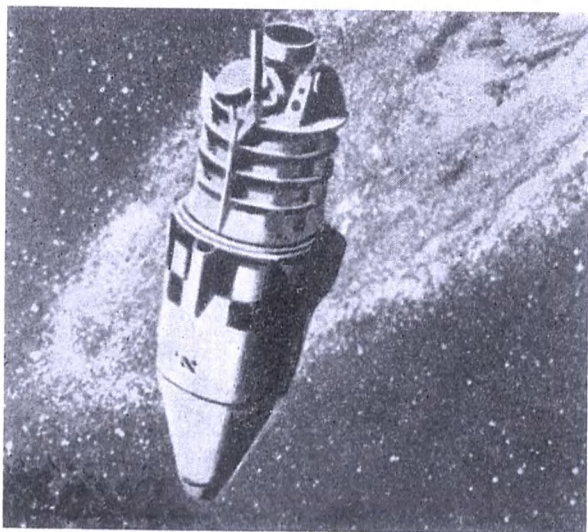
Спинимося на деяких таких мілітаристських заходах.

1.

Першою, дуже поширеною галуззю подібних досліджень, є запуск деяких штучних супутників Землі, призначених для зв'язку на далеких відстанях. Адже американські штаби дуже зацікавлені в тому, щоб підтримувати зв'язок з численними військовими базами, розташованими в усьому світі, а також з ракетними плавучими базами, розміщеними в морях і океанах як на поверхні, так і під водою.

Безумовно, вони в значній мірі можуть налагодити зв'язок далекої дії в глобальному масштабі, а отже, й бути використаними у воєнних цілях. І в той же час виникають великі сумніви щодо ефективності дії таких супутників-зв'язківців за умов ракетно-ядерної блискавичної війни, що могла б охопити

І КОСМОС

Американський штучний супутник Землі типу «Мідас».

весь світ. Адже саме в такому випадку події й справді розвиватимуться блискавично, і спостереження за ними, подальше планування й реалізація були б цілком неможливими навіть для найоперативнішого штабу, обладнаного досконалими засобами зв'язку.

Неважко зрозуміти, що коли б справа дійшла до такої глобальної війни, то вирішальні її дії розгорнулися б протягом перших кільканадцяти хвилин, передбачених планами, розробленими штабами ще в мирні часи. Отже, хіба за таких умов можна було б щось виправляти, корегувати? Безсумнівно, ні.

Втім, американські спеціалісти з космонавтики, охоплені мілітаристським запалом, не зважають на факти, які приступні розумінню навіть школяра. Вони вдаються до безрозсудних вчинків, як це було, наприклад, з їхньою ракетою, що, незважаючи на рішучі протести вчених цілого світу, розсипала в космічному просторі навколо Землі 350 мільйонів мідних голок начебто з метою відбивання радіохвиль (горезвісний проект «Вест-Форд»).

Для військової мети призначені й нові штучні супутники Землі типу «Транзит», що мають служити для визначення позицій підводних човнів противника і надводних кораблів з балістичними ракетами на палубі.

2.

Іншим засобом використання космічного простору для мілітаристичних цілей є розвідувальні спостереження, які провадяться спеціально призначеними для цього штучними супутниками Землі...

Сучасна техніка дозволяє провадити точне спостереження наземних об'єктів з штучного супутника як удень, так і вночі, за будь-яких умов. З орбіти супутника сучасні прилади вже можуть спостерігати об'єкти розміром лише в кілька десятків сантиметрів, а наслідки таких спостережень негайно передаються на Землю за допомогою радіозв'язку. Крім того, зроблені штучним супутником фотографії можуть також викидатися на власну територію в капсулах, хоч цей другий метод вимагатиме значно більше часу, бо треба чекати доки штучний супутник опиниться над територією своєї країни.

І все ж таки, навіть найдосконаліше обладнання супутника-шпигуна не дасть можливості «побачити»

те, що діється під поверхнею землі. А ми знаємо, що сучасні стартові майданчики для міжконтинентальних ракет розташовуються саме під землею.

Першими американськими розвідувальними штучними супутниками Землі були апарати типу «Самос», запуск яких США розпочали в 1960 році. З того часу запуск об'єктів такого призначення дедалі розширюється, хоч з цілком зрозумілих причин Сполучені Штати Америки не подають будь-яких подробиць у цій галузі.

3.

Досі йшлося про, так би мовити, пасивні мілітаристичні заходи, до яких вдаються американські військові спеціалісти від космонавтики. Значно більш небезпечний характер мають наміри деяких військових кіл США розмістити на штучних супутниках землі ядерні бомби. Такі бомби, за проектом, скидатимуться з штучного супутника над територією противника за радіонаказами.

Поки це тільки божевільний проект, і не треба пояснювати, що його здійснення, бодай в експериментальному плані, було б страхотливою грою з вогнем. Тепер потужні міжконтинентальні ракети зберігаються на старанно захищених стартових майданчиках і над ними існує постійний контроль. А запроєктовані скаженими мілітаристами штучні супутники з ядерними бомбами, які кружлятимуть по своїй орбіті навколо Землі, становили б грізну небезпеку для людства, бо контроль над ними був би значно складнішим. Адже досить вийти з ладу будь-якому запобіжному устрою такого супутника — і ядерні бомби почнуть падати й призведуть до жахливої катастрофи. А навіть коли б і не сталося якоїсь аварії з запобіжними устроями, не слід забувати ще й про іншу небезпеку.

Відомо, що штучні супутники Землі через деякий час починають поступово знижуватися й зрештою падають на поверхню планети; щоб цього не сталося, їх треба знищувати в атмосфері. Такою мусить бути й доля запроєктованого супутника з ядерними бомбами. Але його знищення разом з ядерними зарядами призвело б до розсіювання в атмосфері значної кількості радіоактивних речовин і навіть випаданню левної їх частини на поверхню Землі. До чого це може привести — знає тепер навіть малописьменна людина.

На щастя, досі такий проект не реалізується. Справа в тому, що американські фахівці не переконані

Штучний супутник «Кур'єр 1-В» розвідувального призначення, запущений в США 1960 року.

в ефективності такого проекту. Адже із супутника можна провадити бомбардування обраних місць Землі лише тоді, коли він опиниться над цією територією, що навіть у разі запуску великої кількості таких космічних апаратів потребувало б багатьох годин чекання. Отож стратегічна придатність подібної «ідеальної», як твердить дехто з американських спеціалістів, космічної зброї була б дуже обмеженою, ілюзорною, бо мала б скоріше залякуючий, терористичний характер, ніж воєнний.

4.

Тепер мілітаристи з Пентагону носяться з новим проектом створення у космосі воєнних баз на штучних супутниках Землі. Минулого року президент Джонсон затвердив рекомендований Пентагоном проект будівництва воєнної заселеної космічної орбітальної станції «Мол». Ця система має складатися з лабораторії, розміщеної в сталевому семиметровому циліндрі діаметром понад два метри, і капсули, яка може відокремлюватися. Для повернення екіпажа на Землю капсула з космонавтом відокремлюється від лабораторії й спускається вниз, а лабораторія лишається на орбіті й зустрінеється з новою капсулою, яку запускають на орбіту з Землі.

Передбачається, що екіпаж змінюватиметься кожні два тижні чи раз на місяць. На борту космічної лабораторії буде зброя, радіоелектронна й оптична апаратура для зв'язку, навігації, радіолокації, розвідки й інших військових потреб. Відносно низька орбіта станції «Мол» (близько 550 кілометрів) дозволить провадити спостереження й розвідку території у великому радіусі. Ці роботи по створенню першої воєнної заселеної орбітальної космічної станції «Мол» уже розпочалися у вересні 1963 року. Пентагон вважає, що перший політ «Мола» відбудеться у 1967—1968 роках.

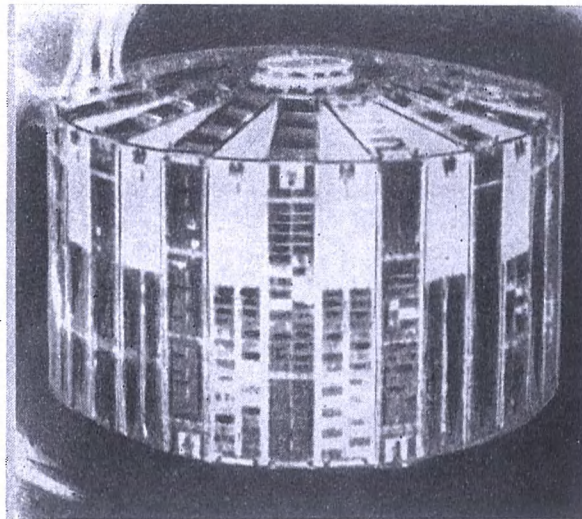
Американські військові інженери працюють також над створенням низки штучних супутників, призначених для висадки на територію противника десанту. Фантастичність подібних проектів очевидна всім. Цілком зрозуміло, що спуск на Землю кількох десятків космічних парашутистів не матиме жодного практичного значення.

Особливу групу космічних воєнних заходів становлять також запроєктовані Пентагоном штучні супутники для розсіювання навколо Землі хімічних речовин, невеличких вибухових снарядів, карборундового порошку тощо, призначених для пошкодження ракет і космічних апаратів противника. Сюди ж відносяться й потужні вибухи ядерних бомб на великій висоті, що створювали б штучні райони радіації й виключали б можливості радіозв'язку для апаратів противника. Не кажучи вже про велику шкідливість подібних заходів для населення нашої планети, здійснення їх становило б загрозу для апаратів обох сторін, їх ракет та штучних супутників.

5.

З усіх цих поглядів стає зрозумілим відносно невелике воєнне значення штучних супутників Землі; вони дуже важливі для всебічного наукового дослідження космосу, але мало придатні для використання в мілітаристичних цілях, і їх цінність у цій галузі надто перебільшена.

Насамперед, такі воєнні штучні супутники відносно легко можна знищити, в усякому разі, значно легше, ніж балістичні ракети. Як відомо, радянська техніка має тепер можливості запускати космічні ракети у напрямі штучних супутників з такою точністю, що вони наближаються до них на відстань усього кількох кілометрів. Якщо на такій ракеті вмістити ядерний заряд, то вона з цілковитою певністю знищить воєнний супутник.

Американський штучний супутник типу «Транзит», який служить визначенню позицій надводних кораблів і підводних човнів з балістичними ракетами на борту.

Більше того, знищення штучних супутників Землі, хоч яким би це не здавалося парадоксальним, виявляється значно простішою справою, ніж знищення балістичної ракети. Це пояснюється тим, що штучний супутник, який обертається по своїй орбіті навколо Землі, може бути своєчасно помічений, його орбіта за відносно нескладними розрахунками обчислюється дуже точно, і тому заздалегідь можна приготувати й запустити ракети для знищення супутника, тоді як для балістичної ракети ці розрахунки значно складніші, у зв'язку з обмеженням часом її польоту.

Так само відносно легко знищити ще у верхніх шарах атмосфери скинуті з штучного супутника ядерні бомби, бо вони падатимуть досить повільно й можуть бути виявлені цілком своєчасно для того, щоб електронно-лічильні машини зробили відповідні розрахунки й віддали наказ антиракетам, які діють абсолютно бездоганно.

Кожному зрозуміло, що мілітаристичні заходи в космосі збільшують шалені прибутки американських монополій, які працюють на війну, але вони водночас потенційно дуже шкодять народному господарству Сполучених Штатів Америки. Вони призводять до того, що на службу війни втягується величезна армія вчених, інженерів та техніків, праця яких не приносить ніякої громадської користі, а навпаки, призводить до божевільного марнотратства не лише грошей, а й найціннішого здобутку людського інтелекту — ідей, винахідництва, науково-технічних удосконалень.

* * *

Отже, американські мілітаристичні заходи в космосі провадяться в багатьох напрямках. Вони дедалі збільшують міжнародне напруження і значно посилюють можливості випадкового виникнення війни.

Ось чому Радянський Союз і соціалістичні країни наполегливо вносять на міжнародний форум обговорені пропозиції про категоричну заборону використання космічного простору в воєнних цілях.

Громадська думка цілого світу підтримує ці пропозиції, і рано чи пізно мілітаристи змушені будуть облишити гру з вогнем і відмовитися од розробки подальших кровожерних проектів. Заборона ядерних випробувань в атмосфері, на землі й під водою, а також заборона ядерних вибухів у космосі, відносно яких уже укладено угоду, є першим важливим кроком в цьому напрямку. Світова громадськість рішуче вимагає продовження таких переговорів.

СІМ ЧУДЕС СВІТУ

Стародавні люди гадали, що число сім має особливу магічну силу. «На небі сім планет, тиждень має сім днів, на світі сім найтяжчих «смертних» гріхів», — казали вони. Чудес на світі налічувалось також сім.

В давнину людині всюди ввижались таємничі сили богів або злих духів. І, незважаючи на це, чудесами проголошувалися не явища природи, а творіння людського розуму, таланту і праці.

Піраміди в Єгипті, висячі сади у Вавілоні, колос на острові Родосі, храм Артеміді у місті Ефесі, мавзолей у Галікарнасі, статуя Зевса в Олімпії, маяк в Александрії — ці сім чудес описані на старовинних папірусах і сувоях пергаменту.

Єгипетські піраміди

«Усе на світі боїться часу, та час боїться пірамід», — каже старовинний афоризм. Здається, стихійна сила витиснула з товщі землі гостроверхі кам'яні гори; здається, що

їхні чіткі грані, розходячись від вершин, сягають незвіданих глибин земної кори.

В Єгипті є близько сімдесяти пірамід. Ті, що вважалися першим чудом світу, містяться на західному березі Нілу в Гізі поблизу Каїра. Це гробниці фараонів, що жили в третьому тисячолітті до нової ери, — Хеопса, Хефрена і Мікеріна.

Найвища — піраміда Хеопса, колись була заввишки 146,5 метрів; це — десять п'ятиповерхових будинків, поставлених один на одний. Згодом вершина завалилася і піраміда стала на десять метрів нижча. Площа, що її займає піраміда Хеопса — п'ять гектарів. Її основа в два рази ширша за Красну площу в Москві.

Всередині піраміди легко вмістився б найбільший собор Ленінграда — Ісакіївський — з своєю золоченою банею і чотирма гранітними колонадами. Та вмістити його туди можна було б, якби піраміда всередині була порожниста. Але велетенська споруда як зовні, так і всередині складається з гладенько відшліфованих кам'яних блоків. В піраміді їх налічується приблизно 2 300 000, кожен з них важить дві з половиною тонни, а окремі блоки важать по тридцять тонн. Щоб укласти таку силу кам'яних брил, потрібна була стотисячна армія рабів, яка працювала на будові понад двадцять років.

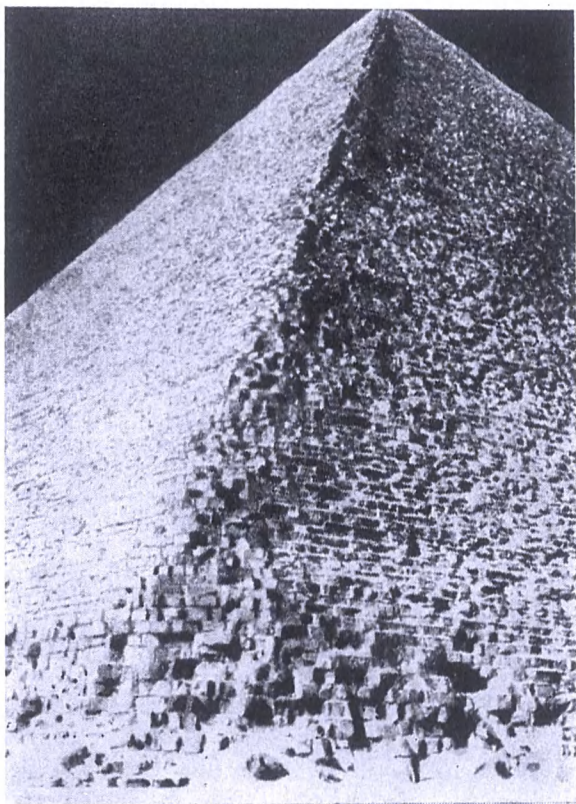
Єгипетські будівельники не знали ніяких механізмів, і сьогодні важко навіть уявити, яка це була складна робота.

Щоб добути камінь, висвердлювали у скелі ряд отворів. Свердлили дерев'яними трубочками, підсипаючи під них мокрий пісок. Вже тільки це було пекельною працею. По-

тім в отвори заганяли сухі дерев'яні кілочки і зверху заливали їх водою. Дерево набрякало і розривало камінь. Брилу, що відокремлювалася від скелі, обробляли бронзовими інструментами і на дерев'яних катках підтягали до берега Нілу.

Тут десятки рабів вантажили камінь на баржу, потім везли його річкою. Розвантажували і знову тягли на будівництво піраміди. Вже на місці камені шліфувалися за допомогою води і дрібного піску, і тільки після цього піднімалися канатами по похилій горі.

Така гора споруджувалася із землі і каменю і була заввишки з піраміду. Її будівництво також потребувало величезних витрат часу, сил і праці.

Піраміда Хеопса.

Піраміди мали прославити могутність володаря життя і смерті цілої країни. Їх розміри мали бути втіленням величі і сили будівників пірамід—фараонів.

Єгиптяни вважали, що життя триває і за гробом і що усипальня — дім померлого.

Всередині піраміди споруджувалась невелика камера, у якій зберігалася мумія фараона, і приміщення з усіляким начинням, яке, згідно з повір'ям, знадобиться йому після смерті, в загробному житті. Кожен фараон, ставши на престол, одразу ж починав

споруджувати собі гробницю. Будівництво, як правило, тривало на протязі всього життя володаря, з величезним напруженням сил всього Єгипту. Після смерті фараона одразу ж починалося будівництво піраміди для його наступника. Різна висота пірамід пояснюється різною тривалістю будівництва, а значить і царювання фараона. Споруджували піраміди досить-таки дивним способом. Спершу зводилася невелика піраміда, потім її немовби встановлювали в товстий футляр з каменю — і так кілька разів.

Інакше кажучи, піраміда росла не тільки вгору, а і в ширину.

Піраміда Хеопса, очевидно, «надбудовувалася» таким чином тричі. У ній знайдено три поховальні камери, одна над одною. Вони споруджувалися заново при кожній новій надбудові. Саркофаг фараона виявлено в третій, останній камері.

В древності побудова прямого кута становила великі труднощі. Єгиптяни помітили, що трикутник, у якого сторони відносяться як 3 : 4 : 5, має проти більшої сторони прямий кут. Це здавалося єгиптянам таким дивним, що вони наділяли такий трикутник особливими магічними властивостями.

Якщо розрізати піраміду Хеопса по вершині, то в перерізі виявляться два такі «магічні» єгипетські трикутники, притулені один до одного. Це значить, що пропорції піраміди мали якийсь особливий, відомий тільки жерцям священний смисл.

Жерці надавали особливого значення тому, щоб грані піраміди були розташовані за сторонами світу. За дві з половиною тисячі років до винайдення компаса єгиптяни зуміли так розрахувати основу Хеопсової піраміди, що її боки орієнтовані на Північ, Захід, Південь, Схід з точністю $0^{\circ}4'35''$. Така помилка допустима навіть за найсучасніших способів розрахунку.

Піраміди були оточені високою гладенькою стіною, за якою правильними рядами розміщувались гробниці царських родичів і вельмож. Біля підніжжя гробниці царя лежали цілі міста мертвих з вулицями, що перетинали одна одну під прямими кутами. Ці гробниці були складені з тесаного каменю, і всередині кожної з них містилася статуя померлого і його мумія. Ніхто, крім кількох жерців — хранителів піраміди, не мав права перейти окресленої білою стіною межі. Ніхто не смів порушити спокій мертвих.

До східного боку піраміди прилягав храм. Такий храм називався «верхнім», на відміну від «нижнього» храму, висунутого в бік Нілу так, щоб під час повені вода підходила до його стін.

На схід від нижнього храму зеленіли зрошувані Нілом лани, на захід починалася мертва пустеля. Нижній храм немовби сто-

Великий сфінкс фараона Хефрена в Гізі.

яв на межі життя і смерті, він був останнім місцем, куди могли пройти родичі або близькі небіжчика. За його межі, вглиб до верхнього храму, могли проходити тільки жерці. Потрапити за огорожу піраміди можна було лише через нижній храм і далі між двома стінами, що утворювали довгий коридор без стелі. Стіни відгороджували перехід, що з'єднував нижній храм з верхнім. Полірованою гранітними плитами підлогою цього переходу везли човен з мумією фараона.

При верхньому храмі у скелі вирубувалися приміщення для царських човнів. Човнів було, як правило, п'ять. В одному привозилася мумія фараона, чотири інших призначалися для плавання до богів Півночі, Заходу, Сходу і Півдня. Цю мандрівку, як вірили єгиптяни, фараон здійснював у своєму загробному царстві.

До наших днів дожив нижній храм піраміди Хефрена з величними стовпами з колосальних гранітних брил, обтесаних і відполірованих з ідеальною точністю. Відоме їм'я будівника цього храму — Імхотеп.

Піраміда Хефрена лише на три метри менша за піраміду Хеопса. Та грізному царю видалося недостатнім мати гробницю заввишки з 50-поверховий будинок. Він наказав спорудити поряд з нею пам'ятник, вічний, як сама піраміда.

З суцільної скелі, заввишки з шестиповерховий будинок, була витесана постать сфінк-

са — лежачого лева з головою фараона Хефрена.

Сильний, як лев, і розумний, як людина, — сфінкс улюблене дітище єгипетської міфології. Кам'яний сфінкс символічний вартовий гробниць і храмів. Сфінкс у Гізі — найбільший з древніх сфінксів. Велетенська голова Хефрена здавалася такою могутньою і грізною, що ще в древності сфінкса назвали «батьком трепету».

Великий сфінкс зберігся цілим і неушкодженим до початку XIX століття. Та коли в Єгипет прийшла армія Наполеона, французькі солдати вирішили трохи розважитися і почали стріляти з гармат по шедевру стародавнього мистецтва. Зруйнувати пам'ятник їм не вдалося, але велетенська голова Хефрена була знівечена.

Висячі сади вавілонських царів

В 626 році до нашої ери вавілонські правителі звільнилися від ассирійського панування, а в 538 році до н. е. їх царство назавжди розбив перський полководець Кір.

Проте за короткий час правління вавілонських царів Вавілон став найбільшим містом світу. Царі зганяли десятки тисяч бранців із завойованих ними країн Сирії, Іудеї, Фінікії. Армії рабів день і ніч зводили колосальні споруди в столиці безлісої і бідної на будівельний камінь країни.

Вавілон був збудований із цегли на двох берегах Євфрату. Місто оточували два кільця стін «заввишки з гору», як твердили древні. Перша, зовнішня стіна заввишки з п'ятиповерховий будинок, була така товста, що на ній могли розминутися дві четвірки коней.

Внутрішня стіна була вдвоє вища за зовнішню, але не така широка. Проте й на ній могли розминутися два вершники. Існувала й ще одна стіна осторонь міста. Вона перегородила усе межиріччя Тігру і Євфрату.

Внутрішня стіна Вавілона була укріплена безліччю веж. Вони піднімали свої зубці через кожні 18—20 метрів, і здаля здавалося, ніби місто оточене частоколом. Сіро-жовті стіни були облицьовані цеглою, складеною на асфальті, і прилягали до рова, який можна було затопити, перетворивши таким чином Вавілон на острів серед безкрайого моря жовто-бурої каламутної води.

Вісім мостів вело до восьми воріт, за кількістю головних вавілонських богів. Найпишнішими були північні ворота, присвячені богині Іштар.

Посеред міста височіла башта. Її називали «Домом заснування неба і землі». Баш-

та ярусами піднімалася вгору до розпеченого неба. Перший ярус її був білий, другий—чорний, третій — червоний, четвертий — синій, п'ятий — рожевий, шостий — срібний, а на сьомому, верхньому позолоченому ярусі на висоті 90 метрів стояла статуя головного бога вавілонян — Мардука.

Тут, за переказами, жив дракон — втілення цього бога, стояло золоте ложе, золоте крісло і золотий стіл, на випадок, якби священний дракон забажав перетворитися на людину.

«Дім заснування» був найбільшим з п'ятидесяти трьох храмів Вавілона, але й інші храми відзначалися пишнотою й багатством.

Та не величезну стіну і не колосальну башту називали «чудом світу». Уяву древніх вражали сади вавілонських царів, відомі в історії під назвою «висячі сади Семіраміді».

Висячі сади були частиною палацу, недоступного для мандрівників. Стародавні автори розповідали про них, користуючись лише легендами і чутками, тому описи садів не тільки туманні, а й суперечливі.

В IX столітті до нашої ери в Ассирії царювала цариця Шумашабад. Її оточене легендами ім'я ввійшло в історію у грецькій вимові — Семіраміді.

Фантазія древніх греків приписала Семіраміді спорудження майже всіх головних

будов Вавілона. Насправді ж Шумашабад ніякого відношення до них не мала, бо після її смерті Вавілон зазнавав страшних руйнувань і відбудовувався принаймні двічі.

В VI столітті до н. е. цар Навуходоносор збудував на штучній платформі, що прилягала до міської стіни, по сусідству з брамою богині Іштар, палац. Платформу споруджували десятки тисяч полонених. Одна частина її лежала всередині міста, а друга — за його межами.

На ній містилася сила-силенна приміщень: казарми, арсенали, комори, льохи, давильні винограду.

Платформа Вавілонського палацу була надто висока, щоб спускатися з неї вниз на прогулянки. Тому тінявий парк посадили на зовнішній фортечній стіні, він шаблями піднімався на рівень платформи палацу. Цей сад-сходи мав шість шаблів, на один менше, ніж головний храм міста. Знизу, з міста, зелені сходи, які піднімалися до безхмарного неба, здавалися горою, що виросла за наказом царя.

Щоб в саду росли пальми і сикомори, треба було дати їх корінню повітря і забезпечити вільний стік для води. Утрамбована глина, з якої збудували платформу палацу, була непридатна для цього, і древні архітектори «повісили» сад за допомогою цегляних аркад.

Аркад було шість, і найвища з них мала 25—30 метрів. Склепіння аркад зверху вкривалися шарами цегли, асфальту й свинцю (щоб вода не могла зруйнувати цеглу). Нагору воду з Євфрату піднімали величезні водочерпні колеса з шкіряними відрами. Колеса крутили сотні рабів, що працювали зрання до вечора. Поверх аркад була настилана земля і в ній проведені зрошувальні канали. Зайву воду відводили свинцеві водостоки. З тераси на терасу вели круті сходи з білого і рожевого мармуру, а на найвищій містився портал, який з'єднував сад з палацом. Цегляні стіни терас були облицьовані величезними плитами білого вапняку із зображеннями сцен царського полювання: кремезні лучники з дрібнозавитими бородами, загонщики, леви, бики і химерні чудовиська.

Між стояками аркад утворилися довгі, вузькі, перекриті склепіннями приміщення. Тут, де завжди було темно, прохолодно і сухо, і містився один з найбільших винних льохів древності, — льох вавілонських царів.

Перси, захопивши Вавілон, не зруйнували місто. Не зруйнували його і війська Александра Македонського, що зайняли Вавілон в 331 році до н. е.

Александр мав намір зробити Вавілон столицею своєї світової держави і заволодів

Брама богині Іштар у Вавілоні, до якої прилягала платформа з висячими садами.

палацом Навуходоносора. Відомо, що перед своєю смертю в 323 році до н. е. Александр лежав на золотих ношах у затінку дерев висячого саду.

Палац Навуходоносора зруйнувала повінь. Євфрат дуже примхливий і часто змінює своє річище. Уже на початку нашої ери все те, що залишилося від одного з чудес світу, лежало під грубим шаром річкового мулу.

Знайшов залишки Вавілонського палацу і славетних висячих садів Семіраміди англійський учений Кольвей на початку XX століття.

Зевс Олімпійський

Місто Олімпія в Греції вважалося однією з головних загальногрецьких святинь. Кожні чотири роки в це місто з усієї Греції з'їжджалися на спортивні змагання атлети. В дні олімпіади мир панував у Греції: той, хто їхав на олімпійські ігри, ставав особою недоторканою.

Війни, які не припинялися між грецькими містами-державами, ніколи не провадилися на території Олімпії. Жоден володар не смів приєднати її до своїх володінь, в жоден союз вона не могла входити.

Вважалося, що стадіон для ігор перебуває під особливим покровительством богів. Гай, у якому стояли мармурові статуї переможців, також вважався священним. Ім'я переможця з бігу присвоювали всій олімпіаді.

П'ять днів підряд відбувалися урочисті процесії і змагання. І не було, мабуть, жодної людини, яка, побувавши в Олімпії, не відвідала б знаменитий храм Зевса-громовержця.

Храм був споруджений з місцевого черепашника, але здавався мармуровим завдяки особливій штукатурці. Його збудував на фоні гаю в середині V століття до н. е. архітектор Лібон з Еліди.

Як і всі грецькі храми, Олімпійський храм Зевса мав прямокутну форму і був оточений колонами. Колони, широкі в нижній частині, різко звужувалися догори і завершувалися чимсь на зразок круглої мармурової подушки. Така форма колон в Греції називалася «доричною». Вважали, що її створили суворі і войовничі племена північних греків — доряни.

Храм був багато оздоблений скульптурою. В трикутнику, утвореному схилами даху — фронтоні — була зображена сцена битви людей з напівлюдьми-напівконями — кентаврами. Художник немовби нагадував про недавню перемогу над перськими кінотниками.

Аполлон з фронтона храму Зевса в Олімпії.

До головного входу в храм вели три мармурові східці. Перед карбованими бронзовими дверима колони були розставлені трохи ширше. В середині храму, в мармуровому залі, сидів на троні сімнадцятиметровий Зевс. В правій руці Зевс тримав крилату богиню перемоги Ніку, а в лівій — скіпетр з священним птахом — орлом. Голову Зевса прикрашав вінець з маслинових гілок — знак миролюбства грізного бога.

Оголені частини статуї — голова, плечі, груди — були вкриті пластинами з слоновієї кістки. Пластини були так точно підігнані одна до одної, що здавалося, ніби Зевс вирізаний з величезної брили цього благородного матеріалу. Плащ, перекинутий через ліве плече бога, вінець і борода Зевса були викарбувані з листів золота.

Перед тронем, зробленим із золота і чорного дерева, стояла широка смуга з чорного мармуру, щоб, як писав старогрецький письменник Павсаній, своїм контрастом підсилити і водночас відтінити блиск золота і матову білину слоновієї кістки.

На перекладках трону Зевса було зображено сцени олімпійських змагань, а під його ногами стояв ослін, прикрашений золотими левими. Ця велетенська статуя була шедевром великого грецького скульптора Фідія.

На сучасників скульптура справляла таке враження, що вони запевняли: постать Зев-

са — це не статуя бога, а саме божество. Ціцерон вважав, що він не бачив нічого до-сконалішого.

Фідій наділив Зевса справжнім благород-ством. Його благообразне лице, облямоване кучерявою бородою, було не тільки суво-рим, а й добрим. Поза Зевса — урочиста й спокійна. Бог немовби готувався підвестися з трона, розпростати могутні плечі і ледь помітно посміхнутися. Враження це було та-ке сильне, що один стародавній письменник твердив, немовби люди, пригнічені горем, шукали розради, споглядаючи безсмертний витвір скульптора.

Збереглася легенда про те, що після закін-чення робіт Фідій звернувся до Зевса з за-питанням, чи сподобалася богу його робо-та? Бог у відповідь одразу ж випустив бли-скавку в куток храму (зазначали навіть точ-не місце — на ньому згодом була поставле-на мідна чаша). Очевидно, Зевс був цілком задоволений.

«Ідіть в Олімпію, — через п'ять століть говорив один з найвидатніших ораторів древності Епиктет, — ідіть в Олімпію, щоб побачити безсмертний твір Фідія. То вели-ке нещастя — вмерти, не побачивши цього чуда».

Можна припустити, що в Олімпії Фідій прожив свої останні роки. Тут кілька сто-літь зберігався перетворений на храм дім скульптора, а його нащадки користувалися почесним привілеєм наглядати за статуєю Зевса. Її треба було обприскувати водою, коли стояла надто суха погода, і витирати олією в туманні дні.

Олімпійські ігри влаштовувалися до кін-ця IV століття нашої ери, і в дні закінчення змагань переможці відвідували храм Зевса, де, як і раніш, стояла статуя роботи Фідія.

В V столітті нашої ери, за наказом візан-тійського імператора Феодосія, найславетні-ші скульптури древності були зведені в столицю імперії Константинополь і встанов-лені на кам'яному помості посеред Констан-тинопольського цирку. Статую Зевса із зо-лота і слонової кістки не можна було зали-шати просто неба, і Феодосій наказав поста-вити її в одному із залів свого величезного палацу. Тут вона незабаром загинула під час пожежі.

Храм Зевса, очевидно, був зруйнований в середні віки. 1828 року французькій експе-диції вдалося знайти залишки фундаменту цього храму. Систематичні роботи вчених розпочалися в Олімпії під керівництвом ні-мецького професора Курціуса в 1875 році. Вони увінчалися відкриттям багатьох скульптур і залишків більшості будівель древньої Олімпії.

Олімпійські ігри були відновлені 1896 року. Вони влаштовуються кожні чотири

роки у різних містах світу. Незадовго до від-криття ігор, в Олімпії, там, де колись стоя-ла статуя Зевса, від сонячного променя за-палюють факел. З Олімпії факел на авто-мобілі перевозять в Афіни, а звідти на спе-ціальному судні — туди, де від нього буде запалений вогонь чергової олімпіади.

Храм Артеміді

У 356 році до н. е. грек Герострат, вирі-шивши за будь-яку ціну прославити своє ім'я, підпалив храм Артеміді, покровитель-ки міста Ефеса. Від храму залишився фун-дамент та основи 127 колон.

Грецькі міста домовилися між собою пу-стити в непам'ять ім'я Герострата: ніхто ні-коли ні під яким приводом не міг згадувати його. Та все-таки якимсь чудом воно дійшло до нащадків і стало символом безглузлого честолюбства.

Герострат позбавив Ефес, місто, відоме своїми верфями, ринками, колосальним те-атром, мармуровим стадіоном та бібліоте-кою, найпрекраснішої і найславетнішої окраси.

Ефес, був заснований, очевидно, ще в XI столітті до н. е. іонійськими греками, що переселилися з Центральної Греції на узбе-режжя Малої Азії. В родючій долині біля підніжжя гір Кореса та Піона місто швид-ко розквітло і в VI столітті стало важливим торговим портом Східного Середземномор'я. В той час це було незалежне місто-держава. В 560 році н. е. його захопив мідійський цар Крез, а через п'ятнадцять років, в 575 році н. е. — перський цар Кір. Але ні той ні дру-гий не зруйнували місто, хоч і обмежили його самостійність.

Храм, підпалений Геростратом, був спо-руджений у VI столітті до н. е. славнозвіс-ним архітектором Херсіфроном.

Як і всі грецькі храми, храм Артеміді, мав прямокутну форму і був оточе-ний колонами. Греки порівнювали колони навколо храму з пір'ям птаха. Називали во-ни такі храми «періптерами», що значить «прикрашені пір'ям». Іноді храм оточували два ряди колон. Такий храм називався «діп-тером», тобто «двічі прикрашений пір'ям». Храм Артеміді в Ефесі був діптером.

Щоб колони храму здавалися легшими, їх мармурові стовбури згори донизу про-креслювалися двадцятьма півкруглими жо-лобками так, що в перерізі кожна колона скидалася на зубчасте колесо. Це вимагало від каменярів надзвичайно складних розра-хунків.

З першого погляду здавалося, що всі ко-лони стоять на однаковій відстані одна від

одної. Але щоб будинок мав гармонійніший вигляд, Херсіфрон розмістив колони з особливим розрахунком. На вхідному фасаді було вісім колон, а на протилежному дев'ять. Центральна колона наче говорила глядачеві, що це задній бік храму і тут дверей немає.

На відміну від храму Зевса в Олімпії, колони Ефеського храму у верхній своїй частині завершувалися подобою мармурової квітки або двох туго скручених спіралей. Така колона називалася у греків «іонічною», бо її батьківщиною вважалася Мала Азія, заселена іонійськими греками.

Херсіфрону довелося зіткнутися з небаченими технічними труднощами. Ефес лежить в районі, де часто бувають землетруси. Крім того, майданчик для будівництва був визначений жерцями за містом, в болотистій місцевості. Херсіфрон знайшов вихід: він підклав під фундамент товстий шар суміші вугілля і овечої вовни, яка пружинила під час підземних поштовхів і не боялася підземної вологи.

Страшенно важко було перевозити цілий ліс колон розгужою дорогою. Як переказують, Херсіфрон перший винайшов дорожній каток. Обрізком мармурової колони, настромленим на залізну вісь, він нібито наказав утрамбовувати дорогу від каменоломні до будівництва.

Херсіфрон не дожив до кінця будівництва, не дожив і його наступник архітектор Метаген. За переказами, будівництво тривало 120 років і було завершене архітекторами Пеонітом та Деметрієм в 450 році до нашої ери.

Через 106 років ця будівля була спалена Геростратом.

Після пожежі громадяни Ефеса вирішили відбудувати храм.

Відбудова храму Артеміді потребувала величезних грошей. Їх збирали не тільки ефесці, а й жителі інших грецьких міст. Александр Македонський, що народився, як переказують, тієї самої ночі, коли Герострат вчинив свій злочин, також виявив намір пожертвувати на будівництво велику суму грошей. Проте ефесці його пропозицію відхилили: македонський цар вимагав, щоб на храмі були викарбувані написи — перелік його заслуг.

Відбудовою храму керував архітектор Хайрократ. Він підняв храм на високій кам'яній платформі, бо будові загрожувало болото, що насувалося. Усі сто двадцять сім нових колон Хайрократ поставив точно над залишками старих, які він прикрив кам'яними «ковпаками». Цим Хайрократ підкреслив повагу до праці своїх попередників і насамперед великого Херсіфрона.

Нові колони були вищі за старі, деякі з них витесали з цілісних брил зеленого мар-

муру, видобування якого пов'язано з великими труднощами. З'єднували колони мармурові балки. Для стелі всередині храму привезли кедрові стовбури з острова Кіпр. В Малій Азії таких великих дерев не було.

Всередині храму стояла велетенська статуя Артеміді, зроблена з дорогоцінного чорного дерева, твердого і в'язкого, як кість, згори до низу вкрита оздобами з литого і карбованого золота.

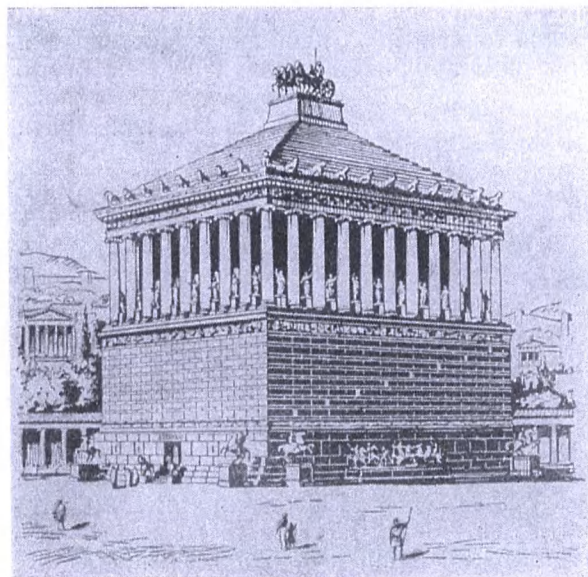
Статую оточували незліченні скульптури, вази, посуд та інші витвори мистецтва.

В 263 році н. е. на Ефес напали готи і пограбували його. І знову на місці храму залишились руїни.

В V столітті н. е. оздоби і частина колон храму були виламані і відправлені в Константинополь на будівництво церкви св. Софії. Залишки храму стали здобиччю болота. Спроби розшукати храм довгий час залишалися безуспішними.

Знайшов фундамент храму під товстим шаром торфу і мулу в 1864 році англійський археолог Вуд.

Мавзолей в Галікарнасі

Галікарнаський мавзолей. Реконструкція.

У 1846 році британському послу в Туреччині вдалося одержати дозвіл виїняти з стін фортеці Будрун дванадцять плит з античними рельєфами.

Ця фортеця була споруджена на місці античного міста в XIV столітті хрестоносцями, а потім багато разів перебудовувалася турками.

Коли рельєфи привезли в Лондон, виявилося, що вони становлять частину однієї довгої мармурової стрічки (фриза) із зображенням битви греків з войовничими жінками-амазонками.

Незабаром в одній з художніх колекцій Генуї була виявлена ще одна плита від того самого фриза. Очевидно, її привіз ще до загарбання Малої Азії турками хтось з генуезьких хрестоносців — будівників Будруна. Цей рельєф був фрагментом античного пам'ятника, зруйнованого під час будівництва фортеці. Назва цього пам'ятника відома з літописів — гробниця Мавсола у Галікарнасі.

Мавсол був намісником перського царя. Скориставшись з ослаблення перської держави на початку IV століття до н. е., він уклав військовий союз з багатими і сильними островами Родосом та Хіосом і в 377 році до н. е. оголосив незалежною велику область, що називалася Карією.

Ставши царем Карії, хитрий і далекоглядний Мавсол зумів не тільки обкласти великими податками своїх підданих, а й примусив союзників платити данину. Мавсол нагромадив казкові багатства, більша частина яких пішла на прикрашення столиці Карії — Галікарнаса. Це місто, знаменне тим, що в ньому народився славетний грецький історик Геродот, піднімалося амфітеатром від берега моря. За царювання Мавсола воно розрослося і прикрасилося велетенським храмом бога війни Ареса, якого Мавсол вважав своїм покровителем.

Мавсол розширив і оточив портиками базарний майдан міста, збудував великий, добре закритий від вітру порт і, за прикла-

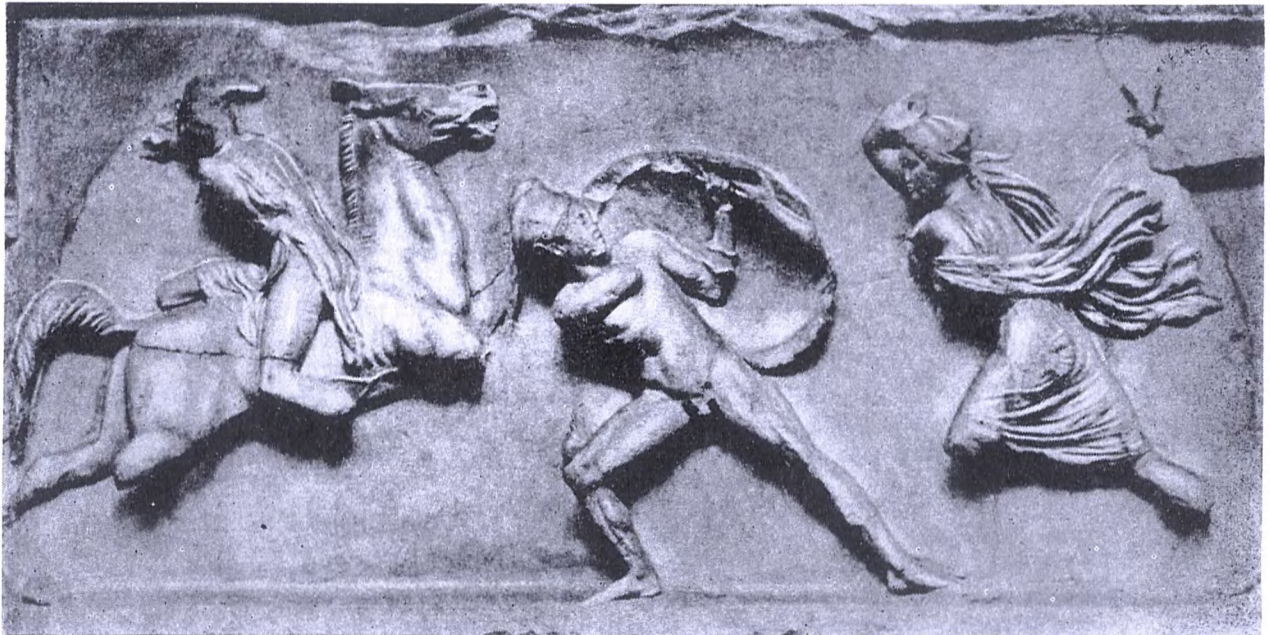
дом єгипетських фараонів, іще за життя заклавав основу своєї власної усипальні. На відміну від фараонів, які будували піраміди в пустелі, Мавсол вирішив збудувати свою гробницю у центрі міста, біля базарного майдану.

Будівники гробниці Піфей і Сатір за життя Мавсола добудувати споруди не встигли: в 353 році до н. е. грізний володар Карії помер. Вдова його, цариця Артемісія, одним з головних завдань свого життя вважала спорудження гробниці, у якій після смерті мала бути похована і вона. Але й Артемісії не вдалося завершити почате. Добудував усипальню тільки її онук.

Прямокутна гробниця ніби розділялася на три яруси. Нижній ярус не мав ні вікон, ні інших отворів, крім невеликих бронзових дверей. Це був величезний мармуровий куб, що вражав надзвичайною ретельністю обробки шліфованого каменю. Контрастом до строгої простоти зовнішньої обробки була пишнота внутрішнього приміщення, облицьованого кольоровим мармуром. Під конічним, схожим на балдахін склепінням на двох біломармурових левах стояли саркофаги Мавсола і Артемісії. Вони були зроблені з ліхнійського мармуру світло-фіолетового кольору. Перший ярус гробниці завершувався фризом, над яким піднімався другий ярус будівлі — іонічна колонада.

Мармурову стрічку фриза створили чотири уславлених скульптори: Скопас, найвідоміший з них, а також Тимофій, Бріаксис та Леохар.

Краще за інші збереглася постать воїна, який, відкинувши щит, б'є мускулисту амазонку, що замахнулася сокирою. Другий ре-

Скопас. Битва греків з амазонками. Фрагмент фриза Галікарнаського мавзолею.

льеф з амазонкою, яка завдає смертельного удару греку, сповнений великого трагізму, бо це смерть гордої людини. Вражає непримиренною ненавистю до ворога амазонка, що тікає верхи на коні від переслідувача. Це не втеча, а маневр в бою, недаремно ж вона вигнулася як пружина, озираючись назад.

На відміну від грецьких храмів, всі чотири сторони другого ярусу гробниці Мавсола мали непарне число колон. На коротких було дев'ять, на довгих — одинадцять. Між колонами на фоні затіненої стіни стояло тридцять шість мармурових статуй, очевидно, також роботи Скопаса, Тимофія і Бріаксія. Статуї зображали собою уславлених героїв легенд і сказань.

Позаду колони мистився невеликий храм, бо Мавсола і його дружину після смерті проголосили богами. Що було в цьому храмі і як він виглядав, досі невідомо.

Третім ярусом була зрізана ступінчаста піраміда. На її зрізаній вершині на висоті сорока чотирьох метрів височіла четвірка мармурових коней, запряжених в колісницю. На мармуровій колісниці на весь зріст, як під час тріумфу, стояли цар Карії Мавсол і його дружина Артемісія. Триметрові статуї царя і цариці зробив один з будівників усипальні — Піфей.

Статую Мавсола вдалося зібрати з уламків. В 1869 році серед будівельного брухту їх розшукав англійський вчений Ньютон. Йому ж належить честь знахідки голови мармурового коня і двох мармурових левів. Ці фігури зберігаються в Лондоні.

Життя в Галікарнасі завмерло ще в IV столітті до н. е. Місто, пограбоване військами Александра Македонського, так і не ожило. Гробниця Мавсола, проте, і далі височіла серед пустельної місцевості аж до кінця XIV століття, хоч її і пошкодив землетрус. Знищили це чудо світу в 1399 році хрестоносці, що збудували для оборони від турків замок святого Петра. На спорудження замку пішли камені і залишки статуй Галікарнаського пам'ятника. Турки, що завоювали Малу Азію на початку XV століття, захопили замок і перебудували його на фортецю Будрун. У стінах цієї фортеці і були знайдені плити з рельєфами фриза.

Пам'ять про це чудо світу живе досі в слові «мавзолей».

Колос Родоський

В 323 році до н. е. в розквіті сил вмер Александр Македонський.

Після його смерті величезна держава, що простяглася від Балкан і берегів Нілу до далекої Індії, але не мала ні єдиної економіки,

ні мови, ні міцного апарату керування, одразу ж виявила свою нетривкість. Розпочався період кровопролитних воєн за спадщину великого полководця.

Ворогуючі армії спустошували цілі області, руйнували міста.

Та для деякої війна була вигідною. Зокрема, наживалися середземноморські острови, що були посередниками між Єгиптом, Малою Азією та Грецією, і в тому числі багатий і волелюбний Родос. Розташований за вісімнадцять кілометрів від берегів Малої Азії, острів цей славився своїм чудовим кліматом, лісами і виноградниками. Укріплене самою природою і оточене товстими стінами, головне місто острова також називалося Родосом.

На кінець IV століття до н. е. Родос став одним з найкращих грецьких міст. Вздовж прямих, мов стріли, брукованих вулиць виросли колони. На перехрестях і майданах у фонтанах дзюркотіла вода, проведена з гірських джерел. На схилах гір, що терасами спускалися до міста, стояли чудові храми, і серед них оточене колонами святилище бога сонця Геліоса. Жителі Родоса вважали Геліоса своїм покровителем і твердили, що саме за його волею боги підняли острів з морських глибин.

Усі греки любили прикрашати храми і майдани скульптурами, та мало хто надавав їм такого значення, як родосці. Лише великих статуй, в три-чотири рази більших за людину, на острові налічувалось понад сотню. Такі статуї називалися колосами. Скульптури стояли в храмах, у садах і священних гаях Родоса, а також на «дигмі» — майдані між гаванню і міською стіною. «Дигма» була діловим центром Родоса, його серцем. Тут можна було зустріти людей з усіх кінців Середземномор'я, та найчастіше — єгипетських купців, бо Родос став важливим пунктом торгівлі єгипетським хлібом.

В 305 році на Родос напав Антігон Одноокий. На острові висадилися численні війська під командуванням Деметрія, сина Антігона, славнозвісного полководця і військового інженера.

Сучасники вважали Деметрія таким високим військовим авторитетом, що навіть дали йому прізвисько «Поліоркет», що означає «той, що облягає міста». В планах Деметрія Поліоркета Родос посідав особливе місце. Заволодівши островом, можна було перерізати торговельні шляхи Єгипту і загрожувати його столиці Александрії.

Військо Деметрія привезло під стіни Родоса безліч машин для облоги. Тут були стінопробивні тарани, пристосування для метання кам'яних ядер і запалювальних снарядів — балісти, величезні стріломети — катапульти. Тут же, вперше в історії, була застосована геліпола — велетенська дерев'я-

на башта на колесах, у якій підвозили до фортечної стіни штурмові загони.

Та мужність родоських патріотів виявилася сильнішою за машини Деметрія. Під захистом стін з тесаного пісковика населення острова багато тижнів відважно відстоювало свободу. Блокувати Родос не вдалося.

Незабаром обставини змінилися. Антігон зажадав допомоги сина в Малій Азії, і Деметрію довелося зняти облогу. При цьому він не зміг вивезти облогові знаряддя.

Жителі Родоса великої армії не мали і тримати в облозі нікого не збиралися. Вони продали військові трофеї і одержали за них величезні гроші. Гроші ці було вирішено витратити на спорудження пам'ятника на честь перемоги.

В ті часи вважалося, що ніщо не відбувається без відома богів. І коли ворожі війська відступили, народні збори ухвалили встановити таку статую покровителю міста Геліосу, щоб вона грандіозністю переважала усе, що було створено доти.

Здійснити задумане доручили Харесу, скульптору Александра Македонського. Про Хареса ми знаємо тільки те, що він був уроженцем острова Родос. Невідомо, чи бачив він скульптури завойованого Александром Єгипту, або колосальні статуї підкорених Александром перських царів. Невідомо, якими саме роботами він уславився. Та слава Хареса, очевидно, була великою, інакше ніхто не доручив би йому зробити фігуру заввишки тридцять шість метрів.

Створення металеві статуї таких розмірів — завдання надзвичайно складне навіть за сучасної техніки. На рубежі IV і III століть до н. е. це було справжнім чудом.

Перш за все треба було знайти таке місце, де б всю статую було видно з моря. Стоячи вона мала так, щоб сонце ні вранці, ні вдень, ні перед заходом не освітлювало її ззаду і не перетворювало на темний силует. Колос не міг бути поставлений на жодному з майданів міста, бо тоді його до пояса закрили б стіни. І в той же час безглуздо було ставити його спиною до міста.

Іще важче було розрахувати пропорції фігури, бо голова і плечі на такій височині здаватимуться знизу набагато меншими, ніж вони є насправді.

Треба було вирішити також, як піднімати окремі частини статуї, як їх кріпити, який фундамент ставити під пам'ятник і як зробити, щоб його не повалила буря?

Близько двадцяти років працював скульптор, а разом з ним і сотні робітників. Колос тримався на трьох масивних кам'яних стовпах, перехоплених смугами заліза. Глядач не бачив цих стовпів, бо два з них проходили всередині ніг, а третій стояв поряд з стегном і був замаскований плащем.

Від стовпів були відведені залізні бруси, скріплені ободами. Залізні ободи становили

внутрішній каркас, на який накладалися тонкі металеві листи. Цим була полегшена вага конструкції, і замість приблизно ста тонн бронзи, потрібних для виготовлення літої статуї, Харес обмежився, як твердять античні автори, дванадцятьма з половиною тоннами металу.

Окремі деталі статуї Харес збирав і монтував по ярусах залізного каркаса. У нього була модель Колоса, зроблена з глини. Звичайно таку модель роблять натуральних розмірів і потім копіюють її за допомогою спеціальних пристроїв, та коли фігура перевершує певну висоту, глина руйнується від власної ваги.

Отже, Харес мав модель, яка була набагато меншою за Колоса, і під час спорудження статуї кожен частину моделі треба було збільшувати в кілька разів. Це також дуже ускладнювало завдання скульптора. Харес виготовив безліч дерев'яних шаблонів. За цими шаблонами дерев'яними молотками вибивалися листи з металу. Кожен такий лист гартували, полірували і потім укріплювали на каркасі.

І все це без механізмів, без електрозварювання, без поворотних кранів!

Тисячі возів і землекопів звозили до пам'ятника землю. Навколо Колоса зростав похилий насип. Цим насипом на возах підвозилися окремі частини статуї.

Насип чимдалі зростав, і все вище й вище піднімалася майбутня статуя. І настав, нарешті, день, коли все населення Родоса зібралося на велике торжество.

На «дигмі» стояла оголена постать юнака-атлета в діадемі з променів, що розходилися в усі боки. Трохи розставивши могутні ноги, приклавши долоню козирком до очей, злегка відкинувшись назад, він вдивлявся в морську далечину. Тінь від руки пом'якшувала блиск величезних, трохи скошених очей в емалі кольору слонові кістки. Обличчя — напружене, уважне і в той же час спокійне.

Було важко визначити, чи то Геліос зустрічає бажаних гостей, чи стежить за втечею кораблів ворожого флоту. До міста Колос стояв впівоборота.

Твір Хареса справляв на сучасників величезне враження. З усіх кінців елліністичного світу на Родос приїжджали люди подивитися чудесну скульптуру. Колос був проголошений чудом світу.

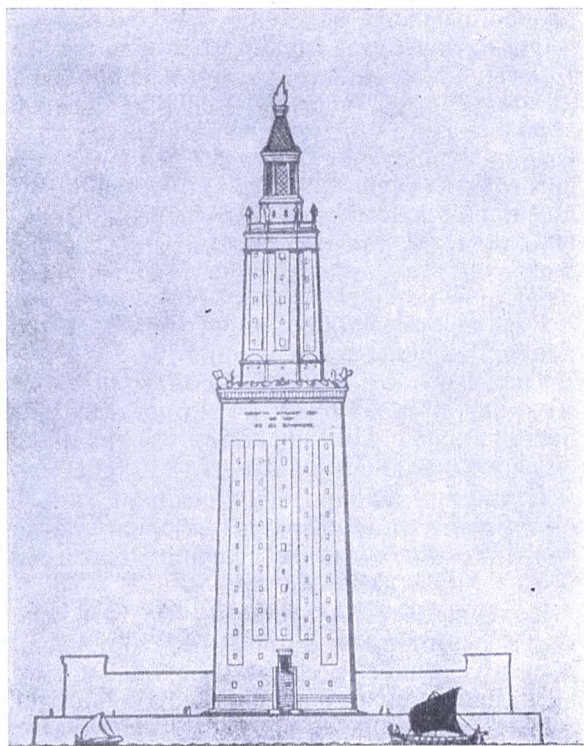
В 227 р. до н. е. на Родосі стався землетрус. Кілька підземних ударів повалили цілі квартали. На фортечних стінах і баштах з'явилися глибокі тріщини, а верхня частина Колоса впала на землю. Тільки велетенські ноги з пальцями розміром з людину залишилися на місці.

Підняти статую не вдалося: каркас був погнутий, багато частин зіпсовано, а на будівництво нового насипу напівзруйноване

місто не мало коштів. Уламки Колоса пролежали біля гавані більш як тисячу років.

До нас дійшла розповідь про те, що в 977 році н. е. залишки статуї Хареса купив у візантійців арабський купець. Ними він, за переказами, навантажив дев'ятсот верблюдів.

Фароський маяк в Александрії

Фароський маяк в Александрії. Реконструкція.

В третьому столітті до н. е. одним з найбільш гомінливих і багатомовних міст світу була Александрія. Греки, єгиптяни, сірійці, євреї юрбами заповнювали ринки, стадіони, театри столиці Єгипту.

Квартали, що утопали в зелені, утворили правильну сітку прямих вулиць. Вздовж високих, складених з кам'яних плит тротуарів тяглися колонади, що захищали пішоходів від пекучого південного сонця. В затінку колон з ранку до ночі юрмилися вуличні продавці з глиняним посудом на головах; співаюче пропонували свій товар виноторговці з шкіряними бурдюками, ревли прив'язані віслюки.

Найбагатшою була Царська вулиця, найдовша і найширша з усіх. Вона вела через усе місто до палацу Птолемея, уславленого своїми садами, зібранням знаменитих кар-

тин і статуй і пишнотою біломармурових галерей.

Місто Александрія було засноване в дельті Нілу 337 року до н. е. Александром Македонським на місці невеликого єгипетського селища. Архітектор Дейнократ розпланував місто у вигляді велетенського македонського плаща, кинутого на землю. Він хотів також з однієї з найближчих гір зробити скульптурне зображення голови Александра, та на це у царя не вистачило грошей.

В IV і III століттях до н. е. Єгипет залишався найбагатшою країною Середземномор'я. Єгипетські царі намагалися прославити свою столицю. Вони збудували театр, цирки, ринки й чудові храми, серед яких особливо відзначався храм муз — «Музейон». У великому мармуровому будинку було зібрано дев'ятсот тисяч сувоїв папірусу — творіння письменників, вчених, поетів. Кожен сувій лежав у спеціальному гнізді в стіні, через що всередині Александрійська бібліотека нагадувала велетенські стільники.

З розташованої на пагорбі бібліотеки було видно Александрійський порт, такий великий, що в ньому міг би вміститися весь флот древнього світу.

Штучний насип, довжиною в півтора кілометра, з'єднував берег з скелястим острівцем Фаросом. Вздовж берега тяглися майстерні і верфі. Вздовж насипу — ятки з товарами і причали для суден. А біля входу в порт вдень і вночі палав вогонь маяка.

Фарос гранітними грудьми зустрічав натиск вітру і хвиль і робив Александрійську гавань надзвичайно зручною для стоянки суден. Та підійти до цього порту було непросто. Ніл щороку приносить в Середземне море величезну кількість піску і річкового мулу. Незабаром після заснування міста ріка намила мілину і до входу в порт вів вузький фарватер; для безпечного плавання суден потрібен був маяк. Архітектор Сострат Кнідський за п'ять років (180—175 рр. до н. е.) збудував на скелястому виступі острова башту заввишки з 40-поверховий будинок. До спорудження Ейфелевої башти в 1889 році це була найвища башта з усіх, збудованих людьми.

Нижній ярус башти, викладений з тесаного вапняку, мав форму квадрата. Як і грані єгипетських пірамід, його стіни були звернені до чотирьох сторін світу.

Другий ярус, облицьований білим мармуром, був восьмигранний. Третій — круглий, його увінчував купол, на якому стояла семиметрова статуя бога морів Посейдона, зроблена з бронзи. Піднята на страшну висоту, вона буквально висіла над морськими просторами. Греки вважали Посейдона божеством примхливим, і всіма способами намагалися завоювати прихильність володаря морських глибин.

На третьому ярусі вдень і вночі палало

вогнище, світло якого посилювала система металевих дзеркал.

Пальне підвозили на третій ярус на віслюках по велетенській кам'яній спіральній стрічці.

За допомогою вогню і дзеркал дозорці, які завжди чергували на маяку, могли сигналізувати місту про небезпеку задовго до того, як ворог з'явиться біля стін міста. За сигналами з Фароса постійно стежили моряки в особливому військовому порту. Порт цей був схований за мисом, і в ньому, як у засідці, стояли наготові бойові кораблі з бронзовими таранами у підводній частині.

Флот єгипетського царя вважався найсильнішим у світі.

В ті неспокійні часи маяк служив одночасно і фортецею. На випадок облоги тут була

цистерна з питною водою, запаси їжі, казарми для солдатів. Для доставки пального на маяку спорудили один з перших в історії підйомників.

Фароський маяк простояв до XIV століття. І хоч в цей час його залишки становили тільки одну чверть первісного розміру, він вражав своєю грандіозністю.

Маяк впав під час землетрусу наприкінці XIV століття. Згодом на його місці збудували середньовічну фортецю. Під її стінами фундамент маяка цілий і донині, але досі ще не досліджений.

У нашій мові пам'ять про маяк на острові Фаросі живе у відомому кожному слові «фарис».

За матеріалами зарубіжної преси

КАЛЕНДАР ВСЕСВІТУ

ФУТБОЛ І ТЕАТР. Футбольний суддя Іштван Псолт вважається найдовідченішим в Угорщині. Але його основна професія — режисер: він художній керівник одного з будапештських театрів. Псолт запевняє, що його театральний досвід чудово допомагає йому в суддівстві: «Коли футболіст падає під час гри, я завжди бачу, чи дійсно він одержав доброго стусана, чи лише прикидається. Адже я розбираюся в тонкощах гри видатних акторів, і такі невмілі удальники, як футболісти, ніколи мене не обдурять».

БРАВІЙ ДІДУГАН. У Чикаго став перед судом за порушення правил вуличного руху 105-річний водій Йозеф Бен Абрагам. На запитання судді дідуган повідомив, що він дванадцять разів одружувався, має 65 дітей, причому старшому з них — 86 років, а наймолодшому 3 роки. Абрагама виправдали, бо з 1914 року, коли він одержав права водія, це його перше порушення.

ЮВЕЛІРНІ ВИКРУТАСИ. Останній «винахід» американських ювелірів: вони продають нові запонки для манжетів з мініатюрними термометрами. На одній запонці термометр показує температуру за Цельсієм, на другій — за Фаренгейтом.

ХАРАКТЕРИ ЗМІНЮЮТЬСЯ. Суворі, стримані англичці витратили минулого року на різні тоталізатори, заклади та лотереї понад мільярд фунтів стерлінгів.

ШКОЛА ШАХРАЙСТВА. У Кобленці (ФРН) відкрито школу картарів, де навчаються... 17 поліцейських агентів. Вони мають вивчити всі тонкощі шулерства, щоб згодом викривати численних шахраїв у фешенебельних клубах, казино тощо.

ПІД ВОДОЮ — ТЕМНО... Світова преса багато писала про пасажирський підводний човен, який збудували для плавання в Женевському озері. Туристам обіцяли показати всю красу підводного царства. Але вони нічого не побачили. Вода в Женевському озері така забруднена, що навіть потужні прожектори тут безсилі.

ФУТБОЛЬНЕ ДИВО. Англійський футбольний клуб «Ноттінгем Ферст» одержав недавно від одного з своїх болільників золоту медаль за коректну гру. Протягом 25 років жодного з футболістів цього клубу не видворили з поля за порушення правил гри!

СКЕЛЕТИ НА ЗЕЛЕНОМУ ОСТРОВІ

Два мільйони туристів з різних країн, які, залишивши на деякий час гамір і метушню великих міст, щороку приїжджають до Ірландії, справді зустрічають тут усе, на що вони сподівалися: поля, ніби встелені килимами з білої конюшини, дівчат з блакитними очима і волоссям кольору густого меду; слухають тужливі кельтські пісні. Туристи втішаються спокоєм, незайманою природою, свіжою зеленню і мальовничими селами з білими хатинами. Вони милуються старовинними вулицями Дубліна, романтичними трактирами, які, здається, ще зберігають тепло дихання Бернарда Шоу.

Все це дійсно так. Але навряд чи комусь з туристів спаде на думку оселитися в одній з отих сільських халуп. Такий турист швидко забув би своє захоплення: у хижках немає водопроводу, електрики, каналізації. Тут живуть люди, які, відвоювавши колись у кам'янистих пагорбів і торфовищ клатчик землі, тепер змушені залишити і його, бо він зовсім уже не здатний прогудувати свого хазяїна. І ось одне по

Один з тих, хто, залишаючи Ірландію, сподівається незабаром повернутися на батьківщину. Він може, вже далеко від берегів «Зеленого острова», але, напевне, перед його очима ще й досі стоять до болю близькі картини рідного краю.

Ірландці йдуть — іноземці приходять. Дешева земля Ірландії особливо припала до душі західнонімецьким ділкам. Ось простеє самовдоволенний принц Ернст фон Саксен. Як бачимо, високе походження аж ніяк не заважає йому займатися вигідним тваринництвом.

одному маленькі господарства потрапляють до рук заповзятливих бізнесменів і перетворюються на пасовища, де відгодовується худоба для британського ринку.

А люди, селяни? Що ж, ірландці мають здавна один сумний вихід — емігрувати.

Гнітючу картину запустіння «Зеленого острова» змалював відомий західнонімецький письменник Генріх Белль, який нещодавно побував у Ірландії:

«Діставшись вершини гори, ми нараз побачили на її схилі, що губився внизу, контури залишеного села. Ніхто нам про нього не розповідав, ніхто нас про нього не попереджав, адже в Ірландії багато таких покинутих сіл. Нам показали церкву і найкоротший шлях до моря; крамницю, в якій продавалися чай, масло і сигарети; газетний кіоск і маленьку гавань, де під час відливу на березі залишаються загарпунені акули, схожі на перекинуті човни. Все це вважається вартим уваги туристів. Це, а не покинуте село — сірі кам'яні одноманітні фронтони, котрі спочатку видалися нам зовсім плоскими, як невміло приладнані декорації для фільму з привидами. Затамувавши подих, ми спробували перелічити їх, і хоча облишили це заняття на сороковому, та за сотню можна поручитися. Ми дійшли до повороту, і тепер побачили їх збоку, ці кам'яні каркаси, які, здавалося, все ще чекають на

тесляра. Сірі кам'яні стіни, темні віконні прорізи, і жодного шматка дерева, жодного клептика тканини, нічого, що відрізнялося б кольором від сірого каменя; скелет села, жакливо чіткий в своїх обрисах, немов тіло без волосся, без очей, без м'яса і крові».

Отож в Англії нині живе понад мільйон ірландців, тобто трохи менше половини усього населення Ірландії. І зовсім вже неймовірна кількість людей ірландського походження живе в США. Тут їх тепер налічується 10 мільйонів. Щороку в середньому від 20 до 40 тисяч ірландців залишають рідні домівки і подаються шукати щастя в чужій краї. Причому це представники найбільш працездатної, найбільш активної частини нації. Ось чому на «Зеленому острові», яким так захоплюються туристи, серед місцевих жителів рідко можна побачити чоловіків у віці від 20 до 30 років.

Ірландцям потрібна робота. А мало розвинена місцева промисловість не може поглинути бодай незначної частини спроторизованих селян. Дякувати за це слід, насамперед, англійському капіталові.

Коли після багаторічної національновизвольної боротьби 26 графств Ірландії здобули політичну незалежність, Англія подбала про те, щоб все-таки відірвати від молодій республіці шість найбільш економічно розвинених провінцій, де в основному була зосереджена вся ірландська про-

мисловість. Так британський імперіалізм увічнив економічну залежність Ірландії від Лондона. Внаслідок засилля іноземного капіталу ця залежність зростала рік у рік. Наприклад, з 36 директорів ірландських банків 24 займають одночасно подібні пости в англійських банках і фірмах. Те ж саме відбувається і на тих небагатьох дрібних підприємствах, які останнім часом стали тут до ладу. Їх власниками, як правило, є англійські або західнонімецькі капіталісти, приваблені сюди надзвичайно сприятливими умовами, створеними для них ірландським урядом, що сподівається в такий спосіб розв'язати пекучу проблему індустріалізації.

Але, не говорячи вже про мізерні масштаби промислового будівництва, такий шлях криє в собі загрозу небезпечних несподіванок. Бо ж при будь-якій зміні кон'юнктури іноземні промисловці в першу чергу закривають свої підприємства в Ірландії.

Та подих часу став дедалі відчутнішим і на «Зеленому острові», де, за висловом деяких англійців, «ніколи нічого не трапляється». Прогресивні сили, які ростуть і міцніють, дедалі краще розуміють, що майбутнє Ірландії — на шляху звільнення її від пут іноземного капіталу. Тільки створивши самостійну, незалежну економіку, народ Ірландії зможе покінути з віковичною національною трагедією — поступовим обезлюдненням рідного краю.

Ці літні ірландці й досі на колінах благають у бога долі, хоча давно вже мали змогу переконатися, що бог нічого не чує.

Актори Хабаші та Фатіма Реграуї в п'єсі «Останній акт». Марокко.

Невмирущий КАРАКУЗ

Магриб. Цим словом, що означає «захід», арабські географи називають західну частину арабського світу: Туніс, Алжир, Марокко і арабомовні землі далі на південь, вздовж атлантичного узбережжя. У наші дні під цим словом звичайно розуміють три названі вище

незалежні країни Північної Африки.

У стародавні часи на терені цих держав народжувалися і квітли могутні імперії, які відігравали значну роль в історії Середзем-

номор'я. Досить згадати гордий Карфаген, що послав виклик самому Римові. Античний світ доживав останні дні, коли сюди прийшли з аравійських пісків арабські завойовники. Міс-

цеве берберське населення перейняло від арабів мову і мусульманську релігію. Згодом об'єднані арабо-берберські дружини завоювали Іспанію і занесли меч над Західною Європою. У битві при Пуатьє французам пощастило зупинити наступ «сарацинів», як називали тоді арабів європейці.

Злившись з арабами, населення Північної Африки — Магрибу — разом з ними творило високу арабську культуру, яка залишила визначний слід в історії світової цивілізації.

Поезія, проза, різні галузі точних наук, філософія, архітектура, прикладне мистецтво — все знайшло своїх творців серед арабів. Все, за винятком портретного живопису і театру. Ці види мистецтва були майже відсутні у жителів Арабського Сходу і Заходу. Спричинилася до цього релігія іслам, бо згідно з мусульманською традицією віруючому заборонялося зображувати живі істоти.

Театр зароджується в арабських країнах лише з середини минулого століття. Це дало привід багатьом західноєвропейським орієнталістам твердити (і ця думка дуже поширена й досі), що батьком арабського театру був театр європейський.

Звичайно, не можна применшувати значення впливу кращих надбань європейської культури на жителів Сходу, але шукати корені арабського театру лише в Європі було б також не вірно. Руїни театрів хоч би на території нинішнього Тунісу свідчать, що в античні часи театральне мистецтво процвітало тут так само, як і на північних берегах Середземного моря. В стародавньому Єгипті відбувалися різного роду культові вистави тощо. Ці традиції не зникли безслідно, вони перейшли у фольклорну твор-

чість, злилися з мусульманськими звичаями й традиціями.

І досі в усіх країнах Близького Сходу та Північної Африки в кав'ярнях, що правлять за своєрідні клуби, виступають оповідачі та співаки, які не тільки розповідають і співають, але й розігрують сцени. Популярним народним видовищем в усьому Магрибі є також театр тіней. Театр цей названий ім'ям головного героя всіх розіграваних у ньому сюжетів — «Каракуз». Каракуз — улюблений персонаж народу. Разом із своїм помічником і другом, тямущим і винахідливим Івазом, він виходить із найскрутіших становищ, дошкулє всіляким глителям, влучно критикує носіїв зла. Не знали пощади від нього і колонізатори із своїми посіпаками.

Після захоплення Алжіру колоніальні власті суворо заборонили «Каракуза», зрозумівши, що він — їхній ворог.

Були в арабів і деякі елементи лялькового театру.

Все це свідчить про те, що коріння сучасних театральних традицій Магрибу слід шукати не тільки в західноєвропейському театрі, а й на античному та арабському ґрунтах.

За часів колоніального режиму національний театр у країнах Магрибу зазнавав величезних труднощів і не міг піднятися до якихось значних висот. І справді, чи можна було говорити про розвиток національного мистецтва, коли в Алжирі, приміром, мова корінного населення — арабська, була оголошена «іноземною»! Провітати могли тільки французькі театри, театри колонізаторів.

Та, незважаючи на всілякі перешкоди, ентузіасти віддавали всі свої сили розвитку національного театру. Більші можливості від-

крилися перед ними після здобуття незалежності.

Але й тепер театральне мистецтво в країнах Магрибу перебуває в досить важкому становищі.

Загальним явищем для всіх країн є нестача драматургічного матеріалу. Драматургія є найменш розвиненим жанром арабської літератури. До цього призвела, природно, багатовікова відсутність професійного театру. Як і театр, драматургія зародилася в минулому столітті, але перших успіхів досягла тільки за останні 20—30 років, головним чином в Єгипті.

Нестача п'єс національних авторів компенсувалася досі перекладами з європейських мов, а також так званими адаптаціями, тобто переробками відомих сюжетів європейських авторів, з перенесенням їх дії в арабські країни, арабізацією героїв тощо. Багато п'єс Мольєра, Расіна, Шекспіра були таким чином адаптовані для арабського глядача і досі йдуть на сценах Магрибу.

Успішному розвитку театру в країнах Магрибу заважає і двомовність населення. У побуті народ вживає розмовну мову своєї країни, а навчання в учбових закладах, видання книг, газет, журналів ведеться літературною арабською мовою, спільною для всіх арабських народів. Прості, неосвічені люди розуміють літературну мову дуже слабо. Шукаючи свого глядача, театральні колективи арабських країн звертаються до народних діалектів, як більш дохідливих і близьких. Але разом з тим вони не відмовляються від спектаклів класичною мовою, розуміючи роль театру, як її пропагандиста. Передова арабська громадськість вважає, що з розвитком освіти загальнонавжованою стане нинішня літературна мова, трохи оновлена і збагачена

елементами мови народної.

Тим часом в театрах Алжіру, Тунісу і Марокко питання вирішується так: п'єси на історичні сюжети пишуть і ставлять класичною мовою. Вона добре пасує до урочистих подій, до героїв історичних творів. Що ж до побутових п'єс, то вони, як правило, виконуються на розмовному діалекті.

Знайомлячись з історією зародження й розвитку професійного театру в країнах Магрибу, ми зустрічаємо явища, характерні і для процесу становлення українського професійного театру в другій половині XIX-го століття. Умови життя і боротьби театру в цих країнах, як і колись на Україні, породили постать корифея—людини, що була водночас і автором п'єси, і композитором, і режисером, і актором, віддавала всю себе улюбленій справі.

З такою людиною ми зустрічаємось, коли звертаємось до історії театру Алжіру. В цій країні колонізатори особливо жорстоко придушували всі прояви національного духу, національної культури. Спроби заснувати театр до першої світової війни були марними. Відродження почалося з появою корифея алжирського театру Рашіда Ксентіні. Після війни він створив в Алжирі першу трупу, керував нею, сам брав участь у виставах як актор, писав, переробляв і перекладав п'єси, створював пісні. Його перу належить понад сто п'єс. Критик Рашід Бен-Шенеб писав у 1947 р.: «Такі п'єси, як «Бу-Бурма», «Мій кузен із Стамбула», «Зед Алех», «Аль-Морстан» та інші зробили Рашіда Ксентіні великим комедійним письменником епохи».

Створюючи реалістичний театр, Ксентіні звернувся до мови простих людей, зрозумілої всім мови Каракуза, і цим завоював великий успіх

своєму театрові. Любов і повагу глядача театр Р. Ксентіні здобув і завдяки сміливій боротьбі проти іноземних поневолювачів та місцевої реакції.

Багатогранна діяльність Рашіда Ксентіні на ниві алжирського театру мала виняткове значення: після нього вже ніяка сила не могла затоптати паростки, що їх він виплекав. Недарма його називають алжирським Мольєром. Він помер у страшних злиднях, так і не доживши до дня визволення рідного краю.

Справу, яку він розпочав, продовжили його друзі і послідовники. Серед них виділявся Баштарзі Мохіддін, який зробив адаптації ряду творів Мольєра і сам написав багато п'єс. Слід згадати такі його п'єси, як «Зрадник», «Діти пекла», «Пробуджені». Великою популярністю користувалася його комедія «Ті, що завжди кажуть «так» — пародія на колоніальні «вільні» вибори. В ній жорстоко висміювалися араби, що продалися колонізаторам і були у них на побігеньках.

Перед другою світовою війною алжирський театр зміцнів, почав ставити п'єси Ібсена, трагедії Софокла. В роки війни, коли перемоги радянської зброї над фашизмом віщували близьку свободу й алжирцям, піднесення національно-визвольного руху виявилось і в активізації діяльності драматичних гуртків при учбових закладах. Окупанти переслідували такого роду діяльність, вбачаючи в ній небезпеку для свого хиткого режиму.

Все ж в місті Алжирі працювала постійна трупа під керівництвом Мустафи Катеба, яка ставила п'єси Ксентіні, Мохіддіна, Наклі Абдаллаха («Есер»), Мухаммеда Ульд Шейха («Халед»), Хасана Дердура («Халі»), Уаддаха Мухам-

меда («Злочинці»), твори Мольєра, Софокла, Ібсена та інші.

Зміни в суспільному житті привели до появи нового глядача — мусульманської жінки.

З початком визвольної війни 1954—62 рр. багато творчих колективів розпалося. Мохіддін загинув, частина артистів пішла в партизанські загони, інші емігрували і засобами мистецтва боролися за визволення рідної країни.

Велику роботу проводила в еміграції трупа М. Катеба та А. Раїса, яка поставила п'єсу Раїса «Діти Касби»¹ і мандрувала з нею по сусідніх країнах, розповідаючи правду про алжирську революцію, збуджуючи гнів проти іноземних поневолювачів. В п'єсі виведені образи підпільників, які безстрашно боролися проти окупантів. Заслуга автора полягає також у тому, що серед бійців за краще майбутнє країни він показав і жінку, наділивши її рисами героїні. Твір цей розповідає про долю однієї алжирської родини, що опинилася у вирі революції. Патріотичний, поставлений у кращих реалістичних традиціях, він мав великий вплив на глядачів і досі не сходить з репертуару театрів Алжіру.

У тяжкий для батьківщини час керівник театру М. Катеб говорив: «Тепер театр для нас — це форма боротьби. Він бере участь у боротьбі добровільно і зараз він — в самому серці революції. Наші артисти мислять і діють, як бійці революції. І для них — це єдиний можливий шлях».

В роки війни, розуміючи роль театру як зброї проти ворога, з п'єсами виступає цілий ряд письменників. Катеб Ясін пише цикл з трьох трагедій і однієї драматичної поеми в дусі античної грецької тетралогії під на-

¹ Касба — арабська частина міста Алжир.

звою «Коло репресій». Пише він французькою мовою. Хоч у творах цих було багато умовного, вони все ж закликали до боротьби, пробуджували любов до вітчизни. Звичайно, колоніальні власті не допустили їх постановки. Одна з п'єс тетралогії «Труп у колі» з успіхом йшла в паризькому театрі «Рекам'є» в переробленому вигляді під назвою «Дикунка». Працювали в галузі драматургії і відомі поети Анрі Креа та Хосін Бу-Хазер.

Після проголошення незалежності театральне життя Алжіру будується на нових засадах. Уряд республіки націоналізував усі театри і підпорядкував їх Генеральному управлінню національних театрів. Тепер в Алжирі є п'ять театрів в містах Алжирі, Орані, Константині, Боні та Сіді-бель-Аббесі. Закінчено будівництво театального приміщення в Орлеанвіллі. Основні спектаклі ставляться в Національному театрі в місті Алжирі, а потім труппа показує їх по черзі в інших містах. Керує Національним

театром м. Алжіра Мустафа Катеб.

Уряд вживає заходів для підготовки національних кадрів театральних працівників з усіх спеціальностей. Під керівництвом М. Бенашену працює народний танцювальний ансамбль. Велику мистецьку роботу провадить труппа Алжирського радіо і телебачення. Налагоджуються зв'язки із зарубіжними театральними колективами.

В репертуарі алжирських театрів, крім згадуваної п'єси Раїса «Діти Касби», є також такі твори, як трагікомедія Руйшеда «Хасан Етерро», сатирична комедія «Комедіант мимоволі» Абдель-Кадера Зефірі, переробки з Мольєра. Режисер Какі підготував монтаж «Алжир, рік 1-й» — спектакль з танцями і піснями про сьогоднішній день Алжіру. Значне місце займають твори зарубіжних авторів. Аббас Фераун поставив спектаклі Брехта «Вияток і правило», і «Гвинтівки матусі Каррар», Какі — п'єсу Шона О'Кейсі «Червоні троянди для мене» в декораціях художника Андре Акварта.

В Маніфесті Національно-

го театру Алжіру записані слова про те, що алжирський театр «повинен керуватись у своїй творчій діяльності високими помислами, поєднувати загально-національні риси і характерні риси народностей; щоб працювати на благо мас, він повинен поділяти всі його потреби і бажання. Він буде прихильником революційного реалізму. Реалізму, який засуджує декадентство і будує майбутнє». Немає сумніву в тому, що, йдучи накресленим у Маніфесті шляхом, театр Алжіру підніметься до великих творчих досягнень.

Майже подібним шляхом ішов у своєму історичному розвитку і театр Тунісу. Тут розквіт національного театру пов'язаний з ім'ям Алі Бен-Айеда, який зараз керує труппою Муніципального театру Туніса. Ця труппа є провідною в країні.

Алі Бен-Айед замолоду брав участь в аматорських гуртках. Пройшовши курс навчання в Парижі, він їде до Каїра, щоб ближче познайомитися з арабським мистецтвом, і там вступає до Вищого інституту драматичного мистецтва. Потім

«Школа жінок» Мольєра на сцені Муніципального театру Туніса.

він працює в одному з театрів Франції.

Після проголошення незалежності Алі Бен-Аїед повертається до рідного краю і ставить «Гамлета» (сам виступив у заглавній ролі) і адаптованого «Лікаря мимоволі» Мольєра. Гастролює по містах країни, кілька разів відвідує Францію, де працює з відомим режисером Жаном Віларом.

Виконання ролей європейського репертуару, а особливо ролі Калігули в однойменній п'єсі Камю, яку він поставив класичною арабською мовою і показав під час гастролей у Парижі, принесли Алі Бен-Аїеду славу видатного сучасного арабського артиста. За виконання ролі Калігули у паризькому Театрі Націй йому було присуджено премію.

Людина кипучої енергії, він весь час експериментує, шукає найкращих засобів вираження думки драматурга в спектаклі, перекладає п'єси європейських авторів, готує нові вистави. У керованому ним театрі, крім згаданих п'єс, побачили світло рампи «Міра за міру» Шекспіра і «На дні» М. Горького.

Особливим успіхом користується поставлена Алі Бен-Аїедом та Мохаммедом Азіза «Школа жінок». «Мольєр в джеббі¹ переживає другу молодість», — пише один з рецензентів спектаклю.

«Школа жінок» поставлена народною мовою, повною іскристого гумору і мудрих дотепів. Дія п'єси відбувається у наші дні у невеликому селищі поблизу міста Туніса. Успіхові цього спектаклю сприяє ще й те, що в головній ролі тут зайнятий один із кращих туніських акторів Нуреддін Казбаві.

На жаль, становище Туніського театру, як вказують

самі тунісці, зовсім не блискуче: кадри для театру не готуються, декорації старі, майже немає національних драматичних творів.

Крім професійного драматичного театру, в Тунісі поширений ще так званий театр «Хадж Клуф». Це — театр народних інтермедій, гострокомедійних, сатиричних, які часто просто неба розігруються мандрівними трупамі на туніському діалекті. Виконавці ролей звертаються до глядачів, як це завжди відбувається в народному театрі, наприклад, у тому ж «Каракузі».

Театральне життя в Марокко мало чим відрізняється від туніського. Тут також є і світлі вершини і темні місця.

Про потенціальні можливості марокканського театру свідчить те, що на фестивалі в Парижі 1956 року марокканська трупа зайняла друге місце. Паризькі газети високо оцінили постановку марокканців, які показували «Витівки Джохи» — арабізовані «Витівки Скапена» Мольєра.

Успіх молодого театрального колективу давав підстави сподіватися, що театрального мистецтва в цій країні піде широким кроком вперед. Та, на жаль, цього не сталося. Як пише арабська преса, театр в Марокко, не діставши належної підтримки, почав занепадати.

Як і в інших країнах Магрибу, до першої світової війни в Марокко не було жодного професійного національного театру. Були тільки народні видовища «Аль-Бсат» та «Сід ель-Катфі», які користувалися широкою популярністю.

Зародження сучасного театру припадає на 20-ті роки. В 1923 р. у Фесі учні медресе організовують перші вистави, показуючи головним чином п'єси Мольєра. Потім гуртки виникають і в інших містах країни:

Рабаті, Сале, Касабланці, Танжері.

Великий вплив на активізацію театральної діяльності у Марокко мали гастролі єгипетського театру Юсефа Вахбі та Фатіми Рухді.

Після другої світової війни театральне життя знову трохи, наскільки дозволяли умови колоніального режиму, пожвавлюється. Створюється молодіжна трупа при Марокканському радіо під керівництвом Абдаллаха Шакруна, в Касабланці виникає трупа «Аль Манар», яка успішно поставила кілька вистав.

У 1954 р. була утворена Марокканська національна трупа. Вона ставила на діалекті переробки п'єс Мольєра та інших авторів, такі як «Витівки Скапена», «Гамлет», «Міщанин-шляхтич», а також п'єси молодих місцевих драматургів. Згодом цей колектив дістав назву «Трупа народного театру».

Після здобуття незалежності театральні справи в Марокко поліпшилися. Молодь створила кілька груп, що пропагували театральне мистецтво, вивчали його. Це так званий Центр експресії і Марокканський центр драматичних досліджень. У Центрі експресії було дві трупи: французька — на чолі з Андре Вуазеном і П'єром Ріші, і арабська — на чолі з Абдаллахом Шакруном.

Зараз найбільш активною є трупа Марокканського радіо, якою керує Абдаллах Шакрун, і трупа «Молодь і спорт», керована драматургом і актором Ахмедом ель-Хаджа. В їх репертуарі — вже згадувані «Витівки Джохи» та «Маалем Азуз» (так тут названо «Фігаро»), переклади і адаптації мольєрівських «Тартюфа» і «Скупого», «Двох синьйорів з Верони» Шекспіра тощо.

На їх сценах ідуть також п'єси Тахара Уазіза та Кенфауї «Підмітальники» і «За-

¹ Джебба — арабський національний одяг.

чаровані пантофлі», п'єси А. Шакруна (на діалекті) «Добрі страви», «Ревнощі бридкого» і (класичною мовою) «Абсолютний секрет», п'єси Ахмеда ель-Хаджа та ін.

Великий успіх випав на долю історичної п'єси марокканського драматурга Ахмеда Азіза Сегрушні «Битва», присвяченій героїчній боротьбі марокканського населення міста Ель-Джадіда проти португальських загарбників.

Передові діячі культури країни шукають засобів для піднесення театрального ми-

стецтва. Автор статті під промовистим заголовком «Злидні театру в Марокко», опублікований в журналі «Жен-Афрік», пише з цього приводу так: «У слаборозвинених країнах, де публіка не є ні багатою, ані освіченою, ініціатива повинна йти від державної влади».

На південь від Марокко лежить Ісламська Республіка Мавританія. В її столиці Нуакшоті вже більше восьми років діє «Змішана трупа», яка ставить спектаклі на релігійну тематику, використовуючи сюжети з корана. Зайняті в цій трупі тільки

чоловіки. Нещодавно в місті був утворений гурток студентської молоді, що готує світські п'єси єгипетських авторів. У ньому беруть участь і жінки. Мистецтво і в цій країні прокладає шлях передовим ідеям.

Знайомство з театральним мистецтвом Магрибу показує, що і в цьому районі світу, попри всілякі перешкоди, воно росте і розвивається, будить національну свідомість, допомагає рвати духовні пута колоніалізму.

Юрій КОЧУБЕЙ

МУДРІСТЬ НАРОДНА

ТУРЕЦЬКІ ЗАГАДКИ

На ринку не купиш, у хустку не зав'яжеш, солодше нього нічого не буває [сон].

У воду падає, та не мокне [сонце].

У тебе це є, у мене є і у нього теж є [ім'я].

Блакитний атлас, та голкою його не зшити, ножицями не розрізати, кравцеві не віддати [небо].

Латка на латці, не зшити голкою [капуста].

Зверху ніби шкіряний, а всередині, як просяне зерно [інжир].

Кинув з гори — не розбилась, жбурнув із скелі — як і раніше ціла, в одній ложці води утонула [цигарка].

Сам весь всередині, а голова зверху [цях].

Є в мене чалма — розмотую, розмотую, а кінця не видно [дорога].

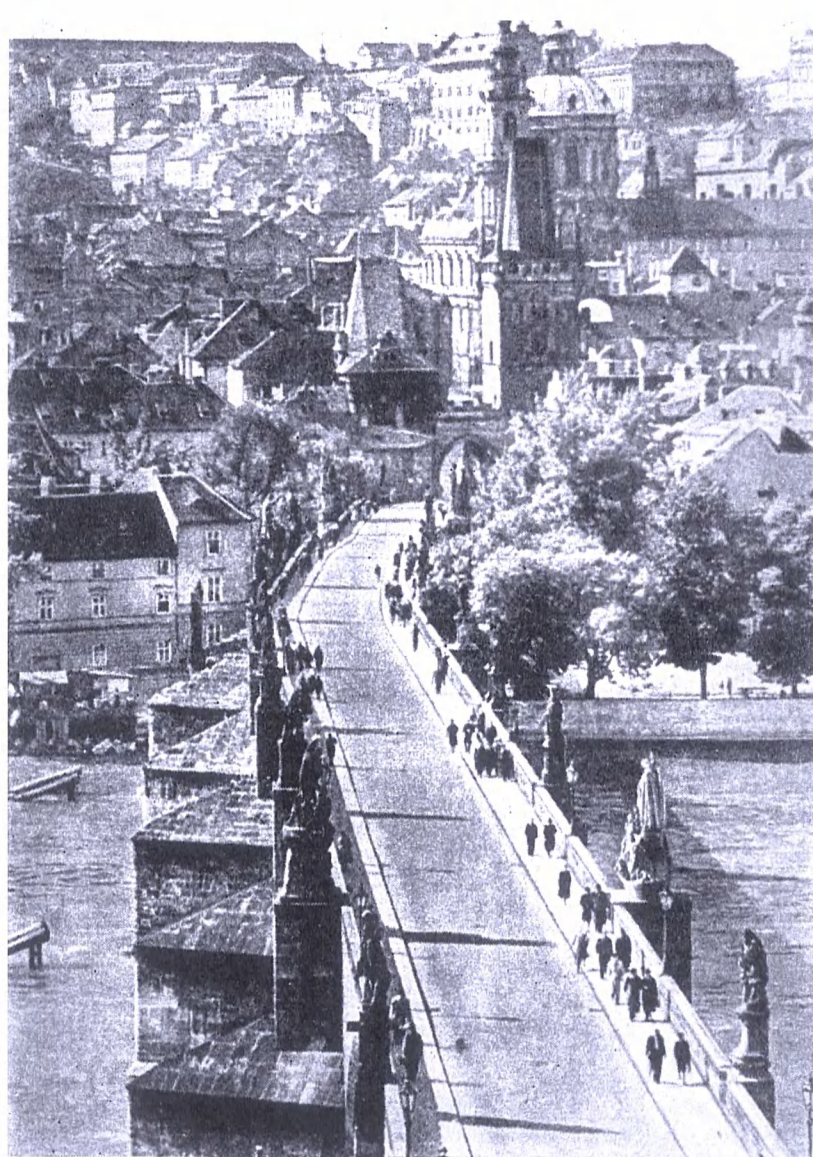
Маленька діжечка, повна кислятини [лимон].

Зросту має вершок, походить від корови, сама себе поїдає [свічка].

Є в мене ягнятко — як тільки ранок настає, воно травцю скубе, а потім, зігнувши шию, лягає спати до наступного дня [бритва].

Я йду, і вона йде, на ходу підскакує [борода].

Сяде на коня, а ноги звисають [макарони на виделці].

ПРАГА

Куточок старої Праги.
Карлов міст.

ВЧОРА,

Місто не могло вже вмістити ні нових підприємств, ні нових мешканців.

У сімдесятих роках міська брама розкрилася, і місто розплекалося широко навкруги, наступаючи на поля, городи, виноградники.

У 1900 році населення самого

Будинок Центральної
ради профспілок.

За

останні 120 років населення Праги збільшилося вдесятеро. З невеличкого поселення, оточеного могутніми стінами-валами, Прага перетворилася на прекрасне місто, що займає площу в 186 квадратних кілометрів з мільйонним населенням.

Ще на початку XIX ст. зразу за міським валом простягалися поля, сади і виноградники. І лише на сході зводився Карлін — район, який будувався вже за справжнім урбаністичним планом. А кустарна промисловість тих часів зосереджувалась в самому місті.

Але XIX століття, століття бурхливого розвитку техніки, невідомо змінило Прагу. Над тисячолітнім стовезовим містом піднялись в небо сотні заводських і фабричних димарів. На підприємства прийшли тисячі робітників. Народився новий суспільний клас — промисловий пролетаріат.

Сучасна вулиця міста.

СЬОГОДНІ

лише центру Праги збільшилось вдвоє і становило 200.000 чоловік, а в нових районах жило тоді 250.000 чоловік.

Проте Прага будувалась безладно, хаотично, до уваги бралися лише інтереси підприємців і великих землевласників. Місто було різко розділене на дві частини — квартали, де мешкала буржуазія і райони, де вів злиденне життя тіння трудящий люд.

Тепер Прага вступає в нову фазу розвитку: вона набуває рис сучасного соціалістичного міста.

Цього року уряд ухвалив Генеральний план розвитку Праги. За цим планом в місті виростуть нові житлові масиви, промислові райони, оновиться міський транспорт.

Проект одного з нових районів.

Перебудова вестиметься з урахуванням останніх досягнень містобудування. Будуть створені великі зелені зони, зони відпочинку, зводиться спортивні споруди, теплоцентралі, розширяться газове господарство.

Прага є центром політичного, адміністративного і культурного життя Чехословаччини. Тому тут заплановано спорудження сучасних громадських будівель, нових бібліотек, вищих і середніх учбових закладів, студентських гурто-

житків, науково-дослідних інститутів, і, насамперед, нових житлових будинків. Буде збудовано 76.000 квартир на нових масивах в Дябліні, Просеку, Ходові та інших.

Але ще одне дуже важливе завдання — це реконструкція історичної частини столиці, що прославила Прагу як місто надзвичайної краси.

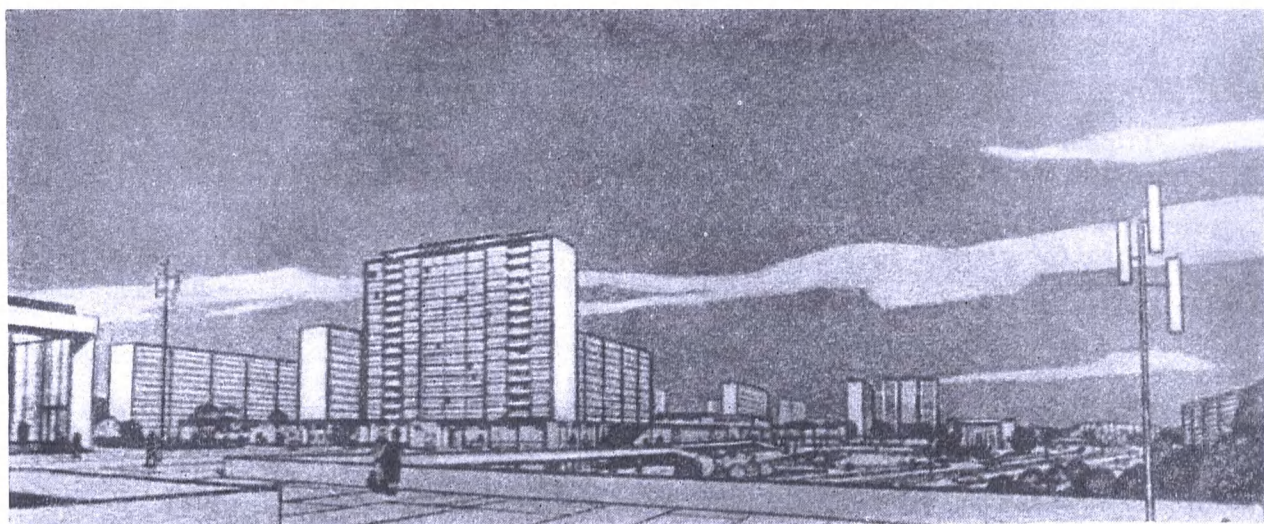
Історична Прага — чарівна, але жити в цьому районі не дуже приємно: вузькі вулички, тісні двори...

Красуню Прагу треба реконструювати, але так, щоб не позбавити її чарівності.

Так це і буде зроблено.

Нова і прекрасна Прага стане одним із найчудовіших міст світу.

І ЗАВТРА

ОПОВІДАННЯ

Скільки разів Фіорелло Бодоні прокидався вночі, почувши, як зітхають ракети в нічній тиші! Прокинувшись, він спершу дивився, чи спить його дружина, потім навшпиньках виходив надвір і кілька хвилин дихав чистим повітрям. Тут не відгонило несвіжою їжею, запахами якої був наскрізь просякнутий їхній маленький будиночок на березі річки. І сер-

цем Бодоні линув угору, в міжзоряний простір, слідом за ракетами.

От і цієї ночі стояв він напівголий, спостерігаючи фонтани вогню, що пульсували в темному небі, — ракети на початку їх довгих, незвіданих маршрутів до Марса, Сатурна, Венери!

— Це ти, Бодоні?

Бодоні здригнувся.

На порожньому ящику біля самісінької води сидів старий Браманте, який також спостерігав нічні польоти ракет.

— А-а, Браманте, привіт!

— І ти виходиш щоночі, Бодоні?

— Лише для того, щоб подихати свіжим повітрям.

— Он як? А мені давай ракети, — сказав старий Браманте. — Я був зовсім малий, коли вони почали літати. Та минуло вже цілих вісімдесят років, а мені так і не пощастило посидіти хоч в одній!

— А я коли-небудь ще полечу в ракеті, — промовив Бодоні.

— Дурень! — вигукнув Браманте. — Краще і не думай про це. Ракети — для багатіїв. А нам судилося довіку конати в оцих халупах — так само, як нашим дідам і прадідам.

— Ну, може, мої сини... — почав був Бодоні.

— І синам твоїм зась, і внукам теж! — закричав старий. — Ракети — для багатіїв, і мрії — для багатіїв!

Бодоні на мить завагався, потім сказав:

— Старий, я заощадив три тисячі доларів. Шість років я відкладав гроші — збирав по центу для свого бізнесу, хотів придбати нове устаткування. Та ось уже місяць, як я майже не сплю. Я дослухаюся до польоту ракет. Я думаю, весь час думаю. І от сьогодні я твердо вирішив: один з нас полетить на Марс!..

Очі його блищали в темряві.

— Ідіот, — обірвав приятеля Браманте, — а як же ти вирішиш, кому саме летіти? Коли полетиш ти, твоя дружина зненавидить тебе, бо ти побуваєш ближче до господа, аніж вона. Уявляєш, яка гіркота й заздрість гризтимуть її, коли потім, рік у рік, ти розповідатимеш їй про свою чудесну подорож?

— Ні, ні, все буде не так!

— Саме так! А твої діти? Все життя своє вони пам'ятатимуть про те, що їхній батько

побував на Марсі, тоді як самі вони залишилися на Землі. Вони марно мріятимуть про ракети все своє життя. Вони теж не спатимуть ночами. Бажання побувати в космосі невідступно мучитиме їх — як зараз тебе. Вони волітимуть краще вмерти, аніж жити, назавжди прикутими до Землі. Попереджаю тебе: доки не пізно, облич ці думки. Хай діти твої вдовольняються бідністю своєю. Нехай вони краще думають про працю рук своїх, про брут, який ти збираєш і який годую вас, а не про зірки.

— Але ж...

— Ну, а, припустімо, дружина твоя полетить у ракеті? Як би ти почував себе, знаючи, що вона бачила, а ти — ні? Та вона б тобі остогидла так, що ти охоче утопив би її в річці! Ні, Бодоні, краще купи собі нову дробильну машину, яка тобі конче потрібна, і розбий нею всі свої мрії, розстроши їх на друзки.

Старий замовк, дивлячись на річку, де у воді відбивалися вогняні хвости ракет.

— На добраніч, — сказав Бодоні.

— Приємних снів, — відповів старий.

Коли грінка вистрибнула з металевої коробочки, Бодоні мало не скрикнув. Він цілу ніч майже не заплющив очей. Так, Браманте має рацію. Краще придбати нове устаткування. Навіщо відкладати гроші, коли все-одно він зможе купити тільки один квиток на ракету, тільки один щасливчик з усієї сім'ї зможе полетіти, тоді як усіх інших гризтиме тяжка заздрість?

— Іж свою грінку, Фіорелло, — промовила Марія, його дружина.

— Та щось шматок у горло не лізе, — відповів Бодоні.

До кімнати вбігли діти — троє хлопчиків, що видирали один в одного іграшковий макет ракети, і дві дівчинки з ляльками в руках. Ляльки зображували собою жителів Марса, Венери й Нептуна — це були фігурки зеленого кольору, кожна з трьома жовтими очима й дванадцятьма пальцями на руці.

— Я бачив ракету, що відлетіла на Венеру! — закричав Паоло.

— Ух, як вона стартувала — ж-ж-ж-бах! — підхопив Антонелло.

— Тихше, діти! — закричав Бодоні, затуляючи вуха руками.

Всі здивовано витріщилися на нього. Він дуже рідко підвищував голос.

Бодоні підвівся.

— Слухайте мене всі уважно, — сказав він. — Я назбирав грошей на один квиток до Марса.

Діти зняли радісний галас.

— Ви зрозуміли мене, чи ні? Лише на один квиток. Хто полетить?

— Я! Я! Я! — закричали діти.

— Ти, — сказала Марія.

— Ти, — сказав їй Бодоні.

Запала мовчанка.

У дітей з'явилися нові ідеї.

— Хай Лоренцо летить — він найстарший.

— Хай Маріам — вона дівчинка!

— Подумати тільки, що ти там побачиш, — звернулася Марія до чоловіка. Але очі її якось дивно блищали, а голос тремтів. — Метеори, що плывуть, мов риби. Всесвіт. Місяць. Летіти повинен той, хто зможе потім найкраще розповісти про подорож. А ти розповідаєш дуже красномовно.

— Дурниці. Ти не менш красномовна, — заперечив він.

Всі були страшенно збуджені.

— Ось що, — сумно сказав Бодоні, одламуючи від віника прутики різної довжини, — найкоротший прутик виграє. — Він простягнув уперед міцно затиснутий кулак. — Тягнись.

В урочистій тиші діти почали тягти жеребок.

— Довга соломинка.

— Довга.

І ще, і ще раз:

— Довга.

Діти відійшли. Всі в кімнаті мовчали.

Залишилися дві соломинки. Серце Бодоні болісно стискалося.

— Ну, Маріє.. — прошепотів він.

Вона витягла й сказала:

— Коротка.

— Ах, — напіврадісно, напівсумно зітхнув Лоренцо. — Мама летить на Марс.

Бодоні спробував посміхнутися:

— Поздоровляю. Сьогодні ж куплю тобі квиток.

— Зажди, Фіорелло...

— Наступного тижня ти полетиш, — пробурмотів він.

Марія бачила звернуті до неї сумні очі дітей; їхні губи застигли у вимученій посмішці. Вона повільно простягнула прутик чоловікові.

— Я не можу летіти на Марс.

— Але ж чому?

— Я чекаю дитину.

— Що?

Марія уникала його погляду.

— Ти ж розумієш, мені не можна зараз подорожувати.

Він узяв дружину за лікоть.

— Це правда?

— Тягніть знову. Починайте.

— Чому ж ти не сказала мені про це раніше? — приголомшено спитав Бодоні.

— Я забула.

— Ех, Маріє, Маріє, — прошепотів він і ніжно торкнувся пальцями її щоки. Потім

обернувся до дітей. — Будемо тягти жеребок знову.

Паоло одразу ж витягнув коротку соломинку.

— Я лечу на Марс! — він так зрадів, що мало не танцював. — Дякую, тату!

Інші діти відступили від нього.

— Ой, як здорово, Паоло!

Паоло обвів поглядом обличчя батьків, братів і сестер, і посмішка зникла з його обличчя.

— Мені ж можна летіти, правда? — невпевнено промовив він.

— Можна.

— І ви любитимете мене так само, коли я повернуся?

— Авжеж.

Паоло покрутив у тремтячих пальцях дорогоцінний прутик з віника, похитав головою і кинув його на підлогу.

— Я забув. Починається навчальний рік. Мені не можна летіти. Тягніть знову.

Але ніхто вже не хотів тягти. Всі стояли смутні й задумані.

— Ніхто з нас не полетить, — сказав Лоренцо.

— Отак буде найкраще, — погодилася Марія.

— Браманте мав рацію, — зітхнув Бодоні.

Відчуваючи після сніданку лише біль у шлунку, Фіорелло Бодоні працював на подвір'ї біля майстерні: різав металевий брухт, плавив його, робив зливи. Раз у раз він переривав роботу, щоб полагодити який-небудь старий інструмент; жорстока конкуренція ось уже двадцять років змушувала його балансувати на грані безпросвітних злиднів.

Ранок був просто жахливий.

Десь опівдні у двір зайшов містер Метьюз.

— Гей, Бодоні, маю для тебе брухт! — гукнув він.

— Що саме, містер Метьюз? — спитав Бодоні без особливої цікавості.

— Космічна ракета. Що? Вона тобі не потрібна?

— Потрібна, потрібна!

Від несподіванки Бодоні відібрало мову; він схопив містера Метьюза за руку.

— Звичайно, це не справжня ракета, — пояснив той. — Ти ж знаєш — перед тим, як виготовити справжню, інженери будують модель в натуральний розмір з алюмінію. Ти міг би на ній непогано заробити — я віддам її за дві тисячі...

У Бодоні опустилися руки.

— У мене немає грошей.

— Шкода. Я хотів допомогти тобі. Минулого разу, на аукціоні, ти скаржився, що конкуренти перехоплюють у тебе брухт.

Тому я й хотів продати тобі цю ракету без торгів. Ну, що ж...

— Мені потрібне нове устаткування. Я збираю на нього гроші.

— Розумію.

— Якби я купив у вас ракету, то не зміг би навіть переплавити її. Моя піч для переплавки алюмінію минулого тижня зовсім поламалася.

— Шкода.

— Отже, ваша ракета мені ні до чого...

— Ясно.

Бодоні закліпав очима і зажмурився. Розплющивши очі, він глянув на містера Метьюза.

— Але я дурень. Просто дурень. Я заберу гроші з банку й віддам їх вам.

— Так ти ж не зможеш розплавити ракету...

— Везіть її! — сказав Бодоні.

— Гарзд, якщо ти так хочеш. Сьогодні ввечері!

— Давайте ввечері, — погодився Бодоні. — Так, ввечері для мене найзручніше.

В небі висів місяць. Ракета, — велика, біла, — лежала на подвір'ї біля майстерні, і в її блискучій поверхні відбивалися місячне сяйво і мерехтіння зірок. Бодоні дивився на неї закоханими очима. Йому хотілося погладити ракету, пригорнути до себе, притиснутися до неї щокочу й розповісти про всі заповітні прагнення свого серця.

Він не зводив з неї очей.

— Ти моя, — говорив він. — Навіть якщо ти ніколи не зрушиш з місця, залишаючи по собі вогняний шлейф, якщо ти лежатимеш та ржавітимеш тут іще п'ятдесят років — ти однаково моя!

Ракета пахла часом і простором. Всередині вона нагадувала годинник — майстерно зроблений швейцарський годинник. Її можна було б носити на золотому ланцюжку.

— Я міг би навіть заночувати тут, — збуджено прошепотів Бодоні.

Він сів у крісло пілота.

Він торкнувся важеля.

Не розтуляючи рота, заплющивши очі, він тихесенько загудів.

Гудіння ставало дедалі гучнішим, пронизливішим, несамопитішим, воно наростало в ньому почуттям безмежного щастя, змушувало тремтіти і тягло, тягло його разом з космічним кораблем крізь громоподібну тишу, крізь металевий крик; руки Бодоні гарячково торкалися приборів на пульті керування, заплющені повіки сіпалися, а звук усе наростав і наростав, аж поки не перетворився на полум'я, на несамопиту силу, що підняла й штовхнула його вгору, мало не розірвавши напіл. Бодоні зойкнув — і знову загудів, він не міг зупинитися, бо цього гудіння не можна було зупинити, воно могло тільки

ки звучати гучніше й гучніше, сплющуючи щільніше його повіки, змушуючи серце калатати в шаленому ритмі.

— Ми стартуємо! — закричав він. («О, як давить на плечі! І який грім!») — Ось Місяць! — кричав він, сліпий і оглухлий. — А он метеори! («Беззвучний політ у відблиску вулканів»). — Марс! Так! Це Марс, Марс!

Бодоні відкинувся на спинку крісла, знесилений, майже бездиханний. Його тремтячі руки зісковзнули з пульта управління, голова відкинулася назад. Довго сидів він отак, ледве зводячи подих, чекаючи, щоб заспокоїлося серце.

Потім повільно-повільно розплющив очі. Він побачив подвір'я, захаращене брухтом.

З хвилину Бодоні сидів непорушно, втупившись очима в купу металевих уламків. Потім, схопившись, ударив ногою по важелюх:

— Стартуй же, хай би ти пропала!

Ракета мовчала.

— Ось я тобі покажу!

Вискочивши надвір, спотикаючись у темряві, він завів потужний мотор своєї страшної дробильної машини, спрямував її на ракету й тремтячими руками відвів назад важкі гирі, щоб розтрощити, розбити вщент цей нахабний фальшивий міраж, цю безглузду річ, за яку він заплатив стільки грошей і яка відмовлялася тепер виконувати його волю.

— Я провчу тебе! — закричав він.

Але руки його опустилися.

Срібна ракета лежала в місячному сяйві. А за нею, на відстані кварталу, випромінювали тепле, жовте світло вікна його будинку. Навіть сюди долинали звуки музики з їхнього приймача. З півгодини Бодоні просидів, переводячи погляд з ракети на свій будинок. Потім він зліз із дробильної машини й попрямував додому, голосно сміючись на ходу. Підійшовши до кухонних дверей, він набрав у легені повітря й загорлав:

— Маріє, Маріє, пакуй речі. Ми летимо на Марс!

— Ах!

— Ох!

— Я не можу повірити в це!

Зіщулившись під вітром, діти стояли перед блискучою ракетою, не наважуючись доторкнутися до неї. Одне за одним вони почали плакати.

Марія гнівно витріщилася на свого чоловіка.

— Що ти наробив? — сказала вона. — Витратив на це всі наші гроші? Вона ж ніколи не полетить!

— Це як полетить, — відказав Бодоні, не зводячи погляду з ракети.

— Вона полетить, — впевнено повторив Бодоні. — А тепер ідіть усі додому. Мені ще треба поговорити по телефону, дещо зробити. Завтра ми відлітаємо! Але нікому не кажіть про це, гаразд? Це секрет.

Діти, спотикаючись, пішли геть від ракети. Незабаром їхні маленькі, збуджені личка з'явилися у вікнах будинку.

Марія не зрушила з місця.

— Ти розорив нас, — сказала вона. — Викинув гроші на цю... на цю річ. Замість того, щоб купити нове устаткування.

— Ось побачиш, — сказав Бодоні.

Дружина мовчки повернулася до нього спиною й пішла геть.

— Допоможи мені, господи! — прошепотів він і взявся до роботи.

Всю ніч на подвір'я прибували грузовики з якимись пакунками. З посмішкою на обличчі Бодоні витратив останній цент із свого банківського рахунку. А потім, озброївшись зварювальним апаратом, накинувся на ракету — припасовував нові деталі, викидав не потрібні. В порожньому машинному відділенні він закріпив болтами дев'ять старих автомобільних двигунів, а потім наглухо заварив дверцята до відсіку, щоб ніхто не побачив наслідків його таємної праці.

На світанку Бодоні зайшов на кухню.

— Поснідаємо, Маріє? — спитав він.

Дружина мовчки відвернулася від нього. Увечері він покликав дітей.

— Все готово! Ходімо!

Йому ніхто не відповів.

— Я замкнула їх у комірчині, — сказала Марія.

— Тобто, як? — обурився Бодоні.

— Ви загинете в цій ракеті, — сказала вона. — Ну, яку ракету можна купити за дві тисячі доларів? Тільки негодящу.

— Вислухай мене, Маріє.

— Вона вибухне. І крім того, який з тебе пілот?

— І все ж, цей корабель я **можу** пілотувати. Я переобладнав його.

— Ти збожеволів! — вигукнула вона.

— Де ключі від комірчини?

— У мене.

Він простягнув руку.

— Дай їх мені.

Вона віддала йому ключі.

— Ти занапастиш дітей.

— Ні.

— Занапастиш. Я передчуваю це.

Бодоні стояв, дивлячись їй у вічі.

— Ти не підеш з нами?

— Ні, я залишуся тут, — відповіла Марія.

— Ну, тоді ти все зрозумієш, усе побачиш на власні очі, — сказав він, посміхаючись.

Потім відімкнув двері комірчини. — Ходімо, діти. Ви підете з вашим татом.

— До побачення, мамо, до побачення!

Висока й мовчазна, вона залишилася біля кухонного вікна, дивлячись їм услід.

Біля входу до ракети батько сказав:

— Діти, це швидкісна ракета. Політ триватиме недовго. Вам треба повернутися до початку навчання в школі, мене чекатиме моя робота. — Він по черзі торкнувся руки кожної дитини. — І ще ось що запам'ятайте: ця ракета дуже стара, і на ній можна зробити ще тільки одну подорож. Після цього вона більше не літатиме. Це буде єдина космічна подорож у вашому житті. Отже, дивіться пильно, не пропускайте нічого.

— Добре, тату.

Ракета мовчала, немов годинник, що зупинився. Люк з тихим шипінням зачинився за ними. Бодоні прив'язав дітей запобіжними ремінцями до гумових гамаків.

— Готові? — спитав він.

— Готові! — хором відповіли вони.

— Увага, старт!

Він увімкнув десять рубильників. Ракета загуркотіла й підстрибнула. Діти затанцювали в своїх гамаках:

— Ми рушили!

— Ми летимо!

— Дивіться!

— Ми пролітаємо повз Місяць!

Місяць повільно, сонно проплив і зник за ілюмінатором. Фейерверком розсипалися метеори. Час спливав у ефірному серпанку. Діти збуджено галасували. За кілька годин, коли батько відстебнув запобіжні реміні, вони кинулися до ілюмінаторів, прилипли до них.

— Он Земля!

— А он Марс!

Ракета випльовувала рожеві пелюстки вогню, стрілки танцювали на циферблатах приладів; очі дітей заплющувалися самі по собі. Нарешті вони послули в своїх гамаках.

— Добре, — прошепотів Бодоні, пересвідчившись, що всі вони міцно сплять.

Навшпиньках він вийшов з каюти і, переборюючи в собі страх, зупинився перед люком.

Потім натиснув кнопку. Люк широко розчинився. Бодоні вийшов. У міжзоряний простір? В чорний потік метеорів, у хмару космічного пилу? Туди, де мила наздоганяє мило, де відстаням немає меж?

Ні.

Бодоні посміхнувся.

Ракета, здригаючись, лежала на його подвір'ї.

На місці були іржаві ворота і маленький мовчазний будиночок на березі річки — будиночок, у якому світилося одне вікно.

І річка котила свої хвилі в тому ж самому

напрямку — до моря. А серед подвір'я, навіюючи чудесний сон, лежала ракета. Вона здригалася й гуркотіла, і діти погойдувалися в гамаках, наче мухи в павутинні.

Марія стояла біля кухонного вікна.

Бодоні помахав їй рукою й посміхнувся.

Він не бачив, відповіла вона йому, чи ні. Може, тільки ледь-ледь піднесла руку й опустила її. Може, посміхнулася.

Над обрієм з'явився краєчок сонця.

Бодоні квапливо повернувся до ракети. Всередині панувала тиша. Діти ще спали. Він полегшено зітхнув. Прив'язуючи себе до гамака, він заплющив очі й мовчки помолився: «О, нехай протягом наступних шести днів ніщо не зіпсує ілюзії. Хай весь Космос пропливе за ілюмінатором, хай червоний Марс з'явиться над нашою ракетою, і супутники Марса теж, і хай в кольоровій кіноплівці не буде жодного зіпсованого кадру. Хай непорушними залишаються три виміри, хай нічого не трапиться із схованими дзеркалами та екранами, які створюють цю чудову ілюзію. Хай час спливає без будь-яких аварій та поломок...»

Він прокинувся.

Червоний Марс висів за ілюмінатором ракети.

— Тату! — діти борсалися в гамаках, намагаючись звільнитися від ремінів.

Разом з ними Бодоні милувався Марсом, він був такий красивий, без жодної подряпини на кіноплівці — і серце Бодоні сповнювалося щастям.

Увечері сьомого дня ракета перестала здригатися.

— Ми вдома, — сказав Бодоні.

Вони вийшли з ракети й попрямували подвір'ям, і всередині у них все співало, а очі сяяли радістю. Можливо, діти про щось догадувалися. Можливо, вони збагнули, що все це було тільки чудесним, чарівним обманом. Можливо; та навіть якщо й здогадувалися, то — мовчали. Зараз вони тільки сміялися на бігу.

— Я приготувала для вас смачну вечерю, — сказала Марія, зустрівши їх на дверях кухні.

— Мамо, мамо, чому ж ти не полетіла разом з нами, ти побачила б усе, побачила б Марс, мамо, і метеори, і геть усе!

— Так, побачила б... — сумно сказала вона.

Перед сном діти оточили Бодоні.

— Ми хочемо подякувати тобі, тату.

— Пусте, пусте.

— Ми завжди пам'ятатимемо цю подорож, тату. Ми ніколи її не забудемо.

Пізніше тієї ночі Бодоні раптом прокинувся. Він відчув на собі пильний погляд дружини. Довгий час вона лежала мовчки, нерухомо,

а потім раптом поцілувала його в щоки й у чоло.

— Ти що? — здивувався він.

— Ти найкращий батько на світі, — прошепотіла вона.

— Чому?

— Тепер я розумію. Розумію все.

Марія відкинулася на подушку і заплющила очі, тримаючи його руку в своїй.

— Напевно, це була дуже гарна подорож? — спитала вона.

— Дуже, — відповів він.

— Може... може колись, згодом, ти і мене візьмеш уночі на маленьку, ну, зовсім маленьку прогулянку до зірок?

— Якщо на маленьку, то, може, й візьму.

— Спасибі, — сказала вона. — На добраніч.

— На добраніч, — відповів Фіорелло Бодоні.

*З англійської переклав
М. МИХАЛИЧ*

КАЛЕЙДОСКОП

ВСЕСВІТУ

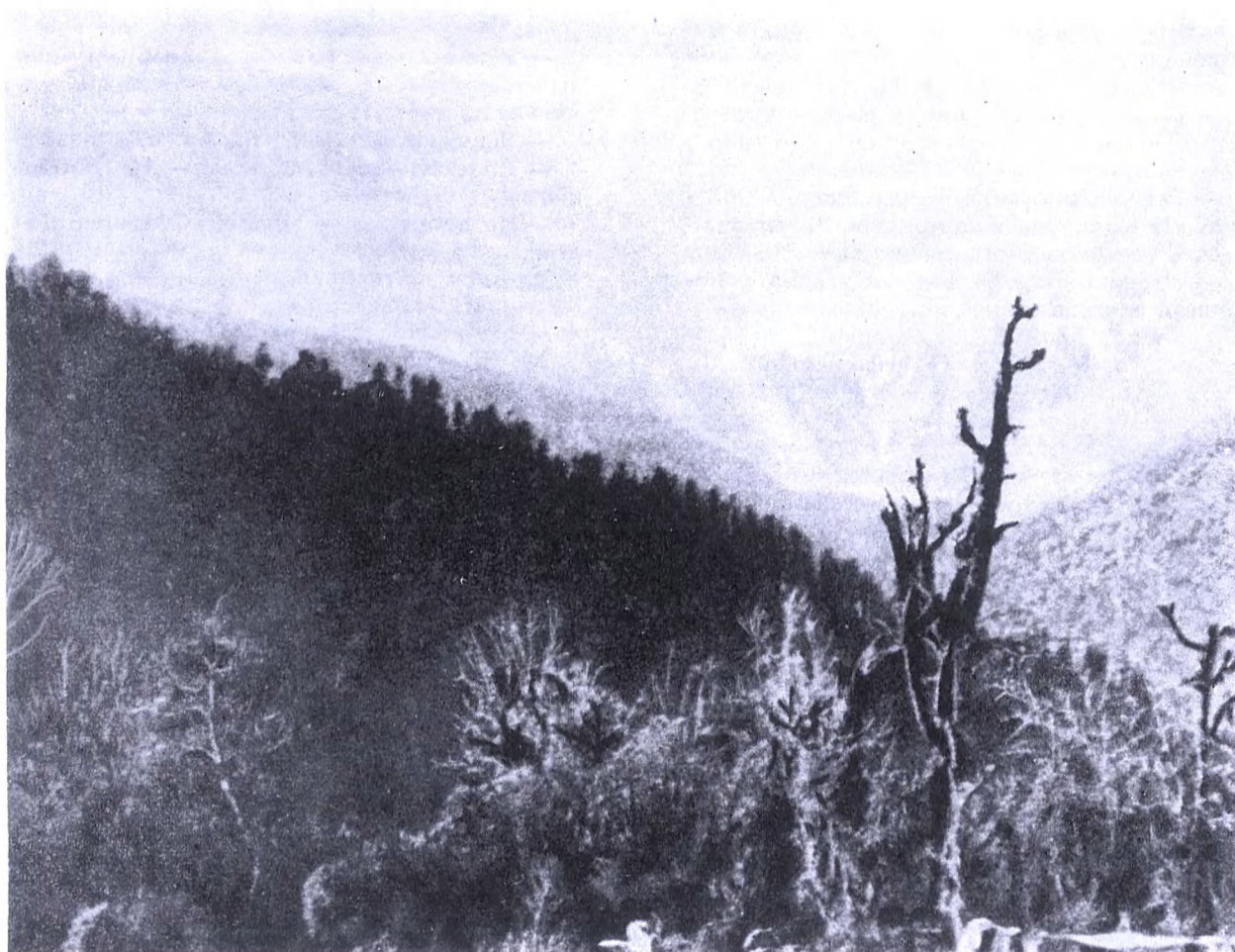
ОБРАЗІВ ВЛАДУ. Кліптон Далберг з м. Рочестера (США) за дрібне порушення якогось закону був присуджений до сплати штрафу в 6 доларів. Цей штраф він сплатив у такий спосіб: надіслав чек на 70 центів, поштовий переказ на 60 центів, посылку з 1 долларом 14 центами в дрібній монеті, 55 центів — поштовими марками, 13 центів — митними марками, а також 8 гудзиків для білизни. Суд запроторив Далберга в тюрму за образу властей.

«ЧОРНІ СПИСКИ». У Франції запроваджені «чорні списки» порушників правил вуличного руху. Вони розповсюджені по всій країні, і кожний, занесений до них, суворо каратиметься потім навіть за найменші порушення. У такий спосіб тут намагаються боротися з епідемією нещасних випадків на вулицях і дорогах.

ПЛОДИ ОСВІТИ. «У Сполучених Штатах мільйони неписьменних», — заявив Морт Леві, голова американської організації по боротьбі з неписьменністю. Кількість напівписьменних Леві визначає в 63 мільйони, отже, майже кожен третій житель США ледве вміє читати. Боротьба з неписьменністю ведеться лише на приватні пожертвування і не отримує ніякої допомоги від уряду.

НІЧНИЙ СПОЛОХ. Однієї ночі жителі Венеції прокинулися, охоплені страхом: дзвони собору св. Марка били на сполох. Коли переляканий сторож відімкнув двері дзвіниці, виявилось, що тривогу зняв американський солдат. П'яний воєнка зайшов удень до собору і заснув десь у кутку. Прокинувшись пізньої ночі і пересвідчившись, що двері замкнені, янкі безцеремонно вдарив в усі дзвони, вимагаючи, щоб його випустили.

КОЖЕН П'ЯТИЙ. У зв'язку з шекспірівським ювілеєм, в Англії опубліковано цікаві дані. Десять років тому лише один з кожних десяти пацієнтів божевілень видавав себе за великого драматурга, а зараз кожен п'ятий називає себе Шекспіром.

ФРЕД ШІНДЛЕР

Красивий і дикий край — Ассамські Гімалаї.

У ВИНИЩУВАЧІВ ТИГРІВ

Спорудження житла — громадська справа.

Якщо людину знезацька запитати, хто живе в Індії, — вона відповість: звичайно, індійці. Така відповідь буде водночас правильною — і неправильною, бо поняття «індійці», в даному випадку, звучить так само, як, скажімо, «американці», коли йдеться про населення Сполучених Штатів.

Дійсно, ми часто забуваємо, що багато країн світу є країнами багатонаціональними. І «пальма першості» тут безперечно належить Індії, яка дала притулок більше ніж 200 народам і племенам.

Такий вигляд має оселя кхасі: нагорі живуть люди, а під ними — худоба та свійська птиця.

Особливо багато племен населяють схід Індії, зокрема штат Ассам, — клапоть індійської землі, майже відокремлений від усієї країни пакистанською територією. Тут, серед височинних хребтів Ассамських Гімалаїв, загубились десятки маленьких племен. Відрізані від світу непрохідними хащами, високими горами і проваллями, вони живуть осторонь усіх надбань сучасної цивілізації, живуть майже так, як тисячу років тому жили їхні предки. Їхня самотність — неоціненна скарбниця для вчених-етнографів, і з кожним роком Ассам приваблює все більше й більше наукових експедицій.

В одній з таких експедицій, очолюваній лейпцігським професором Шубертом, пощастило взяти участь автору цих рядків. Нашою метою було звести знайомство з гірським народом кхасі, який поки що є загадкою для етнографів. Річ в тім, що це невеличке плем'я належить до так званої мон-кхмерської групи народів, або мон-кхмерської мовної сім'ї. Її основні представники населяють Камбоджу, їх можна зустріти в Лаосі, але так далеко на північ забралися тільки кхасі. А може, навпаки, колись цим народом була колись саме Індія, а потім якісь невідомі причини змусили їх шукати нозу батьківщину на півдні.

І от після багатоденного пере-

ходу по зовсім непридатній для піших прогулянок місцевості ми дісталися до столиці кхасі — Джамірі. Невеличке — всього на де-

Цей хлопець зібрався у далеку дорогу: він піде з караваном через гори. Тому він одяг тибетський капелюх; взагалі ж кхасі обходяться без головних уборів.

сятка два хатин село, та іншого важко було й чекати: адже загальна чисельність цього народу не перевищує двох тисяч чоловік. Домівки кхасі відрізняються від жител навколишніх народів. Їх плетуть з гнучкого бамбука — найпоширенішого тут будівельного матеріалу. Але стоїть такий дім не на землі, а на високому помості; щоб потрапити туди, треба піднятися своєрідними сходами, за які править товста колода з зарубками. На ніч її втягують нагору — запобіжний захід проти непрошеної гостей — тигрів, яких в Гімалаях чимало.

Нам пощастило: в день нашого приїзду мешканці Джамірі влаштували велике гуляння з нагоди закінчення побудови нового будинку. Хоч в кожній хатині кхасі живе лише одна родина, будують її завжди всією громадою.

Що ж, свято — так свято. Ми зручно влаштувалися на тигрових шкурах біля великого святкового вогнища і випили чимало п'яного маїсового пива. А потім дивились самотні народні танці. Під незвичний, якийсь рвучкий дріб барабана, один за одним виходили у коло танцюристи; вони починали танок повільно, але надалі все енергійніше трусили руками, ногами, головою, всім тілом, і зрештою доходили до нестями. Особливо бурхливим був головний ритуальний танець — танець демонів. Його виконували кілька солістів у особливому вбранні. Танцюрист-«демон» прикрашає зачіску зеленим листям, так само листям

Жінки й дівчата кхасі. Перша зліва — «рані», вдова останнього короля.

обмотує литки, а обличчя й руки вимазує сажею. Так він хоче відігнати злих духів, які поряд з добрими відіграють неабияку роль у релігійному світогляді кхасі. Проте, дивна річ: вірування в духів ніяк не відбивається на ставленні

кхасі до смерті: вони вважають її закономірним природним актом, і тому культу померлих у них не існує. Небіжчиків вони ховають у

землі, причому, хоч на похороні присутні всі жителі села, ніякої спеціальної церемонії не буває. Навіть близькі покійного стримують свої почуття.

Танець демонів — виключно чоловічий танець, і хоч жінки також беруть участь у танках, проте вони ніколи не танцюють разом з чоловіками. Вони просто не встигають за енергійними, поривчастими рухами чоловіків, і винні в цьому, в першу чергу, численні прикраси, якими тут переобтяжені представниці прекрасної статі. Кожна з них несе на шії принаймні 10—15 разків великого, важкого намиста, не кажучи вже про інші, дрібні оздобу, серед яких трапляються чудові бамбукові амулети. Жіночі прикраси у кхасі — сімейний скарб, вони переходять з покоління у покоління, і кожна жінка повинна чимось доповнити їх. Отже, заздрити найзможнішим нема чого: вони ледь рухаються під тягарем власного багатства. Крім намиста, важливою оздобою є сережки. Власне кажучи, назвати сережками великі срібні трубочки можна лише умовно, надто вже вони масивні. Намисто й сережки, щоправда трохи скромніші, носять також чоловіки-кхасі.

Слово «кхасі» завдячує своїм походженням жінкам, вірніше, їх звичаю розмальовувати обличчя чорними крапками та рисками.

Після вдалого полювання.

Ритуальний танець демонів.

«Кхасі» мовою найближчих сусідів цього народу означає щось подібне до «замазури»: самі ж кхасі звуть себе «хрусо». В минулому сторіччі плем'я це було великим і

могутнім, і вже тоді мало навіть свого короля. Вдова останнього короля кхасі, яка носить титул «рані», живе тепер в Джамірі, в будинку місцевого старости: вона

користується загальною повагою, але ніякого впливу на «державні справи» не має.

Кхасі — народ миролюбний. Основа їхнього добробуту — невеличкі маїсові поля, а також бамбук. З бамбука тут роблять все: і хати, і меблі, і посуд, навіть тканини тчуть з бамбукового волокна. Плем'я давно вже має заслужену славу винищувачів тигрів. Боротьба з цими жорстокими хижаками точиться безперервно. Їх тут так багато, що і дорослі, і навіть діти мають бути завжди напоготові, щоб відбити несподіваний напад. Тому люди ні на мить не залишають зброю — лук і великі гострі ножі, яких в кожного кхасі кілька штук. Рушницю має лише староста, він одержав її у нагороду від уряду, як найкращий в окрузі винищувач тигрів.

Тихо, розмірено тече життя маленького, загубленого в горах племені. Дуже рідко з'являється у цьому куточку землі хтось «з того боку», з великого світу, про який кхасі мають досить невизначене уявлення. Іноді, правда, споряджуються невеличкі каравани, які дістаються до найближчого містечка, де кхасі міняють свої вироби з бамбука й тигрові шкури на такі необхідні речі, як ножі, сокири, дешеві прикраси, тютюн.

Але і в цьому краю намічаються великі зміни. Уряд штату Ассам активно залучає кхасі до участі в житті країни, використовуючи їх як провідників по горах, погоничів караванів. Уже сьогодні ведуться роботи по прокладанню шляхів і ліній зв'язку, які з'єднають гірську округу з центром штату.

КАЛЕНДАР КОТ ВСЕСВІТУ

ДВА ВИРОКИ. Суд в Алабамі (США) присудив одного місцевого жителя до штрафу в 500 доларів за те, що той прив'язав своє цуценя до дерева дуже коротким ланцюжком. Цей же суд присудив якогось великого підприємця до 10 доларів штрафу; їдучи в автомобілі, він стріляв у групу негрів. У вирокі було записано: «Незручна позиція для стрільби могла призвести до влучення в якусь іншу особу».

ОДНА ЛЮДИНА І 181 АВТОМОБІЛЬ. В Англії завжди захоплювалися колекціонуванням. Але всі рекорди колекціонерів побив, мабуть, містер Сврд, колишній директор кондитерської фабрики. Він збирає старі автомобілі і вже має їх 181 штуку. З них 178 в робочому стані.

НОВІ ЗУБИ В 165 РОКІВ. Житель Багдада 165-річний Касем Юсуф вважається найстарішою людиною на землі. Виступаючи по радіо, він сказав, що в нього дуже гарний зір та слух і що взагалі він почуває себе людиною, сповненою енергії. Дідуган також повідомив, що два роки тому в нього з'явилося кілька нових зубів.

СПАВ НА СКАРБІ. Австрійський селянин Петер Граф сімнадцять років спав на скарбі. Якось недавно він вирішив змінити підлогу в своєму будинку і знайшов під нею глек з старовинними срібними монетами. Знахідка не давала спокою Графові, він почав копати далі й на п'ятий день вирив ще два глеку, вже з золотими монетами.

ПРО СМАКИ НЕ СПЕЧЕЧАЮТЬСЯ. В Аллахабаді (Індія) один поштовий службовець застав двометрову змію за незвичайним сніданком. Вона залізла в поштову скриньку і ласувала листами. Майже половину кореспонденції, що була в скриньці, змія встигла знищити.

АНГЛІЯ

Англійський режисер Керол Рід виїхав до Італії, де він має намір знімати фільм про великого художника Мікеланджело Буонарроті. Сценарій до фільму написаний за романом американського письменника Ірвінга Стоуна «Агонія і екстаз».

«Це буде фільм про генія, а не про героя», — заявив режисер.

ІТАЛІЯ

Вийшли друком перші дві книги чотиритомного видання вибраних творів видатного діяча Італійської комуністичної партії Антоніо Грамші.

В книгах вміщено кілька не відомих досі робіт революціонера. В першому томі опубліковані літературно-критичні й публіцистичні твори, написані в 1914 — 1926 рр. Тут вперше друкується стаття Грамші про італійський футуризм. В другому томі — багато досі не опублікованих листів Грамші.

* * *

Цьогорічну премію «Стрега», одну з найважливіших літературних премій Італії, одержав Джованні Арпіно за роман «Тіні пагорбів». Арпіно, 37-річний уродженець П'ємонта, — автор кількох романів. Відзначений премією твір вийшов у видавництві «Мондадорі». Це розповідь про автомобільну подорож героя з Рима до Туріна, під час якої він згадує про своє дитинство.

Перша премія — Ладиславу Гудерні

Оголошено результати конкурсу на кращий твір образотворчого мистецтва, який було проведено з нагоди 20-х роковин Словацького національного повстання проти гітлерівських окупантів.

124 художники подали на конкурс 453 роботи, отже, вже сама кількість учасників красномовно свідчить про небувалий розквіт чехословацького образотворчого мистецтва, про глибокий інтерес художників до тематики з громадським і політичним звучанням.

Першу премію присуджено заслуженому художнику Ладиславу Гудерні за картину «Страчений партизан». У центрі композиції — жінка, дружина партизана. На неї наставлені ворожі багнети. В усій її постаті, у виразі обличчя відчувається стійкість і мужність.

Другу премію одержав заслужений художник Ян Желібський за серію картин, присвячених Словацькому повстанню. Над цими творами автор працював протягом 20 років. Ще в окупованій нацистами Празі, дізнавшись про повстання, художник почав робити перші на черки майбутніх творів. Багаторічні пошуки Желібського увінчалися успіхом. В картинах «Битва за село», «Поранений» своєрідними художніми засобами переданий дух повстання. У галузі скульптури преміями відзначені 11 медалей на теми Словацького повстання, створені Я. Купіхом, та скульптура «Перемогли» П. Тота.

В галузі графіки премії удостоєні дев'ятеро Яна Лебіша та літографії Віри Гергелової.

Ладислав Гудерні. «Страчений партизан».

Мужність розлучених

В своєму новому романі «Дружина в'язня», що вийшов друком у видавництві «Лоуренс енд Уїшарт», молода англійська письменниця Віра Лефф розповідає про долю політичного в'язня, антифашиста і борця за мир Артуро та його дружини Міген.

Міген познайомилась із своїм майбутнім чоловіком під час війни, незабаром по тому, як боець руху Опору Артуро втік із своєї, окупованої німцями, країни (назва країни вигадана). Вони одружуються, і Артуро повертається на батьківщину, щоб узяти участь в остаточному розгромі фашистів.

Після перемоги Міген поспішає до рідного міста Артуро — вони ж бо домовилися зустрітись там, але чоловіка не застає: його кинуте до в'язниці за участь у мирній демонстрації...

Роман Віри Лефф — це не тільки розповідь про віддану дружину, що розпочинає тривалу і, здавалося б, безнадійну боротьбу за визволення свого чоловіка. В книзі йдеться про стійкість і героїзм

політичних в'язнів — борців за справедливу справу, про мужність їхніх матерів, сестер і дітей.

Письменниця вміло відтворює атмосферу терору, що панує в поліцейській державі. Суддям і тюремникам у книзі протистоять образи їхніх жертв — благородних людей, які за найтяжчих умов зберігають свою гідність, чистоту своїх переконань.

«Дружина в'язня» — це узагальнена історія сімей іспанських гірників, португальських демократів, південно-африканських борців за національне визволення, — пише рецензент газети «Дейлі уоркер» Розмарі Смолл. — Це історія, що вражає нас до глибини душі, зміцнюючи нашу віру в людську гідність і героїзм.

Художні якості твору також дістають одностайну схвальну оцінку в англійській пресі. Так, наприклад, газета «Таймс» зазначає, що роман «написаний майстерно... це справді яскравий літературний твір».

Ніколас Гільєн у французьких перекладах

Поезія Ніколаса Гільєна, одного з найвидатніших поетів Куби, знайшла шлях до сердець французів завдяки майстерному, надзвичайно точному і поетичному перекладу його творів на французьку мову, здійсненому Клодом Куффеном. Збірка поезій Гільєна нещодавно вийшла в Парижі в серії «Сучасні поети». Клод Куффон написав також передмову до книжки, в якій роз-

повідає про творчий шлях поета, особливо наголошуючи на багатстві й різноманітності громадянських мотивів в його поезії. Клод Куффон описує також свої зустрічі з Ніколасом Гільєном у Гавані. Кубинський поет сповнений творчих задумів.

«До перемоги революції моя поезія оспівувала надію, — каже він. — Тепер вона оспівує дійсність...»

Новинки книжкової графіки

Книжкова графіка — один з найпопулярніших у Румунії видів образотворчого мистецтва. Щороку в країні влаштовуються виставки багатоілюстрованих творів, кращі відзначаються спеціальними преміями.

Нещодавно з оригінальною роботою виступила художниця Флоріке Кордеску-Жебеляну, яка ілюструвала пушкінську поему «Руслан і Людмила». Кольорові

Еуджен Тару. Ілюстрація до байон Езопа.

ПЕРУ

Успіхом у читачів країни користуються твори 28-річного Маріо Варгаса Луїса, автора роману «Місто і собаки». В цьому творі, перекладеному на 12 іноземних мов, письменник змалював життя юнаків — слухачів військового училища.

Для роману розвивається в двох планах. Луїс зображує повсякденне життя училища, показує вплив казарменного режиму на формування світогляду й характеру юнаків і водночас розповідає про дитячі роки своїх героїв. В училищі панує жорсткий закон джунглів — закон сильнішого. І ось за таких умов формуються люди, які в майбутньому мають вирішувати долю країни.

РУМУНІЯ

Тридцять повнометражних і коротометражних художніх, документальних і мультиплікаційних картин були представлені на перший фестиваль румунського фільму, що проходив в Мамай, на узбережжі Чорного моря. Першу премію фестивалю одержав фільм «Тудор», який відтворює одну з найбільш хвилюючих сторінок румунської історії — народне повстання 1821 року.

США

У Сполучених Штатах знімається документальний фільм «Розповідь про Елеонору Рузвельт», який буде побудований на архівних матеріалах. Режисер фільму Річард Каплан.

Фільм розповідатиме про життя і діяльність Елеонори Рузвельт, дружини президента США Франкліна Делано Рузвельта.

Разом з чоловіком Елеонора Рузвельт побувала у багатьох країнах. Після його смерті в 1945 році вона стала активним громадським діячем. З 1947 по 1951 рр. Елеонора Рузвельт очолювала Комісію прав громадянства в ООН.

ФРАНЦІЯ

«Расистським сурогатом» називає газета «Юманіте» американський фільм «Десант у Південному В'єтнамі», що вийшов на екрани Парижа. Французька прогресивна преса розцінює як обурливий фант появу цього одверто пропагандистського, цинічного і наскрізь брехливого фільму саме зараз, коли події у Південному В'єтнамі загрожують справі миру.

* * *

В країні створено об'єднання дискусійних кіноклубів імені Жерара Філіппа. Мета цієї організації — перегляд і обговорення прогресивних фільмів, що служать справі миру, братерства й дружби між народами. Протягом останніх кількох місяців організовано близько п'ятдесяти таких клубів; члени їх переглянули серед інших творів і кілька радянських фільмів: «Баладу про солдата», «Броненосець «Потьомкін».

ЧЕХОСЛОВАЧЧИНА

В Празі розпочалися зйомки чесько-англійського фільму «90 градусів у затінку». Це перша спільна робота чеських та англійських кінематографістів. В головних ролях знімаються відома англійська кіноактриса Енн Хейвуд та чеський кіноактор Рудольф Грушинський.

Енн Хейвуд у фільмі «90 градусів у затінку».

малюнки Жебеляну сповнені романтичного динамізму, казкове в них вдало переплітається з реальним.

Анджі Петреску-Типереску також добре відома читачам своїми малюнками до книжок для дітей і юнацтва. Одна

Анджі Петреску-Типереску. Ілюстрація до «Тисячі і однієї ночі».

Флоріка Кордеску-Жебеляну. Ілюстрація до поеми «Руслан і Людмила».

з її останніх робіт — це велика серія ілюстрацій до «Тисячі й однієї ночі» у перекладі Еусебіу Камілару. Малюнки художниці ніжні й тонкі, вони позначені буквально ювелірною технікою.

Еуджен Тару, відомий карикатурист та ілюстратор, нещодавно виступив з двома роботами — серіями ілюстрацій до «Гаргантюа й Пантагрюеля» та до Езопових творів.

В галузі книжкової графіки плідно працюють і такі талановиті художники, як Іоанн Константінеску, Ромео Войнеску, Клелія Оттоне та ін. Особливо слід відзначити оформлення поетичної збірки Міхая Бенюка «На струнах часу» (художник Петре Вулкенеску), «Метаморфоз» Марії Бануш (художник Харі Гуттман), збірки віршів Ніни Касіан з ілюстраціями Еуджена Міхеску.

«Американська негритянська поезія»

Так називається антологія, що вийшла цього року в Нью-Йорку. В ній представлені вірші 55 поетів. Упорядкував збірку й написав до неї передмову відомий поет Арна Бонтемпе.

До антології увійшли твори класика негритянської поезії Поля Лоренса Данбара, його сучасника Джеймса Уелдона Джонсона, а також Клода Мак-Кея, Ленгстона Х'юза та інших.

Широко представлені в антології поети так званого «гарлемського ренесансу» двадцятих років: Френк Горн, Ф. М. Девіс, Маргарет Уокер, Гелен Джонсон і Гвендолін Брукс — лауреат Пулітцеровської премії (до речі, вперше присудженої негру).

Вірші антології вражають своєю поетичністю, яскравістю метафор, чистотою світовідчуження.

«Генеральна чистка»

Бразильські власті розпочали кампанію спрямовану проти прогресивної культури. За їхньою вказівкою в країні проведено «генеральну чистку» бібліотек і книгарень. З книжкових полиць зникли геть усі прогресивні твори сучасних авторів і навіть видання класиків.

Відомий католицький філософ і письменник Трістан де Атаїде виступив з протестом проти ганебних дій реакції, закликав творчих працівників країни до опору.

Ініціатором «полювання на відьом» в країні є міністр освіти Флавіо де Ласерда, колишній ректор університету в Пара. Одним з перших заходів цього «борця за чистоту культури» було різке скорочення програми по боротьбі з неписьменністю.

Бразильські екстремісти вигнали з роботи й позбавили політичних прав таких всесвітньовідомих учених, як Анісіо Тейхеру, Жозе де Кастро та багатьох інших.

Генрі Фонда про «Найкращу людину»

Генрі Фонда — виконавець ролі Уільяма Рассела у фільмі «Найкраща людина».

Цього року на фестивалі в Карлових Варах особлива премія журі була присуджена американському фільму «Найкраща людина» режисера Франкліна Шафнера.

Дія фільму розгортається під час з'їзду правлячої партії США, на якому має бути обраний кандидат у президенти. Боротьба точиться між двома претендентами — політичним діячем лівої орієнтації Уільямом Расселом, роль якого виконує відомий актор Генрі Фонда, і відвертим реакціонером Кентуелом, якого грає Кліфф Робертсон.

Фільм з неприхованим сарказмом викриває брудні махінації в політичному житті США. Ось що говорить з приводу цього фільму сам Генрі Фонда:

«Американська громадськість дуже прихильно сприйняла наш фільм. Адже він вийшов на екрани якраз тоді, коли відбувалися передвиборні з'їзди обох наших партій. Я навіть вважаю, що фільм якоюсь мірою вплине на хід виборів, хоч в ньому йдеться не про самі вибори, а про підготовку до них. Американці взагалі небагато знають про те, що робиться за лаштунками цієї кампанії. Головна позитивна риса фільму полягає, власне, в тому, що він викриває і засуджує усі ці ганебні махінації».

Кліфф Робертсон у фільмі «Найкраща людина».

* * *

Заснований півстоліття тому журнал «Словански пшеглед» змінив свій профіль — став органом нещодавно організованого Інституту історії європейських соціалістичних країн чеської Академії наук. Головним редактором його призначено відомого чеського історика доктора Вацлава Краля. «Словански пшеглед» висвітлюватиме проблеми історичного розвитку країн соціалістичного табору.

ШВЕЙЦАРІЯ

Чарлі Чаплін дав інтерв'ю представникові газети «Санді Таймс».

«Я читаю літературні або якісь інші твори лише для того, щоб вчитися, — сказав Чаплін. — Єдиний письменник, чий твори я читаю для насолоди, це Дікенс. Я б не їснувало кіно, я став би залізничником або мандрівним музикантом.

Досягти успіху в житті — не головне. Я можу це напевне твердити, бо сам його досяг. Головний зміст життя полягає в тому, щоб удосконалюватися і ставитися з повагою до інших».

ЮГОСЛАВІЯ

«Останнє алібі» — це назва фільму, що його знімає за своїм сценарієм режисер Лола Джукич на студії «Авала-фільм». Зав'язка твору така: колишні есесівці, як туристи, приїждять до Югославії, щоб вивезти звідти скарб, захований ними під час війни. У фільмі беруть участь актори Раде Маркович та Віра Джукич.

ЯПОНІЯ

Акіро Куросава, режисер відомого фільму «Сім самураїв», нещодавно розпочав зйомки нового твору під умовною назвою «Рудовусий». Фільм розповідатиме про японського лікаря, який все своє життя присвятив лікуванню бідних людей.

В ролі лікаря знімається актор Тохіро Міфуне.

У СУТІНКАХ

Норман Гортсбі сидів на лавці у Гайд-Парку, спиною до обсадженого смугою кущів газону, за яким починалися паркові штахети. Спереду, відділена широким шосе для легкових машин, лежала Роттен Роу¹. Праворуч, зразу за рогом, була зупинка «Гайд-Парк», з її невгаваючим гамором і гуркотом вуличного транспорту. Був березневий вечір, і вже о пів на сьому сутінки густо оповили землю; їх розсіювало неясне місячне світло, до того ж подекуди горіли вуличні ліхтарі. На центральній і на бічних алеях парку було ніби зовсім пусто, проте де-не-де манячили мовчазні постаті, а деякі з них тулилися по лавках або на стільцях, майже зливаючись із сріблястим присмерком. Ця

¹ Роттен Роу — алея Гайд-Парку для їзди верхи.

картина подобалася Гортсбі, адже вона якнайліпше імпонувала його настроєві. Він вважав, що сутінки — це година переможених. Люди, яких спіткала у житті поразка і які намагалися приховати втрачені ілюзії і мертві надії від будь-якої цікавості, з'являлися на Роттен Роу саме в таку пору, коли пошарпаний одяг, згорблені плечі і сумний погляд очей могли залишатися непоміченими, або, принаймні, нерозпізнаними.

На короля, що втратив трон, всі дивляться з презирством.

Така вже дивна вдача у людей.

Проте ці примарні істоти не хотіли, щоб на них дивилися з презирством, тим-то й з'являлися тут лише смерком, наче кажани, бо могли дозволити собі цю скромну розвагу лише під той час, коли звичайних відвідувачів уже не було на цій алеї. Поза огорожею, що її створювали кущі і штахети, видно було яскраві вогні, звідти долинав безнастанний гуркіт вуличного руху. Ряди вікон випромінювали сліпуче світло, що розтинали сутінь. Це світло йшло від осель інших людей, тих, які вистояли в життєвій борні, або, принаймні, не визнали себе переможеними.

Саме такі думки снувалися в голові Нормана Гортсбі, коли він сидів на лавці у майже безлюдній алеї. Пойнятий пригніченим настроєм, і себе вважав «переможеним». А втім, не брак грошей тривожив його: якби йому забажалося, він міг би піти туди, де були світло й гомін, і злитися з натовпом тих, що жили в достатку або прагнули його. Однак і він зазнав поразки, хоча й у справі більш делікатній, і цієї хвили серце його було сповнене болем і прикрого розчарування: ось чому він був не від того, щоб з досить цинічною втіхою спостерігати своїх «супутників» по нещастю і вгадувати їхні характери. Мовчки, але пильно поглядавав він процесію, що сунула повз нього, намагаючись обминати світло ліхтарів.

На лавці поряд Нормана Гортсбі сидів підстаркуватий джентльмен, котрий роздивлявся навкруги з неприхованим викликом: можливо, саме цей вираз його обличчя був останньою краплиною поваги до себе людини, що вже більше нікому і нічому не могла кинути виклику. Костюм його навряд чи можна було назвати обшарпаним, в усякому разі поночі він не справляв такого враження. Але й важко було уявити собі, що власник цього костюма купує коробку шоколадних цукерок за півкрони, або спроможний витратити дев'ять пенсів на бутоньєрку. Він, безперечно, належав до того жалюгідного оркестру, під музику якого ніхто не хоче танцювати, до тих скиглів, чиї скарги ні в кого не викликають співчуття і вболівання. Коли він підвівся, щоб іти, Гортсбі виразно уявив собі, як той повертається до своєї сім'ї, де його принижують і вважають за нікчому, або, можливо, й до якихось нужденних мебльованих кімнат, де цим пожильцем цікавляться лише з погляду його платоспроможності.

Постать цього добродія, даленіючи, поступово зливалася з тінями, і вільне місце на лавці незабаром зайняв молодий чоловік. Одяг на ньому був цілком пристойний, проте вираз обличчя він мав анітрохи не бадьоріший, аніж його попередник. Ніби бажаючи підкреслити той факт, що життя повелося з ним просто підло, новоприбулий, плюхнувшись на лавку поруч Гортсбі, вибухнув нестримною лайкою.

— Здається, настрої у вас не дуже гарний... — промовив Гортсбі, справедливо вважаючи, що від нього сподіваються відповідної реакції на цей бурхливий прояв емоцій. Молодик обернувся до нього з такою щирою міною, яка могла б збити з пантелику навіть недовірливого співбесідника, проте примусила Гортсбі насторожитись.

— Гадаю, ви теж не були б у доброму гуморі, коли б і вам довелося вскочити в таку саму халепу, — відповів він. — Я вчинив страшенну дурницю.

— А в чому, власне, річ? — спокійно запитав Гортсбі.

— Я приїхав сьогодні надвечір, маючи на меті зупинитися в готелі «Патагонія» на Беркшир-Сквер, — почав свою розповідь молодик, — але виявилось, що готелю на тому місці вже нема — там будують кінотеатр. Шофер таксі нараїв мені інший готель, неподалік, я погодився і поїхав туди. Я встиг ще відправити додому листа, де повідомляв про свою адресу, а потім вийшов купити мила, — забув узяти з собою мило, коли збирався в дорогу, а милом, що дають в готелях, не дуже люблюю користуватися. Після того я трошки походив по місту, зайшов у бар, у кілька магазинів. Коли ж, врешті, я

вирішив повернутися до свого готелю, то раптом зрозумів, що не пам'ятаю ні його назви, ні назви вулиці.

Оце так приємна ситуація для людини, що не має ані друзів, ані знайомих у Лондоні. Звісно, я можу написати додому і спитати про адресу готелю, але ж до завтра вони однаково не одержать мого листа. А поки що я сиджу без грошей, бо мав при собі з шилінг, та й те витратив на мило і коктейль. От так штука. У кишені лишилася одна двопенсова монета, і я тиняюсь вулицями, не знаючи, де притулитися на ніч.

По тому, як він скінчив свою розповідь, настала красномовна пауза.

— Мені здається, ви вважаєте цю історію плутаною і неймовірною, — вимовив, зрештою, молодик. В його голосі вчувалася образа.

— Не така вже вона й неймовірна, — розважливо відказав Гортсбі. — Зі мною сталася така сама пригода в одній з іноземних столиць, але того разу нас було двоє, і це надало тій ситуації ще більшої різючості. На щастя, ми пам'ятали, що готель стоїть над якимсь каналом, і коли кінець кінцем натрапили на канал, то вже вдалося знайти дорогу й до готелю.

Молодик пожвавішав.

— Я б не заперечував, коли б таке було десь за кордоном. Звернувся б до свого консула, і той уже зарадив би лиху. Тут, на батьківщині, почуваєш себе за таких обставин безпораднішим. Коли не натраплю на якогось порядного хлопця, що погодиться «проковтнути» мою історію і позичити трохи грошей до завтра, мені, видно, доведеться заночувати на набережній. Хоч би як там було, я радий, що моя пригода не здалася вам надто неймовірною.

Останні його слова пролунали лагідно, майже тепло, наче він плекав надію, що Гортсбі все-таки властива ота «порядність».

— У вашій історії, — спроквола мовив Гортсбі, — на жаль, є одна прогалина: ви не можете показати мило.

Молодик квапливо нахилився вперед, нервово почав нишпорити по кишенях свого плаща і зірвався на ноги.

— Я, певне, загубив його, — пробурмотів він розпачливо.

— Загубити готель і пакетик з милом в один день — це свідчить про навмисну недбалість.. — почав Гортсбі, але молодик уже не слухав. Він прожогом помчав алеєю, дивлячись прямо перед себе із страдницьким, але водночас і гордовитим виглядом.

— Шкода все ж таки, — міркував Гортсбі. — Те, що він вийшов з готелю, щоб купити мила, було єдиною переконливою деталлю в усій його розповіді, втім, саме через цю маленьку деталь він зазнав поразки.

Якби йому спала на думку ідея справді придбати пакуночок з милом, до того ж, старанно загорнутий у білий папір, як це звичайно роблять в аптеці, — він виявив би справжню геніальність. Адже в його професії геніальність саме в тому й полягає, щоб постійно вдаватися до застережних заходів.

Дійшовши такого висновку, Гортсбі підвівся, збираючись іти додому. Коли раптом аж скрикнув від подиву: на землі, біля самої лавки, лежав маленький овальний пакуночок, старанно загорнутий у білий папір, як це звичайно роблять в аптеці. Не залишалося й найменшого сумніву, що то справді мило. Воно, мабуть, випало з кишені молодика, коли той сідав на лавку. Гортсбі миттю побіг до виходу, схвильовано шукаючи очима знайому постать у світлому плащі. Він майже втратив надію знайти його, але в цей момент угледів, що молодик нерішуче стоїть на краю шосе, мабуть, вагаючись, що йому робити — піти через Гайд-Парк чи попрямувати до гомінливого Найтсбріджа. Почувши, що Гортсбі гукнув його, він різко обернувся з виразом неприхованої ворожості.

— Важливий свідок вірогідності вашої історії з'явився, — сказав Гортсбі, подаючи йому пакуночок, — напевне, він вислизнув з кишені вашого плаща, коли ви сідали на лавку. Я побачив його на землі вже після того, як ви пішли. Даруйте мені за недовіру, але ж зовнішні обставини були проти вас. І тепер, оскільки я вже апелював до мила, як до свідка, мабуть, маю зважати на цей фактор. Коли один соверен, який я можу позичити вам, влаштує вас...

Молодик поклав край цій тираді, заховавши гроші в кишеню.

— Ось візитна картка з моєю адресою, — вів далі Гортсбі, — ви можете повернути гроші протягом цього тижня. А оце ваше мило — не загубить його знову, воно зробило вам добру послугу.

— Це чудово, що ви знайшли його, — сказав молодик і, зворушено пробелькотівши кілька слів подяки, миттю зник у напрямі Найтсбріджа.

— Бідолаха, він ледве стримав сльози, — промовив Гортсбі до себе. — Та воно й не дивно: пережити отой контраст, таке напруження і раптовий спад... Мені це наука, щоб не був надто розумний і не робив поспішних висновків, виходячи з суто зовнішніх обставин.

Коли Гортсбі повертався назад і проходив повз місце, де відбулася ця маленька драма, він побачив якогось підстаркуватого джентльмена, що зазирає під лавку і нишпорив навколо неї.

— Ви щось загубили, сер? — спитав він, пізнавши недавнього свого сусіда.

— Так, сер, пакуночок з милом.

АКЦЕНТ

Мисливський сезон закінчився, а Малетам і цього разу не пощастило продати свого Акцента. За останні три чи чотири роки в сім'ї за якоюсь традицією жила фатальна надія, що покупець на Акцента неодмінно знайдеться перед закінченням сезону; проте сезони розпочиналися і минали, але не траплялося нічого такого, що могло б підтвердити цей безпідставний оптимізм.

Спочатку коневі дали кличку Шалений, а згодом прозвали Акцентом — з тих міркувань, що, вже набувши таке «добро», від нього нелегко відкараскатись. Акцент багато разів значився в преїскурантах як мисливський кінь легкої ваги; як кінь для їзди верхи під дамським сідлом і навіть ще простіше (а втім, не без фантазії) — як корисна в господарстві коняка каштанової масті, що продається за 15,1 фунта. Чотири сезони Тобі Малет брав участь, верхи на Акценті, у Вест-Усекському полюванні; щоправда, кожний кінь може відзначитися у Вест-Усексі, якщо тільки він обізнаний з місцевістю. А місцевість Акцент знав досконало, адже він особисто вириє велику кількість тих ям біля берегів та під парканами, що на них люди натрапляли у радіусі багатьох миль навкруги. Хоча Акцентові манери і поведінка були далекі від ідеалу, проте вершник почував себе значно спокійніше під час полювання, коли коня оточувала зграя собак, аніж коли він гарцював по шосе чи по сільських дорогах. Самі Малети категорично відкидали припущення, що Акцент боїться трактів, хоча справді існувало кілька таких об'єктів, що викликали в нього антипатію і «раптові напади запаморочення», як казав Тобі.

До легкових машин і мотоциклів він ставився більш-менш терпляче, а інколи навіть ігнорував їх. Але свині, тачки, купи каміння на узбіччі доріг, дитячі коляски на міських вулицях, надто агресивно пофарбовані на білий колір огорожі, а подекуди й найостаннішої моделі вулики примушували його звертати з прямого шляху, і кінь залишав позад

себе численні зигзаги, що нагадували розгалужену блискавку. Коли ж раптом з-за зеленого паркана з шумом злітав фазан, Акцент миттю високо підстрибував, хоча, зрештою, це можна було вважати проявом товариських почуттів. І вже з чим Малети ніяк не могли погодитись, це з поширеним твердженням, що їхній кінь має жахливий прикус.

Десь наприкінці травня місіс Малет, вдова Сільвестра Малета і мати Тобі та чималого гурту дочок, атакувала Кловіса Сенгрейла, зустрівшись з ним у передмісті і жадаючи поінформувати його про цілу низку хвилюючих місцевих подій.

— Чи знайомі ви з нашим новим сусідом, містером Пенрікардом? — торохкотіла вона. — Страшенно багатий, має залізні рудники в Корнуельсі, середніх літ і взагалі дуже спокійна людина. Уявіть собі, він взяв у довготермінову оренду «Червоний дім» і витратив силу грошей на його реконструкцію. Так ось, Тобі продав йому Акцента.

Ця новина так вразила Кловіса, що він довго не міг опам'ятатись, по тому, зрадівши, почав поздоровляти місіс Малет, і коли б він був людиною емоційнішою, безперечно, одразу розцілував би місіс Малет.

— Вам справді пощастило. Нарешті ви побулися цієї коняки, а тепер зможете придбати іншу, до вподоби. Я завжди казав, що Тобі — кмітливий хлопець. Вітаю вас від щирого серця.

— Не поздоровляйте мене. Більшого нещастя не могло б статися, — патетично виглосила місіс Малет.

Кловіс остовпіло витріщився на неї.

— Містер Пенрікард, — вела далі місіс Малет, притишуючи голос до значущого, на її думку, шепоту, хоча справді він нагадував якесь сипле вищання, — містер Пенрікард саме почав задивлятися на мою Джессі. Спочатку його залицяння було мало помітне, але тепер уже в мене не лишилося жодного сумніву. Я була просто дурна, що не схамінулася раніше. Вчора, під час свята, в саду церковного настоятеля, він поцікавився в Джессі, які квіти вона любить найбільше, а сьогодні вже прибув цілий ожеред гвоздик різних сортів, і серед них оті чудові темно-червоні. Ну, справжні експонати для виставки! До того ж, ще було надіслано бонбоньєрку з шоколадом, яку він, я цього певна, навмисне замовив у Лондоні. На завтра він запросив Джессі зіграти партію в гольф. І саме тепер, у такий вирішальний момент, Тобі продав йому оту тварюку. Таке лихо!

— Але ж ви роками намагалися здихатись її, — відказав Кловіс.

— У мене повен дім дочок, — відрізала місіс Малет, — і я намагалася, ну, не скажу, щоб здихатись їх, але, звісно, один-двоє чо-

ловіків не були б зайвими серед цієї компанії. Не забувайте, дочок у мене аж шість.

— Чого не знаю, того не знаю, — промовив Кловіс, — я ніколи їх не підраховував, але сподіваюсь, ви не помиляєтесь щодо числа. Матері, мабуть, розуміються на таких речах.

— І зараз, — вела далі місіс Малет своїм трагічним шепотом, — коли на обрії маячить багатий кандидат у чоловіки, Тобі продає йому цю нещасну тварину. Вона ж може вбити Пенрікарда, коли той спробує поїздити верхи. У кожному разі, вона вб'є всяке ніжне почуття, яке він міг би плекати до будького з членів нашої родини. Що я маю тепер робити? Дуже незручно просити його повернути нам коняку. Адже ми розписали її, немов те диво, коли з'явився жаданий покупець, і запевняли, що вона — саме те, що йому потрібно.

— А ви не могли б викрасти її з його стайні і послати пастися на якусь далеку ферму? — запропонував Кловіс. — Напишіть тільки на дверях стайні: «Жінкам — виборчі права!», і вся історія пройде під маркою демонстрації суфражисток. Ручуся, що нікому, хто знає вашого коня, не спаде на думку, що ви дуже скучили за цим «скарбом».

— Газети роздзвонили б про цю справу по всій країні, — сказала місіс Малет. — Я вже уявляю собі такий, приміром, заголовок — «Цінного мисливського коня викрали суфражистки» або інший в такому ж дусі. Поліція почала б нищпорити скрізь, доки б таки не знайшла Акцента.

— Що ж, тоді хай Джессі спробує забрати його у Пенрікарда, пославшись на те, що це — її давній улюбленець. А продаж вона може пояснити так: відповідно до старої угоди про ремонт стайню мали знести, але тепер угоду вдалося переписати, і стайня простоїть ще кілька років.

— Це здаватиметься досить-таки дивним: тільки-но встигли продати коня, і одразу просите, щоб його вам повернули. Але щось треба робити, причому негайно. Пенрікард не вміє поводитися з кіньми, а я, здається, казала йому, що Акцент — спокійний, наче овечка. А втім, вівці теж можуть вибрикувати, немов скажені, правда ж?

— Авжеж. Вівці зовсім незаслужено мають славу дуже лагідних, — погодився Кловіс.

Наступного дня Джессі повернулася з поля для гольфа збуджена і водночас заклопотана.

— З освідченням усе гаразд, — заявила вона, — він зробив це під час шостого туру гри. Я сказала, що мені треба трохи подумати. Під час сьомого туру я погодилася.

— Люба моя, — сказала мати, — я вважаю, що варто було б виявити більше дівочої стриманості і вагання, адже ти знайома з ним дуже недовго. Краще б ти не давала згоди аж до дев'ятого туру.

— Сьомий тур якраз надзвичайно довгий, — мовила Джессі, — до того ж, ми обоє дуже нервувалися, тим-то грали ще довше, ніж звичайно. А поки настав дев'ятий тур, ми встигли домовитися про безліч речей. Медовий місяць проведемо на Корсіці, а як захочемо, то зробимо невеличку подорож до Неаполя, і на закінчення — тиждень розваг у Лондоні. Дружками будуть дві його племінниці і наші п'ятеро дівчат, отож усього семеро — досить щасливе число. Ти надінеш свою перлисто-сіру сукню, і ми прикрасимо її гонітонським мереживом. Між іншим, сьогодні ввечері він з'явиться сюди, до тебе, щоб поблагодаритися. Отже, з цим усе гаразд. Інша справа — з Акцентом. Я розповіла йому оту байку про стайню, і як ми всі хотіли б відкупити нашого коня, але він, здається, ще більше захотів залишити його собі. Пенрікард каже, що тепер, коли він живе не у великому місті, йому конче треба навчитися їздити верхи, отже, він почне тренуватися з завтрашнього дня. Він кілька разів їздив верхи по фешенебельних алеях Гайд-Парку, але на таких шкапах, що їх навмисне добирають для катання хворих та вісімдесятирічних дідів. Ото й уся його наука в сідлі. Стривай-но, я забула: він ще їздив на поні, коли йому було п'ятнадцять років, а поні — двадцять чотири. І ось завтра він має сісти на Акцента! Я стану вдовою перш ніж одружуся, а мені страшенно хочеться глянути на оту Корсіку... вона така кумедна на географічній карті!

Довелося негайно послати по Кловіса і розповісти йому про подальший розвиток подій.

— Ніхто не може почуватися безпечно верхи на цій тварині, — сказала місіс Малет, — окрім Тобі, бо він, маючи вже великий досвід, знає, чого вона може злякатися, і добре вивчив усі її піруети й стрибки.

— Я, власне, не натякала містеру Пенрікарду (а втім, тепер я можу називати його Вінсентом) про те, що Акцент не полюбляє білих огорож, — сказала Джессі.

— Білі огорожі! — вигукнула місіс Малет. — А чи не згадувала ти про те, яке враження справляють на Акцента свині? Адже містеру Пенрікарду, щоб дістатися на тракт, доведеться їхати повз ферму Лок'єра, а там уже неодмінно трапляться свині, які ганятимуть десь поміж живоплотом.

— Останнім часом він чомусь ще не злюбив індиків, — додав Тобі.

— Цілком зрозуміло, що не можна дозволити Пенрікарду їздити верхи на цій коняці, — сказав Кловіс, — принаймні доти, поки Джессі не вийде за нього заміж і Пенрікард їй не набридне. Ось що я вам пораджу: запросіть його завтра на пікнік, який розпочнеться рано-вранці; адже він не з тих людей, що роблять прогулянку верхи перед сніданком. Наступного дня я намовлю настоятеля повезти його перед ленчем до Кроулея, подивитися на нову сільську лікарню, яку там будують. Акцент стоятиме без діла у стайні, і Тобі запропонує потренувати його — кінь «зацепиться» об камінь чи щось інше і дуже до речі зашкутитьгає. Коли ви дещо поквапитеся з весіллям, то байку про кульгання можна буде підтримувати, аж доки шлюбна церемонія не залишиться щасливо позаду.

Місіс Малет була людиною емоційною, тим-то поцілувала Кловіса.

Та ніхто не був винен у тім, що з самого ранку почалася злива, отже перспектива пікніка перетворилася на чистісіньку фантазію. Ніхто, окрім лихої долі, не був також винен у тім, що опівдні трохи вигодилося, і це спокусило містера Пенрікарда вперше випробувати Акцента. Однак їм не довелося побачити свиней біля ферми Лок'єра; огорожу навколо садиби настоятеля було пофарбовано на тьмяний, дуже невиразний зелений колір, але торік чи позаторік вона була біла, тож Акцент не міг забути, що саме на цьому місці він мав звичку робити енергійний реверанс, стрибок убік, а потім ставати дибки. Оскільки після таких вправ його послуги вже нікому не були потрібні, він вдерся до настоятелевого саду, а там інстинкт привів його до клітки з індичкою. Пізніше господарі знайшли клітку майже непошкодженою, однак від індички залишилося дуже мало.

Містер Пенрікард, трохи приголомшений від струсу і страждаючи від болю в забитому коліні, а також від кількох, менш значних пошкоджень, добродушно приписав цей нещасливий випадок своїй власній недосвідченості щодо коней та сільських шляхів.

Він дозволив Джессі доглядати себе протягом п'яти днів. Цього терміну вистачило, щоб остаточно видужати і набути доброї гольфової форми.

Минуло тижнів зо два, і в списку весільних подарунків, який вмістила місцева газета, можна було прочитати таке: «Каштановий верховий кінь «Акцент» — подарунок нареченій від нареченого».

— Отже, це свідчить, — сказав Тобі Малет, — що він нічого поганого не запідозрив.

— Або, — мовив Кловіс, — що він людина кмітлива і водночас люб'язна.

МЕТОД

Шарца — Метерклума

Леді Карлота повільно походжала по платформі маленького провінційного вокзалу, роздивляючись навкруги. Адже потрібно було якось перебути час, доки поїзд, нарешті, рушить далі.

Раптом вона побачила за станцією на шосе коняку, запряжену у величезний і надто перевантажений віз. Поруч стояв візник і нещадно шмагав її батою; він, очевидно, належав до тієї породи візників, що палають лютою ненавистю до тварини, яка допомагає їм заробляти на шматок хліба. Леді Карлота прожогом подалася туди і так грізно вичитала візникові, що той одразу отямився. І хоча друзі нерідко доводили їй, що не варто обстоювати інтереси бідолашних тварин, бо це втручання може призвести лише до неприємностей, — вона ніколи не дотримувалася доктрини «невтручання», крім одного випадку. Якось її приятелька, прихильниця згаданої доктрини, рятуючись від вепра, вилізла на не дуже високу берізку і стовбичила там три години, волаючи про допомогу. Під цей час леді Карлота сиділа неподалік і спокійно малювала свою акварель. Мабуть, саме після цього епізоду її дружбі із згаданою особою, яку, зрештою, визволили з прикрого становища, настав край.

Поїзд, звичайно спокійний, цього разу чомусь нетерпляче рушив з місця. Він відійшов дуже швидко, залишивши леді Карлоту напризволяще. Та вона сприйняла цей удар з суто філософською байдужістю. Друзі і родичі леді Карлоти вже звикли до того, що валізи її частенько прибувають без своєї господині. Отже, вона надіслала телеграму, в якій досить невиразно повідомила про своє прибуття «іншим поїздом». Ще не встигла добре поміркувати, що робити з собою далі, коли раптом перед нею постала незнайома дама імпазантного вигляду.

Вступившись у леді Карлоту, дама заявила рішуче й категорично:

— Ви мусите бути міс Хоуп, наша нова гувернантка. Я приїхала зустріти вас.

«Обов'язок є обов'язок. Якщо мушу бути гувернанткою, то вже мушу», — промовила до себе леді Карлота з безжурністю, яка, проте, таїла в собі небезпеку.

— Я — міс Квеберл, — відрекомендувалася дама. — Та де ж ваші валізи?

— А вони десь блукають, — відповіла «гувернантка», згадавши приказку, що той, хто відсутній, завжди винен. І коли навіть валізи леді Карлоти в даний момент навряд чи були винні в своєму «блуванні», то в усякому разі вони були відсутні. — Я вже телеграфувала про це, — додала вона, тепер кажучи чистісіньку правду.

— Ах, як це прикро, — промовила міс Квеберл. — Оті залізничники, дійсно, працюють дуже недбало. А втім, ми якось влаштуємось. Моя камеристка позичить вам халатик і нічну сорочку. — З цими словами вона попрямувала до машини.

Поки вони їхали до маєтку Квеберлів, господиня поважно розповідала леді Карлоті про обов'язки, які та відтепер має виконувати; виявилось, що Клод та Вілфрід — тендітні, вразливі хлопчики, що Айріні має неабиякий артистичний темперамент і що Біолу теж наділено якимись-там рисами, притаманними дітям «нашого класу в нашу добу».

— Я хочу, щоб їх не лише навчали, а й прищеплювали інтерес до того, що вони вивчатимуть, — говорила міс Квеберл. — Ось, приміром, уроки історії. Ви повинні зробити їх дуже дохідливими, зрозуміло? Будь-що треба дати дітям відчувати, що їм оповідають про мужчин та жінок, які справді жили, існували. Коли ж ви будете перевантажувати пам'ять ваших вихованців лише безліччю імен і дат, — пуття з цього не буде. Що ж до французької мови, то я сподіваюсь — кілька днів на тиждень ви будете розмовляти за столом по-французьки.

— Я розмовлятиму чотири дні на тиждень по-французьки, а решту — по-російськи.

— По-російськи? Шановна міс Хоуп, але ж ніхто в домі не розмовляє цією мовою і не розуміє її.

— А це мене зовсім не обходить, — бундючно відрізала леді Карлота.

Міс Квеберл, просто кажучи, дістала добрячого ляпаса. Вона належала до тих деспотичних осіб, що красуються і пишаються своєю самовпевненістю лише до того часу, поки не дістануть рішучої відсічі. Найменший опір майже одразу робить їх тихими й сумирними. Після того, як нова гувернантка не виявила особливого захоплення з приводу тільки-но придбаної Квеберлами великої дорогої машини, та ще й побіжно згадала

про значні переваги нової марки, що з'явилася на ринку цими днями, — збентеження її патронеси стало ще помітніше і могло навіть викликати співчуття. Вона опинилася, приблизно, в такому самому становищі, як древній воєначальник, коли побачив, що його найкращого бойового слона вивів з ладу метальник дротиків.

При обіді місіс Квеберл, хоч і підбадьорювана чоловіком, який завжди поділяв її думку і у всьому був її опорою, — не могла вже, проте, повернути собі втрачені позиції. Нова гувернантка, насамперед, дала собі раду з вином, окрім того, — і це вже було гірше, — виявила неабияку обізнаність з його гатунками, — питання, в якому Квеберлам, безперечно, бракувало авторитетності. Попередня гувернантка під час розмов на теми, пов'язані з винами, обмежувалася звичайно тим, що з усіх напоїв скромно віддавала перевагу воді. Ця ж, нова, настільки зухвала, що порекомендувала господарям виноторговельну фірму, на яку «цілком можна покластися». Тоді місіс Квеберл вирішила, що час уже перевести розмову в інше, не таке небезпечне русло.

— Вам дав найкращу рекомендацію канонік Тіпп, — мовила вона. — Я вважаю його вельми гідною людиною.

— Він дудлить горілку і лупцює свою дружину, а взагалі, справді цілком симпатичний, — сказала гувернантка незворушно.

— Моя мила міс Хоуп, ви, безперечно, перебільшуєте! — скрикнули Квеберли разом.

— Правду кажучи, він має деякі підстави до такого обходження з жінкою, — вела далі вигадниця. — Наприклад, мені ще ніколи не доводилося спостерігати, щоб хтось, граючи в бридж, так дратував партнера, як канонікова дружина, місіс Тіпп. Її ходи й репліки можуть виправдати певну грубість партнера; дійти до того, щоб облити її водою з одного-однісінького в усьому домі сифона, як це зробив канонік та ще й у неділю по півдні, коли ніде не можна купити содової води, — це вже свідчить про байдужість до потреб інших осіб, які живуть в його домі, а цього я вже не можу пробачити. Можливо, ви вважаєте, що я зробила надто поспішні висновки, але саме через той випадок я залишила посаду в Тіппів.

— Ми якось іншим разом поговоримо на цю тему, — промовила місіс Квеберл.

— А навіщо я маю взагалі до неї повертатися? — рішуче відказала гувернантка.

На поміч дружині став містер Квеберл, спитавши, з якої саме дисципліни нова вихователька гадає розпочати завтра навчання.

— Ми почнемо з історії, — повідомила вона.

— Ах, з історії, — підхопив містер Квеберл, — так от, викладаючи історію, ви по-

винні піклуватися тим, щоб перш за все зацікавити дітей предметом вивчення. Намагайтесь дати їм відчуття, що ви оповідаєте про мужчин і жінок, які справді жили, існували.

— Ми вже обговорювали з міс Хоуп це питання, — перебила місіс Квеберл.

— Я викладаю історію за методом Шарца-Метерклума, — заявила гувернантка.

— А-а, то дуже добре, — пролунали голоси обох Квеберлів, які вважали за краще удати, що принаймні назва цього методу їм відома.

— Що ви тут робите, діти? — спитала місіс Квеберл наступного ранку, побачивши, що Айріні сидить на сходах з досить похмурим обличчям, а сестра її, загорнута у вовчу шкуру, встиглася позади неї на ослінчику, у дивній і незручній позі.

— Це у нас урок історії, — повідомила Айріні, — я зображую Ромула, а Віола — вовчицю; тобто, звичайно, вона не справжня вовчиця, а лише образ тієї, яку обожнювали римляни. Тільки чому вони її обожнювали, я щось не втямлю. Клод і Вілфрід вирушили тим часом, щоб викрасти отих, як це їх звати... якісь беззяньки.

— Тобто як це — «беззяньки»?

— Авжеж, міс Хоуп так їх називає, і їх треба обов'язково притягти сюди. Спершу хлопці пручалися і не хотіли йти, та міс Хоуп взяла татків крокетний молоток і сказала, що коли вони не слухатимуться, то вона їх добре відлупцює; тоді вони вже вирушили.

Саме в цей час із садка долинув страшенний галас, який примусив місіс Квеберл побігти туди, бо вона побоювалася, що обіцяне лупцювання вже почалося. Галас, як виявилось, зчинили двоє маленьких дочок садівника, яких захекані і розпатлані Клод і Вілфрід тягли до панського будинку. Братик обох полонянок намагався чинити опір, чим ще більше ускладнював завдання Клода і Вілфріда, хоча поки що його втручання не дало бажаних наслідків. Що ж до гувернантки, то вона, тримаючи в руці крокетний молоток, недбало сиділа на поруччі тераси і стежила за цією сценою з холодною байдужістю, як справжня богиня битв.

— Пустіть, ми скажемо мамі! — репетували садівникові діти. Однак їхня мати, поперше, трохи недочувала, а, по-друге, її увагу було зосереджено на пранні білизни. Отож, кинувши переляканий погляд на будинок садівника, місіс Квеберл сама поспішила на допомогу бідолашнім жертвам.

— Вілфрід, Клод! Зараз же облиште цих дівчаток. Господи милостивий, що все це означає, міс Хоуп?

— Йдеться про початок римської історії, про викрадення сабінянок. Хіба ви цього не бачите? Метод Шарца-Метерклума саме в

тім і полягає, що історія повинна стати для дітей живою, а як цього досягти? Якщо діти самі зображуватимуть історичні події, то, в такий спосіб, відчують їхній аромат; до речі, це допомагає якнайкраще затямлювати факти. А до чого ви призвели своїм втручанням? Ваші сини тепер ціле життя вважатимуть, що всім відоме з історії викрадення закінчилося втечею сабінянок, і я знімаю з себе будь-яку відповідальність за це.

— Ви особа напрочуд розумна і страшенно модерна, міс Хоуп, але я була б справді щаслива, якби ви покинули мій дім, скориставшись з найближчого поїзда. А ваш багаж ми відішлемо на вашу адресу, тільки-но він прибуде.

— На жаль, я не можу з певністю сказати, де перебуватиму найближчими днями, — заявила так блискавично звільнена наставниця молоді. — Прошу вас переховати мій багаж у себе, поки я не телеграфую вам свою нову адресу. Це лише дві валізи, пара ключок до гольфа і леопарденя.

— Леопарденя! — скрикнула міс Квеберл. Справді, від цієї жахливої жінки просто не було порятунку. Виходить, навіть після від'їзду вона залишає по собі цілий ко-

метний хвіст всіляких неймовірних ускладнень.

— Це, може, не досить точне визначення, адже леопард уже майже дорослий. Щодня ви даватимете йому курку, а в неділю — кроля, це його звичайний раціон. Від яловичини і свинини він робиться дуже неспокійний. Не турбуйтеся про машину, я охоче пройдуся пішки.

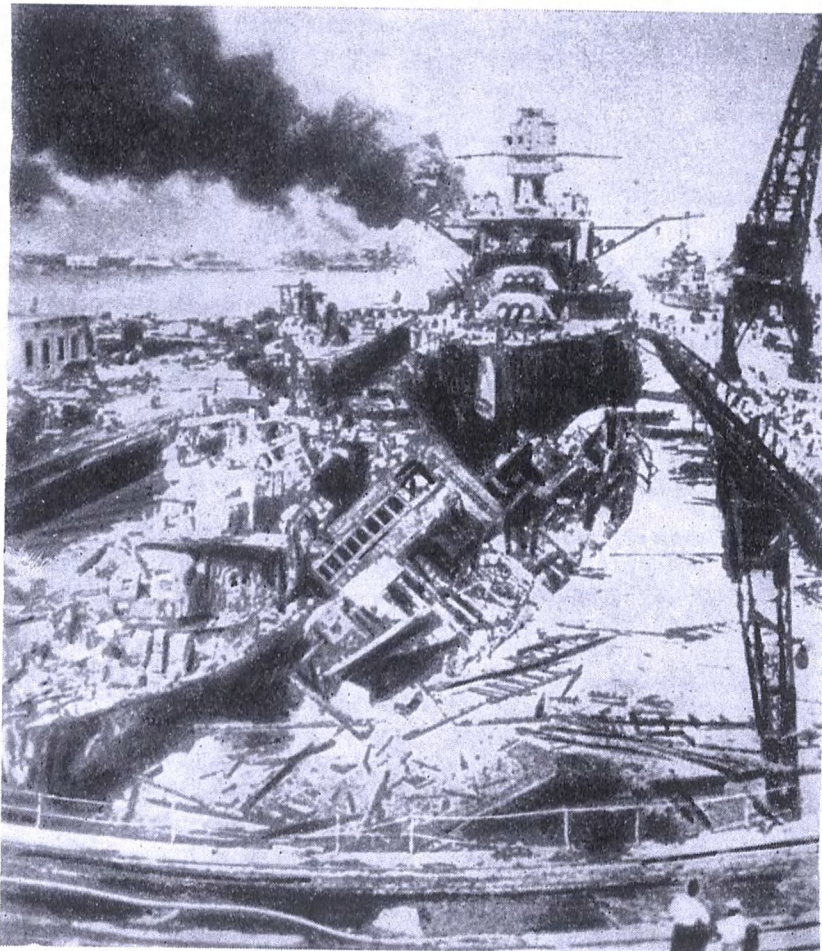
З цими словами леді Карлота зникла з життя Квеберлів. Приїзд справжньої міс Хоуп, — вона, як виявилось, переплутала дати, — чомусь викликав сум'яття, яке вкрай здивувало і вразило її. Квеберли, збагнувши, що стали жертвою чийогось лихого жарту, відчули певну полегкість.

— Ах, яка прикрість, Карлото, голубонько! — вигукнула подруга леді Карлоти, коли та, зрештою, прибула до неї в гості. Страшенна прикрість! Спізнитися на поїзд і провести ніч у місці, де тебе ніхто не знає...

— Заспокойся, люба, — промовила леді Карлота, — це було зовсім не так прикро, як ти собі уявляєш — принаймні для мене.

*З англійської переклала
Олена ЛЕЩИНСЬКА*

Напад японців на П'єрл-Харбор був початком війни на Тихому океані.

коливання ртуті в термометрах не перебільшує одного градуса. В європейській частині Сінгапура зеленіють чепурненькі газони, тут грають у гольф, теніс і крикет, захоплюються кінним спортом.

Часом тільки в офіцерських клубах хтось заводить розмову про військові справи. Адже одразу після закінчення першої світової війни тут було створено військову базу проти Японії. Поставало запитання: чим має бути Сінгапур? Фортецею проти ворожого флоту чи також і проти нападу з суходолу?

Англіїці вважали, що напад з боку суходолу роблять неможливим непролазні джунглі та болота. Тому фортеця перетворилася на контрольний морський пункт у цьому куточку земної кулі. Вона одержала найпотужніші у світі гармати калібру 380 мм з радіусом дії у 35 кілометрів. Військові фахівці підраховали, що під час війни фортеця може більше ніж півроку оборонятися проти ворожого флоту і десантних військ. Щоправда, тиллові укріплення мали скоріше символічне, аніж практичне значення. То був звичайнісінький рів, що відокремлював острів від узбережжя і зовсім не охоронявся артилерією.

На Малайський півострів було

ЛЮЦІАН ВОЛЯНОВСЬКИЙ,
польський публіцист

ПАДІННЯ СІНГАПУРА

БАСТІОН СМЕРТІ

Капітуляцію Сінгапуру деякі англійські історики характеризують просто як невдачу британської армії. Але за цією «невдачею» крилися факти, про які в Англії воліють не згадувати. Відсутність підготовки, безпорадність і просто безвідповідальність високих військових начальників, нереальність планів воєнних операцій, погана обізнаність з планами противника — за все це доводилося розплачуватися простим англійцям.

Результат війни на Далекому Сході було вирішено пізніше, восени 1945 року, коли Радянська Армія, розбивши наголову японську квантунську армію, примусила імперіалістичну Японію до капітуляції.

Потрапивши на Малайський півострів з Великобританії, де щодно відбувалися повітряні нальоти і відчувалася нестача продовольства, де війна нагадувала про себе на кожному кроці, люди спочатку були просто приголомшені картиною повного достатку і дивного спокою в Сінгапурі.

Гарнізон фортеці поводив себе так, ніби на світі ніщо не змінилося протягом принаймні останнього сторіччя. Навіть сама природа створює в цих місцях відчуття сталості, непорушності. Листя на деревах тут не жовкне,

перекинуто 3-й корпус індійської армії, що складався з двох дивізій, сформованих з сікхів та мешканців Пенджабу, і бригади ушлявлених гурків — горян з Непалу. Крім того, англійське адміралтейство спеціально направило знаменитий трансатлантичний пароплав «Куїн Мері» для перевезення до Сінгапура австралійської дивізії. Додаючи до цього дві бригади постійного гарнізону, число оборонців фортеці можна визначити у 80 тисяч солдатів. Це дуже значна сила, якщо зважити, що в разі нападу ворог мав би діяти на відстані у п'ять тисяч кілометрів від своїх баз, користуючись тільки двома сухопутними шляхами.

Щоправда, командуючий всім

Генерали Персіваль і Ямасіта: переможений і переможець у битві за Сінгапур.

цим військом генерал-лейтенант А. Е. Персіваль не мав жодного танка, а його авіація була оснащена лише сотнею літаків застарілої конструкції. Та англійці втішали себе тим, що ворог аж ніяк не страшний, в усякому разі, розвідка запевняла про це цілком авторитетно. Її донесення свідчили, начебто військо японського імператора погано споряджене, його морський флот не має потрібної підготовки, а авіація не становить ніякої загрози. Крім того, японські пілоти мають «врожену ваду зору» — вночі японців уражає щось подібне до курячої сліпоти. Англійці цілком серйозно вірили в це твердження і зважали на нього. А тим часом японська розвідка не ловила гав. «Таємні слуги імператора» не тільки сліdkували за пересуванням англійських військових кораблів та сухопутних військ, у розвідувальному центрі на Тайвані вони вивчали можливості подолання ще одного серйозного супротивника — джунглів. Група з десяти солдатів за один день виснажливої праці здатна прорубати у тропічному лісі коридор завдовжки лише в десять метрів. Півмільйона різних видів комах наповнюють джунглі безупинним дзижчанням, яке наводить на людину більший жах, ніж тигряче рикання або крик хижих птахів.

Японці гадали, що тільки дві істоти можуть серйозно загрожувати життю людини в малайських джунглях — це седаланг, або водяний буйвол, тварина хоч і дужа, але дурна, а також маленька оса з жовтою смужкою на черевці, декілька укусів якої вбивають людину. Японці старанно вивчали умови ведення війни в джунглях. Центр на Тайвані доповідав верховному командуванню свої висновки:

«Люди Заходу настільки розпечені і боягузливі, що не наважаться ступити в джунглі. Ми повинні з цього скористатися, щоб несподівано напасти на них...»

Така гра точилася за кулісами подій, які прем'єр-міністр Черчілль

назвав «найжахливішою поразкою і найганебнішою капітуляцією в історії Англії».

Справжнє співвідношення сил супротивників і таємні готування японців знайшли своє відображення в післявоєнних працях багатьох істориків, наприклад, англійця Джона Д. Поттера, який особисто розмовляв з колишнім командуючим японською армією генералом Ямасітою перед його стратою. Цей автор використав також особисті таємні записки Ямасіти, які дружина генерала закопала біля свого будинку в Токіо.

Японський генерал писав, що він розіграв з англійцями партію в покер і виграв її, маючи дуже погані карти. Ямасіті добре було відомо, що захисники Сінгапура мають трикратну кількісну перевагу і набагато краще оснащені. Він мав рацію, коли писав:

«Я не знав, скільки ми можемо втриматися у бою, адже ми були дуже погано озброєні. Цієї ночі ми приготувалися до рішучого

штурму, і англійська пропозиція здатися була для мене повною несподіванкою. І хоч під час зустрічі зі мною командуючий силами противника погодився на беззастережну капітуляцію, він попросив перенести складення зброї на наступний день. Це виглядало так, наче англійці намагаються зволікати справу, щоб виграти час. Ми гадали, що вони продовжують оцінювати наші сили. Мене охопив жах, бо кінець кінцем англійці виявили б, що наші сили значно слабші в кількісному відношенні. І тому я вирішив вимагати від них негайної беззастережної капітуляції...»

Але поки що японський транспорт плив вночі Сіамською затокою. На десантних суднах зробили все, щоб якомога довше зберегти в таємниці план операції, якою керував генерал-лейтенант Томойоку Ямасіта.

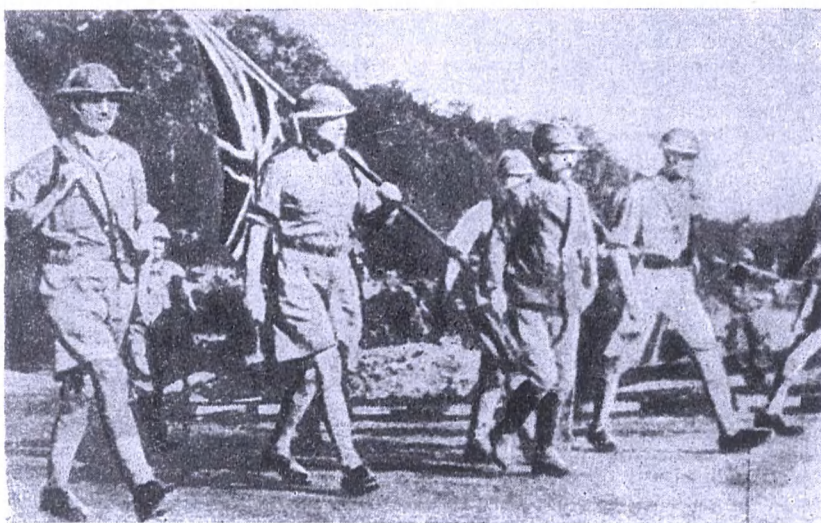
Тієї ночі, на яку було призначено висадку десанту, бомбардувальники з авіаносців адмірала Номури наблизилися до Пірл-Харбора. Літаки з Тайваня вирушили до американських баз на Філіппінах. Інші японські авіаз'єднання штурмували скупчення англійських військ у Гонконгу, а важкі бомбардувальники з баз в Індокитаї завдали удару Сінгапуру.

„СІНГАПУР ГОТОВИЙ...“

За 5 днів перед висадкою десанту, жителі Сінгапура були свідками цікавої сцени. Сюди, в усій своїй гордій красі, завітали два броньованих велетні.

Один з них — бойовий крейсер «Ріпалс», швидкохідний корабель,

Капітуляція Сінгапура.

Японці катували полонених, багатьох з них страчували.

щоправда збудований ще за часів першої світової війни, але цілком модернізований 1938 року. Разом з ним прибув новітній британський броненосець «Прінс оф Уельс», чекали ще одного корабля — авіаносця «Індомітебл», але він зазнав аварії при виході з порту Кінгстон на Ямаїці. Отже, англійські кораблі залишилися без авіаційного заслону. Така ситуація була б дуже небезпечною у водах, де хазяйнують німці, але, як усім відомо, японці «кепські пілоти», і зенітна артилерія англійських воєнних кораблів легко з ними упоралася...

Та після нападу японців на Пірл Харбор ситуація вже не здавалася такою безпечною. Було потоплено або серйозно пошкоджено 18 військових кораблів. Сполучених Штатів. І хоча авіаносці чудом врятувалися від загибелі, американський флот став непридатним до бойових дій.

Черчілль мав намір послати «Ріпалс» і «Прінс оф Уельс» до якоїсь з американських баз і віддати їх у розпорядження свого союзника. Цей проект викликав бурхливу дискусію, яка тривала майже цілу ніч, доки вкрай знесилений прем'єр не запропонував відкласти прийняття рішення на наступний день.

Англійського віце-адмірала Тома Філліпса називали «Томмі Пальчик», бо він був на три сантиметри нижчий від Наполеона. У відкритому морі Філліпс, щоб подивитися крізь оглядову щілину броньованого капітанського містка, мусив ставати на ящик. Перед прибуттям ескадри до Сінгапура Філліпс вилетів у Манілу, щоб зустрітися з адміралом Гарттом, командуючим американськими морськими силами на Філіппінах. Увечері 6 грудня Гарт запитав свого

гостя:

— Коли ви думаєте повернутися до Сінгапура?

Почувши, що завтра вранці, американець сказав:

— Раджу, вам вилетіти негайно, якщо ви хочете прибути туди до початку воєнних дій.

І це пророцтво збулося. В той час, коли літак Філліпса приземлювався на сінгапурському аеродромі, почався нальот японської авіації.

О 3 год. 30 хв. ранку було виявлено ворожі літаки, які прямували на Сінгапур. Але тривоги не оголосили, бо в штабі протиповітряної оборони в цей час нікого не було і ніхто не підходив до телефону. Ключі від щитової кімнати на електростанції десь загубилися, і місто залишалося яскраво освітленим, коли о 4-й годині на нього посипалися перші японські бомби...

Англійські винищувачі, які були у бойовій готовності, не одержали наказу вилетіти назустріч ворогові, бо зенітна артилерія не була ще достатньо натренована, і виникли побоювання, що вона почне збивати власні літаки.

Того ж ранку в далекому Лондоні поважна «Таймс» вмістила на повних двох сторінках хвалькуватий репортаж свого сінгапурського кореспондента під самовпевненим заголовком «Сінгапур готовий...»

Про дальший драматичний хід подій можна дізнатися з документів обох армій. Вони розповідають про те, як японський підводний човен «І-56» підстеріг англійський флот і повідомив про це адмірала Кондо. Про те, як літаки 22-ої повітряної флотилії, що готувалися до нового нальоту на Сінгапур, похапцем вивантажували бомби і завантажували торпеди. Як вони не знайшли кораблів противника і на рештках палива в баках ледве змогли повернутися до Сайгона. Як інший японський підводний човен «І-58», висланий на розвідку адміралом Кондо, випустив п'ять торпед по англійських кораблях і не вцілів, а англійці не помітили навіть й їх сліду! Як англійський льотчик, висланий на розвідку берега, де висаджувався японський десант, доповів: «Все спокійно, як у дощову неділю», — і висловив думку, що повідомлення про десант є помилковим, що просто на мініні поля натрапили буйволи, а деякі урядовці прийняли вибухи мін за артилерійську підготовку перед наступом японських військ... Як пілот-розвідник Тадао Місіма, голодний і невиспаний, знову знайшов англійський флот. Як готувалася до бою зенітна артилерія «Прінс оф Уельс», яка крім восьмиствольних кулеметів мала ще спеціальну скоро-

стрілну батарею, найдосконалішу на той час. Як віце-адмірал Філліпс під вогнем японського нальоту наказав викликати буксирні судна з Сінгапура — це був його останній наказ...

ГОЛИЙ ОСТРІВ

На суші також розгорнулися великі події. Через 65 днів після висадки в Сіамі, подолавши 1100 км, збудувавши 350 мостів і вигравши з ходу 95 боїв, японські війська побачили нарешті мету експедиції — острів Сінгапур.

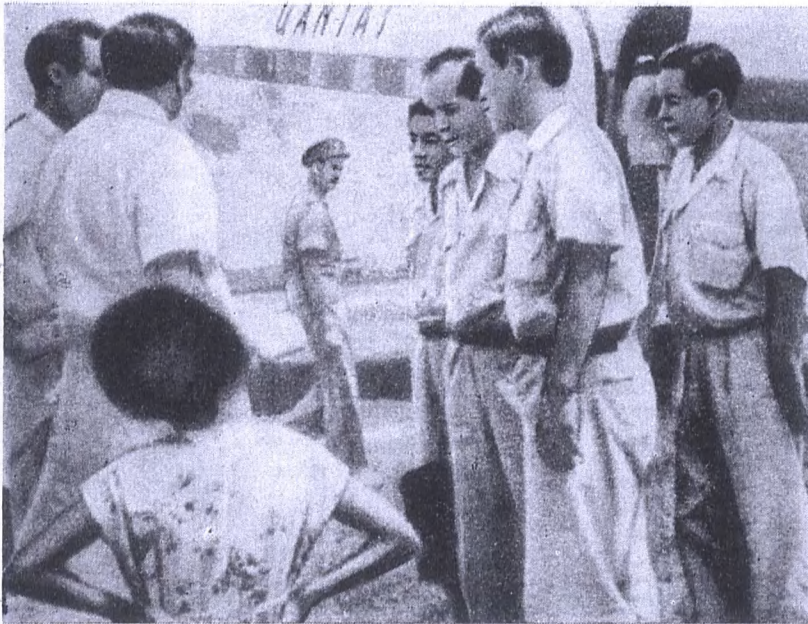
Кажуть, що фанатична віра у перемогу допомогла японцям подолати кількісну перевагу військ Британської імперії. Але, крім віри, на війні необхідні амуніція і спорядження. Блискавична успішна кампанія на Малайях була б неможливою, коли б до рук японців не потрапили багаті склади англійських військ. В одному з таких складів вони захопили запаси провіанту на три місяці, в іншому місці зголоднілі японці сіли прямо до столу в англійській офіцерській їдальні і пообідали стравами, які ще не встигли охолоннути... Японці захопили високооктанове паливо, а також авіабомби, які потім скидали на англійців...

19 січня 1942 року Черчілль зустрів свого воєнного міністра зливою запитань. Що роблять генерали? Чи можна уявити собі страхітлившу поразку, більш принизливу катастрофу? Великобританія, — вергав далі громи Черчілль, — витратила мільйони фунтів стерлінгів на оборону Сінгапура. А що одержала? Голий острів!

На підтвердження цих слів Черчілль показав депешу, яку надіслав йому генерал Уейвелл, новоспечений головнокомандуючий англійськими військами у Південно-Східній Азії. Виявляється, що Сінгапур не захищений з суші. Важка артилерія може вести вогонь лише в бік моря. Жоден форт не охороняє шлях до Сінгапура через перешийок Йогоре.

Але це ще не все. Виявляється, що через два роки після початку світової війни і через два місяці після висадки японського десанту на Малайях, жодному з англійських генералів не спало на думку, що треба було б збудувати протитанкові загородження, створити мініні поля і мережу засідок у болотах, на підступах до міста. Він сам, Уїнстон Черчілль, був переконаний, що Сінгапур буде боротися принаймні три місяці, і в такому плані розмовляв з президентом Рузвельтом.

Але виявляється, — гримав прем'єр, — що в цих розрахунках я не зважив на глупоту своїх генералів...

Хоч війна на Тихому океані вже давно скінчилася, до останнього часу в джунглях ховалися поодинокі японські офіцери, які чекали на рваніш... Репатріація японських льотчиків, які 11 років переховувалися у заростях.

Міністр винувато схиляє голову. Його шеф має рацію.

І знову починаються довгі дискусії. Чи можна затримати наступаючі японські війська на вузькому перешийку, якщо вони подолали ріки і джунглі цілого півострова? Чи не краще висадити у повітря укріплення фортеці і рятувати все, що можна, переправляючи війська до Бірми, щоб там, поблизу своїх баз в Індії, дати японцям рішучу відсіч?

Але і на цей раз голос розуму не переміг. Передмогла точка зору прем'єр-міністра Австралії Джона Кертіса, який надіслав Черчіллю недвозначну телеграму: «Капітуляція Сінгапуру була б зрадою».

До Сінгапура надійшов наказ: не може бути й мови про здачу фортеці.

ЯК ЦЕ СТАЛОСЯ

Спека малайського ранку. По шосе з Йогоре до Сінгапура крокують два шотландських волинщика, награвавши стару мелодію «Хлопець з Хайленда». За ними

марширують 90 солдатів з усталеного батальйону Ергіл. Це, власне, весь батальйон. Решта солдатів полягли у малайських джунглях або потрапили до японського полону.

Коли шотландці увійшли до фортеці, розлігся страшенний вибух. Це сапери висадили у повітря вузьку греблю, яка з'єднувала Сінгапур з сушею, і місто знову перетворилося на острів. Вода ринула у вибоїну, але після відпливу виявилось, що острів відділяє від берега тільки вузька смуга грязюки, яку дуже легко перейти...

Ворожа артилерія тримала місто під постійним обстрілом. Літаки скидали на Сінгапур бомби і листівки, які закликали населення до повстання проти англійських колонізаторів. Цілі квартали були охоплені вогнем.

Щоб запобігти п'яним оргіям переможців і переможених, командування наказало вилити в каналізацію великі запаси вина, заготованого на випадок тривалої оборони фортеці.

В ніч з 8 на 9 лютого японські війська почали штурм Сінгапура. Ще раз наперекір планам англійського командування японці вирі-

шили штурмувати ту частину острова, яку досі вважали неприступною. Ямасіта скерував п'яту і вісімнадцяту дивізії туди, де на узбережжі стирчало коріння великих дерев, що, на думку англійців, мало становити натуральну перешкоду десантам. Через шість годин після висадки японські позиції були настільки міцними, що не могло бути й мови про те, щоб скинути десант у море.

Фронт пересунувся в центральну частину острова, до гірської місцевості. Увечері 10 лютого, під час страшної тропічної бурі японські війська знову пішли у наступ. Дош з небаченою силою бив чорними струменями в переорану снарядами землю. Вітер вивертав з корінням дерева. Захисники острова кинулися шукати захисту від зливи й урагану.

Цієї ночі японське командування вирішило почати штурм. Перед світанком впала остання лінія оборони. В цей момент пролунали два великих вибухи — це англійці висадили в повітря обидві унікальні гармати з батареї Буона Віста, які мали зробити фортецю неприступною, але так і не встигли зробити жодного пострілу.

На світанку японські війська вступили у передмістя.

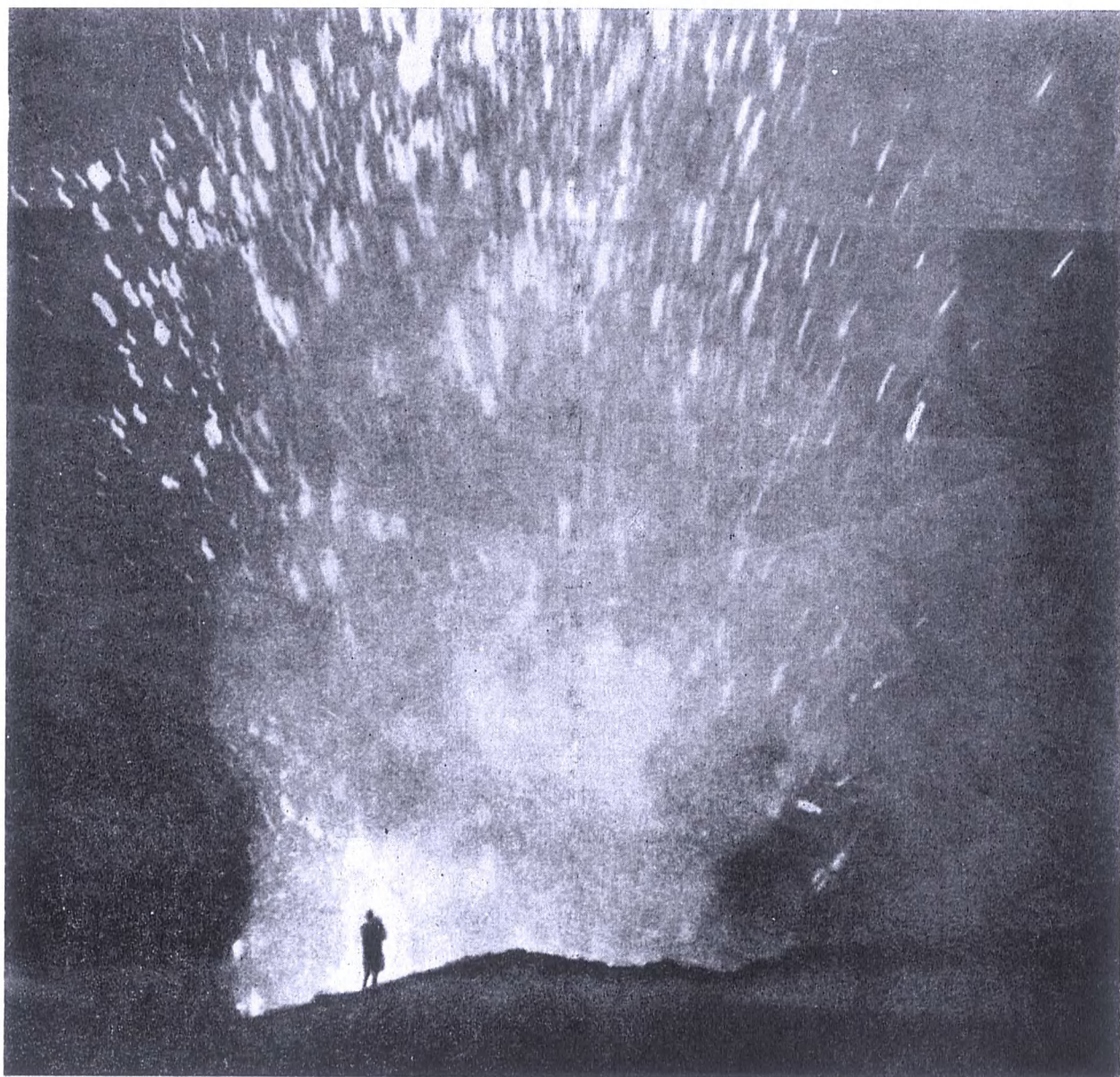
Надії Черчілля на те, що англійські генерали подадуть приклад героїзму, не справилися. Прем'єр-міністр ще раз закликав битися за кожний будинок у Сінгапурі, апелював до парламенту. Та ні військові, ні цивільні не виявили бажання героїчно скласти свої голови за Сінгапур...

У неділю 15 лютого генерал Персіваль скликав нараду вищих офіцерів і представників цивільної адміністрації. Форт Кеннінг, який ще втримували англійці, вже не був надійною фортецею. Японці захопили всі великі склади, що мали забезпечити тривалу оборону Сінгапура. Чи вважають присутні за можливе здійснити контратаку, щоб відбити ці склади?

Ні, генерали і офіцери вважають, що це виключено.

— У такій ситуації, — підсумовує Персіваль, — нам залишається тільки негайна капітуляція...

Білий прапор зроблено з скатертини, яку взяли в офіцерській їдальні, і майор Уайльд вирушає на автомашині в напрямку Букіт Тімаг, щоб передати японцям пропозицію про капітуляцію англійських військ...

Вогняний вибух вивергнув з кратера тисячі тонн рідкої магми, каміння вагою у сотні й тисячі кілограмів.

КОЛИ ПРОКИДАЮТЬСЯ «ВОГНЯНІ ГОРИ»

Страшна катастрофа сталася на індонезійському острові Балі, який вважається одним з найпрекрасніших у світі.

Прокинувся вулкан Агунг, розташований у північно-східній частині острова. Він не діяв понад сто років. Значні його вибухи були востаннє зареєстровані у 1808,

1821 і 1843 роках. І ось недавно, після вікової бездіяльності, Агунг вибухнув. Він мав досить часу набратися сили. Під час виверження загинуло 11 тисяч чоловік.

Населення Індонезії не вперше спіткало таке лихо: природа щедро наділила країну вулканами, яких на цьому величезному архі-

пелазі налічується понад 500, з них 177 діючих. Лише на Яві — острові площею близько 130 тисяч квадратних кілометрів — є близько 125 вулканів, на ньому нема такого місця, звідки не було б видно хоч однієї «вогняної гори».

Але, як не дивно, вулкани... приваблюють до себе людей. Справа

в тому, що продукти їх вивержень (лава і попіл) удобрюють ґрунт, роблять його винятково урожайним. Тому в безпосередньому сусідстві з вулканами знаходяться переважно найбільш густонаселені області. Адже ніхто не хоче думати про небезпеку, особливо, коли тут віками панує спокій! А коли раптом настає день катаклізму, смерть збирає особливо великий урожай. Протягом останніх 200 років на території теперішньої Індонезії відбулося 6 великих вибухів вулканів, жертвами яких стало 140 тисяч людей. Це число збільшилося з виверженням Агунга, яке ще раз підтвердило відому всім вулканологам істину: чим довші періоди бездіяльності вулканів, тим бурхливішими бувають нові вибухи. Спочатку в лютому місяці цього року стався слабкий вибух, під час якого загинуло 17 чоловік. У березні Агунг знову виявив ознаки життя. Острів здригнувся від страшного вибуху; підземні детонації викликали двигтіння, від яких в селах валилися будинки. З кратера вулкана здіймалися тисячі тонн попелу. Попіл закрив небо і перетворив день на ніч. З вулкана вилітали великі уламки застиглої лави, так звані вулканічні бомби; деякі з них важили десятки кілограмів. Нарешті з'явилася розплавлена лава, температура якої досягала 1000 градусів!

Населення охопила паніка. Єдиний порятунком — втеча. Але тікати по суті було нікуди — всюди розлилася лава, вона неслася з швидкістю до 30 км на годину. Під рідкою масою магми зникло багато населених пунктів, десятки тисяч гектарів плантацій і садів. Спеціалісти побоюються, що на цьому нищівна діяльність вулкана Агунга не закінчилася, незабаром він знову може вибухнути.

У зв'язку з подіями на Балі варто згадати також один з найбільших у нові часи вибухів вулкана — виверження Кракатау 1883 року, коли загинуло 36 тисяч чоловік. Цей вулкан знаходився на малому острові між Явою і Суматрою. Попередня активність його була зареєстрована лише в 1680—1681 роках. У 1883 році, після дво-вікового абсолютного спокою, стався вибух, що зняв у повітря майже весь острівець, маса якого становила 36 мільярдів тонн! Для концентрації такої енергії електростанція потужністю у 5 млн. квт. повинна була б працювати безперервно 46 років.

Вибух Кракатау було чути в радіусі 3500 кілометрів. Під дією вибуху утворилася морська сейсміч-

на хвиля висотою до 36 метрів, яка посунула на сусідні острови, несучи смерть і руйнування. У 1929 році з моря виринув новий вулканічний острів, який названо Анак-Кракатау — дитина Кракатау.

* *
*

Це звучить трохи дивно, але людина має значно менші відомості про надра і будову своєї планети, ніж про космос, який лише кілька років тому почали детально досліджувати і вивчати за допомогою штучних супутників. Тому, власне, ми й досі не знаємо докладно причини виникнення і вивержень вулканів. Вони залишаються для науки нерозв'язаною загадкою, і, напевно, мине ще чимало часу, поки вчені розгадають їх.

Проте не підлягає сумніву, що джерелом вулканізму являються потужні сили земної кори, сили, які колись утворили гори на нашій планеті.

Нині на Землі нараховується 625 діючих вулканів, з них 418 створюють «вогняне кільце» в районі Тихого океану. Однак ці цифри аж ніяк не вважаються вичерпними. Адже постійно утворюються нові, або вчені відкривають досі невідомі вулкани. Так, наприклад, в Чілі у 1960 році внаслідок землетрусу з'явилася кілька молодих вулканів.

Народження вулкана відбувається часом без особливого шуму. 20 лютого 1943 року мексиканський селянин Діонісіо Полідо, вийшовши на своє поле, побачив у землі багато дивних щілин, з яких йшов дим. Спочатку Діонісіо хотів «латати» щілини, але потім вирішив повернутися до села. Того самого дня на цьому місці з'явився вулкан. Тепер він називається Парікуфін, підноситься на 700 метрів над місцевістю і є дуже активним.

Може виникнути питання: якщо так раптово із землі виростає вулкан, то чи можемо ми бути певними, що біля нашої оселі одного разу також не з'явиться «вогняна гора»?

Звичайно, нам, жителям східної Європи це не загрожує. Природно, колись і в наших краях мала місце вулканічна діяльність, але це було дуже давно, — у третинному періоді або ж раніше. Від тих вулканів залишилися різні види гірських порід, перш за все базальти, а також вуглекислий газ, що насичує мінеральні води. Але в слабких сферах земної кори, де вона ще не стабілізувалася, тобто в районах, де вже існують вулкани, такі випадки можливі.

З іноземної преси

КАЛЕНДАР ВСЕСВІТУ

КАВА НА ВИСОКОМУ РІВНІ. Варшав'яни незабаром питимуть каву на висоті понад 300 метрів. Відомий архітектор професор Гриневецький — творець стадіону ім. Х-річчя Республіки — розробив проект нової телевізійної вежі, яка буде вища за паризьку Ейфелову башту. На її верхівці розміститься кав'ярня.

ВІДПУСТКА. З тюрми в Ларі, поблизу Баден-Бадена (ФРН), втік в'язень. У камері він залишив записку, в якій запевняв, що бере собі відпустку лише на один день. І дійсно, рівно через 24 години втікач повернувся.

ДЛЯ КОГО? 1973 року електронний мозок зможе повністю виготовляти газету, — заявив недавно один з американських спеціалістів у галузі електроніки. Головний редактор, мовляв, тільки натискуватиме відповідні кнопки, а газета «видаватиметься» сама...

Спеціаліст не пояснив — роботи чи люди будуть чистачами тієї електронної газети.

НЕВДАЛА КОНФЕРЕНЦІЯ. В Каїрі — як свідчить місцева преса — відбулася трохи незвичайна конференція. В кав'ярні «Ахмед Ель Баккаш» зібралася еліта єгипетських кишенькових злодіїв, щоб обмінятися досвідом у справі обкрадання іноземних туристів. Найбільш кваліфіковані фахівці виголосили, як водиться, кілька рефератів про новітні досягнення в цій галузі. До дебатів, проте, справа не дійшла, бо передягненим у цивільне поліціям вдалося проникнути до залу засідань. Кільканадцять учасників конференції було заарештовано.

Перша поштова марка світу — британський одиопенсовик з портретом королеви Вікторії.

МАРКИ ЧИ СІРНИКОВІ ЕТИКЕТКИ?

Деякі фахівці вважають, що філателія переживає зараз глибоку кризу, що наближається навіть її занепад.

Причина? Насамперед, величезна кількість нових марок, що випускаються всіма країнами. Ще років п'ятдесят тому завзятий філателіст міг поставити собі за мету зібрати всі або майже всі поштові марки світу. Тепер неможливо зібрати навіть марки однієї країни, бо майже кожного тижня з'являються нові екземпляри.

Філателія тісно пов'язана з історією поштових марок. 6 травня 1840 року в Англії було випущено

перші в світі марки із зображенням королеви Вікторії. За Англією почали випускати поштові марки Бразилія та Швейцарія. В 1845 році надрукувала свої перші марки міська пошта в Петербурзі. А в 1856 році знаки поштової оплати були введені майже в усіх країнах світу.

Поштові марки одразу ж стали своєрідною хронікою епохи. Історичні події, зміни на престолох, фольклорні мотиви, особливості флори й фауни, портрети видатних осіб — все це відтворювалось на цих невеличких клатках паперу, які залітали в найвіддаленіші куточки земної кулі.

Набір найновіших поштових марок островів Тонга. Вони круглі, без зубців і надруковані не на папері, а на алюмінієвій фользі.

Не дивно, що швидко з'явилися численні любителі марок. Попит на рідкісні екземпляри, які були випущені колись у невеликій кількості, викликав ажіотаж, спекуляцію; за окремі раритети платили грубі гроші. Лише зовсім недавно було продано з аукціону дві марки Британської Гвіани випуску 1850 року за 25 тисяч фунтів стерлінгів.

Виник і новий вид злочину — підробка старих марок. З'явилися навіть віртуози цієї справи. Найспритнішим серед них вважався Жан де Сператі, який помер 1957 року в своїй розкішній віллі в Екс-ле-Бені на півдні Франції. Він підроблював марки з такою майстерністю, що фахівці вживали навіть термін «Справжній Сператі». Всі торговці марками зітхнули з полегшенням, коли

У Празі ще існує філателістичний базар, де зустрічаються люди різного віку і найрізноманітніших професій.

в 1954 році дізналися, що Сператі припинив свою практику, бо втратив гостроту зору.

Скільки марок випущено за 120 років? Подібні відомості містить каталог, виданий недавно в Лондоні. Підраховано, що з 1840 по 1960 рік в усіх країнах світу випущено щось із 165 000 різних видів марок. Цей каталог, де вміщені фото марок усіх часів, має близько 2500 сторінок.

І ось тепер, коли філателія переживає кризу, у неї з'явився серйозний конкурент. Йдеться про колекціонування сірникових етикеток. Спочатку філателісти глузували з цього нового захоплення, вважаючи його заняттям для диваків. Але воно дедалі завойовує нових прихильників. І навіть багато старих і досвідчених філателістів захопилися сірниковими етикетками.

На Заході модна забавка вже перетворюється на прибутковий бізнес, так, як це свого часу сталося з поштовими марками.

Отже, колекціонери стоять тепер перед вибором: марки чи сірникові етикетки?

РОБІНСОН, ФЕРНАНДО, ХУАН-ХОСЕ, ОТТО І МАРІО

У Венесуелі, в родині Еффена та Інесс Прієто сталася незвичайна подія: 34-річна Інесс народила п'ять хлопчиків!

Подія справді незвичайна. Слід нагадати, що на кожні 42 мільйони народжень припадає лише одна п'ятірка. У нашому ХХ сторіччі це лише третій випадок, коли всі п'ятеро немовлят залишилися живими. Але у минулі роки то були або дівчатка або «мішані» близнята. А тут всі п'ятеро — хлопчики!

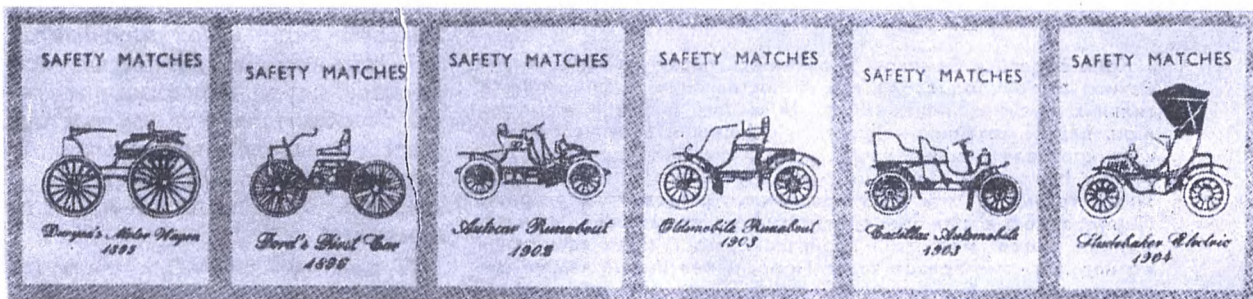
Звичайно, для світової преси це була рідкісна сенсація. На сторінках газет і журналів з'явилося чимало відомостей про батьків і немовлят, їхні фото довго привертало увагу читачів. Сам президент Венесуели надіслав подружжю Прієто поздоровчу телеграму. Але жодна буржуазна газета не розповіла про деякі сумні подробиці життя родини Прієто, які дуже влучно характеризують долю простих людей Венесуели й не лише Венесуели.

Інесс і Ефрен Прієто одружилися в січні 1963 року. Втім, слово «одружилися» можна тут вжити лише в його фактичному, а не офіційному значенні. Річ у тому, що за реєстрацію шлюбу треба сплатити велику суму державного збору, а це просто не під силу таким бідарям, як Інесс і Ефрен. Чи не половина венесуельських трударів перебувають, як кажуть, у «дикому» шлюбі, тобто без реєстрації. «Диким» був і шлюб героїв сенсації, батьків першої п'ятірки хлопчиків у нашому столітті.

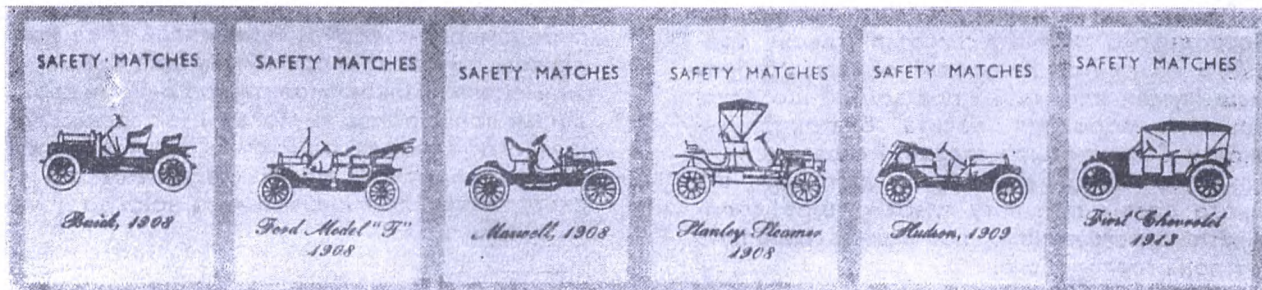
Ефрен Прієто працює на одному з нафтових промислів, він робітник-бурильник. У ніч, коли його дружина подарувала йому п'ятьох синів, Ефрен був на роботі. Знаючи, що Інесс має ось-ось народити, він попросив майстра перевести його у денну зміну, але той відмовив.

Вранці, з великими труднощами діставшись до міста (бурильні роботи велися на острові), Ефрен на вокзалі почув по радіо повідомлення про те, що якась жінка народила вночі п'ятеро близнят...

Інесс і Ефрен Прієто вже офіційно зареєстрували свій шлюб. Гроші на таку «розкіш» у них з'явилися лише тоді, коли вони, разом із своїми п'ятьма синами, стали героями світової сенсації.

Сірникові етикетки стали серйозним конкурентом поштових марок. Цікаву серію «Старі автомобілі» випущено в Голландії.

ЛЕГЕНДА

Коли будете у Самокові й опинитесь перед музеєм, то побачите ліворуч од входу кілька поставлених у ряд надмогильних кам'яних плит. На одній з них висічена емблема віри, надії і кохання — хрест, якір і серце, а напис мовить: «Тут спочиває покійна наша матір Христіанія, дружина Димитрія Ізографа. Проживши років 43, переселилася на вічне життя травня 27 літа 1853 пресвятого різдвa господнього». Поряд з нею стоїть ще одна, значно більша плита, списана текстом довгої молитви і позначкою, що її було встановлено над могилою кравця хаджі Гюро, через що на камені висічено ножиці. В куточку цієї плити видовбано досить примітивно кілька слів, з яких видно, що в цю ж могилу опустили й тіло зографа¹ Захарія, померлого 14 червня того ж 1853 року.

Грізна звістка дійшла в місяці червні літа Господнього тисяча вісімсот п'ятдесят третього до святої Рильської обителі. Зібрав наш ігумен клір свій і повідомив, що спустошлива моровиця косить благочестивий люд у Самоковській єпархії. І сказав ще: як захочуть монахи обителі, то дістануть від нього дозвіл піти в ту єпархію, щоб допомогти стражденним, полегшити їхню путь до лона господнього.

¹ Зограф — іконописець (болг.).

І я, ієромонах Лаврентій, вирушивши в дорогу у супроводі двох братів-монахів, з благословення преблагого ігумена, подолав пустинну гору й опинивсь у місті Самокові.

Страшним і грізним було те, що ми побачили.

Я знав місто Самоков, бо не раз ходив туди у монастирських справах, і було те місто прекрасним, а його жителі христолюбні та працювиті. Райя¹ бусурманським були вони, як була рабською і вся земля болгарська; невірні грабіжники огудою й кнутами гнобили самоковчан, як і весь наш народ. Тільки мали самоковчани віру й уповання, що бог пошле свою милість болгарам, що озброїть і поведе міцною десницею православне воїнство своє з півночі. Вони чекали з глибокою вірою того благословенного дня.

Коли ми втрюх ступили тоді в межі міста і дійшли до базару, то з жахом побачили, що місто мертве, а жителі його або віддали богові душу, або повтікали далеко в гори та чужі єпархії, шукаючи порятунку від грізної моровиці. Над покинутим містом стояв сморід, тому що пекло сонце й не було вітру, який розвіяв би його. Здичавілі пси вили на вулицях, і більше нічого не було чути, бо не було більше людей, щоб плакати над близькими своїми, а стогони хворих губилися за кам'яними стінами будинків. Так було — тільки виття собак і тягучі удари клепала, якими проводжали померлих.

Розділилися ми, й кожен пішов із хрестом у руці від дому до дому, щоб допомагати в міру сил своїх, щоб давати зцілення, тому що повтікали і беї, і жандарми, і всі заможні люди з челяддю своєю, ба навіть гробарі; й тільки сестри-жалібниці з монастиря та деякі богобоязливі та милосердні старі самоковці навідувалися в спустілі житла. Один з них і в клепало бив щодня — бив для померлих.

В одному домі ми знайшли мертву матір з трьома малими дітьми, що лежали непоховані, в іншому — застали при смерті старого, що за віком своїм не міг знайти порятунку у втечі, в третьому домі у передсмертних корчах прощалася із світом дівчина, яку за гріх покинули рідні. Хрестним знаменням, палкою молитвою і руками своїми ми допомагали, як могли. І так зрання до пізнього вечора, бо і трупи носили ми на міське кладовище, і самі клали нещасних у святу землю, де спочиватимуть вони до другого пришествя.

¹ Райя — стадо (турецьк.). Так називали гурки християнське населення захоплених Туреччиною слов'янських земель.

День за днем виконував я веління свого пастиря, аж поки не зустрів на п'ятий день зографа Захарія і не відлучив він мене своєю грішною розповіддю від моєї боговгодної праці. Даремно кликали мене удари клепапа до обов'язку мого, бо сидів я біля іконописця день і ніч. Прости, господи, раба свого Лаврентія за тяжкий його гріх.

Ворота того дому були замкнені, і тільки-но я подумав, що всередині нікого немає, як помітив, начебто в одній з кімнат блимає лампада. «Якщо там є людина, — сказав я собі, — треба її провідати, може, нужду терпить, а коли кімната порожня, слід було б загасити лампаду, бо може й пожежа статися». Так мовивши, почав я шукати входу. Паркан був високий, а ворота не піддавалися. Тоді я зазирнув до сусідського двору й помітив між двома садибами хвіртку, яку мають звичку робити добрі сусіди, щоб легше було ходити одне до одного. Пройшовши через неї, я піднявся на високий балкон і зазирнув крізь вікно в сіни. Там і справді світилася лампада. Поминувши сіни, я натиснув на двері, що якимось зловісно зарипіли, й увійшов до кімнати. Довкола було темно, тихо. Мене обдало тяжким духом. Духом тління і смерті. Я мимоволі позадукував, проте сказав собі: «Уповай на святих богоугодників, Лаврентію, звідки в тебе цей страх?». Може, то був божий знак, щоб я повернувся, та я зле зрозумів його і, промовляючи молитву, пішов далі. Моторошно зарипіли під моєю рукою другі двері; я аж поточився, коли з світлиці, де горіла лампада, долинув глухий чоловічий голос.

— Хто ти? І навіщо ввійшов у цей дім смерті?

— Мир душі твоєї, сину мій, — сказав я. — Монах я із Рильської святої обителі, а до тебе прийшов і до всіх братів твоїх, щоб допомогти в житті або кончині.

Хтось нібито засміявся в глибині кімнати хрипко й загрозово. Наче лукавий. І все ж я ввійшов, творячи на ходу молитву.

Кімната була велика, як це звичайно буває у багатих домах. Я швидко відчинив обидва вікна, щоб витягло тяжкий дух. Одразу ніби посвітлішало, ніби легкий вітерець повіяв і освіжив чоло моє. Обдивився навколо. Високі стіни із вмурованими шафами, біля них лежанки, тонка різьба на стелі. На одній лежанці я побачив постіль і подушку, так наче в тій постелі допіру лежала людина, й голова її лишила вм'ятину на подушці. Дерев'яне ложе було й з іншого боку, і на ньому лежав чоловік з давно не стриженими вусами і скуйовдженою бородою. Глибоко запали його щоки, а чоло різко окреслилося під блідою шкірою, але великі розплющені очі гарячково блищали й уважно стежили за мною.

Я підійшов ближче.

— Мир дому цьому, сину, — сказав я із жалем у душі.

Знову мені здалося, що в грудях його щось заклекотіло, немовби він або лукавий, що вселився в нього, насміхалися з мене. Та ось чоловік заговорив, і голос він мав тихий, лагідний.

— Ласкаво прошу, отче, — сказав хворий. — Як ти зайшов сюди? — запитав він. Очі його зупинились на мені й ніби обпекли.

— Через хвіртку, — відповів.

— Через хвіртку, — повторив той тихо, лихий вогник в очах його згас, страдницька посмішка з'явилась на виснаженому обличчі.

— Через хвіртку, — прошепотіли ще раз безкровні уста, силкуючись знову посміхнутися. І тільки-но він усміхнувся, я пізнав його.

— Захарію! — вигукнув я. — Зографу Захарію, чи ж тебе сподівався знайти в такому стані?

— Звідки ти мене знаєш, отче? — спитав хворий і звернув до мене свій гарячковий погляд.

— Та як же мені не знати тебе? Хіба ж не ти з учнями своїми розписував храм господній у святій нашій обителі? Хіба не твоя рука була благословлена на прославлення святих угодників?

— Ах, так... — прошепотів він начебто з досадою, руки його раптом затремтіли, голова відкинулась, усе тіло затрепетало.

Іконописець Захарій! З ним судилося мені зустрітись, йому допомогти, йому принести зцілення, щоб міг він з такою ж майстерністю богодарованими руками своїми прикрашати церкви й монастирі!

Зрадив я, заметушився по кімнаті, спотикаючись об каменярські різці та молоти, про які не знав тоді, чому вони тут опинилися, а хворий усе тремтів і стогнав.

— Води... води... — на силу промовили уста його.

Вхопивши перший-ліпший глечик, що трапився під руку, я вискочив надвір, схилився над струмком і з прісною водою поспішив до нього.

Хворий довго пив, а тоді, зітхнувши, спитав:

— Як звуть тебе, отче?

— Лаврентій я, сину, ієромонах Лаврентій, невже не впізнав мене? Скажи, що це сталося з тобою?

— Так... так, тепер я упізнав тебе, отче Лаврентію... — прошепотів Захарій, а трохи згодом додав:

— Візьми хустку, намочи її в холодній воді і поклади мені на чоло. «Вода, лише холодна прісна вода...» — так казав лікар Ан-

тоній, чужоземець, коли я запитував його про неї.

Він одвів очі кудись убік, так що засвітилися білки, по тому повернув голову й, поглянувши на протилежне ложе, тихо мовив:

— Я ж так ходив за нею!

За ким же він ходив? Чия дорога для нього душа одлетіла з того, другого ліжка? Стара мати, наречена, чи улюблена дочка?

— За ким, сину мій? — спитав я, бажаючи сотворити молитву богові за упокой душі померлої.

Але він тільки повторив:

— Я ж так ходив за нею!..

Повторив тихо-тихо і заплющив повіки. Заснув. Я присів на низенький триногий стільчик біля нього, злегка погладжував кволу білу руку майстра, якою зовсім недавно так уміло писав він ікони та стінописи, й молився за його одужання. І цілу ніч прикладав мокру хустку до його чола.

Після багатьох тяжких днів утома і мене зморила на сон, та раптом я здригнувся. Потріскувала лампада, коли я розплющив очі. Уже світало, бліда зоря дивилась у розчинені вікна, гірський холод заливав кімнату й немовби ніс одужання хворому. Він лежав із заплющеними очима. Легко здіймалися його груди. Я налив оливи в лампаду, приніс у глечик прісної води, поприбирав з підлоги інструменти, побризкав скрізь водою, підмів, відтак підійшов до порожнього ліжка, щоб зібрати постіль, винести її надвір і провітрити під сонцем.

Але тільки-но нахилився, як страшний голос гукнув:

— Не руш! Відійди звідти! Далі, далі відійди!

Іконописець випростався над ліжком, очі його дивилися в нестямі, руки, сухі й кістляві, простяглися до мене:

— Назад! Назад! — кричав він. — Вона ще повернеться, повернеться! Не руш!

Захарій з усіх сил намагався підвестися.

Я кинувся до нього, холодний піт котився по його чолу, тіло билось в лихоманці. Обливши свої руки водою, я поклав їх Захарію на голову, щоб він знову ліг, закутав, потім підніс глечик до його рота.

А він усе метався, й уста його шепотіли недоладні слова.

— Чому ти пішла від мене, янгол мій небесний, і чому я не пішов тоді слідом за тобою? Чому відвернула ти лице своє од мене й тільки зараз призналася в тому, що завжди носила у серці, ненаглядна моя, красуне моя...

Згодом, коли він заспокоївся і, виснажений гарячкою, опустився на подушку, я погладив його бліду, як у мерця, кістляву руку й сказав:

— Синку Захарію, тяжкі думки, мов жор-

на обертаються в голові твоїй. Сповідуйся, сину мій, полегши душу свою переді мною, слугою божим, і, може, господь змилюється й пошле тобі прощення, якщо согрішив ти перед ним, переступивши святі його закони.

Посміхнувся він, і його усмішка була такою ж злою, як напередодні, коли із зловісним хрипінням у грудях він насміхався з моїх сліз.

— Немає для мене прощення в твоїх канонах, Лаврентію, — мовив іконописець.

— Бог милостивий, — відповідаю.

— Та не до мене, — наполягав він, злісно усміхаючись, і знову забився у лихоманці.

А коли нарешті заспокоївся (сонце вже схилилось до полудня), покликав мене очима й сказав:

— Сідай біля мене, я розповім тобі сумну повість, повість про моє кохання. Ніхто не знає її — ти будеш єдиний на землі, бо я вже помираю...

І він почав свою розповідь.

Недовгою була вона, — не знаю, чи на славу божу, чи для сатанинського томління, — але довго тривала, бо часто він умовкав, чи то знову хвороба його долала, чи поринав він у довгий виснажливий сон, із якого, здавалося мені часом, немає вороття. Однак я жадібно, з гріховною цікавістю ловив кожне слово, що цідили його уста, бо страшною була його розповідь, страшною, але захоплюючою і знадливою водночас.

А коли він замовкав, я, грішний, палко молився богові, щоб він продовжив дні іконописця Захарія не заради зцілення його, аби він міг прикрашати святі обителі, а щоб почути до кінця ту сатанинську розповідь, яка час від часу бунтувала і мою плоть, вогнем пекла душу мою.

Так почав зограф Захарій:

— Чи ти чував, отче, раннього ранку, коли займається зоря, пісню жайворонка? Від полів, від блакитних квітів льону піднімається він угору, до залитих золотим вранішнім світлом вершин, що височать над містом. А там, у таємничих тінявих хащах лісу, чи ти чував, отче, дзюрчання гірського струмка? Або як тельнякають дзвіночки на шиях коней, що тягнуть кований віз по дорозі між колосистими житами?

Як пісня жайворонка, як пісня гірського струмочка, як пісня тонко кованого мідного дзвіночка, лунав веселий дитячий сміх на сусідньому подвір'ї. І сміх той був для мене кращим за молитовні співи монахинь з монастиря, знадливішим, ніж тихі удари клепа-ла увечері, коли череда повертається з паші й небо над містом стає фіалковим, чарівнішим за найжурливішу материнську пісню біля вогнища.

Бо то був сміх Христіанії, маленької дів-

чини Христіні, як її всі звали; жила вона в сусідньому домі, що належав чорбаджії¹ Косто, володареві безмежних пасовиськ у Рильських горах, у якого худоби було без ліку.

Ми були дітьми, отче, я і Христіанія, одноплітками. З самого ранку відкривав я хвіртку, через яку і ти зайшов, зупинявся й, зачудований, дивився на неї. Ми були дітьми, отче, але від батька свого, іконописця, я навчився любити усе красиве і міг довго, захоплюватись ним. А Христіанія була гарна, отче мій, дуже гарна, ще навіть маленькою дівчинкою була красивою... «Була» — ти не знаєш, отче, як це слово крає мені серце, бо на отому ложі спочила вона... спочила на моїх руках.

Волосся, як чорний шовк, відтіняло невисоке біле чоло, брови вона мала тонкі, ніби підведені, а очі мала зелені, з золотим вінцем навколо райдужки, від якого тяглися золоті ниточки до зіниці. Сміялися завжди ці зелено-золоті очі, сміялися й вабили мене. Я бігав за нею по левадах, між столітніми ялинами, у тінявих малинниках та по вкритих оксамитним мохом скелях.

Дивився захоплено на тоненькі її пальці, коли вона пестила пістряве кошеня на веранді і думав — чому я не ота мала тваринка, до якої промовляли її червоні уста: «киця моя!» Дивився на взуті в червоні туфельки ніжки і думав — чому я не біле хутро на них, чому не мене посилає вона зустрічати корів та кіз, і я мушу розтирати батькові фарби й мити пензлі для старшого брата.

Ще тоді я полюбив її, отче, усім своїм дитячим серцем так, що серед літа, бувало, казав собі: «Коли вона захоче снігу, я піднімусь високо в гори, до самої вершини Мусала, і в пригорщах принесу їй снігу». А серед зими казав: «Якщо їй забажається фіалок, я побіжу в далекі краї, де вже настала весна, нарву букетик квітів і повернусь до неї, щоб знала вона, як сильно кохаю її». Але їй не хотілося ні снігу, ні фіалок, їй досить було того, що ми разом бродили по околицях міста — двоє дітей, які ще не знали життя. Ти смієшся, але повір мені, отче, ще й досі чую я сміх маленької Христіанії; бо пізніше... пізніше, отче, вона вже не сміялася.

Та не будемо поспішати.

Помер мій батько, іконописець Христо, Димитрів син, найперший у ремеслі своєму, який ходив учитися навіть у Німеччину; зостався я сиротою і з плачем пішов разом із старшим братом, Димитрієм на ймення, життєвим шляхом церковного живописця. Було мені заledве десять років, як поманували ми по церквах та монастирях. Не плакав я, коли згадував матінку свою, не

плакав над своєю сирітською долею, але плакав я за сміхом Христіанії, якого не міг почути в далеких селах і містах.

А коли повернувся й був уже сам іконописцем, — незважаючи на мою молодість, титарі й ігумени хвалили мою роботу, — ледве переступивши поріг отчого дому, кинувся я до сусідського паркана... і, наляканий, відсахнувся назад. Хвіртка була замурована.

— Мамо, — запитав я, — невже ви посварилися з хаджі Косто?

— Батько твій заборгував хаджі Косто, — відповіла мені мати, — але в нас не було чим віддавати той борг. Розсердився сусіда, замурував хвіртку. Воля його — і без нього проживем якось, сину...

Хворий зітхнув, потім несподівано замовчав у вогні.

— Краще б ту хвіртку замурували назавжди, або замурували разом і серце моє, краще б завжди бродив я пустелями і ніколи більше не бачив золото-зелених очей...

Він затремтів. Я намочив хустку й поклав йому на чоло, що пашіло жаром.

— Заспокойся, Захарію, заспокойся, — умовляв я.

А він:

— Чиї це очі? Хто це втупив у мене смоляно-чорний погляд? Це не вона, не Христіанія, не її очі! Зникни, чума невіруюча! Знаю, тепер за мною ти прийшла! Її не пожаліла, забрала найчистішого янгола, то хіба ж мене пожалієш? Бери, бери скоріш, ось рука моя, веди мене до неї! Чому ж мовчиш? Невже і там не будемо разом? Тоді не чіпай! Зникни з очей! Облиш мене!

І зовсім-зовсім тихо додав:

— Зникни, залиш мене тут...

Я міняв мокрі хустки, аж поки слабе, змучене тіло не обм'якло і жар не спав.

А значно пізніше, — була вже ніч, жовтаво-миготіла лампада, у вікно струмилось біде світло місяця, — Захарій продовжив свою розповідь:

— Двір у нас був довгий, отче, в глибині його росли папороть, кропива, болиголов. Казали, що й гадюк там бачили. У тінистій глибині росла дика розложиста слива, зовсім близьенько від високого паркана, що відділяв нас од володінь хаджі Косто. Протоптавши стежку поміж бур'янами, я виліз на дерево й зазирнув через паркан на подвір'я Христіанії. Я побачив широкий і просторий сад. В нашому дворі мати посадила цибулю й іншу зелень, а в їхньому дворі були розбиті клумби з барвистими пахучими квітами. Серед тих квітів з маленькою лопаткою в руці походжала вона!

Христіанія!

Я ховався серед листя, але всім єством був поряд з нею, разом з нею схилявся над клумбами, з нею виривав бур'яни, з нею

¹ Чорбаджія — багатій (болг.).

вдихав пахощі, з нею радів квітам. Отак день у день, протягом багатьох годин. Я милувався нею здалеку. І не наважувався окликнути. Кожного разу, як я збирався гукнути її, клубок підкочувався мені до горла, кров заливала лице, я тихенько злавив з дерева й тікав назад.

Та якось вона підійшла зовсім близько до паркана, над яким я притаївся. Я затамував дихання.

— Захарію! — раптом покликали мене з дому.

Мабуть, я здригнувся, а може, гілка тріснула, чи вона почула, як мене кликали, бо раптом обернулася і підняла до мене обличчя. Я побачив її золото-зелені очі, вони, як і раніше, були широко розплющені й світилися радістю, уста її розкрилися, все її красиве дівоче тіло якось напружилось й потяглося вперед, до мене. Вона помітила мене в зеленій гушавині листя, погляди наші зустрілися.

Скільки простояли ми отак — не пам'ятаю.

— Захарію! — почулося тепер гучніше.

То мати гукала мене.

Я застогнав. Чому саме зараз заманулося їй кликати мене?

— Ти?! — прошепотіла Христіанія, нібито й вона тільки зараз опам'яталась.

Я скочив з дерева й швидко пішов у дім.

А вночі я взяв лом і обережно почав ламати паркан там, під сливою, у кінці двору, куди, сподівався, й наступного дня вона прийде...

Я не міг розбити весь паркан, складений з великих кам'яних брил. Крім того, я боявся, щоб, бува, хто не прокинувся, і зовсім тихо робив свою розбійницьку справу. Зловісне шарудіння в бур'янах підказало мені, що я розбудив змії, кропива жалила мені руки, але я працював аж до світанку. Тільки тоді пішов спати.

Перед полуднем я знову заховався серед листя сливи. Довго чекав я на неї. З'явилася було на часинку Христіанія на подвір'ї, але жодного разу навіть не поглянула в кінець двору. Вночі я виламав ще кілька каменюк з паркана. Другого дня побачив, як вона майже підійшла до того місця і знову вернулася назад.

Тільки на третій день вона наблизилася, й коли побачила велику дірку, яку я пробив у паркані, випустила лопатку з рук, очі її зразу ж відшукали мене серед листя і з докором зупинилися на мені.

Яка вона була гарна! Тоді, здавалося, була найвродливішою!

Ніколи не зможу описати красу її. Немає слів, спроможних описати її лице, яким постає воно в моїй уяві, з вологими очима, в яких я прочитав і радість з моєї сміливості, і подив, і жаль... Цього навіть пензлем та

фарбами неможливо передати, не те, що словами!

— Іди сюди! — покликав я.

Христіанія здригнулася, страх з'явився в очах її, вона лиш махнула рукою, немовби рука її хотіла сказати: ні... ні... ні — й по тому втекла.

Вночі я знову прийшов під дичку, але вже не мав залізного лома в руках. Я йшов по волі, ніби проказуючи молитву в думці, легко скочив на зроблений мною пролом і став чекати.

Вона мусила прийти, мусила! В думці я кликав її, понад барвистими клумбами летіла моя пристрасть до неї і шепотіла їй уві сні, що я тут і чекаю на неї. Квіти посилали їй свої пахощі, ніби нагадуючи, щоб устала з ліжка й прийшла сюди. Пісня солов'я в сусідньому саду і та говорила їй, що на паркані хтось пристрасно чекає на неї. Тонкий серп місяця нагадував їй, що часу вже обмаль, бо незабаром проспівують перші півні й розбудять усіх у домі. А маленький струмочок, що тече від нас до них, своїм дзюрчанням також переказував їй, що я вже від'їжджаю, і коли цієї ночі ми не побачимося, то минуть у розлуці довгі роки, а розлука та буде надто болісною для бідолахи Захарія.

Ніщо не спало тієї ночі, щоб бути моїми спільниками в пристрасті моїй і в моєму безмовному зові, бо вона прийшла.

Її біла сукня нарешті майнула біля дому, потім, ніби світла хмаринка, попливла до мене в синяві ночі, і ось, задихана, вона спинилася перед зробленим мною проломом. Я скочив у їхній сад. І коли вона підвела на мене свій погляд, здалося мені, що посвітлішала ніч, зорі небесні спустилися нижче, майнули над пахучими квітами й застигли в її волоссі, опустилися їй на брови, на руки й на білу сукню, затаїлися під її віями і звідти пестять мене та гріють.

— Христіно!

— Я прийшла!

Ми шепотіли разом.

— Я знав, що ти прийдеш, серцем відчув.

— Не могла не прийти. Не хотіла, але не змогла, Захарію.

— Благословенна будь та мить, коли благання моє дійшло до тебе. Благословенна будь та мить, коли воно торкнулось вій твоїх і підняло їх, щоб ти почула мій поклик...

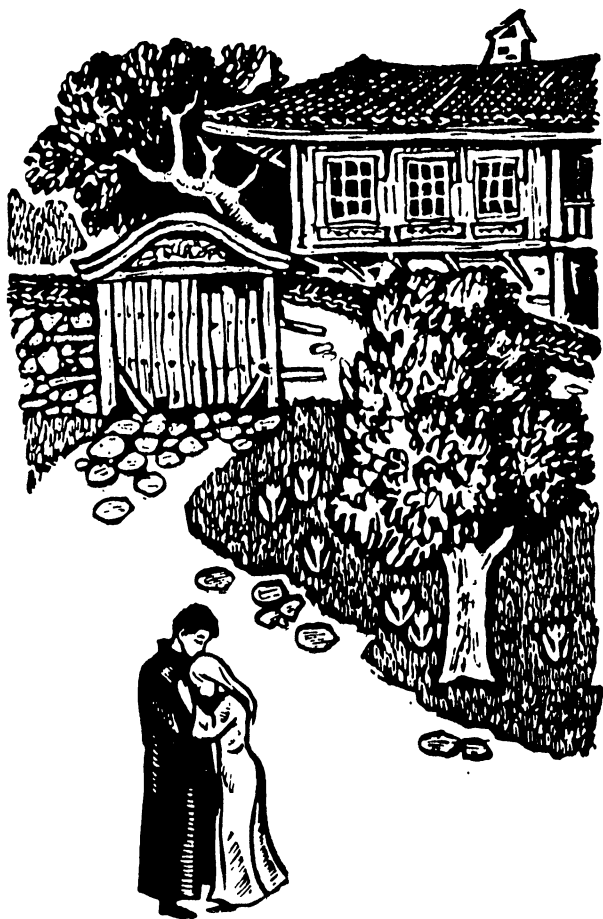
Я говорив не пам'ятаю що, а вона стояла переді мною, і я відчув, як хвилювалися молоді її груди, як палало її дівоче тіло, теплі хвилі струменіли від неї до мене й зачаровували мене.

Я простяг руки, обійняв її.

Ні... ні... ні... — пручалися руки і стан її... За мить вона промовила:

— Бувай здоров, Захарію, не треба!

В голосі її бриніло таке палке благання,

що я опустив руки і, як винуватий хлопчисько, застиг перед нею. А вона ще шепотіла:

— Бувай здоров, Захарію, не можна, пусти!..

Я ледве перевів дихання, зібрав усі сили і прошепотів:

— Христіно, кохання моє, вранці знову піду на заробітки, чи ж чекатимеш на мене, голубко моя?

— Авжеж! — відповіла голівка її. — Авжеж! — ствердили тонкі пальці, торкнувшись моїх грудей.

Знову опустились на неї зорі, і знову ласкаво поглянула вона на мене з-під тяжких повік.

— А коли пришлю сватів до батька твого, янголе мій небесний, чи погодишся піти за мене?

— Піду, Захарію, тільки-но вернешся — засилай! — прошепотіли її уста.

Так розхвилювалося серце моє, так усього мене обсіпало жаром, що я знову простяг до неї руки, але й цього разу почув її тихий, благуєчий голос:

— Щастя тобі, Захарію, пусти... Бог бачить, бог чує, що чекатиму, а зараз, прошу тебе, йди. Хай буду чистою, чистою тебе дочекаюся...

Більше ми не говорили. Лише стояли один перед одним і дивилися в ніч. Дивилися, аж

поки не почали світлішати рильські вершини...

Довго мовчав зограф, груди його важко підіймалися й падали, але на устах його застигла лагідна, замріяна посмішка.

— Пішов я, отче Лаврентію, — заговорив він несподівано, — пішов тоді, і було мені легко й весело на душі. Співало серце моє, а робота спорилась. Дивувалися ігумени й святі отці і всюди розповідали, що бог відзначив мене милістю своєю, і його натхнення осінило мене. Не знали вони — та й звідки їм знати, — що не бог, а очі Христіанії повсюди були зі мною, що її слова надихали мене. Казали вони, нібито янголи підказували риси, що їми наділяв майстер пресвяту діву. А чи говорили б вони таке, коли б знали, що то риси Христіні?

Так я ходив від церкви до церкви, з монастиря в монастир, розписував тьмяні дерев'яні ікони та білі церковні стіни, і весело й радісно було в мене на душі, бо там, удома, на мене чекали її очі.

Ніколи більше не працював так. Може, ще з недостатньою майстерністю, але з величезною вірою в майбутнє. Невправною ще рукою, проте окрилений надією, бо — для неї. Із справжнім юнацьким завзяттям, викликаним палким коханням... Ота віра, ота надія, моє кохання — робили мою працю натхненною, і це визнавали всі...

Я відкладав гроші, щоб з'явитися до хаджі Косто не тільки прославленим майстром, але й роботящим женихом.

А коли вирішив, що маю вже досить і майстерності, і золота, полинув до Самокова. Я купив білого коня, прикрасив його різнобарвними бусами й помчав додому. І чим ближче під'їжджав я до гір, тим частіше поганяв коня, бо просто невимовною була моя жага.

Наче божевільний, промчав я містом; скочив із сідла перед батьківським домом, кинув повід переляканому хлопчакowi, владно відкрив ворота. Мимоволі кинув перший погляд на сусідський паркан. І радість переповнила серце моє — маленька хвртка у паркані була відчинена. «Помирилися», — майнула думка, серце моє сповнилося радістю.

— Мамо! — вигукнув я, миттю опинившись на веранді. — Мамо!

Відчинилися двері, і на порозі стала — ні, не мати то була. Я не міг повірити очам своїм! «Невже це вона зайшла в наш дім? Невже серце їй підказало, що я повернувся?» Переді мною стояла Христіанія!

Її золото-зелені очі дивилися на мене.

— Христіно! — мовив я і ступив до неї.

І вона відповіла мені... О, краще б я ніколи не чув тих слів, краще б розверзлася земля й поглинула мене раніше, ніж вони.

дійшли до мого слуху, раніше, ніж я збагнув їхню зловісну і безнадійну суть...

Вона відповіла мені:

— Ласкаво прошу, драгинко¹...

«Драгинко»... Христіанія стала дружиною мого брата!

Чорна хмара огорнула мене, вогненні кола запалахкотіли в очах моїх, я відчув, що обличчя моє пополотніло, вуста захлинаються чорною кров'ю, ноги підкошуються. Спробував було вхопитися за стіну, але раптом провалився кудись глибоко-глибоко. І тільки почув, як вона скрикнула:

— Драгинко, ти живий?!

Коли я розплющив очі, то побачив, що наді мною схилилися і мати і брат, вони бризкаючи водою мені в лице.

— Це від їзди,— розтулив я скривавлені вуста, щоб якимось пояснити свій стан, а очі мої шукали її, хотів очима сказати їй: заради тебе брехатиму, але мушу знати правду...

Даремно. Христіанія уникала мене. А коли ми зустрічалися вдома, відводила погляд, щоб не дивитись мені в очі, ніколи не хотіла залишатися зі мною наодинці. Казали мені брат і мати — турки помітили Христину й почали вештатися тут ночами. Саме тоді старший брат і заслав сватів. Хаджі Косто був наляканий нічними тінями, а Христіна безмовно згодилася на батькові умовляння. Але то були їхні слова — мого брата і моєї матері,— а вона ні разу не озвалася до мене. Тільки опустить було вії, тихо виконуючи всяку роботу молодої невістки, і ніколи я не бачив, щоб усмішка промайнула на її вустах.

А в мене у серці накопичувалась отрута. Я лаяв її в думці і зневажав за порушення клятви. Я поведився як хлопчак: дзвенів золотими на обідньому столі й усе вихвалявся, як та чи інша багатієська дочка задивлялася на мене, як не один багатий збирач податків запрошував до свого дому, явно бажаючи породичатися з нами. Але я, мовляв, хотів узяти дівчину із свого рідного краю, і тому сюди повернувся, щоб знайти собі наречену.

Так базікав я, піднімаючи келих з вином, пив і не зводив з неї очей, бажаючи побачити яке враження це справить. Я знав — не може вона нині зробити цього, коли стала дружиною мого брата, і все ж таки виходив щоночі до сливи, сподіваючись побачити її, почути з її уст, чому погодилася, чому розбила серце моє.

Але марно чекав я. Вона не прийшла ні разу. Тільки чорні кола з'явилися у неї під очима; здавалося мені, часом дивилась вона на мене з докором і жалем, коли я патякав дурниці, але, поглянувши на неї, я бачив тільки опущені вії і ніколи — золото-зелених очей.

Зростали біль і гнів у моєму серці. «Ти

виявилась невірною, — думав я, — тож чому я мушу додержувати свого слова?»

Тоді й одружився з Катериною, дочкою чорбаджії хаджі Гюро...

Нещасний я!

Він випростався на ліжку, простяг свої кістляві руки до мене, його заросле бородою обличчя майже торкалося мого.

— Облудою, облудою було все те! Брехнею розгніваного серця, скривджених очей, хворої душі, — важко дихаючи, мовив він і злісно засміявся. — Чи можуть русі коси стати чорними, або сині очі зеленими? Хто б зміг живі очі позолотити? Чи можна глухий відзвук клепала обернути на пісню солов'я, на дзюрчання гірського струмка, на звук тонко кованого мідного дзвіночка? Оманою, страшною оманою було все те. І дуже тяжко було в мене на душі, коли я бачив їх поруч — мою дружину, завжди безглуздо усміхнену й нещиро щасливу, і другу, що строго опускала погляд і відмірювала кожне слово, але втричі кращу, втричі бажанішу...

Ех, отче Лаврентію...

Хіба винне мале сіре горобеня, що не має голосу солов'їного, хіба винен тихий ручай, що він біжить спокійно і не пиниться, або хіба винна волошка, що має скромні блакитні квіточки, а не яскраві жоржини? Ні, не винні вони. Вони є такі, якими їх створив бог, а винен той, хто прийняв кизилкову гілочку за струнку березу, малого світлячка — за яскраву вечірню зорю, а посвист коси — за солов'їну пісню!

Біля мене було рівне плодюче поле, й усе дальшими і недосяжнішими ставали омріяні гори. З пласкої ниви я ще краще бачив яскраву красу неприступних, осяяних сонцем вершин і.. остогидло мені плодюче поле, бо, пробачте, земні плоди підказали мені, що ніколи не вдасться знайти заміну своїй неземній мрії...

Ніколи більше вона не озвалась до мене.

Жодного слова, жодного погляду, отче. І тільки сьогодні, після стількох довгих, болісних років...

Отам лежала вона, з другого боку. На тому ложі й упокоїлась. Тож не хочу я торкатися його своїм тілом, і ти не чіпай, бо я бачу її, бачу, як вона лежить з безкровним обличчям, з розпущеним чорним волоссям. Прокралися вже в нього білі ниточки, втрапило воно свій блиск, але мені й нині здається таким же лискучо-смоляним, як і раніше.

Звідти вона дивилась на мене.

І очі її вже злегка потемніли од сліз і горя, та для мене були такі ж смарагдові, з золотим вінцем навколо райдужки, від якої до зіниці бігли тоненькі золоті жилочки.

¹ Драгинко — молодший брат чоловіка (болг.).

Гарна, дуже гарна була вона, краща навіть, ніж у моїх мріях...

Я, нещасний, було подумав, що зможу забути її, гадав, що зумію загасити той вогонь у серці. А він спалахнув ще сильніше й мене спопелив...

Останні слова він вимовив тихо, майже пошепки.

Потім Захарій довго мовчав. Цілих два дні. Він непорушно лежав на спині, втупивши палаючі очі в стелю, й не відповідав на мої нетерплячі запитання.

Я день і ніч доглядав його, пильно стежачи, чи не відкриються уста його, щоб продовжити розповідь. Я боявся відійти від його ложа, щоб він не почав оповідати, коли мене не буде поруч. Швидко ходив за водою, хапав з торби сухий монастирський ще хліб і знову не відходив од нього, не зводив погляду з його вуст. А той не поспішав. По очах і по тремтінню брів, по гірких складках біля рота я бачив, що він усе те переживає заново, і як же я хотів, щоб він думав уголос! А він мовчав цілих два дні. Я ледве стримувався, щоб не крикнути. «Та говори ж, нарешті!»

Очікування ставало дедалі нестерпнішим, в душі я навіть лаяв його, а він мовчав.

Нарешті проказав:

— Собаки ми, отче Лаврентію. Нещасні пси, що крутять хвостами й з усім миряться.

Я також примирився, отче. Поховав обман і муку глибоко в грудях. Гадав, що поховав і болісне своє кохання. Я не затримувався подовгу на одному місці. Ходив по країні нашій, повертався додому на тиждень-два, а тоді знову в дорогу. Завжди був похмурий і сердитий, ніхто з домашніх не міг догодити мені. Дратували мене тиха, покірлива дружина, пустощі моїх та братових дітей. Я став сварливий і непривітний, отче. Тільки й знав, що писати ікони, та стіни розмальовувати святими.

Якось (у Пловдиві це було) зайшов до церкви, де я вже завершував працю, мій брат Димитр. Підійшов він до мене з доброю братньою посмішкою, обійняв, а потім світлим поглядом оглянув мою роботу.

— Чував я, Захарію, — сказав він, — що великим майстром ти став, що і мене, й батька нашого перевершив. Не вірив я, а от тепер упевнився. Бог з тобою, брате мій, я щиро пишаюся тобою. Так само, як і весь наш рід.

Він обдивлявся ікони та стіни, часом надовго зупинявся, і дедалі темнішим ставав його погляд, посмішка зникла. По тому він підійшов до мене й поглянув уважно, строго:

— Захарію, — сказав він тоді, — брате мій! Що ти накоїв? Чому ти не дотримуєшся іконописних законів? Облишмо те, що всі образи не схожі на святих, облишмо й те, на ко-

го вони схожі — обидва ми це знаємо. Я не можу пояснити це нічим іншим, як бідністю руки і фантазії, прагненням найлегшого шляху, але, прошу тебе, не роби цього, брате мій. Не зневажай божих законів. Бо Єрменія, божественна книга, яка вчить нас, як малювати яких святих, вона богом дана, брате. Сам бог надихнув людей, які писали її, це його воля, щоб образ святих усюди, де є православні християни, був однаковим. І не дозволено жодному смертному, нехай навіть наймайстернішому іконописцеві, мутити свідомість простодушних віруючих земними образами. І кепсько чиниш, Захарію, що людям, яких мучать дияволи в пеклі, ти надаєш рис, що нагадують поважаних на землі живих чорбаджій. Гріх то і неповага до знатних людей. Не глумися ти з них, навіть коли погано думаєш про їхні діла.

І перш, ніж піти звідси, брате мій, хочу сказати таке: довго я докоряв собі, що не показав тобі скриньки, де зберігаються малюнки, що їх наш батько привіз із Німеччини. Тепер не картаю себе. Вони були не для твоїх очей, бо той, хто малює святі образи, мусить поважати іконописні закони. А ті малюнки ще більше збили б тебе з праведного шляху.

І ще одне, брате Захарію. Ти менший од мене, і хоча досяг великих успіхів, вислухай пораду старшого брата. Хто малює святі образи, той не може мати нечистих помислів, і я хочу вірити, що не з намови лукавих діяв ти, коли займався божественними справами. Запам'ятай це назавжди, братику мій!

Так казав він. І не міг не сказати тих слів, бо, коли зупинявся перед малюнком Марії Магдаліни біля джерела, з ікони дивилися на нього очі Христіанії...

Батькова скринька.

Помилявся брат мій! Віддавна знав я про аркуші, привезені з Німеччини. Віддавна захоплювався ними — і малюнком, і тим, що було зображено на них. Довго мріяв я малювати так, як оті італійські живописці, і скільки разів проклинав я долю свою за те, що народився в нашій країні, що все життя мушу писати святих за законами Єрменії!

Не знав брат мій і того, що в Пловдиві побували два живописці з французької академії, які бачили мої ікони й пропонували мені піти з ними, пророчили славу великого живописця. Не пішов тоді, сказав, що жаль мені матір, дружину і малих дітей, які лишаться без захисту в уявленій країні нашій. Вони вмовляли, розказали, де їх можна знайти, коли все-таки наважусь, і пішли своєю дорогою.

Але я казав неправду. Не мати, не дружина й малі діти утримали мене, а втрачена віра, нездійснена мрія.

Знову я брешу. Навіть сьогодні, отче Лаврентію, коли смерть уже зовсім поруч, я не

смію сказати правду. Бо істина, отче, істина зовсім інша. Усі мені були байдужі, і мати, і дружина, а віра могла повернутися, тільки б не відчувати себе самотнім. З нею міг би почати друге життя, але вона не забажала піти зі мною, тож чи міг я відмовитися від того, щоб принаймні зрідка бачити її?

Скажу тобі й таке: подумав, було, промовчати, коли все минуле пропливало знову перед очима моїми. Але навіщо таїтися, коли вже почав?

Мука, страшна мука гнітила мене, безумні думки краяли серце мені, думки про Христіанію, про загублене моє кохання. І якось осідлав я коня й помчав додому. Коли вже наближався до рідного міста, запала ніч. Блискавки перетинали чорне небо, гримів грім і перішив дощ. Мокрий, стомлений, на вкрай переляканому коні дістався я до рідної оселі. Довкола було темно, хоч в око стрель. Нічні стражники й ті поховалися, навіть собаки не валували.

Як тать нічний пробрався я в сіни, запалив скіпку й обережно пішов од вікна до вікна. В одній кімнаті спала мати моя з Катериною і моїми дітьми, а в другій — Христіанія із своїми дітьми. Брата вдома не було. Як же покликати Христіанію, щоб не збудити матір від її чуткого старечого сну? Тихенько пошкрябав нігтем по дерев'яних ґратах на вікні. Раз, другий. У блідому світлі лампади я побачив, як Христіанія підвелась і втупила погляд у вікно. Тоді я посвітив на лице своє скіпкою і кивнув головою. Вона мусила зрозуміти.

Я вибіг швидко у двір, — дощ уже трохи вщух, тільки грім котівся по небу, — і пішов у глиб двору, до сливи. Христіанія мусила побачити вогник скіпки і прийти туди.

Вона справді прийшла. Накинувши ямурлук¹ на плечі, вона наближалася до мене, задихана й злякана.

— Що сталося, драгинко? Чи лихо яке загрожує тобі й нам, що ти в час потайний вернувся та одну мене кличеш?

— Втечемо, Христіаніє! — промовив я в нестямі. — Світ і життя перед нами! Ти мене кохаєш, любов моя, я це знаю, мене одного! Облудою є все інше: і брат мій, і Катерина, тільки наша любов — свята істина. Я кохаю тебе, Христіно, і гріхом перед богом буде, коли любов наша загине. Ходімо зі мною, не бійся! Золото маю в поясі, маю і двох вірних приятелів, два срібноковані пістолі. Ходімо звідси, до самої Франції дійдемо, і ти при мені будеш, при мені, живописцеві, а не зографі. Тікаймо, Христіно, поки є ще кров у наших жилах, а сила в моїх руках.

— Зникни, нещасний! — прошепотіла вона, в очах її відбився вогник скіпки, і в тих її золото-зелених очах світився жах.

¹ Ямурлук — вовняна домоткана бурка (болг.).

— Христіно! — вигукнув я.

— Мовчи, нещасний! Нізачо не піду з тобою, ніколи не вкрию ганьбою ім'я брата твого, ніколи не залишу дітей, яких чесно зачала і чесно народила, ніколи не дозволю, щоб вони прокляли матір свою і з огидою згадували про неї. Ганебні слова твої...

— Христіно, любов моя...

— Ні! Мовчи! — скрикнула вона. — Я не любов твоя і не хочу бути нею! То гра була, дитяча гра. Не кохала я тебе і вірною зостаюся тому, з ким дім свій будувала й дітей ростила! Зникли, сатано, ніколи тебе я не кохала!

Блискавка перетнула небо, на мить освітивши все навкруги. Гнівом палали очі Христіанії, блідим було лице її.

— Христіно, це неправда! — закричав я, але вона раптом відсахнулась і побігла в дім.

Я вийшов з двору, осідлав коня й помчав назад, подалі від міста, в якому я поховав своє кохання.

Захарій гірко засміявся.

— Ах, чому я не викрав її тоді? Чому не кинув на коня і не втік з нею?

Бо неправду сказала вона, отче. Збрехала тоді. Вона любила мене так само палко, як і я... Пристрасть палала в її душі, і довгими безсонними ночами вона металася від муки, що не буде моєю. Я знаю це, з її вуст знаю, але сором тоді був сильнішим, сором і страх, які передаються дівчині від матері із покоління в покоління і які ви, кляті монахи, день у день втокмаєте в голови подібних до неї нещасних створінь, як віру в жіночу честь.

Не дивись на мене такими очима! Не боюся я ні прокльонів, ні анафем. Знаю, що правду кажу. Своїми канонами ви заплутуєте людей, висушуєте їхні серця, не даєте їм волі додержувати слова свого, боротися за нього, бігти від тих, хто їх силує всупереч голосу їхнього серця. «Шануй бога... шануй...» Рабом будеш! Рабом церковним і людським!

— Не богохульствуй, сину мій! — простер я до нього руки. — Бог тебе засудить!

— Облиш ці розмови, отче Лаврентію, — продовжував він з усмішкою. — Хіба бог судить турка, коли той хтиво краде болгарських дівчат? Отак він і мене судитиме. Хіба турки не крали споконвіку болгарок? Так намірялися і з нею вчинити, як із сотнями інших, що згасали потім у неволі. А я хотів забрати її далеко, до щастя і краси.

Ні, отче Лаврентію, якщо маєш бога і якщо бог твій все милостивий і людинолюбний, як ви твердите, то не може він творити закон для сліпого підкорення чужій волі, і не прокляття, а благословення мусить дати мені, бо я хочу інший закон виконати, святий закон кохання. І коли б хто-небудь дізнався

про це, ба навіть сказав: «Диявольська справа» — що з того?! Адже всі ми хочемо бути щасливими!

Не дивися так на мене, отче Лаврентію. Це не марення, з глибокою вірою в правоту слів своїх оповідаю я про все. Але слабким був я тоді, слабким лишився і пізніше, коли сам не наважився взяти те, що належало мені.

— Мовчи, Захарію! — вигукнув я, обурений. — Бог сказав: шануй старших, не бажай чужого...

Він засміявся у відповідь. Замріяно, блаженно якимось. І проказав:

— Ех, отче, коли б ти бачив її живою...

— Замовкни, не дозволяй лукавому вселитися в тебе! — grimнув я на нього. — Гріхом перед господом богом були всі твої помисли і вчинки, гріхом є нині й слова твої.

А він дивився на мене так само замріяно.

— Якби я пішов тоді з нею... закрив вустами уста, що зреклися мене, бо нещиро зреклися. Праотцями і вами нав'язана соромливість брехала тими вустами. Коли б був кинув її на коня і помчав уночі серед блискавок і грому.. живою була б зараз... жив би і я... для неї... з нею... щасливі обоє...

Далі уста зашепотіли недоладні слова, тіло знову затіпалося в лихоманці. Я намочував хустку і прикладав йому до чола, і молитви творив — не за спасіння душі його, а щоб себе охоронити від звабливих видінь, які навіювала на мене його розповідь. Бо перед моїми очима поставали і ніч у блискавицях, і Захарій іконописець, молодий, з пістолями за поясом, з палаючим поглядом, а перед ним — чарівна білолиця жінка з чорним волоссям... Ні, неправда, не Захарія уявляв я собі, а самого себе... Порятуй мене, боже, від лукавого ворога людського...

Дедалі слабшим ставав зограф Захарій. Я бачив, як день за днем всихало його тіло, коли піднімав його, наче малу дитину, щоб піднести до вікна вдихнути свіжого повітря. І очі його згасали, а уста не відкривалися. Бачив я — наближається кончина, і тоді пойняв мене жаль до нещасного.

«Він не схимник, — подумав я, — але не годиться, щоб став він перед всевишнім, як розбійник, грізний, і зарослий бородою». По тому я пішов до міста й відшукав старого трунаря, що за двадцять монет згодився погостити його.

Зограф мовчав. Лице його ні разу не здригнулося. І коли набув подоби людської, мене приголомшив його вигляд. Він став схожий на юного святого, на молодого пустельника, що зійшов з ікони, на той самий образ, яких він сам писав.

— Добре мені, — промовив він нарешті. — Може, востаннє. Дякую тобі, отче Лаврентію.

Потім усміхнувся сумно, і, здалося мені, насмішка промайнула в куточках його тонких блідих уст.

— Ти чекаєш кінця муки своєї, отче. Розумію тебе. Та недалеко вже кінець моєї повісті... і мій...

Він зітхнув і почав:

— Спершу охопив мене тоді невимовний відчай. Я ходив з міста до міста, в Афонському монастирі працював, і всюди мене запрошували й хвалили як наймайстернішого іконописця. І хоча мистецтво моє подобалося людям, знав я, що то лиш майстерність, набута досвідом, бо так, як писав я кілька років тому, вже ніколи більше не писатиму. Мертвим було моє серце, спопеліле і холодне. А коли маєш холодне серце, отче, це не тільки страшно, але й фатально.

Я не забув її, але вже по-іншому згадував про неї: або з пристрасстю, або з гіркотою, а зараз — тільки з тупим примиренням. І перестав писати угодниць з її рисами. Я не забув тих рис і намагався інколи писати її, але так, як були написані жінки на батькових малюнках, принесених з чужини. Але і те полишив. Лише життя може зробити з іконописця справжнього художника. Тож чи міг я стати живописцем, коли очі мої нічого не бачили навколо? Проклинав я, гірко проклинав себе, що і я рабом zostався, змушений клятою долею бути іконописцем.

Минули роки, повернувся я у рідні землі.

Та мені було настільки байдуже, де подорожувати, що я не заїхав навіть до рідного міста й подався у Пловдив.

Там почув я про страшну моровицю, що косила мешканців Самокова. Тривожно забилося серце — адже там рідина моя! Я скочив на коня і помчав. По дорозі зустрічав каравани людей, які шукали порятунку у втечі. В одному з караванів був і брат мій, що вів свою і мою родину. Тільки її не було з ними.

— А де невістка? — запитав я і сам здивувався, що голос мій навіть не здригнувся.

Тоді моя дружина сказала, що Христіанія захворіла і сама їх відіслала з дому, бо моровиця могла підкосити і їх, якби заради неї забарилися. Й брата мого ублагала піти, щоб його і моїх дітей врятувати од грізного лиха. Дуже просила й заклинала її, хвору, залишити, щоб інших повести до зцілення.

Нічого не відповів я, повернувшись назад, з ними.

А коли вночі зійшов караван з дороги й зупинився на якійсь галявинці, почулося мені серед ночі, ніби хтось говорить зі мною.

— А чи зможеш ти жити без неї, Захарію? Те, що ти мав досі — пристрассть до неї, — було твоїм життям, вона була всім, чим ти є...

Прислухався я до того голосу — чий же він?

— Куди ти йдеш, Захарію? Навіщо шукаєш порятунку, коли не потребуєш його, коли все одно — вражений моровицею, чи ні — однаково жити не будеш...

А потім:

— Невже можеш ти, нещасний, не побачити її перед тим, як відійде вона туди, де вже ніколи не побачиш? Ти й сам знаєш, Захарію, — не можеш!

Хто мені говорив це, хто навідався до мене в неспокійному сні, щоб нагадати про прагнення усього мого безталанного життя?

Розплющив очі — ніч навколо, тихо пирхають стриножені коні біля возів, зморено дихають люди під наметами. Високе і бездонне відкрилося наді мною небо — високе, як вершини, яких ніколи не міг досягти, і бездонне, як моя багаторічна мука. Зорі миготіли по ньому, ті зорі, які в молодість мою зійшли з небозводу, щоб усипати малими світлячками тіло її, волосся її, ті зорі, що спустились тоді їй на брови і гріли мене, сяючи у неї в очах. А нині ті ж самі зорі зібралися нагорі, в небі, й полетіли дотолу, немов підхоплені вихором, закрутилися, і виник переді мною світлий, блискучий зоряний шлях, що вів на захід сонця, до нашого міста.

Зрозумів я тоді, хто зі мною говорив серед ночі. То був я сам; в опівнічний час порівняв я своє і її життя і з сумною радістю збагнув, що нам обом випала однакова доля.

Тоді я підвівся, підійшов до своїх дітей, — спали вони, бідолашні, біля своєї матері, — погладив їх легенько по голівках востаннє, прощаючись, попестив, і так мені жалко їх стало, що прошепотів: «Сирітки мої, дядько вас не залишить, простіть свого нещасного батька. Прости мене і ти, Катерино, дружино моя. Ти не винна, що моє життя було таким далеким від твого, ти не винна, що я віддалився... доброю була ти, дякую за все...» — і поїхав зоряним шляхом назад.

Вона лежала отам, на другій лежанці.

Звернулися до мене її очі.

— Захарію!

— Я прийшов.

Ми шепотіли воднораз.

— Я знала, що ти прийдеш, Захарію. Тільки-но здогадалась, що відходжу, вже знала — ти прийдеш.

— Не міг не прийти, Христіаніє моя. Не хотів спершу, але не зміг.

А вона:

— Благословенна будь та мить, коли думка моя долинула до тебе й поклікала. Благословенна будь та мить, коли ти почув мій поклик...

Так говорили ми словами нашої весни, яка минула без цвітіння, не давши восени плодів.

Лаврентію! Ким є той, хто глумиться над людською долею? Ким є той, хто відриває квіти од коріння, замість того, щоб милуватися їхньою свіжістю й красою? Ким є той, хто насмілюється нищити там, де слід творити? Будь він проклятий!

— Сину мій! — вигукнув я. — Зупинись! Гріховну огуду вирікають твої уста!

— Облиш мене! Дай виплакати всю муку, весь жаль серця мого нещасного, невгамовного серця!

І він заплакав. Вперше не зміг стримати свого горя, рясні сльози потекли в нього по щоках.

Я стояв поруч і не знав, як його втішити.

Трохи згодом він продовжував.

Голос його іноді зовсім згасав, видно, говорить йому було важко.

— Що я міг вдіяти? Наче божевільний, кинувсь я до міста, відшукав лікаря-чужинця, і той порадив мені міняти мокрі хустки на чолі її — й нічого більше. По очах його я зрозумів, що порятунку немає. Я повернувся до неї, намочив хустку, легенько доторкнувся пальцями до палаючого чола її.

Час від часу вона промовляла.

— Чи пам'ятаєш, Захарію, чи пам'ятаєш, як ходив до мене через хвіртку? Чи пам'я-

таєш, як ми бродили по околицях міста, як збирали дикі ягоди, малину і шишки?

— Усе пам'ятаю, кохана моя...

— А чи пам'ятаєш, любий, як ти зламав паркан і як ми зустрілися серед ночі?..

— ...і як ти мені сказала: «Бувай здоров, не треба!..»

— Ах, краще б я ніколи не говорила тих слів,— прошепотіли її уста.

— Христіно! — вигукнув я.

— Так, любий мій,— сказала вона тоді.— Вийшла за брата твого, бо батько мій умовив мене, все про нього мені говорив. І хоча дівчина ніколи в батька про хлопця не розпитує, набралася духу, спитала про тебе. Батько висміяв мене. Темні чутки доходили до нього, ніби гульвісою став ти, до красунь учащав. А брат твій, мовляв, буде поважним, хазяйновитим чоловіком. Так мені говорили, але я чекала, Захарію, довго чекала звістки від тебе, а ти не відгукувався. Я все не погоджувалась, поки батько не нагадав мені, що за божим законом слід підкорятися батьківській волі. А коли й недруги почали вештатися попід нашим парканом, погодилася я на менше лихо, щоб урятуватися від рабства.. Нашвидку вирішили вінчатися... Ти не озивався, і я подумала — забув ти мене. З жалем у серці пішла я під вінець...

Брата твого, Захарію, я поважала, але любила тебе. І тоді тебе кохала, коли ти сказав, що на заробітки йдеш... І тоді, Захарію, коли ти хотів, щоб ми втекли разом, любила тебе... і збрехала... вибач мені...

Вона здригалася від ридань.

— Не плач, голубко моя, — говорив я їй.— Не плач, ти не могла інакше...

— Не могла побороти сорому, соколе мій, а також тому, що говорено мені матір'ю й усіма з ранніх літ: прокляті богом були ті жінки, які з дому свого тікали й чужих чоловіків любили...

— Заспокойся, мила моя.

— Я плачу не від жалю, Захарію, не від муки, тому плачу, що ти біля мене... від радості ллються сльози мої... Горе, Захарію, я виплакала давним-давно. Бо самою лиш мукою було моє життя, відколи зрозуміла, що ми обоє помилилися. І ні разу більш не засміялася. А як же любила сміятися, пам'ятаєш?..

Хіба можна забути дзвінкий сміх її, що нагадував пісню солов'я? І Серце моє розривалося від болю, впав я головою їй на груди, і вона гладила мене по волосся своїми схудлими блідими руками.

— Коханий мій, прийшла і до мене радість... тепер уже назавжди, до самого заходу...

Ти бачив, отче Лаврентію, як заходить сонце над рівним полем? Блідо-синє небо спалахує смарагдовими барвами, і сонце по-

топає як великий, дедалі більший вогняний шар. Тихо і чисто...

— ...Востаннє ми бачимося з тобою, Захарію, бачимося так, як у безсонні ночі, полинувши в мрію, бачилась я з тобою не раз. Тяжкими були для мене ті ночі...

Інший захід сонця пізнав я, отче Лаврентію. Хмари скупчилися на заході, і коли вогненний шар викотився з-під них, вони враз почервоніли, ніби вся земля спалахнула кривавим багрянцем, востаннє прощаючись із світлом. А наступної миті хмари потемніли, стали темно-сизі, потім ще довго стояли над землею, що поринала в сон.

— ...Як мені хотілося бути гарною, Захарію, коли ти прийдеш до мене. Скільки разів, бувало, залишившись удома одна, завітчувала я коси, як молода дівчина, і з трепетом прислухалося серце моє, чи не долинуть здалека твої кроки?! Посмішка з'являлася на вустах моїх, а часом пісенька злітала з них, пісенька про того, хто з радістю повертається з далеких заробітків до своєї милої. А потім гірко шкодувала про все те, бо знала вже, яким ти прийдеш — як чорна хмара, невеселий і сердитий... Марно чекала я, що в очах твоїх промайне хоча б крапля жалості до мене, нещасної. Злі й насмішкуваті були слова твої, жорстоко та образливо дзвеніли кинуті тобою на стіл золоті, пустими словами ти хизувався...

— Вибач мені, Христіно, виною тому було кохання.

— Знаю, що кохання...

І третій захід бачив я, отче. Ледве пробивалися останні сонячні промені крізь прогалини в темних хмарах. Вони купчилися химерними громаддями і мерехтіли на них біло-срібні відблиски. Вітер клекоче, звиваються, наче змії, блискавки, і багрянець спалахував тоді на хмарах...

— ...Хотіла бути гарною, соколе мій, але роки помережили лице моє, очі мої від сліз потемніли, від турбот побіліли мої чорні кучері...

— Твої чорні кучері...

— ...пізно прийшов ти, Захарію, з моєї вини прийшов так пізно, на мій захід...

Так, отче, навіть найкрасивіший захід усе-таки є закінченням дня і початком ночі. І ніч прийшла. Прийшла одного світлого ранку, коли пташки співали в небі, бо не знали, яка страшна моровиця напала на місто. О, вони замовкли б, якби знали, що Христіна відходить. По очах її я бачив — прощається з життям.

— Христіно, — крикнув я, — любов моя, не смій!

А вона лише всміхнулася мені, — о, як вона всміхнулася! — світло і любовно. Тихий захід ліг на чоло її, захід з фіалковими хмарками спустився їй на очі, а блискавиці й грім шматували моє серце.

Тоді вона прошепотіла:

— Поцілуй мене, Захарію, вперше і востаннє. Нехай забере я з собою нашу нездійснену любов...

Я схилюся над нею, пригорнув до себе немічне тіло, тихо доторкнувся всохлими від муки устами до її чистого чола, до її мокрих від сліз згасаючих очей, до холоначих уст. Аж ось ослабли її руки, під моїми вустами охололи її вуста...

О, коли б я був поцілував її раніше! Я випив би з уст її всю страшну недугу...

Замовк Захарій, тяжко зітхнув і відвів од мене очі. «Це гріх, страшний гріх,— подумав я.— Не можу я дати грішнику прощення, нехай сам стане перед божим судом».

І не зробив нічого, щоб урятувати його, розгніваний цією сповіддю, забув тоді великий закон прощення бодай для самих грішних душ.

І залишаючи грішну землю, поніс він на слабких своїх плечах тяжкі гріхи — гріх кохання до чужої дружини, гріх порочного поцілунку в останню мить її кончини, а про третій гріх я ще розповім.

У хвилину просвітлення він довірив мені, що поховав кохану по християнському звичаю і навіть сам зробив надгробну плиту — за один день її зробив, тому й були інструменти розкидані по кімнаті, коли я вперше зайшов сюди. І вирізьбив слова, нібито її родиною написані. А коли здійснив і це, повернувся додому, замкнув ворота, і ліг, уже вражений моровицею, на другу лежанку, з якої вже більше не підвівся. Хотів бути наодинці з мрією про неї. Наодинці й умерти...

А в останні години життя він сказав мені:

— Ти єдиний, отче Лаврентію, дізнався про муку мою. А щоб зрозумів ти, з ким я ділив її, візьми отам, у шафі, дві дошки від ікон. Між ними — вона... Подивись..

Я знайшов дошки, тремтячими пальцями дістав аркуш білого паперу, поглянув — і заплющив очі.

Бо на аркуші білого паперу була написана вуглем жінка. Жінка лежала з напівзаплющеними повіками, а вуста... на вустах її грала зваблива посмішка.

— Нещасний! Коли ти це зробив?

— Коли був один, отче,— усміхнувся він.

— Мертвій приписав гріховність! Мертву посмів так намалювати!

Він тільки мовчки посміхнувся.

Я зім'яв той папір, кинув на підлогу, а потім, розгніваний украй, спалив його.

Я готовий був і анафему виректи, якби він спробував заперечити мені хоча б одним благальним чи ущипливим словом.

Але він тільки посміхався.

Останніми його словами були:

— Біля неї поховай мене, отче... біля неї... біля єдиної радості мого життя...

Я, ієромонах Лаврентій, записав на власне покаяння цю сповідь про гріхове кохання зографа Захарія. Для покаяння я записав ще й тому, що марно шукав відповіді на запитання душі своєї:

— Чи правильно велять церковні канони?

— Чи слід людям підкорятися їм, коли серце прагне іншого?

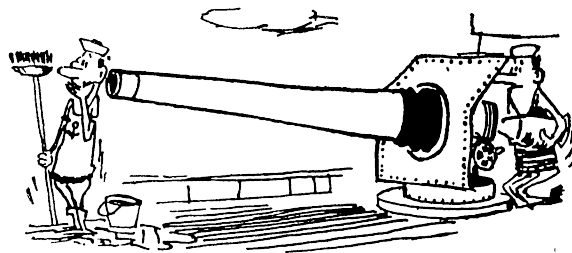
— І хто б міг відповісти — гріховною чи святою була любов зографа Захарія?

Коли будете в Самокові й зупинитеся перед музеєм, то побачите ліворуч од входу дві нагробні плити. Одна — для Христіни, дружини Димитрія Ізографа, друга — для хаджі Гюро, але під нею був похований, як свідчить невправно зроблений напис, і зограф Захарій, брат Димитрія.

Казали люди, але це важко довести, що між тими надгробними плитами цвіли гірські фіалки і що дві надгробні плити торкалися одна одної своїми нижніми краями...

*З болгарської переклав
Любим КОПИЛЕНКО*

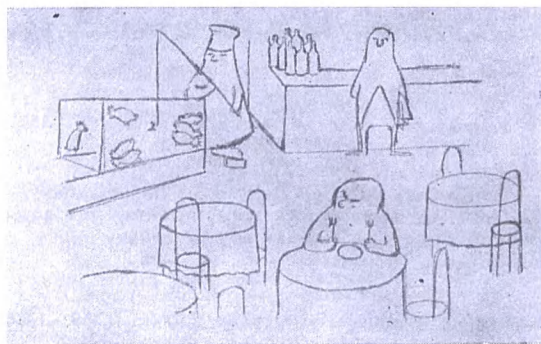
— Злякай мене, приятелю, бо гикавка вкрай змучила...

Без слів.

— Спасибі, ми не купуємо енциклопедії, моя дружина й так все знає...

У ресторані.

Жарти

ЧУДОВИЙ КЛІМАТ

— Чи гарний тут клімат? — спитав приїжджий місцевого жителя.

— Дуже! — відповів той. — Уявіть собі, що коли мене вперше привезли сюди, я не міг вимовити й слова, не мав жодного зуба, навіть повзати не мав сили — а тепер бачите, який став здоровий!

— Чудово! — вигукнув приїжджий. — І давно ви в цьому містечку?

— Я тут народився.

ПІСЛЯ АВАРІЇ

Матроса, який врятувався після аварії корабля, запросили в гості до однієї молодої леді.

— Як ви почували себе, коли вас накрила хвиля? — поцікавилась леді.

— Я почував себе дуже промоклим. Дуже...

ВІДПОВІДЬ БОРЖНИКА

— Одне слово, коли ви нарешті заплатите за квартиру?

— Я це негайно зроблю, як тільки одержу гроші, що їх має заплатити видавець, коли він схвалить роман, котрий я збираюсь йому надіслати, як тільки завершу роботу, яку почну одразу по тому, як знайду відповідний сюжет.

ПОРАДА

В одній з книжкових крамниць міста Глазго (Шотландія) вивісили таку об'яву: «Купуйте подарунки до Нового року в листопаді. Тоді встигнете прочитати книгу до того, як ви її подаруєте».

ЯК БУТИ ЩАСЛИВИМ

Один безробітний без шеляга в кишені подивився на вітрину книжкової крамниці і вигукнув:

— Он який тепер світ: книга «Як бути щасливим без грошей» коштує 25 доларів.

НЕОБАЧЛИВИЙ КЛЕРК

Свою кар'єру я почав у невеличкому банку, де одержував 50 доларів на місяць. Але незабаром передбачалась надбавка. Якось перед цим мене викликав до себе директор банку й спитав:

— Чи почуватимете ви себе нещасним, якщо ми не підвищимо вам зарплату?

Я відповів:

— Авжеж!

Тоді директор сказав:

— Терпіти не можу скигліїв, — і звільнив мене з роботи.

— Я дарую тобі все, — тільки повернись додому...

— Ось і мій олівець знайшовся!

— Ти збожеволів, в черевинах на нове крісло!..

3 угорського народного гумору

КОРОЛЬ І БЛАЗЕНЬ

Король Мат'яш¹ побачив якось у вікно, що двором біжить його блазень.

— Куди так поспішаєш, чоловіче? — гукнув король.

— До тебе в гості, друже.

— Облиш, це неможливо.

— Чому?

— Бо дурням в цю кімнату ходу немає.

— А як же ти туди потрапив?

СОЛДАТСКА ВІДПОВІДЬ

Коли війська турецького султана Сулеймана II оточили місто Сігетвар, командиром угорського загону, що захищав фортецю, був безстрашний полководець Міклош Зріньї. Хтось порадив Сулейманові надіслати Зріньї ультиматум з вимогою негайно здатись.

Султан написав:

«Надішли свій меч, якщо хочеш жити!»

На що Зріньї відповів:

«Прийди сам по меч, якщо хочеш вмерти!»

ДЕСЯТИНА

Одного осіннього дня до єпископа Естерхазі прийшли селяни-кріпаки з проханням, не брати з них десятину, бо хліб погано вродив.

Єпископ любив жартувати.

— А хто з вас найрозумніший? — спитав він.

Вперед вийшов війт.

— Та ніби я був.

— Ну, якщо зможеш відповісти на одне моє запитання — відпущу десятину. Скажи, скільки в тебе волосинок на голові?

— Та думаю, — почухав потилицю війт, — не більше дев'яти. Бо коли було б десять, то ваша світлість давно вже відібрали б десятю.

НІМЕЦЬКА МОВА

У часи поневолення Угорщини Австрією навчання в угорських школах провадилося виключно німецькою мовою, бо, мовляв, з нею можна пройти весь світ.

...Одного разу сільський вчитель Амбаруш косив траву на березі річки. Раптом на протилежному боці річки з'явилися австрійські солдати і загукали до Амбаруша, питаючи броду.

— А ви вмієте по-німецькому? — поцікавився вчитель.

— Ще б пак!

— Ну, тоді йдіть прямо!

З одинадцяти солдатів дев'ять втопилося, Амбаруша звинуватили у вбивстві.

На суді вчитель заявив:

— Панове судді! Кажуть, що з німецькою мовою можна через увесь світ пройти, та видно брешуть, бо навіть через таку маленьку річку, як наш Кормош, і то зась!

¹ Мат'яш Корвін — угорський король (1458—1490).

ФЕРЕНЦ ЛІСТ І КОРОНОВАНІ СЛУХАЧІ

Якось Ференц Ліст грав для титулованих осіб. Англійська королева Вікторія прибула на концерт з запізненням. Вона і її почт довго влаштовувалися в ложі, шаруділи плаття придворних дам, королева голосно розмовляла. Ліст обірвав гру.

— Здається, ваша фантазія була занадто короткою,— сказав йому один з присутніх сановників.

— Я боявся,— відповів Ліст,— що заважаю її величності королеві Вікторії.

Схожа на цю сцена повторилася в 1842 році на концерті при дворі російського царя Миколи I. Коли цар почав голосно розмовляти, Ліст перервав гру.

— Чому ви перестали грати? — спитав Микола.

— Коли говорить цар, інші повинні мовчати,— відповів Ліст.

ОСТАННЯ КРАПЛЯ

Одного разу, почувши гучні фрази якогось псевдопатріота, Кошут¹ сказав:

— Ви завжди кричите, що віддасте останню краплю крові батьківщині. Хотів би я побачити вас серед тих, хто готовий віддати першу краплю.

ЕЛІЄН² І ВІВАТ!

Це сталося після розгрому революції 1848 року. Австрійський ерцгерцог Альбрехт робив поїздку по Угорщині.

В одному селі, де місцева адміністрація «підготувала» зустріч Габсбурга, населення висипало на вулицю з вигуками:

— Віват! Віват!

Хтось із почту ерцгерцога запитав війта:

— Чому всі кричать «віват!», адже тут самі угорці, вони мали б гукати «елієн!»

— Це дуже довга історія, вельможний пане,— мнуци в руках шапку, відповів війт.— Ми ледве привчили їх кричати «віват». Така у них дурна звичка, до слова «елієн» обов'язково додавати: «Лайош Кошут!»

ХУДОЖНИК І ГРАФ

Видатний угорський художник Міхай Мункачі приятелював з графом Андраші. Це шокувало аристократичне товариство. Якийсь пан навіть звернувся до графа з проханням пояснити причини такої «дивної» дружби.

— Скажіть, будь ласка,— спитав його в свою чергу Андраші,— хто був міністром закордонних справ Італії в часи Рафаеля?

— Звідки мені знати,— знизав плечима пан.

— Ну, ось бачите. Але ж ким був Рафаель ви добре знаєте.

¹ Лайош Кошут (1802—1894) — видатний політичний діяч, керівник визвольної боротьби угорського народу в часи революції 1848—49 рр.

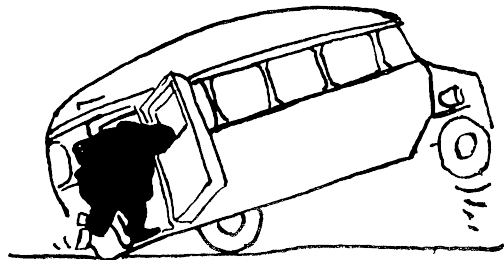
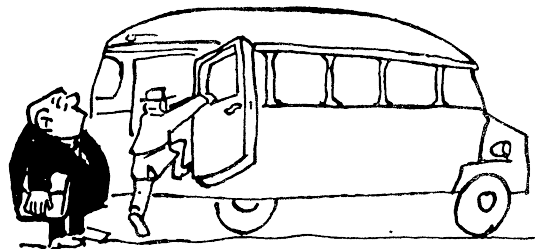
² Елієн — по-угорськи «хай живе!»

— Пам'ятайте, Капусцинський, що в робочі години, від восьмої до шістнадцятої, я залишаюся вашим директором.

— Стільки чемоданів — і лише заради того, щоб ходити увесь час у купальному костюмі!

Без слів.

Підійшовши до дверей магазину, в якому продаються чемодани, я помітив свого двоюрідного брата. Я помітив його, коли вже було надто пізно, щоб зникнути. Може, хтось здивується, чому це я, зустрічаючи двоюрідного брата, завжди непокоюсь. Отож, якщо ми про нього заговорили, то чому б не познайомити вас із моїм знаменитим родичем? Не дивуйтеся, що, зустрівшись із двоюрідним братом, я завжди серйозно замислююсь. Як на перший погляд, він чоловік сумирний і лагідний. Але він небезпечний, бо вважає себе умільцем, майстром на всі руки. Як і всі умільці, мій двоюрідний брат по-своєму добре лагодить черевики, розбирає годинники, вдосконалює радіоприймачі, переробляє холодильники і псує прилади, що звуться електролічильниками. Він уже винайшов душ, в якому вода нагрівається електрикою, створив новий тип ножики для сигар, одержав патенти на машинку відкривати консерви (машинка працює на гасі), на зубочистку з протигнільною промивкою, на зрізувач мозолів з автоматичним перемикачем та на багато інших речей, які годі перелічити. Але, як не дивно, мій двоюрідний брат не був винахідливий в одному — він ще й досі не знайшов постійної роботи.

Дехто з недовірливих людей запевняє, що мій двоюрідний брат має на ногах мозолі, намуляні черевиками, що їх він сам полагодив, і ці мозолі болять йому навіть після того, як він їх зняв своїм власним апаратом; що його радіоприймач змішує короткі й довгі хвилі різних передач з усієї планети; що його годинник відстає рівно на дві години тринадцять хвилин щодоби; що воду в його душі не можна нагріти й на градус; що дружини службовців, які мешкають в одному з ним будинку, воліють зламати дюжину ножів, odkриваючи бляшанки з сардинами, аби тільки не користуватися його машинкою; що якийсь курець обрізував

сигари його ножиком доти, поки не став купувати готові сигарети. Та це кажуть лише недовірливі люди, які погано знають мого двоюрідного брата. А от таку подію, яка сталася після останньої зустрічі з ним, вигадати неможливо. І зустріч, про яку я розповідаю, трапилась саме тоді, коли я підійшов до магазину, в якому продаються чемодани.

Виявляючи свою звичайну цікавість до чужих справ, двоюрідний брат жваво гукнув мені:

— Гей, чого це ти тут? Може, хочеш купити чемодан?

— Авжеж. Ще й чималий.

— А що, вирушаєш у подорож?

— Іду в Сан-Паулу. Гадаю, до суботи ще знайду такий, який мені треба.

— Я допоможу тобі! Який ти чемодан збираєшся купувати, дорогий чи ні?

— Та так, крузейро на вісімсот. Хоч якийсь. Мабуть, краще взяти чорний. Що ти на це скажеш?

— І ти віддаси вісімсот крузейро за чемодан?!

— Чом би ні, адже він стільки коштує.
Двоюрідний брат подивився на мене з таким великим жалем, що я аж зіщулювся.

— Боюсь, що ти прогадаєш. Навіщо платити вісімсот крузейро за чемодан, коли можна мати значно кращий за півціни?

— За півціни? Це ж як?

— Дуже просто. Сьогодні понеділок. В по-дорож ти вирушаєш аж у суботу. Зараз ти мені даєш чотириста крузейро на матеріали, і я роблю для тебе чемодан у десять разів кращий, ніж ті, що в магазині. І точно за півціни!

Я завагався і хотів був відмовитись. Але перспектива заощадити чотириста крузейро переважила мою звичайну обережність. Не торгуючись, я віддав гроші двоюрідному братові і став чекати.

Чекав з нетерпінням. Через два дні брат приніс мені вестку. Він власною персоною з'явився до мене в дім і, сяючи від щастя, сказав упевнено:

— Знаєш, це не чемодан, а лялечка. Я вирішив зробити його більшим за ті, що в магазині. Більшим, ширшим і міцнішим! Ти щасливий чоловік. Матимеш чемодан на все життя. Обшитий шкірою, оббитий всередині найкращою тканиною, з нікельованими за-сувками і кілечками, під кришкою одна кишенька для паперів, друга для бритви... Краса!

— Тільки чи встигнеш ти зробити його?

— Безперечно! Тобі, друже, нема чого боятись. Завтра він буде тут. Сам побачиш. Побачиш і замилуєшся. Але послухай: такого чемодана, як ми розраховували, за чотириста крузейро не зробити. Матеріал тепер дорогий! Тим більше, що ти сам хотів платити вісімсот...

— Вісімсот! Але ж то в магазині...

— Що ти хочеш цим сказати? Чи не збираєшся ти порівняти магазинний чемодан із тим, що я зроблю? Чемодан, який ти матимеш, служитиме сто років!

— Але мені потрібен чемодан тільки для цієї подорожі. Через сто років я лежатиму в могилі, і чемодан мені не буде потрібний.

— О, вже згадав про похорони. Чистісінький песимізм. Хіба тобі не треба буде ще кудись їхати? Не будь скупий і дай чотириста крузейро.

Я дав.

— Тільки не забудь, що я вирушаю в по-дорож у суботу, о шостій ранку!

— Покладись на мене. У п'ятницю чемодан буде у тебе вдома!

В четвер, коли я цього зовсім не сподівався, двоюрідний брат, сяючи від радості, як переможець, влетів до мене в контору.

— Ти, хлопче, найщасливіша людина, чемодан виходить набагато кращий, ніж я сподівався.

— Виходить?! Ти хочеш сказати, що він іще не готовий?

— Він уже майже готовий. Залишилось тільки обшити його всередині, прикріпити ручку, пригнати засувки і відрегулювати секретний замок.

— Секретний замок? Навіщо?

— Оце так запитання?! Невже ти гадаєш, що я приб'ю звичайний замок на цей чудовий чемодан? Таке сказав! Думаєш, я роблю золоті цвяхи з латунними голівками? Помилуєшся. Я ніколи на таке не піду. Або роблю добру річ, або не роблю нічого. Розв'яжи трохи гаманець, але зроби собі прекрасну річ.

— Розв'язати гаманець?

— Не будь дріб'язковим. Що значить двісті крузейро, порівнюючи з секретним замком?

— Але мені зовсім непотрібний секретний замок для того, щоб зберігати піжаму, шкарпетки та зубну щіточку. До речі, чемодан у магазині коштує лише вісімсот.

— Якщо хочеш, купи собі в магазині... Але годі! Мене вже нудить од цих балачок. Як можна порівнювати магазинний чемодан із тим, що я зробив для тебе! Одразу видно, що ти не розумієшся на чемоданах. Якби розумівся, то не наплів би таких дурниць. Крім того, не забувай, що за тисячу крузейро ти матимеш річ, яка коштує більше трьох тисяч!

Я скорився. І дав ще двісті. Намагався нічого більше не думати. Але наступного дня, коли почало вечоріти, я занепокоївся. Одяг купую лежав на ліжку, квиток був у мене в кишені, а двоюрідний брат усе не з'являвся.

Об одинадцятій задеренчав телефон. Дзвонив брат. Я почув його радісний голос:

— Щойно закінчив. Чемодан незвичайний!

— Ти скоро його принесеш?

— Принести? Аякже. Почекай півгодини. Вранці проведу тебе в аеропорт, щоб побачити, як усі милуватимуться твоїм чемоданом. У тебе є костюм каштанового кольору? Треба, щоб він пасував до чемодана!

Чемодан привезли серед ночі. Заплативши водієві таксі, я глянув і перелякався. Оце так чемодан! Півтора метра в довжину і майже стільки ж у ширину! Жовтогарячий шкіряний чемодан лежав на підлозі, як стомлене чудовисько. Його нікельовані засувки блищали, великий замок аж світився, виділяючись на золотому тлі. Моя дружина злякано дивилась на цю жовту річ, боячись доторкнутись до неї. Але жереб був кинутий, одяг купую лежав на ліжку. Вже було за північ, а я мав виїжджати о шостій ранку. Насмілившись, я підійшов до чемодана. Перерізав шпагат, на якому висів ключ. Обережно встромив ключ у отвір замка. Повернув

наліво і спробував підняти віко. Марно. Повернув ключ двічі направо, але віко не поворухнулось. Я зупинився, поміркував. І знову повернув ключ — тричі наліво й двічі направо. Ані руш. Поміркував трохи і знову повернув ключ кілька разів наліво, а потім направо. Натиснув коліном на віко. Хоч би що! Чемодан був герметично зачинений. Віко навіть не здригнулось. Я побіг до телефону, підбираючи найбрутальніші лайки, щоб добре висповідати брата. Та не встиг я узяти трубку, як телефон задзвонив сам. Це був, звичайно, він, мій дорогий родич.

— Тобі вже привезли? Ну, як?

Я сказав, цідячи крізь зуби кожне слово:

— Може, ти вважаєш, що цю скриню можна колись відчинити?

— Що? Замок? Та це ж дуже легко! Він секретний. Отже, роби так: змасти легенько ключ олією, обережно встроми у замок, зроби півоберта направо, — чув? — півоберта, потім два повні наліво, знов півоберта направо, натисни тихенько на віко і витягни ключ. Віко відчиняється само, його штовхає пружина.

— Гаразд, зачекай трохи, поки я знайду олівець і папір.

Тримаючи в руці інструкцію, я знову засів біля чемодана. І після чотирьох спроб я досяг того, що віко підстрибнуло. І так підстрибнуло, що луснуло по лобі мою дружину, яка схилилася над чемоданом, допомагаючи мені. Бідолаха схопилася рукою за чоло, де одразу набігла гуля.

Я здивовано зазирнув у середину чемодана. Це був, справжній лабіринт потайних шухлядок, відсіків, кишень. Я аж розгубився. Усе було оббите яскраво-червоним атласом. Я подивився на годинник, щоб повернутись до дійсності. Було чверть на першу ночі.

Так-сяк ми з дружиною вклали одяг у чемодан, нехтуючи тайниками. Було вже пів на

третю, коли я, зморений і виснажений, ліг нарешті спати. Глянув на дружину з гулею на лобі і попросив розбудити мене за три години.

Піднявся я пізно. Настрій був препоганий. Поспіхом одягнувся і як навіжений побіг до таксі, яке вже сигнало під дверима. Не знаю, чи зможе хто-небудь описати мою подорож до аеродрому. Скажу тільки, що двоюрідний брат сидів у мене під боком, і безупинно вихваляв чемодан, з любов'ю глядячи його жовтогарячу шкіру.

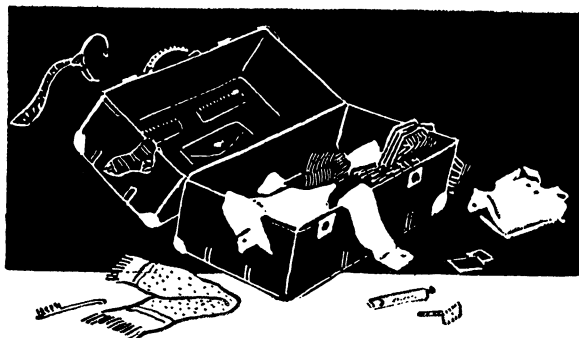
Коли я вискочив з таксі, до відльоту залишалося рівно три хвилини. І тоді трапилася біда! Двоюрідний брат подав мені з машини чемодан. Я обережно взяв його і поставив на землю. Та коли платив шоферові гроші — раптом почувся сухий тріск, шум годинникової пружини (це спрацював механізм секретного замка), і чемодан розчинився надвоє, викидаючи на землю із своєї червоної пащі мої шкарпетки, сорочки, папери, зубну щітку, бритву, черевики, піжаму, халат, носовички, рушники, трубочки з аспірином, — тобто все, що з такими труднощами було запхнуте всередину чудовиська і довірене на збереження його секретному замкові.

Коли ми закінчували збирати розкидані довкола речі, літак прогурчав над нашими головами, набираючи висоту.

Уклякнувши біля чемодана і забувши про все на світі, мій брат із зацікавленням розглядав замок.

Мені було не до милування. Мене гнітила образа, боліли рани, які я дістав, коли пружина вилетіла з чемодана. Але ж хіба я міг іти до нашого окружного судді і скаржитися на свого власного двоюрідного брата?!

*З португальської переклав
Михайло ЛИТВИНЕЦЬ*

НОВЕ АНГЛОМОВНЕ ВИДАННЯ ШЕВЧЕНКА

Тарас Шевченко. Вибрані твори. Поезія
і проза. Москва. 1964.

Ювілейні шевченківські роки — 1961 і 1964 — засвідчили значне зростання інтересу до українського поета в багатьох країнах. Виходять усе нові переклади Шевченка, творчість його все більшою мірою стає необхідним набутком кожної культурної людини, до якої б нації вона не належала. Зокрема, цілий ряд видань Шевченка з'явився в країнах англійської мови. А оце нещодавно том вибраних творів Шевченка англійською мовою вийшов і в Москві.

Це видання охоплює, крім поезій, автобіографію Т. Шевченка, повість «Художник» та уривки з «Журналу». Книга відкривається вступною статтею члена-кореспондента Академії наук УРСР Є. Кирилюка «Співець України», в якій висвітлено основні моменти життя й творчості Шевченка. Спеціально зупиняється автор на питанні поширення творів Кобзаря поза межами України.

Більша частина тома (258 с.) присвячена поезії. Кількість уміщених тут поетичних творів (46 поезій, з них 18 поем та балад), як і добір їх, — можуть дати англomовному читачеві досить ґрунтовне уявлення про творчий діапазон українського генія. Порівняно з попередніми виданнями зроблено значний крок уперед в охопленні тем і жанрів Шевченкової творчості. Більшість поезій, опублікованих у томі, спеціально перекладено для цього видання.

Шість поем переклали відомі

радянські перекладачки Ольга Шарц («Наймичка», «Княжна», «Варнак») та Ірина Железнова («Царі», «Марина», «Марія»). Переклади ці загалом виконані добре, і принципових закидів вони не викликають. Хіба що треба б виправити прикро помилку, яка трапилась при перекладанні «Варнака». У Шевченка:

...Пішов собі тихо в Київ
Святим помолитись...
у Шарц:
Slowly there my way
I wended —
Not to pray at ancient shrines... —

тобто щось протилежне до оригіналу.

Переважну частину поезій ста-

новлять переклади давнього популяризатора української літератури в Канаді Джона Віра та відомого англійського кіносценариста і перекладача Герберта Маршалла. Дж. Вір переклав 19 творів, поміж них — «Перебендя», «Катерина», «Гамалія», «Сон», («У всякого своя доля...»), «Єретик», «Кавказ», «Минають дні», «Заповіт», «Лілея», «Юродивий», «Я не нездужаю», уривки з «Гайдамаків», а також усю прозу. Г. Маршалл — 21 твір, у тому числі: «Причинна», «Думи мої», «І мертвим і живим», «Мені однаково», «Садок вишневий», «Чернець», «І небо невмиле», «Сон» («На панщині пшеницю жала...»), уривок поезії «Чи не покинуть нам, небого».

Майже всі вміщені тут переклади Дж. Віра (з додатком ще декотрих) вже публікувалися у збірці, що вийшла в Торонто 1961 року, — але для даного видання перекладач переробив їх, внівши в них ряд виправлень і уточнень. Праця Дж. Віра уже була предметом критичного розгляду в нашій пресі, тому ми на ній зупиняємось лише побіжно. Вірові властивий високий ступінь перекладацької поетичної культури. Єдине, що трохи прикро вражає в його перекладах, — це надмірна тенденція ямбізувати Шевченків вірш. При цьому пропадає специфічна ритміка «коломиївкового» розміру, що так характерний для Шевченка. А бажано, щоб, принаймні, у «Заповіті» неодмінно було збережено ритмічний малюнок первотвору.

Меншою мірою цей нахил до ритмічного вигладження, «уоднobarвлення» вірша Шевченка позначився на перекладах Г. Маршалла. Зате, з другого боку, Маршалл частіше припускається довільної розмаїтості в ритміці, навіть тоді, коли у Шевченка маємо струнку ритмо-мелодійну структуру. Так сталося, приміром,

з перекладом початку «Причинної» — славнозвісного «Реве та стогне Дніпр широкий»: у Шевченка це чистісінський ямб, а у Маршалла в окремих рядках ямб замінено на хорей, що, ясна річ, руйнує ритмічну цілісність картини.

Крім того, Маршалл взагалі дуже вільно поводить з римуванням, часто порушує схему рим оригіналу, задовольняється вельми неточною, а то й зовсім умовною римою.

Поетичний твір — це гармонійна єдність змісту, розміру, ритміки, схеми рим, звукопису і т. д. Велика проблема для перекладача — утримати в рівновазі усі ці компоненти, щоб у випадку, коли й доведеться пожертвувати якою деталлю, не потерпіло ціле. Г. Маршалл же часом художньо-функціональну деталь приносить у жертву змістовій точності, що легко обертається на шкоду поетичності. Хоч і ставив перекладач собі за мету, щоб Шевченко у його перекладі «звучав як поезія, написана по-англійськи» (стаття Г. Маршалла «Шевченко в Англії», газ. «Радянська Україна» від 7.III. 1964), — поки що це можна сказати тільки про поодинокі його переклади, як, скажімо, «І небо невмите», де порівняно мало відступів від оригіналу, і вірш ллється плавно і невимушено.

Прикметною рисою Шевченкового стилю є афористичність. Понад сотню крилатих висловів дав Шевченко українській мові. Але у перекладах вимога збереження «цитатності» дуже часто нехтується. На це натрапляємо в українських перекладах Шекспіра і в англійських — Шевченка. Проте перекладачам даного видання — з приємністю це відзначаємо — в багатьох випадках пощастило дати блискучі взірці відтворення крилатих висловів Кобзаря.

Перші спроби перекладати Шевченка англійською мовою сягають ще минулого століття. Відтоді не один десяток перекладачів — переважно філологів або й просто аматорів — брався за переклад поезії Тараса Шевченка. Але ні кількість творів, що перекладалися в минулому, ані рівень майстерності перекладачів, не були

достатні, щоб український поет став для широких англійських читачів кіл поетом своїм, зрозумілим й улюбленим. Такий конгеніальний перекладач Шевченка ще не прийшов. Але останнє московське видання Шевченка — в цілому значний поступ в освоєнні мовою Шекспіра творчості нашого поета. Кращі з уміщених тут характерних зразків і громадянської, і інтимної лірики, творів романтичного плану і суворо реалістичних поезій «зрілого» Шевченка — не тільки приносять читачу естетичну насолоду, але й збуджують глибше зацікавлення в Шевченкові і в цілій українській культурі.

Тільки ж чи все ми зробили для того, щоб належно спопуляризувати українського генія поміж народів світу? Щороку тисячі туристів із різних країн бувають на нашій землі, відвідують Київ і Канів, і, певно ж, для багатьох із них той

пієтет, яким оточене на Україні і в усьому Радянському Союзі ім'я і творчість Шевченка, — справжнє одкровення. Природно, що у них виникає бажання ближче познайомитись із Шевченком. Безпосередній шлях до цього — читання його творів. А що українська мова ще надто мало відома в широкому світі, то в пригоді тут стають переклади, і перш за все на мову англійську. Враховуючи це, чому б котромусь із видавництв республіки не видати достатнім тиражем кращі англійські переклади Шевченка, з тим, щоб приїжджі гості, повертаючись з України, везли з собою не тільки приємні згадки чи там набір листівок або сувенірів, а й щось тривкіше, вартніше — частку душі Кобзарєвої, втілену в його безсмертних поезіях?

Сл. ДОЦЕНКО

СТАНОВЛЕННЯ БІЙЦЯ

Олександр Войнович. «Готель «Парк». Переклад з сербохорватської Ю. Чикирисова. Київ, 1964.

«Проти класового ворога і проти окупантів треба боротися всіма силами, до останнього подиху. Коли я кажу «до останнього подиху», то маю на увазі, що боротьби не можна припиняти навіть помираючи. Треба власною смертю ствердити безсмертя комуністів. Ворога слід залякати, деморалізувати, домогтись того, щоб навіть твоя смерть стала твоєю перемогою».

Наведені слова могли б стати епіграфом до художньо-документальної повісті югославського письменника Олександра Войновича «Готель «Парк».

Це уривок з розмови, яку вів у 1941 році з автором повісті старий комуніст Міка. Олександр було тоді лише 18 років, і він щойно став на шлях важкий і почесний — включився в боротьбу проти фашистських загарбників.

Коли фашистські війська вторглися в Югославію, Олександр ра-

зом з товаришем пішов до повітового начальника, щоб добровільно вступити в армію. Та профашистські настроєний урядовець вигнав його геть. Ненависть до поневоловачів кипіла в Олександрі

ровому серці, але він не знав, як взятись до справи. Якось він зустрівся з старим учителем Селею. Колись Селя викладав у сільсько-господарській школі. Він навчав учнів вирощувати нові сорти фруктів, розповідав, як переробляти їх на джем, повидло, мармелад. Але під час цієї зустрічі Селя навчив Олександра, як знайти шлях до тих, хто бореться за визволення країни.

...Нішський курорт на півдні Сербії, де відпочивали гітлерівські молодички. Місто стало важливим етапом перебазування фашистських військ з Греції і Македонії на Східний фронт.

Залякані жителі вечорами ховалися по домівках, в комендантський час було чути лише тупіт кованих чобіт, а інколи в нічний пітьмі лунала автоматна черга.

Комуністи вирішили підняти народ на боротьбу, показати людям приклад героїзму.

І от юному Олександру Войновичу доручають кинути гранату в будинок готелю, де жили фашистські офіцери.

«Готель «Парк» — повість автобіографічна. Коли йдеться про події, в яких взяло участь багато людей, буває важко встановити, як саме все почалося. Особливо це стосується подій часів війни з фашизмом. Тим більшу цінність становить для нас кожне живе свідчення про ті буремні дні. О. Войнович сам здійснив напад на готель і сам про це написав. Читач отримав глибокий психологічний твір, який майстерно показує становлення бійця.

Не дешева романтика, не одчайдушна сміливість, а тверде усвідомлення історичної необхідності боротьби з фашизмом веде Олександра Войновича і його друзів-комуністів небезпечними стежками до широкої дороги перемоги.

«Життя, — пише Войнович. — Кожна людина думає про нього, але по-своєму. Скільки людей... роздумують над тим, як зробити його довшим, кращим і щасливішим. Можна пожертвувати власним життям — тоді залишаться на землі люди, такі ж, як і ми. ім'я яким — народ». Такими міркуваннями керувались югославські

комуністи в боротьбі проти фашизму.

Юний Войнович думає над тим, що робити, якщо його схоплять німці. Застрелитись чи останнім патроном стріляти по ворогу? Чи вистачить у нього сили витримати торттури, залишитись до кінця стійким комуністом?

В розмовах героя з іншими підпільниками розкриваються прекрасні взірці відданості народу, непохитної віри комуністів у перемогу справедливої справи. Автор розповідає про своїх товари-

шів, які поряд з ним боролись проти фашизму.

Офіційні документи югославської компартії свідчать, що під час нападу на готель «Парк» у Ніші було вбито багато фашистських офіцерів. Народ відчув, що є сила, яка може організувати і очолити боротьбу. Ночами, переховуючись, потаємними стежками люди йшли в гори, організовували партизанські загони, включались у боротьбу з ворогом.

С. ВОЛИНСЬКИЙ

НЕ ВСЕ ЗАБУТЕ СЛІД ЗАБУВАТИ

Т. Якимович. Французский реалистический очерк 1830—1848 гг.

Издательство Академии наук СССР,
М., 1963.

Радянським літературознавцям уже не раз доводилося відстоювати значення і цінність творчості великих письменників, яких на Заході замовчують, вважають «забугими» або піддають несправедливим нападкам. Радянські вчені виступали на захист не тільки Годвіна й Валлеса, але навіть Бальзака й Роллана, нагадували про забуті твори Марка Твена або Бульвера Літтона, доводили, що Руссо й Діккенс і досі ще не застаріли.

Ось перед нами книжка, завдання якої — вирвати з забуття не один твір і не одного автора, а цілий літературний жанр, що об'єднує творчі зусилля багатьох талановитих письменників — письменників, чию творчість буржуазна критика, буржуазна історія літератури навмисне замовчує.

У книзі Т. Якимович «Французький реалістичний нарис 1830—1848 рр.» перед читачем відкривається панорама тієї літератури, якою захоплювались у Франції в період між двома революціями. Журнали «Шаріварі», «Карікатур», серійні видання «Революційний Париж», «Велике місто», «Французи у власному зображен-

ні», «Сто один Робер Макер», маленькі популярні брошури — «кишенькові фізіології», тобто коротенькі нариси, що створювали живі типові образи консьержки або шевця, жебрака або скоробагачка, студента або вуличного акробата — все це викликає ширший інтерес не лише у історика літератури, а й у кожного допитливого читача.

Усі ці видання — чудовий приклад співробітництва письменника й художника. І якщо імена переважної більшості літераторів до-

водиться воскрешати, то імена художників — Дом'є, Гаварні, Гранвіля, Монсе — добре відомі й у наш час.

Кількадесят таких малюнків відтворено в книзі Т. Якимович, і вони складають невід'ємну частину цієї книги. Ось розвалився в кріслі пихатий вельможа. У нього пташиний дзьоб, порожні витріщені очі, павине пір'я... А ось шпиг зазирає в обличчя обивателя — одразу видно, яка в цього шпига підла вдача!

Олівець Дом'є створює типи, розповідає про них, викриває. В цьому олівці—сила списа. Художник не просто ілюстратор, він рівноправний співавтор літератора.

В книзі Т. Якимович яскраво показана суспільно-політична роль демократичного нарису і в період відносної свободи після революції 1830 року, і після реакційних законів 1835 року, що душили демократичну пресу, і в сорокові роки,

коли в суспільному житті з'явилися симптоми нової прийдешньої революції.

Уряд короля-банк'єра Луї-Філіппа був постійною мішенню для атак. Не забувала демократична журналістика й самого короля.

Поряд з революційною пресою існувала й більш поміркована і явно реакційна. Між ними невпинно точилася гостра політична боротьба. Прекрасні сатиричні нариси присвячені двом «героям» — безцеремонному, самовпевнено балакучому, поблажливо недбалому Жозефу Прюдому та спритному пройдисвіту Роберу Макеру. Це образи, що переходили з одного нарису в другий, об'єднуючи їх в усе нові й нові серії.

Історик літератури в книзі «Французький реалістичний нарис 1830—1848 рр.» особливо цікаві ті спільні риси, які споріднюють ці нариси з кращим французьким літературним твором тієї епохи —

«Людською комедією» Бальзака. Багато письменників тридцятих і сорокових років, як наприклад Філіпон, Юар, Урліак, Монье — прагнуть так само, як і Бальзак, змалювати французьке життя в усіх його проявах, створити вичерпну галерею людських типів. Ці письменники намагалися досягти своєї мети об'єднаними зусиллями. В їх лавах як нарисовець був і сам Бальзак.

Цілком очевидно, що для кожного журналіста книжка Т. Якимович — цінна знахідка. Скільки нових думок може породити ця давня і забута реалістична журналістика 30-х і 40-х років минулого століття!

Але... тираж книжки, випущеної Видавництвом Академії наук СРСР — 2000 екземплярів. Чи не замало це?

О. ЧИЧЕРІН

м. Львів

У видавництві «Дніпро» вийшли та виходять друком:

ШЕКСПІР У. ТВОРИ В ТРЬОХ ТОМАХ. Переклад з англійської.

До першого тома ввійшли відомі п'єси «Життя і смерть короля Річарда III», «Ромео і Джульєтта», «Венеціанський купець», «Віндзорські жартівниці».

Зміст другого тома: «Багато галасу з нічого», «Дванадцята ніч», «Гамлет», «Отелло».

У третьому томі — «Король Лір», «Макбет», «Тимон Афінський», «Буря».

Українські переклади здійснили М. Бажан, Ю. Корецький, Г. Кочур, В. Мисик, М. Рильський, І. Стешенко, Б. Тен і М. Тобілевич.

Тритомник відкривається вступною статтею Н. Модестової.

МІЦКЕВИЧ А. ПАН ТАДЕУШ, АБО ОСТАННІЙ НАЇЗД НА ЛИТВІ. Шляхетська історія 1811 і 1812 років. Переклав з польської М. Рильський.

«Пан Тадеуш» — найвище досягнення Адама Міцкевича, геніального польського поета (1798—1855), один з найвеличніших творів не тільки польської, але й світової літератури. «Пан Тадеуш» вважається енциклопедією життя Польщі другої половини XVIII і перших десятиліть XIX століття.

Видання ілюстроване.

ПРІЧАРД К. БУРХЛИВІ ДЕВ'ЯНОСТІ. Роман. Переклав Л. Солонько.

Роман «Бурхливі дев'яності» — це перша книга трилогії, до якої входять ще два романи — «Золоті милі» та «Крилате насіння». Ці три книги розповідають про цілий історичний період в житті Австралії, за який цей континент з невеликої колонії білих поселенців перетворюється на країну з розвинутою промисловістю та сільським господарством. К. Прічард створює цілу галерею надзвичайно цікавих та яскравих образів австралійців.

ЛІНДСЕЙ Д. БУНТ СИНІВ. Роман. Переклали з англійської М. Угляренко і П. Шарандак.

Прагнення розбагатіти вбиває в серцях синів любов і повагу до батька, вони хочуть, щоб він швидше помер, залишивши їм своє добро. Засліплені золотом, вони живуть лише своїми дрібними інтересами і не бачать, що відбувається навколо них.

А тим часом в Англії до влади рвуться політичні шарлатани, над її містами щонаочі літає американська атомна смерть.

Роман закінчується бунтом найменшого з братів, Кріса, який відмовляється від своєї частини батьківської спадщини і світ за очі тікає від своїх братів, щоб розпочати нове життя з коханою дівчиною.

ШУЛЬЦ М. В. МИ — НЕ ПОРОХ, ЗБИТИЙ ВІТРОМ. Роман. Переклав з німецької Ю. Лісняк.

Унтер-офіцер вермахту Руді Гагедорн не був ні фанатично захоплений, ні до кінця розбещений нацизмом, але він не зумів піднятися бодай до пасивного про-

тесту. Вступивши в 1938 році добровольцем до вермахту, він до самого кінця слухняно корився фашистській машині. Тільки напередодні останнього бою, в квітні 1945 р., Гагедорн дезертирує з армії. Хоч він уже розуміє всю злочинність того, що зробили нацисти з німцями й Німеччиною, йому нелегко знайти свій шлях до лав будівників нового життя.

Тема роману — моральне відродження німецького народу, німецької молоді після ганьби і страхіть гітлеризму.

НУШИН А. АЛІМУРАД-ХАН ТА ІНШІ. Повість. Переклад з перської А. Ткачук.

Алімурад-хан має слугу Зульфугу. Цей відданий своєму хазяїну чоловік покохав Гульнар, мамку Алімурад-ханового сина. Несчасливе це було кохання. Гульнар і Зульфугу розлучили, і він 16 років не бачив дружини й дочки, аж доки, виконуючи злочинний план свого хазяїна та інших багатіїв, мало не занепасти єдину свою доньку.

Ця повість прогресивного іранського письменника А. Нушина розповідає про сучасне життя трудового народу Ірану, його боротьбу за людське існування.

Читайте в наступному номері:

«...Дош не вщухає, а в мене немає навіть бобів. Надворі просто злива, та я все одно вирядила дітей до школи. Писатиму, поки випогодиться, а тоді піду до сеньйора Мануеля — здавати брукс. За виручені гроші куплю рису й ковбаси. Дош перестав, пішла...

...Як у мене болить душа за дітей. Коли вони бачать, що я принесла щось їсти, то вигукують: «Хай живе мама!»

Мене тішить така любов, але я вже не можу навіть усміхатися до них. Не минає й десяти хвилин, як вони знову просять їсти...

ЦЕ УРИВОК З ПОВІСТІ-ЩОДЕННИКА «ФАВЕЛА», ПОВІСТІ, СТВОРЕНОЇ МАЛОПИСЬМЕННОЮ БРАЗІЛЬСЬКОЮ ЖЕБРАЧКОЮ КАРОЛІНОЮ-МАРІЄЮ ДЕ ЖЕЗУС І ПЕРЕКЛАДЕНОЇ НИНИ БАГАТЬМА МОВАМИ СВІТУ.

ЦЕЙ ЛЮДСЬКИЙ ДОКУМЕНТ ВЕЛИЧЕЗНОЇ СИЛИ, СПОВІДЬ ЛЮДИНИ З ЯСНИМ РОЗУМОМ І ДОБРИМ СЕРЦЕМ, БУДЕ ВМІЩЕНИЙ У НАСТУПНОМУ НОМЕРІ «ВСЕСВІТУ».

«Весь мир» (на українському мові).

Адреса редакції: Київ, вул. Орджонікідзе, 2. Телефони: секретаріат К-3-44-85 відділи: К-3-20-82. Видавництво «Радянський письменник».

БФ 02591. Підписано до друку 16/X—64 р. Формат паперу 60×92. Фізичних друк. арк. 20. Умовних друк. арк. 20. Тираж 26 013. Ціна 60 коп. Зам. 04609.

Видавництво і комбінат друку «Радянська Україна». Київ, Брест-Литовський проспект, 94.

ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ ЖУРНАЛ „УКРАЇНА“

Україна

ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ, ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІЙ
ІЛЮСТРОВАННИЙ ТИЖНЕВИК

З нового 1965 року журнал збільшує свій розмір у ПІВТОРА РАЗА.

На його сторінках друкуватимуть свої нові твори Михайло Стельмах, Олесь Гончар, Юрій Збанацький, Петро Козланюк, Іван Рябокляч, Микола Рудь, Семен Журахович, Олександр Сизоненко, Василь Земляк, поети Павло Тичина, Володимир Сосюра, Андрій Малишко, Платон Воронько, Микола Нагнибіда, Петро Дорошко.

Нові цікаві відомості з життя визначних діячів української культури друкуватимуться під рубрикою «Знахідки, повідомлення, публікації». Читачі познайомляться із спогадами народних артистів СРСР І. С. Козловського та Гната Юри.

У кожному номері друкуватимуться кольорові репродукції з творів класичної спадщини та сучасних художників з коментарями мистецтвознавців.

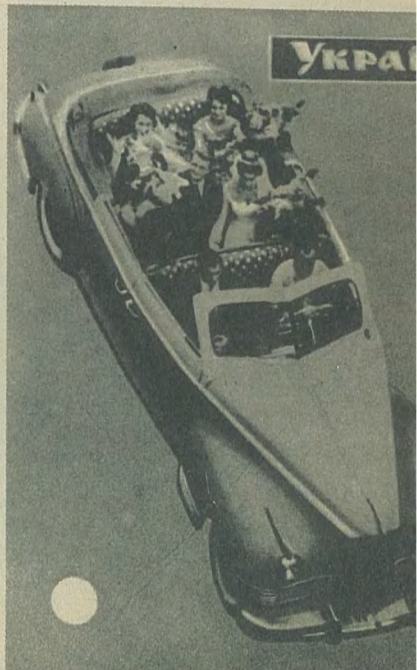
Пригодницькі повісті, матеріали про роботу карного розшуку, розповіді про радянських розвідників, які діяли в гітлерівському тилу під час Великої Вітчизняної війни, знайдуть читачі на сторінках тижневика.

Для аматорів спорту, зокрема футболу, друкуватимуться оглядові статті, портрети визначних спортсменів нашої республіки.

Журнал «Україна» розрахований на найширші кола читачів.

ПЕРЕДПЛАТНА ЦІНА: на рік —
10 крб. 40 коп., на півроку — 5 крб.
20 коп., на три місяці — 2 крб. 60 коп.
Ціна окремого номера — 20 коп.

Передплату приймають відділи
«Союздруку», поштові відділення,
листоноші, громадські розповсюджу-
вачі преси.

Ціна 60 коп.

ИНДЕКС 74089

ВСЕСВІТ

ВЕСЬ МИР • THE WORLD • LE MONDE • DIE WELT
MUNDO • 全世界 • IL MONDO • ŚWIAT • SVĚT
UNIVERSUL • VILÁG • СВЕТ • СВЯТ • BOTA
𑂔𑂗𑂢𑂰 𑂔𑂗𑂢𑂰 • БУХ ДЭЛХИЙ • TOÀN THỂ GIỚI
विश्व • བཤིང་ • DUNIA • VERDEN • VÄRLDEN
𑌕𑌇𑌆𑌆𑌆 • O MUNDO • MAAILMA • ΟΛΟΣ Ο
ΟΣΜΟΣ • DE WERELD • DÜNYA • 𑌕𑌇𑌆𑌆𑌆
ВЕСЬ МИР • THE WORLD • LE MONDE • DIE WELT
MUNDO • 全世界 • IL MONDO • ŚWIAT • SVĚT
UNIVERSUL • VILÁG • СВЕТ • СВЯТ • BOTA
𑂔𑂗𑂢𑂰 𑂔𑂗𑂢𑂰 • БУХ ДЭЛХИЙ • TOÀN THỂ GIỚI
विश्व • བཤིང་ • DUNIA • VERDEN • VÄRLDEN
𑌕𑌇𑌆𑌆𑌆 • O MUNDO • MAAILMA • ΟΛΟΣ Ο
ΟΣΜΟΣ • DE WERELD • DÜNYA • 𑌕𑌇𑌆𑌆𑌆

N11

1964